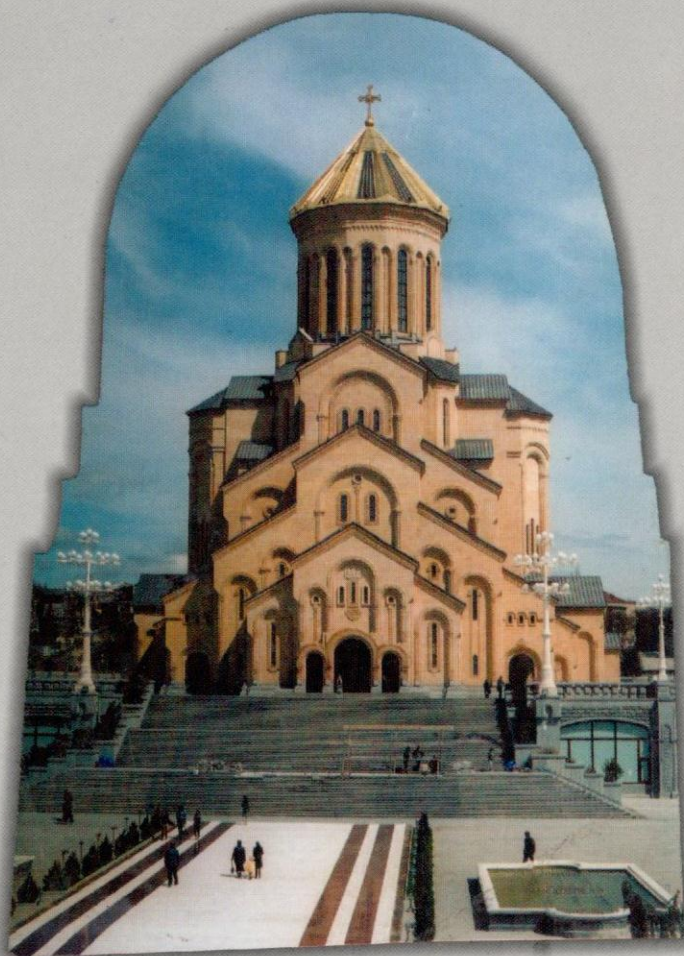

პ/ქ - 1535

საქართველო და უახლესი ისტორიის საკითხები

II(4) 2008

Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology

ISSN 1512-3154

Studies in Modern and Contemporary History

II (4)

"UNIVERSAL"

Tbilisi 2008

ივანე ჯავახიშვილის ისტორიის და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი

ISSN 1512-3154

ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები

II (4)

ივ. ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ბიბლიოთეკა

გამომცემლობა „ნეკრისალი“

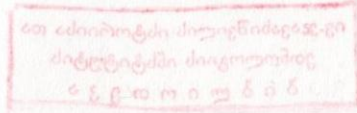
თბილისი 2008

52959-6387 s/H-1535

1.3.219

უაკ (ჩ) 94(100) „15/18“ + 94(100) „1918/...“
ა-984

სარედაქციო კოლეგია: ალექსანდრე ბენდიანიშვილი,
გია გელაშვილი;
შოთა ვადაჭკორია;
ვაჟა კიკნაძე;
ვიოცეს მატერსკი (პოლონეთი,
ვარშავის უნივერსიტეტი);
გელა საითიძე (რედაქტორის
მოადგილე);
მალხაზ სიორიძე;
ავთანდილ სონღულაშვილი
(რედაქტორი);
ხათუნა ქოქრაშვილი
(პასუხისმგებელი მდივანი);
დოდო ჭუმბურიძე
(რედაქტორის მოადგილე);
ნიკო ჯავახიშვილი

გამომცემლობა „ნიპონსალი“, 2008

თბილისი, 0179, 0. შავსაჰაძის რაზ. 19. ტ: 22 36 09, 8(99) 17 22 30
E-mail: universal@internet.ge

შ ი ნ ა ა რ ს ი

ს ა ქ ა ნ თ ე კ ე ლ თ ს ი ს ტ თ ჩ ი ა

ნიკო ჯავახიშვილი	11
ღიკლომატიური ეტიკატი და ნადიშის ტრადიციები ქართულ სამეფო კარზე (XVI-XVIII საუკუნეები)	
ნიკო ჯავახიშვილი.....	31
ლენინის სარდალ-მოსურავეები (XVIII საუკუნის შინაგარე XIX საუკუნის დასაწყისი)	
დოდო ჭუმბურიძე	50
ს ა ნ ი მ ბ ი ლ ო (ისტორია და თანამედროვეობა)	
მზია ტყავაშვილი	69
ოსების 1810-11 წლების აჯანყება ლეონ ბატონიშვილის ხელმძღვანელობით	
ედიშერ ნარიშანიძე.....	95
ქართველ მკვლევართა აჯანყება და სამცხე-ჯავახეთი (1917 წ. ნოემბერი-1918 წ. ივნისი)	
შოთა ვადაჭკორია.....	125
ბრესტის საზავო ხელშეკრულება და ქართული პოლიტიკური აზრი 1918 წელს	
დოდო ონიკაძე.....	160
„სამუსლიმანო საქართველოს“ საკითხისათვის 1918-1921 წლებში	

მალხაზ ცირეკიძე.....	167
„დაჰყავ და იბატონეს“ დამაყრობლური დოქტრინა მოქმედავაში (ზაქათალის ოლქის მავალითუხ)	
დოდო ჭუმბურიძე	176
მინეილ ჯავახიშვილის ერთი წერილი საქართველოს საზღვრების შესახებ	
ცაცა ჩხარტიშვილი.....	184
პოლონეთ-საქართველოს ურთიერთობის ზოგიერთი საკითხი	
ვანტანგ ფერაძე	195
რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან	
ნათელა ჯორჯიკია	204
ეპიზოდები საქართველოს ავტონომიების ისტორიიდან (1938-1952 წწ.)	
ლელა სარალიძე	216
ცხინვალის რეგიონის ისტორიიდან (1990-1991 წწ.)	
უნეკის ტექსტის 90 წლის იუბილე	
გელა საითიძე	235
უნივერსიტეტის დაარსების ისტორიისთვის	
ქსოფლით ისტორია	
ზაურ გუმაშვილი	254
ჩინეთი 1816-1819 წლებში	

ვაჟა ჩოჩია	259
ინგლისის პოლიტიკა სარაევოს მკვლავობის შემდეგ	
ვასილ კაჭარავა	266
ცივი ომი, პრეზიდენტი ეიზენჰაუერი და რასიზმი 1950-იანი წლების ამერიკაში	
ვასილ კაჭარავა	281
დუნიატ ეიზენჰაუერი და 1956 წლის აჯანყება უნგრეთში	
ედიშერ გვენეტაძე.....	294
ირანის ისლამური რევოლუცია და მსოფლიო	
ბოლოქია	
მაია ამირგულაშვილი.....	302
გვჭირდება თუ არა იდეოლოგია	
ზკლიგია	
ავთანდილ სონღულაშვილი	308
სომხური ეკლესიის პრეზენიები საქართველოში	
ელდარ ბუბულაშვილი.....	321
ეზარძოსობის პერიოდში არსებული სასულიერო სასწავლებლები (ზოგადი დახასიათება)	

სოფიო ანდლულაძე 333
 საერო და სასულიერო განათლების სინთეზის
 საკითხი ეპისკოპოს სტაფანე გოდგალის
 (ვასილ კარგალაშვილი) შემოქმედებაში

ისტორიული
 ოთარ გოგოლიშვილი 340
 ჩახეთის 1618 წლის აჯანყების საისტორიო
 წყაროებისა და ლიტერატურის მიმოხილვა

ხათუნა ქოქრაშვილი 349
 საქართველოს ისტორიის პრობლემატიკა
 კათოლიკოს-პატრიარქის კირიონ II-ის
 ნააზრევნი

შორენა მურუსიძე 369
 ქართული ემიგრაციის ეროვნულ-
 განმათავისუფლებელი მოძრაობის
 კვლევის პრობლემატიკა

მერაბ კალანდაძე 384
 პროფესორი ვარლამ დონაძე

წყაზთაშტოდნება

ლელა მიქიაშვილი 402
 იონა ქართველიშვილის "მამუარაზის"
 მნიშვნელობა ქართულ ისტორიოგრაფიაში

დავით ჩოჩიშვილი 413
 იაკუბა ჩორნის მოგზაურობა დასავლეთ
 საქართველოში

გია გელაშვილი 421
 ინგლისელი ჟურნალისტი ჰენრი ნევინსონი
 საქართველოს შესახებ (1906)

ისტორიული დეპოტრიაფია

დავით ჯავახიშვილი 444
 ქართველ მათემატიკოსთა
 (ბაბრათიონთა დინასტიის კახეთის შტო)

დავით ჯავახიშვილი 453
 ქართველ მათემატიკოსთა
 (ბაბრათიონთა დინასტიის კახეთის შტო)

ტახსენება

მიხეილ ქავთარაძის მოსაზრებები 461

ნიკო ჯავახიშვილი

*ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი,
ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის
ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის
განყოფილების მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი*

**დიპლომატიური ეტიკეტი და ნადიმის
ტრადიციები ქართულ სამეფო კარზე
(XVI-XVIII საუკუნეები)**

საქართველოში უცხო სახელმწიფოს ელჩების მიღებას ხანგრძლივი და მდიდარი ტრადიცია გააჩნია. შესაბამისად, სამეფო კარის დიპლომატიური ეტიკეტიც საუკუნეთა განმავლობაში იცვლებოდა, იხვეწებოდა და თანდათან სრულყოფილ სახეს იძენდა.

ქართულ სამეფო კარზე განსაზღვრული იყო დიპლომატთა და საერთოდ, საპატიო სტუმართა მიღებისა და გამასპინძლების საგანგებო წესები (ეტიკეტი). დადგენილი იყო სამეფო ნადიმისათვის გათვალისწინებული სუფრის მენიუც.

ერთიანი ქართული სამეფოს დაშლის (1466 წელი) შემდეგ, დიპლომატიურმა ეტიკეტმაც თანდათან გარკვეული ცვლილება განიცადა და ცალკეულ სამეფო-სამთავროებში (კახეთის, ქართლის და იმერეთის სამეფოები და სამეგრელოს, გურიის, აფხაზეთისა და სვანეთის სამთავროები) დიპლომატთა მიღება-მასპინძლობის განსხვავებული წესები დამკვიდრდა.

ქართულ სამეფოებში მიღებული დიპლომატიური ეტიკეტის თანახმად, უმეტეს შემთხვევაში, უცხოელ ელჩებს პატივისცემის ნიშნად, საზღვარზევე ხვდებოდნენ და ქვეყნის ტერიტორიაზე სათანადო დონის საცხოვრებლითა და საკვებით უზრუნველყოფდნენ. უკან დაბრუნებისას მათ ასევე დიდი პატივით აცილებდნენ და სათანადო საგზალით უზრუნველყოფდნენ.

პროფ. ალექსანდრე ცაგარელი მიუთითებდა: „Церемониал приема послов иностранных государств, существовавший в Грузии, напоминает частью византийский, частью персидский подобного рода придворные этикеты” [12, 26].

ასე, რომ ქართულ სამეფო კარზე არსებული დიპლომატიური ეტიკეტი გარკვეულწილად ბიზანტიურ-სპარსულის სინთეზსაც წარმოადგენდა.

ზემოხსენებულ საკითხთან დაკავშირებით საყურადღებო ცნობებია დაცული როგორც საქართველოში სხვადასხვა დროს ჩამოსულ უცხოელ დიპლომატთა და მოგზაურთა ჩანაწერებში [1; 3-4; 6-7; 9], ასევე ქართული სამართლის ძეგლებსა [10] ქართველ და რუს ისტორიკოსთა თხზულებებშიც [2; 5; 8; 11-12].

ქვემოთ თანამიმდევრულად განვიხილავთ ზოგიერთ უცხოურ და ქართულ საისტორიო წყაროში დაცულ საყურადღებო ინფორმაციას ქართულ სამეფოებში (კახეთი, ქართლი, იმერეთი, ქართლ-კახეთი) XVI-XVIII საუკუნეთა განმავლობაში არსებული ზემოხსენებული წესების, ნადიმის ტრადიციებისა და სანადიმო სუფრის შესახებ.

კახეთის სამეფო

ალექსანდრე II-ის (მეფობდა 1574-1601 და 1602-1605 წლებში) მეფობის პერიოდში კახეთში რუსეთის არაერთი ელჩობა ჩავიდა.

1587 წლის 16 აგვისტოს რუსეთის მეფის თევდორე ივანეს ძის (მეფობდა 1584-1598 წლებში) ელჩებმა ბირკინმა და პივოვმა კახეთის საზღვარი გადალახეს. ისინი თავიანთ მოხსენებაში მიუთითებდნენ: „И того ж дни встретил на грузинском рубеже Родивона да Петра, Александра – князя Грузинского околничей его Уман, а сними с пятьдесят человек азнауров да сто человек янычан; а от Александра князя Родивону да Петру иноходцы привели и корм по станом от рубежа Родивону да Петру, дорогою едучи, давал доволен“ [11, 35].

მოხსენებიდან ირკვევა, რომ მეფის დავალებით, რუს ელჩებს კახეთის საზღვარზევე დახვდა სახლთუხუცესი, თავადი ომან ჩოლოყაშვილი, რომელსაც დიპლომატების უზრუნველყოფა და დედაქალაქში ჩაყვანა დაევალა.

24 აგვისტოს, მეფის დავალებით, ელჩებს ეახლა კახელი აზნაური „Юрема“ (სავარაუდოდ – იორამი) და მოახსენა: „Государь мой, Александр князь, велел мне у вас, государевых посланников быти в приставех и корм вам велел давать довлен и велел вас поставить на своем дворе“ [11, 35].

28 აგვისტოს რუსი ელჩები კახეთის მეფეს წარუდგინენ. ერთი თვის თავზე, 28 სექტემბერს, ალექსანდრე II-მ თავის შვილებთან (ერეკლე, დავითი, გიორგი) და დარბაისლებთან დაიფიცა რუსეთის მეფის ერთგულებაზე, რომელმაც კახეთის „ყველა მტრისაგან“ დაცვა ივალდებულა [2, 20-21].

1589 წლის ოქტომბრის დასაწყისში კახეთში ჩამოსულ რუს ელჩებს თავად ზვენიგოროდსკისა და დიაკ ანტონოვს დახვდა სახლთუ-

ხუცესი, თავადი ომან ჩოლოყაშვილი, რომელმაც დიპლომატების დაბინავებასა და საკვებით უზრუნველყოფაზე იზრუნა [10, 154-159].

თეიმურაზ I-ის (კახეთში მეფობდა 1606-1648 წლებში, ხოლო ქართლ-კახეთში 1625-1633 წლებში) მეფობის ხანაში საქართველოს ეწვია იტალიელი მისიონერი დონ კრისტოფორო დე კასტელი (1597-1659), რომელიც ჩვენს ქვეყანაში 1627-1654 წლებში მოღვაწეობდა.

იტალიელი მისიონერის ცნობით, თეიმურაზ I „იმდენად აღსავსე იყო ქრისტიანობისადმი მსასოებელი მოწინებით, რომ ყველა ქართველ მთავარს აღემატებოდა სარწმუნოების აღიარების საქმეში...“

პატრები მოვიდნენ იმ ქვეყანაში, საიდანაც სასულიერო ელჩი იყო გაგზავნილი და, ამგვარად, თეიმურაზ მეფეს გადასცეს წერილი. თეიმურაზმა მხიარული გამომეტყველება მიიღო, მოეფერა და უდიდესი პატივისცემით გადაეხვია მათ“ [6, 216-217].

1641 წლის 1 სექტემბერს კახეთის მეფე თეიმურაზ I-მა ზაგემის სასახლეში მიიღო რუსეთის სახელმწიფოს ელჩობა, რომელსაც თავადი ეფიმ თევდორეს ძე მიშეცკი მეთაურობდა. ელჩობის შემადგენლობაში იყო დიაკი ივანე კლუჩარევი.

თეიმურაზმა რუსეთისაგან სამხედრო დახმარება მოითხოვა, მაგრამ ამ საკითხზე რუს დიპლომატებთან შეთანხმებას ვერ მიაღწია. რუსი ელჩები კახეთში წელიწადზე მეტხანს დარჩნენ. 1642 წლის 26 ოქტომბერს ისინი კახეთიდან გაემგზავრნენ.

კახეთის სამეფო კარზე გამართული ნადიმი ასეა გადმოცემული რუსი ელჩების ანგარიშში (დედნისეული სტილი დაცულია): „И Теймураз царь... звал посла князя Еуфима и всех государевых людей за стол. И сам Теймураз царь сел и послу князю Еуфиму велел сесть подле себя с левую руку по-прежнему. А есты в столе были: каша пшениная с маслом с коровьим да говядина и боранина жареная и вареная. Есть носили робята и мужики на блюдах на медных и в деревяных чашках. Перед царя есть ставил и пить подносил столник Юрья Сафрачей“ [4, 152].

რუსი ელჩები მიუთითებენ, რომ სუფრასთან მჯდომი თეიმურაზ I დროდადრო ფეხზე დგებოდა და ამა თუ იმ სადღეგრძელოს წარმოსთქვამდა. მათ შორის ყოფილა რუსეთის ხელმწიფის მიხეილ თევდორეს ძე რომანოვისა (მეფობდა 1613-1645 წლებში) და მისი ვაჟის – ტახტის მემკვიდრე უფლისწულის ალექსი მიხეილის ძის (მეფობდა 1645-1676 წლებში) სადღეგრძელოებიც [4, 152-153].

XVII საუკუნის 10-იანი წლებიდან ქართლს საუკუნეზე მეტხანს მართავდნენ სპარსეთის შაჰინშაჰების მიერ ვალის ანუ შაჰის მოადგილის თანამდებობაზე დანიშნული მუსლიმი მმართველები, რომლებიც ბაგრატიონთა სამეფო დინასტიის ქართლის შტოდან იყვნენ. აქვე უნდა ითქვას, რომ იყო გამონაკლისიც, კერძოდ 1688-1703 წლებში ქართლს მართავდა ბაგრატიონთა სამეფო დინასტიის კახეთის შტოს წარმომადგენელი – ერეკლე I ანუ იგივე ნაზარალი-ხანი, შემდგომში კახეთის მეფე (1703-1709 წლებში).

ქართლის ვალის როსტომ-ხანის (იგივე ხოსრო-მირზას) შვილობილი – ვახტანგ V (იგივე შაჰ-ნავაზი) ქართლს 1658-1675 წლებში მართავდა. იგი იყო ბაგრატიონთა მუხრანბატონების შტოს პირველი წარმომადგენელი ქართლის სამეფო ტახტზე, რომლის შთამომავლობაც ამ სამეფოს XVIII საუკუნის პირველი მეოთხედის ჩათვლით მართავდა.

1672-1673 წლებში საქართველოში იმოგზაურა ფრანგმა მოგზაურმა ჟან შარდენმა (1643-1713), რომელმაც თავის თხზულებაში „მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში“ ჩვენი ქვეყნის შესახებ ფრიად საყურადღებო ცნობები შემოგვინახა.

ვახტანგ V-სთან შეხვედრების შესახებ ფრანგი მოგზაური საკმაოდ ვრცლად მოგვითხრობს. მის თხზულებაში ვკითხულობთ: „როცა შაჰ-ნავაზ-ხანს ჩემი ვინაობა გაუგია და შეუტყვია, რომ ან განსვენებული ხელმწიფისაგან ვიყავი ევროპაში გაგზავნილი თავის საქმეზე, პრეფექტისათვის უბრძანებია, გადმოეცათ ჩემთვის, რომ მე მისთვის ძვირფასი სტუმარი ვარ, იგი მოხარულია ჩემი ჩამოსვლისა და რომ დიდად ვასიამოვნებ, თუ რაც შეიძლება მალე ვესტუმრები...“

12-ში დილით მან ერთი აზნაური გამომიგზავნა, რომლის საშუალებითაც შემატყობინა, რომ ვინაიდან სადღესასწაულო კვირეული იწყებოდა, რომლის დროსაც ყოველდღე ნადიმი იმართებოდა, სურდა ვწვეოდი მას...

დაახლოებით შუადღე იქნებოდა, როცა სასახლეში წავედით... ჩვენ სადილად გველოდნენ. მთავარი ბრძანდებოდა დარბაზში, რომლის სიგრძე ას ათ ფუტს, ხოლო სიგანე ორმოც ფუტს შეადგენს. იგი გაშენებულია მდინარის პირას და მთლიანად ღიაა ამ მხრიდან. მოზაიკით მორთული ჭერი ეყრდნობა მოოქრულ და მოხატულ სვეტებს, რომელთა სიმაღლე ოცდახუთმეტიდან ორმოცამდე ფუტს შეადგენს; მთელი დარბაზი საუცხოო ხალიჩებითაა დაფარული.

მთავარი (იგულისხმება ვახტანგ V) და დიდებულები სამ პატარა ბუხარს შემოსხდომოდნენ, რომლებიც მრავალ ჩირაღდანთან ერთად ისე ათბობდა დარბაზს, რომ სიცივე არ იგრძნობოდა... მთა-

ვარს მივესალმე სამჯერ თავის დაკვრით, მუხლი კი არ მომიდრეკია. შემდეგ ორმა აზნაურმა ჩემს ადგილამდე მიმაცილა...

ვიდრე თავყვანისცემის ცერემონიალს ვასრულებდი, ერთმა აზნაურმა, რომელმაც დარბაზის კარებში ხელიდან გამომართვა სპარსეთის ხელმწიფის ფირმანები და მთავრისათვის მორთმეული ძღვენი, ისინი დიდ ვერცხლის ხონჩაზე დააწყო და მთავარს ფერხით დაუდო. მთავარმა აიღო ფირმანი, გახსნა, წამოდგა სავარძლიდან, მიიტანა იგი ტურჩებთან და შუბლთან, შემდეგ კი თავის დიდ ვეზირს გადასცა, რათა შინაარსი მოესმინა. შემდეგ დიდი ცნობისმოყვარეობითა და სიამოვნებით შეათვალიერა საჩუქარი, რომელიც სხვადასხვა ნივთისაგან შედგებოდა“ [7, 326-328].

თბილისის სასახლეში გამართული ნადიმის შესახებ მოგზაური დეტალურად მოგვითხრობს. იგი წერს: „როცა მეფისნაცვალს მივესალმე, არაფერი მითქვამს. ისიც მდუმარედ შემხვდა და არც კი განძრეულა. ერთი წუთის შემდეგ, როცა სუფრა გაანწყვეს, მან ოქროს თეფშით გამომიგზავნა იმ დიდი პურის ნახევარი, რომელიც მის წინ იყო და სუფრაჯის პირით შემომითვალა, რომელმაც პური მომანოდა, რომ „მე ვარ სასურველი სტუმარი“. ცოტა ხნის შემდეგ მეფისნაცვალმა კაცი გამომიგზავნა, რათა ეკითხა ჩემთვის, თუ როგორ მიმდინარეობდა თურქებსა და პოლონელებს შორის ომი. როცა მეორე თავი საქმელი შემოიტანეს, მან ბრძანა დაგვესხა ღვინო იმ თასიდან, რომლიდანაც თვითონ სვამდა.“

ღვინო დიდ მომინანქრებულ ოქროს სურაში ესხა. ლალითა და ფირუზით მორთული თასიც ოქროს იყო. აზნაურმა, რომელიც ღვინოს გვისხამდა, მთავრის სახელით მოგვამრთა: „იმხიარულეთ და მიირთვიეთ“.

როცა მესამე თავი საქმელი შემოიტანეს, მთავარმა უფრო მეტი ყურადღება გამოიჩინა – გამოგვიგზავნა მისთვის განკუთვნილი შემწვარი ხორციელის ნაწილი, კერძოდ, ხოხობი, ორი კაკაბი, ფურიემის მეოთხედი და შემოგვითვალა: „თუმცა ღვინო ნადირის ხორცს ძლიერ უხდება, მე მაინც ვბრძანებ, ძალა არ დაგატანონ სმაში“. ყველა ამგვარ პატივს უხმოდ ვიღებდი და მდაბლად ვუკრავდი თავს... ასეთი ჩვეულება აქვთ სპარსელებს – ამგვარ პატივისცემას სხვანაირად არ პასუხობენ.

...ბევრი ღვინო სვეს; იყო უსაზღვრო სიუხვე სურსათისა. მოჰქონდათ სახსნილოც და სამარხვოც; ეს უკანასკნელი იქ დამსწრე პატრიარქისა და ეპისკოპოსის პატივსაცემად იყო, რომლებიც მთელი სიცოცხლის განმავლობაში თავშეკავებულ ცხოვრებას ეწევიან.

სუფრიდან სამი საათის შემდეგ ავიშალეთ. ზოგი სტუმარი უკვე ნასული იყო, თუმცა შემწვარი ხორციელი ჯერ კიდევ არ ჰქონდათ ალაგებული სუფრიდან.

წამოსვლისას მთავარს მოკრძალებით დაუჭარით თავი. მან კიდევ ერთხელ შემომითვალა - „სასიამოვნო სტუმარი ხარო“ და ბრძანა შინ გავეცილებინეთ.

14-ში მთავარმა ორი დიდი სურა ღვინო, ორი ხოხობი და ოთხი კაკაბი გამომიგზავნა. აზნაურმა, რომელმაც ეს ძღვენი მოგვართვა, გვითხრა, რომ მთავრისაგან ნაბრძანები ჰქონდა შეეტყო, ხომ არ მჭირდებოდა რაიმე და კაპუცინები ზრუნავდნენ თუ არა ჩვენს გართობაზე. მანვე გადმომცა: თუ მთავრის მიერ გამოგზავნილი ღვინო მომეწონებინა, შემეძლო ყოველდღე გამეგზავნა კაცი მისი მარნიდან ღვინის წამოსაღებად.

მე ვთხოვე ამ აზნაურს დაერწმუნებინა მთავარი, რომ ჩვენი მასპინძლები არაფერს მაკლებდნენ და რომ ჩვენ ერთად შევსვამთ-მეთქი მთავრის სადღეგრძელოს მის მიერ გამოგზავნილი ღვინით. ამ ღვინოზე უკეთესს ვერაფერს დალევდა კაცი“ [7, 343].

ვახტანგ V-მ ჟ. შარდენი თავისი დისწულის ქორწილშიც მიიწვია. სასახლეში გამართულ ამ დიდებულ ღვინის ფრანგი მოგზაური ასე იგონებდა: „საქორწინო ნადიმი სასახლის ტერასაზე გაიმართა... იატაკზე საუცხოო ხალიჩები ეფინა. მთელი დარბაზი ორმოცი დიდი ჩირაღდნით იყო განათებული...“

სტუმრები შემალაბებულ ადგილებზე ისხდნენ. მთავარი სიღრმეში იჯდა უფრო მომაღლო ადგილას, რომელიც გუმბათის ფორმის მქონე ჩარდახით იყო დაფარული. მთავრის ვაჟიშვილი და ძმები ისხდნენ მის მარჯვნივ, ეპისკოპოსები - მარცხნივ, ხოლო ნეფის ადგილი მათ შორის იყო. მთავარმა მე ეპისკოპოსის გვერდით დამსვა კაპუცინებთან ერთად...

ვახტანგმა გაანწყვეს შემდეგნაირად: თავდაპირველად, ყველა სტუმრის წინ, სეფის სამ მხარეს, გაშალეს სუფრები. ისინი ფიცარნაგის სიფარათისა იყო. შემდეგ მოიტანეს სამნაირი პური: ერთი - თხელი, როგორც ქალაღი, მეორე - თითის სისქე, მესამე - მომცრო ზომისა და ტკბილი. საჭმელი ვერცხლის მოზრდილ ლანგრებზე ეწყო. ევროპაში ასეთ დიდ ლანგრებს არ აკეთებენ...

მსახურთაგან ერთნი შემოიტანდნენ დარბაზში ლანგრებს, და აწყობდნენ გაშლილ სუფრაზე, მეორენი მიიტანდნენ მათ სუფრაზეებთან, ხოლო ესენი კი საჭმელს ღრმა თეფშებზე დააწყობდნენ და შემდეგ სტუმრებთან მიჰქონდათ. პირველად მთავარს მიართმევდნენ, ხოლო შემდეგ სხვებს, მათი რანგის მიხედვით. თავდაპირველად ყველას ერთნაირ ხორცეულს მიართმევდნენ, შემდეგ მეორე სახის ხორცეულს და ა. შ. მთელი ნადიმის განმავლობაში სამი თავი საჭმელი შემოიტანეს. თითოეული დაახლოებით სამოც ასეთ დიდ ლანგარზე იყო განწყობილი.

პირველი თავი იყო მრავალნაირი შილაფლავი მოხარშულ ხორცთან ერთად. ფლავს სხვადასხვა გემოსი და ფერისას ამზადებენ.

ყვეთელი ფერისა - შემზადებულია შაქრით, დარიჩინით და ზაფრანით. წითელში - ბრონეულის წვენია გარეული, თეთრი კი ნატურალურია და ყველაზე უკეთესი. ფლავი შესანიშნავი საჭმელია, ძალიან გემრიელი და მარგებელი. მეორე თავი იყო ღვეზელები, ჩაშუშული და მოხრაკული ხორცეული, მოტკბო და მომჟავო საწებლით და სხვა ამგვარი საჭმელები. მესამე თავი წარმოადგენდა მშრალად შემწვარ ხორცს.

სამივე თავს სასულიერო პირთათვის მოსდევდა თევზი, კვერცხები და მწვანელი. იყო როგორც სახსნილო, ასევე სამარხვო საჭმელები. კერძები საოცარი წესრიგითა და უხმაუროდ შემოჰქონდათ. ყველა უხმოდ ასრულებდა თავის საქმეს. ერთ მაგიდაზე მსხდომი სამი ევროპელი უფრო მეტს ხმაურობს, ვიდრე ამ ნადიმზე მყოფი ასორმოცდაათი კაცი.

ამ საუცხოო წესრიგის შემდეგ, ყურადღებას ყველაზე მეტად ჭურჭლეულობის სიუხვე იქცევდა. აქ იყო დაახლოებით ასოცი ფილა, თასი, ხელადა და ყანწი, სამოცი სურა და თორმეტი აზარფეშა. თითქმის ყველა აზარფეშა ვერცხლისა იყო. სურები ან სადა ოქროსი იყო, ან მომინანქრებული ოქროსი...

ნაშუალამევს, როცა ჩვენ წამოვედით, ხორცეული სუფრიდან ჯერ კიდევ არ იყო ალაგებული“ [7, 343-347].

ვფიქრობთ, საინტერესოა ასევე ჟ. შარდენის მიერ აღწერილი ღვინის სმის იმდროინდელი ქართული წესი: „თავდაპირველად, ერთხანს, ღვინოს საერთოდ არ სვამდნენ; მხოლოდ მესამე თავი კერძის შემოტანისას მიეძალნენ ღვინოს. სვამდნენ საკმაოდ უცნაურად, ასეთი წესით: მთავართან ახლოს მსხდომ რვა კაცს, ოთხს მარჯვნივ, ოთხსაც მარცხნივ, რვა თანაბარი სიდიდისა და ფორმის ღვინით სავსე სასმისებს მიართმევდნენ. ისინი წამოდგებოდნენ და ვიდრე სასმისებს არ დასცილდნენ, ფეხზე იდგნენ. პირველად მარჯვნივ მსხდომნი დალევდნენ ერთად, ხოლო მარცხნივ მსხდომნი მათ პასუხობდნენ, შემდეგ რვავენი დაჯდებოდნენ და ეს რვა სასმისი მათ უახლოეს მეზობლებს გადაეცემოდა. ასე გრძელდებოდა მანამ, ვიდრე სადღეგრძელო ყველას არ შემოივლიდა. შემდეგ ყველაფერი იწყებოდა თავიდან; ახალი სადღეგრძელო რვა უფრო მოზრდილი სასმისით ისმებოდა. ამ ქვეყნის ჩვეულების თანახმად, დიდებულების სადღეგრძელოები დიდი სასმისებით ბოლოს უნდა დაილიოს. ეს იმიტომ, რომ სტუმრები, რადგანაც მათი ხათრისა და პატივისცემის გამო, ისინი იძულებულნი არიან სვან მანამ, ვიდრე მაგრად არ დათვრებიან. ამგვარად სვამდნენ ამ ნადიმზე ჩემი ყოფნის უკანასკნელი ორი საათის განმავლობაში და, როგორც შემდეგ გავიგე, გათენებამდე ასევე გაგრძელებულია. პირველი სასმისები ჩვეულებრივი ჭიქის ტევადობისა იყო, ხოლო ჩემს იქ ყოფნაში დაცლილთაგან ბოლო სასმისში სამი ნახევარი სეტიე ჩადიოდა, თუმცა იგი მხოლოდ და

მხოლოდ საშუალო ზომის სასმისად ითვლება. კაპუცინები და მესმისაგან გაგვანთავისუფლეს. მართალი რომ ვთქვა, იმდენი ღვინო რომ დამელია, რაც ჩემმა თანამესუფრეებმა დალიეს, იქვე გავთავადებოდი; მაგრამ მთავარმა საკმარო წინდახედულება გამოიჩინა და ბრძანა ჩვენთვის სადღეგრძელოები არ შემოეთავაზებინათ...

შუალამეს წამოვადით, მას შემდეგ, რაც დიდის მოწინებით გამოვეთხოვეთ მთავარს. გამომშვიდობებისას მან მკითხა, როგორ ბრძანდებო ჩემი ნათესავი, ესპანეთის მეფე და ძვირფასი ქვებით მორთული თასით შესვა მისი სადღეგრძელო. მან მოისურვა კაპუცინებსა და მეც ამ მდიდრული სასმისით შეგვესვა ეს სადღეგრძელო. არ ვიცი, ეს იმიტომ გააკეთა, რომ ჩვენთვის თავი მოეწონებინა, თუ პრეფექტის პატივსაცემად, რომელიც მისი კათოლიკე უბრწყინვალესობის ქვეშევრდომი იყო“ [7, 347-349].

XVIII საუკუნის დასაწყისის ქართლის სამეფოში არსებული სახელმწიფოებრივი წყობილების, სასამართლო ორგანიზაციის, საგადასახადო სისტემისა და სხვა საკითხების, მათ შორის დიპლომატიური ეტიკეტის შესახებ უაღრესად საყურადღებო ცნობების შემცველია ვახტანგ VI-ის მიერ 1707-1709 წლებში შედგენილი ქართული სამართლის ისტორიის უმნიშვნელოვანესი ძეგლი „დასტურლამალი“ [10, 211-900].

იმერეთის სამეფო

იმერეთის სამეფოში არსებული დიპლომატიური ეტიკეტი ნაწილობრივ უკვე შესწავლილია [8, 95-138].

1639-1660 წლებში იმერეთს მართავდა მეფე ალექსანდრე III (გარდ. 1660 წ.). მისი მეფობის ხანაში, იმერეთში ორ წელიწადზე (1644-1646 წწ.) მეტხანს ცხოვრობდა ზემოხსენებული იტალიელი მისიონერი დონ კრისტოფორო დე კასტელი.

იმერეთის სამეფო კარზე კასტელს ისეთივე პატივისცემით იღებდნენ, როგორსაც უცხო ქვეყნების ელჩებს მიაგებდნენ. ეს იმან განაპირობა, რომ კასტელი რომის პაპის წარმომადგენლად აღიქმებოდა.

იტალიელი მისიონერი საკუთარ თავზე მესამე პირში წერს: „პატრი ვზას გაუდგა... მიეფერნენ იმ ქალაქებში, სადაც გაიარა. მეფის განკარგულებით, მის პიროვნებას განსაკუთრებულ პატივსაცემდნენ და ეფერებოდნენ ქალაქ ქუთაისამდე“ [6, 218].

კასტელის შეფასებით, მეფე ალექსანდრე III „მისიონერი პატრების კეთილისმყოფელია“ [6, 76]. მისივე ცნობით, „ქართველთა მეფე დიდ პატივს აგებს უცხოელთ, ძლიერ უყვარს ისინი და სურს, თავისიანებიც ასევე ექცეოდნენ.“

მეფემ სამგზავროდ მთლად ოქროთი და ძვირფასი ქვებით მოკაზმული ცხენი მიბოძა. მისმა მხედრებმა შუაში ჩამაყენეს და ისე სამიყვანეს ქუთაისისა და ციხე-სიმაგრის სანახავად, სადაც შევხვდი მეფეს. მან დიდი პატივი მცა, რამაც ძალიან დამარცხვინა...

იმერეთის მეფე გვიგზავნის სამეფო პაჟებს, რომელთაც ფარეშებს უწოდებენ, რათა მოგვართვან პური და მეფური საჭმელი“ [6, 101].

ალექსანდრე III-ის ბრძანებით, იტალიელ მისიონერს იმერეთის სამეფოს ტერიტორიაზე არაერთი საცხოვრებელი გამოეყო.

იმერეთის სამეფო კარზე გამართული ნადიმების შესახებ კასტელი წერს: „[მეფეს] თავის სუფრაზე ბევრჯერ დავუპატიჟივარ, რამდენჯერმე დედოფალთანაც ერთად. მან თავისი ხელით ჩემსკენ მოსწია საჭმელები და რამდენჯერმე თავისი საკუთარი ჭიქიდან ღვინო შემასვა (რომელიც შიგ ჰქონდა ჩატოვებული), გულწრფელი სიყვარულისა და პატივისცემის გამოსაჩენად...“

ნადიმის დროს სუფრაზე უკრავენ მუსიკალურ ინსტრუმენტებზე, მღერიან და ცეკვავენ...

მეფეს ბევრჯერ მიუწვევივართ ბრწყინვალე ნადიმზე, ხან საქართველოს პატრიარქთან ერთად, ხან ალექსანდრიის პატრიარქთან და ხან კი დედოფალთან და ყოველთვის თავის გვერდით მამყოფებდა ხოლმე. ზოგჯერ მისი საკუთარი ხელიდან ღვინო დამიღევიცა, ჭიქაში დატოვებულ ღვინოს მამღევიცა ხოლმე, რაც დიდ პატივისცემად ითვლებოდა“ [6, 144-145].

ალექსანდრე III-ის მეფობის პერიოდშივე იმერეთს ეწვივნენ რუსეთის მეფის ალექსი მიხეილის ძე რომანოვის ელჩები ნიკიფორე მათეს ძე ტოლოჩანოვი და მდივანი ალექსი მიხეილის ძე იველევი. მათ იმერეთში 1650 წლის ივნისიდან – 1652 წლამდე დაჰყვეს და ამ ელჩობის ფრიად საყურადღებო აღწერილობა შემოგვინახეს.

ა. იველევი წერს: „რაჭიდან ალექსანდრე მეფესთან გავემგზავრეთ მის სატახტო ქალაქში, ქუთათისში. ელჩები ქუთათისამდე დავით მიტროპოლიტმა გაგვაცილა. ქუთათისში რომ მივედით... ციხის პირდაპირ ბორცვზე დაგვაბინავეს, მდინარე რიონის ნაპირას, მეფის კარებში. ამ ადგილას ორ დღეს ვიყავით. ალექსანდრე მეფისაგან საჭმელი და სასმელი მოჰქონდათ დიდის პატივით.“

ივნისის 23, ალექსანდრე მეფემ კაცო გამოგვიგზავნა, ქალაქის გარეუბანში გადასვლა შემოგვითვალა და ბინა მიგვიჩინა.

ივნისის 25... მეფეს შევუთვალეთ, რომ ჩვენთვის საელჩო დავალებებზე მოსალაპარაკებულად მის წინაშე გამოცხადება ებრძანებინა და ამასთანავე კაცები გამოეგზავნა ჩვენთან ხელმწიფის წყალობის, სიასამურის ბენვეულის გადასატანად, ხოლო ელჩებისათვის ცხენები გამოეგზავნა. იმავე დღეს, ალექსანდრე მეფემ ელჩებს ცხენები გამოგვიგზავნა. ცხენები ვერცხლით მოჭედილი უნაგირებით

თი დიპლომატიის მეთოდები
მეტეტატიანი მიიგოლომოდ
სტეფანოვი

იყო შეკაზმული, აღვირ-ლაგამი კი ოქროთი იყო განწყობილი. სიასა-
მურის გადასატანადაც კაცები გამოგვიგზავნა...

როცა გარეუბნიდან მოედანზე გავედით და მეფის კარვის სად-
გომს სანამ მივუახლოვდებოდით, მეფემ აზნაური გამოგვიგზავნა
და გვიბრძანა სიასამურის ქარავანი შეჩერებულიყო, ჩვენც გვიბ-
რძანა, ელჩებს – შეგვეჩერებინა სვლა. თურმე, ამ დროს, დედოფა-
ლი, დიდებულთა მეუღლეებითურთ, ცალკე თავის კარავში ყოფი-
ლიყვნენ, კარვის კალთები აენიათ და ხელმწიფის ხაზინას, ელჩებს
და ხელმწიფის მსახურებს უცქეროდნენ. ცოტა ხნის შემდეგ, ალექ-
სანდრე მეფემ, ელჩებს თავის კარვისაკენ სვლა გვიბრძანა. როცა
მეფისაკენ გავსწიეთ, ამ დროს ციხიდან და კოშკებიდან ზარბაზნე-
ბის სროლა დაიწყო, ხოლო მეთოფურებმა ბურჯებიდან იწყეს სრო-
ლა. მეფის კარავს ათი საჟინის მანძილზე რომ მივუახლოვდით, უბ-
რძანეს ჩვენთვის ეთქვათ ცხენებიდან ჩამოვსულიყავით...

ცხენებიდან ჩამოვედით და კარვისაკენ გავსწიეთ. ამ დროს
კარვებიდან გამოვიდნენ და ელჩებს შემოგვეგებნენ ზაქარია მიტ-
როპოლიტი და იერუსალიმელი, წმ. გოლგოთის მთის მონასტრის
ილუმენი ნიკიფორე.

ელჩები, ნიკიფორე და ალექსი, მეფის სახელით, ჯანსაღობით
მოგვიკითხეს, მარჯვნივ და მარცხნივ ამოგვიდგნენ და მეფემდე
მიგვაცვილეს. როდესაც მეფის წინაშე წარვსდექით ელჩები, წესისა-
მებრ, თავი დავუკარით მეფეს“ [1, 109-110].

იმერეთის მეფესთან პირველი შეხვედრის ცალკეული დეტალები
აღწერის შემდეგ, რუსი ელჩები ასე აღწერენ საგანგებოდ მათ
პატივსაცემად გამართულ ნადიმს: „ალექსანდრე მეფემ გვიბრძანა
ჩვენ, ელჩებს, ნიკიფორესა და ალექსის და ამ უკანასკნელის შვილს
კლიმენტის, მარცხენა მხრით მასთან მახლობლად დაჯდომა...

ჭამის წინ მოიტანეს და მეფის წინაშე სუფრა გაშალეს; აბრეშუ-
მის იყო ოქროსფერი ზოლებიანი და დააფინეს მის წინაშე ხალიჩაზე.
შემდეგ სუფრა მოიტანეს და კათალიკოსის წინ გაშალეს, ასევე ელ-
ჩების წინ გაშალეს სუფრა, ატლასის იყო, ზოლებიანი. სასულიერო
პირთა და თავადების წინაშე გაშლილი სუფრები ბამბისაგან დამზა-
დებული ქსოვილების იყო, ხოლო აზნაურებს და (რუსეთის) ხელმწი-
ფის ხალხს, ქსოვილი სუფრის ნაცვლად, ერთმანეთზე გადაკერებუ-
ლი დეკეულის წითელი ფერის ტყავები დაუფინეს წინ.

მეფე ალექსანდრე, სასულიერო პირები, თავადები და აზნაუ-
რები ყველანი ყიზილბაშურად ისხდნენ ნოხებზე, ფეხებმორთხმუ-
ლი. ელჩებს მაგიდა დაგვიდგეს, დასაჯდომად კი მერხი. ხელმწიფის
(იგულისხმება რუსეთის მეფე. ნ. ჯ.) ხალხსაც მერხი დაუდგეს, ხო-
ლო იჯდნენ აზნაურებს შორის დაფანტული.

საჭმელი, დაისამდე ორი საათით ადრე მოგვართვეს. და როცა
მეფეს, სასულიერო პირებს და ელჩებს საჭმელები მოგვართვეს, მე-

რიქიფებმა თასების შევსება დაიწყეს ღვინით და მეფეს, სასულიე-
რო პირებს, ელჩებს და ყველას, ვინც იქ ვიყავით, დაგვირიგეს“ [1,
113-114].

აღწერაში საყურადღებოდ არის გადმოცემული სადღეგრძე-
ლოთა წარმოთქმის ტრადიცია. კერძოდ, აღნიშნულია, რომ მეფის
ფეხზე წამოდგომისთანავე მონადიმენიც დაუყოვნებლივ დგებოდ-
ნენ.

იმერეთის მეფემ განაცხადა: „როდესაც... ჩემი სიმამრისაგან,
თეიმურაზ საქართველოს მეფისაგან მოსკოვის სახელმწიფოს შესა-
ხებ, ჭეშმარიტ ქრისტიანულ სარწმუნოების შესახებ და დიდი ხელ-
მწიფის და მეფის, დიდი მთავრის ალექსი მიხეილის ძის, სრულიად
რუსეთის თვითმპყრობელის შესახებ (დანვრილებით) ამბავი გავიგე,
იმას ვნატრობდი განუწყვეტლივ, რომ პირადად მეხილა ჭეშმარიტი
ქრისტიანული სარწმუნოება და მოსკოველი ადამიანები და გამეგო-
ნა მისი მეფური უდიდებულესობის ჯანმრთელად ყოფნა. ამიტომაც
იყო, რომ მის მეფურ უდიდებულესობასთან ჩემი ელჩები გავგზავ-
ნე... შემდეგ კი... თქვენ გიხილეთ... დიდი წყალობაც მივიღე და გავი-
ხარე“ [1, 114-115].

ალექსანდრე III-ის მიერ რუსეთის მეფის სადღეგრძელოს შეს-
მის შემდეგ, რუსმა ელჩებმა იმერეთის მეფის სადღეგრძელო წარ-
მოთქვეს.

ა. იველევის ცნობით, „კათალიკოსმა და სამღვდელოებამ
ალექსანდრე მეფის სადღეგრძელო ფეხზე ამდგარი შესვეს, ხოლო
მისმა თავადებმა და აზნაურებმა ალექსანდრე მეფის სადღეგრძე-
ლო ასე შესვეს: წამოდგებოდა ჯგუფად შვიდ-შვიდი კაცი, მიუახ-
ლოვდებოდნენ მეფეს, დაცლიდნენ თასებს, თავს დაუკრავდნენ, ცა-
ლი მუხლით ჩაიჩოქებდნენ და ისევ თავიანთ ადგილებზე დასხდე-
ბოდნენ. ხოლო საჭმელებს მეფეს და კათალიკოსს ოქროს ლანკანებ-
ზე მოართმევდნენ, სასმელსაც ოქროს სურებით და თასებით მიარ-
თმევდნენ. ელჩებსაც მეფე მიაწოდებდა თავისი არჩივიდან საჭმელ-
სა და სასმელს, იმავე ოქროს ლანკანებზე და თასებით. ხოლო სამ-
ღვდელოებს, თავადებსა და აზნაურებს საჭმელს და სასმელს ყვე-
ლას სუფრაზე ვერცხლის ჭურჭლეულობით მიართმევდნენ.

რადგანაც სუფრა გაგრძელდა (და შემოდამდა), ორი ვერცხლის
დიდი შანდალი მოიტანეს შეღებილი დიდი სანთლებით და მეფეს
იქეთ-აქეთ წინ დაუდგეს, კათალიკოსისა და ელჩების წინაც ვერ-
ცხლის შანდლებით შეღებილი სანთლები დადგეს. ასევე ვერცხლის
შანდლებით დადგეს სანთლები სამღვდელოებისა, თავადებისა და
აზნაურების წინაშე, ხოლო „უკანა“ სუფრაზე მსხდომარეთ სპილენძის
შანდლებით მიუტანეს სანთლები.

სუფრა ღამის სამ საათამდე გაგრძელდა, მეფე ძალიან მხიარუ-
ლი იყო სუფრასთან, განუწყვეტლივ მისი უდიდებულესობის მეფის

სახელს ახსენებდა და ელჩებს და ხელმწიფის ხალხს გვიცქეროდა. კარვის კალთებიდან ჩუმად ქალები იჭვრიტებოდნენ და ელჩებს გვიცქეროდნენ. სუფრის შემდეგ ალექსანდრე მეფემ... ბინაზე გაგვისტუმრა. ცხენებამდე და შემდეგ ბინამდე მრავალმა აზნაურმა მიგვაცილა“ [1, 115-116].

საგულისხმოა, რომ იმერეთის მეფესთან გამართული ნადიმი უფრო ვრცლად არის აღწერილი ტოლოჩანოვის თხზულებაში, რომელშიც ვკითხულობთ: „ინყეს სუფრის გაშლა და პურის ნაცვლად თხლად გამომცხვარი ლავაშები „ხმიადები“ დაანყვეს სუფრაზე. ამის შემდეგ ნიკიფორე მთანმინდელი ილუმენი წამოდგა და „მამაო ჩვენო“ წარმოსთქვა, ხოლო მიტროპოლიტმა, პატრიარქის ნაცვლად რომ არის, ჯვარის გადასახვით აკურთხა სუფრა.

როცა ილუმენი „მამაო ჩვენოს“ ამბობდა, ალექსანდრე მეფე უქუდოდ იჯდა. როცა საჭმელების გამოტანა და სუფრაზე დალაგება დაიწყო, ალექსანდრე მეფემ გვირგვინი მოიხადა. იქვე მოიტანეს ვერცხლის დაბალფეხებიანი შავი ხავერდით განწყობილი გვირგვინის დასადგამი, ხავერდს ოქრო ჰქონდა გარს შემოვლებული და ამაზე დადგეს გვირგვინი. იქვე სკიპტრაც დადეს მეფის წინ. ალექსანდრე მეფეს შავი ხავერდის ქუდი მოუტანეს, რომელიც მარგალიტით და ძვირფასი ქვებით იყო ჯვარედინად განწყობილი. მეფე იმავე ადგლას იჯდა, სადაც ელჩობის დროს ვნახეთ... ყიზილბაშურად უმაგიდოდ მიერთმევდა. მის წინაშე მერიქიფენი მუხლებზე იდგნენ. საჭმელებს მეფეს, სასულიერო პირებს, ელჩებს და აზნაურებს სუფრაჯები მოართმევდნენ...

როცა ჭამა მთავრდებოდა, ბერძნების ბერებმა გალობა წამოიწყეს ბერძნულად. ამის შემდეგ ხილეულობა მოიტანეს, ჯერ მეფეს მოართვეს, შემდეგ სასულიერო პირებს, ელჩებს და შემდეგ აზნაურებს. ხილი ყოველგვარი იყო: კიტრი, სხვადასხვა ჯიშის მსხალი, ქლიავი, კაკალი, ბალის კაკალი, დიდი, რუსული. სუფრა დამთავრდა ღამის ორ საათზე“ [9, 99-100].

5 ივლისს, ზაქარია მიტროპოლიტთან გამართული ტრაპეზის შესახებ ტოლოჩანოვი აღნიშნავს, რომ „მეფეს, ჩვენ და აზნაურებს ხორციულის კერძებს გვანოდებდნენ, მღვდელმთავრებს კი თევზეულს. ცოტა ხნის შემდეგ, ვერცხლის ჭურჭლებით ყურძნის ღვინო შემოიტანეს... ალექსანდრე მეფე... თავის მხრივ საგანგებოდ არშივებს გვთავაზობდა“ [9, 108].

ტოლოჩანოვი მიუთითებს, რომ სამეფო სუფრას რუსი ელჩები ადრე ტოვებდნენ, რის ნებართვასაც იმერეთის მეფისაგან იღებდნენ. ერთგან იგი წერს: „სუფრიდან წასვლის ნება იმიტომ ვთხოვეთ მეფეს, რომ იმათ რუსებზე მეტად ჩვეულება კი არ აქვთ, ისინი სუფრას მალე არ აშლიან, მთელ ღამეს სუფრასთან ატარებენ“ [9, 107].

ირკვევა, რომ იმერეთში ჩასული რუსი ელჩები სურსათით უხვად უზრუნველყვეს. ამასთან დაკავშირებით ტოლოჩანოვი შენიშნავს: „ალექსანდრე მეფისაგან გამოგზავნილი აზნაურიშვილი პაატა მოვიდა ჩვენთან. მან მეფისაგან მე, ნიკიფორე ტოლოჩანოვს სურსათი მომიტანა – ერთი დეკეული და რვა ქათამი, ხოლო მდივანს ალექსი იევლევს – დეკეული და შვიდი ქათამი“ [9, 110].

საგულისხმოა, რომ რუსი დიპლომატებისათვის გამოყოფილი საკვები არათანაბრად გაანაწილეს, რაც დიპლომატიური ეტიკეტის გათვალისწინებით მოხდა. კერძოდ, ტოლოჩანოვს, როგორც ელჩობის ხელმძღვანელს მეტი ერგო, ვიდრე იევლევს. შესაბამისად, ელჩობის დაბალი რანგის წარმომადგენლებს: თარჯიმნებსა და მეთოფურებს უფრო ნაკლები რაოდენობის საკვებს არგუნებდნენ ხოლმე.

თავისი აღწერილობის სხვა ადგილას ტოლოჩანოვი მიუთითებს: „ალექსანდრე მეფემ ელჩებს თავისი სახელით, სურსათი გამოგვიგზავნა. ნიკიფორე ტოლოჩანოვს – დეკეული, ორი ცხვარი, ცხრა ქათამი, ხუთი კოკა ღვინო და ნესვები, ხოლო ალექსი იევლევს – დეკეული, ერთი ცხვარი, რვა ქათამი, ხუთი კოკა ღვინო და ნესვები, მთარგმნელს, თარჯიმნებს და მეთოფურებს – დეკეული, ქათამი და ნესვები“ [9, 123].

1673 წლის იანვრის დასაწყისში ფრანგი მოგზაური, ზემოსხენებული ჟან შარდენი ქუთაისს ესტუმრა. იგი მიიღო ალექსანდრე III-ის ძემ – ბაგრატ IV-მ (მეფობდა 1660-1681 წლებში).

ჟ. შარდენი მოგვითხრობს: „12-ში ვინახულე მეფე. იგი ლაშქრიდან დაბრუნებულიყო, რადგანაც შეუძლოდ გამხდარიყო. დიდი პატივითა და აღერსით მოგვეპყრო, გვერდით მოგვისვა და მეგობრული საუბარი გავცემა. საყვედური გამოთქვა იმის გამო, რომ პატრმა იუსტინმა და მისმა თანამოძმეებმა ქუთაისი დატოვეს. პატრს მოუმიზეზებია დაუსრულებელი ომები, რომლებმაც მათ დიდი ზიანი მიაყენეს“ [7, 286].

ქართლ-კახეთის სამეფო

XVIII საუკუნის უკანასკნელ მესამედში ქართლ-კახეთის სამეფო კარზე არსებული საპატიო სტუმრის მიღებისა და გამასპინძლების საგანგებო წესებისა და სამეფო ნადიმისათვის გათვალისწინებული სუფრის მენიუს შესახებ საყურადღებო ცნობებია დაცული 1769-1771 წლებში საქართველოში მყოფი რუსული კორპუსის სარდლის, გენერალ გოტლობ კურტ ჰაინრიხ ფონ ტოტლებენის ადიუტანტის, ფრანგი გრაფის, კაპიტან შარლ დე გრაი დე ფუას რელაციასა [3] და ისტორიკოს პლატონ იოსელიანის (1809-1875) თხზულებაში „ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა“ [5]. აქვე დავსძენთ, რომ მოხსენება თემაზე: „სამეფო სუფრა და გამასპინძლების წესები აღმოსავ-

ლეთ საქართველოში (XVIII საუკუნის ბოლო მესამედი)“ ნავიკითხე 2008 წლის 8 ნოემბერს, საქართველოს საპატრიარქოს წმ. ტბელ აბუსერისძის სახელობის უნივერსიტეტისა და სხალთის ეპარქიის მიერ ხულოში გამართულ საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენციაზე „ტბელობა“ [იხ.: კონფერენციის მასალების კრებული, 2008 წ., გვ. 269-271].

ქართლ-კახეთის მეფის ერეკლე II-ისა და გენერალ ტოტლებენის პირველი შეხვედრა 1769 წლის 29 აგვისტოს, მთიულეთის ჩრდილოეთ ნაწილში – ხადას თემში შედგა.

დე გრაი დე ფუას ცნობით, ტოტლებენს ეგონა, რომ „მაშინვე შევიდოდა მეფის ჩარდახში, მაგრამ მეტად განცვიფრებული დარჩა, როდესაც მას გამოეგება თორმეტამდე ქართველი დიდებული ხელში დიდი კვერთხებით. მდაბალი სალამი მისცეს და მისთვის გამზადებულ კარავში შეიპატიჟეს. გრაფმა უპასუხა, რომ სუფთა ჰაერზე ყოფნას არის დაჩვეული. ნავიდა და მთის ძირში დაჯდა“ [3, 40].

გენერალს მიაჩნო, ხილი და ტკბილეული, რაც მან მიიღო და დაანაწილებინა თავისი თანმხლები ოფიცრებისა და ჰუსარებისათვის. ნახევარი საათის შემდეგ, გენერალს ეახლა ოთხი ქართველი თავადი, რომლებიც მას ერეკლე II-ის სახელით მიესალმნენ.

მომხდარით ტოტლებენი ფრიად განცვიფრებული დარჩა, რადგან „მას წარმოადგენა არ ჰქონდა, რომ პატარა აზიელი ხელმწიფე ესოდენ ძნელი სანახავი იყო. საათზე მეტი იცადა და უკან გაბრუნდებოდა, თავად რატიევს რომ არ შეეკავებინა“ [3, 41].

ხანგრძლივი ლოდინით შეწუხებულ ტოტლებენს უთხრეს, რომ მეფის წინაშე წარდგომა შეეძლო. მას წინ გაუძღვა 12 ქართველი, რომლებსაც ხელთ თეთრი კვერთხები ეპყრათ.

რუსეთის არმიის ფრანგი ოფიცერი მოგვითხრობს: „ერეკლე სპარსული სახის ლამაზ ჩარდახში იყო. ჩარდახს ბევრი ხალხი ეხვია, მაგრამ ახლოს არავინ მიდიოდა. ოცდაათ ნაბიჯზე თეთრხელჯობნიანი თვალყურს ადევნებდნენ, რომ არავინ მოახლოვებულიყო. გრაფი და მისი თანმხლები ოფიცრები შეუშვეს ამ რკალში, მაგრამ ჰუსარები და კაზაკები ერთ ჯგუფად შეაკავეს.

როდესაც ტოტლებენმა ჩარდახის წინკარს მიაღწია, მას წარუდგა ერეკლეს ვაჟი. ტოტლებენი გადაეხვია მას, რამაც განაცვიფრა ეს ყმაწვილი კაცი, ვინაიდან ჩვეულება იმისა, რომ მამაკაცები ერთმანეთს გადაეხვიონ, საქართველოში ჯერ მიღებული არ არის. შემდეგ მას დახვდა ერეკლეს ბიძა, საქართველოს პატრიარქი [იგულისხმება ანტონ I. ნ. ჯ.]. გრაფმა მოინდომა გადახვეოდა მას, მაგრამ პატრიარქმა უკან დაიხია, პირჯვარი გამოსახა მას და პირველი შევიდა ჩარდახში. ტოტლებენი შეჰყვა მას.

ერეკლე ნოხებზე იჯდა. იგი წამოდგა, როდესაც დაინახა, რომ გრაფი შემოდიოდა. გვერდით მოისვა. დასხდნენ პატრიარქი და

ერეკლეს ვაჟიშვილიც. დასვეს თავადი რატიევიც, ხოლო ჩვენ გარეთ დავრჩით“ [3, 41].

ზემოხსენებული ციტატიდან ნათელი ხდება, რომ იმდროინდელ საქართველოში მამაკაცთა შეხვედრისას გადაკოცნა მიღებული არ იყო.

გაიმართა საუბარი, რომელიც შეეხებოდა რუსეთის იმპერიის გეგმებს ოსმალეთთან იმხანად მიმდინარე ომის პერიოდში. მსახურები მოსაუბრეებს მიაჩნო, რომ ეყავას, ჩაის და სხვადასხვა სახის ლიქიორებს.

ტოტლებენის შეთავაზებაზე – დაუყოვნებლივ, ერთობლივად შეეცაიათ ოსმალეთისათვის, დე გრაი დე ფუას ცნობით, „ერეკლეს პასუხი მეტად ჭკვიანური იყო“ [3, 42]. იგი გენერლის ავანტიურისტულ გეგმებს დაჟვებით შეხვდა. ტოტლებენს „ეგონა, რომ საქმე ექნებოდა მასავით აჩქარებულ კაცთან, რომელიც მიიღებდა მის წინადადებას და მის განხორციელებასაც უმაღვე შეუდგებოდა. ერეკლე კი ფიქრობდა“ [3, 43] და სამომავლო გეგმებს საკმაოდ ფრთხილად აწყობდა. ამის გამო, შეხვედრით უკმაყოფილო ტოტლებენმა, ერეკლეს შეთავაზების მიუხედავად, მასთან ვახშმად დარჩენა აღარ ისურვა და თავის ბანაკში დაბრუნდა. იგი ჩარდახიდან გამოაცილა ერეკლე II-ის უფროსმა ვაჟმა, სამეფო ტახტის მემკვიდრემ, უფლისწულმა გიორგიმ, მომავალმა მეფე გიორგი XII-მ [3, 43].

მოგვიანებით, ტოტლებენმა დე გრაი დე ფუა მიავლინა თბილისში, სადაც ის ერეკლე II-მ სამეფო სასახლეში მიიღო.

რელაციაში ვკითხულობთ: „მეფე ერეკლე იჯდა თავის ბიძასთან – პატრიარქთან, თავის ვაჟებთან და სიძესთან, თავად ციციანოვთან (იგულისხმება ერეკლე II-ის ასულის მარიამის მეუღლე – თბილისის მოურავი დავით ციციშვილი. ნ. ჯ.) ერთად.

ყველანი ფეხზე წამოდგნენ. პატრიარქი დანინაურდა, პირჯვარი გადამსახა. მე მას ხელზე ვემთხვიე თანახმად ჩვეულებისა, რომელშიც გათვითცნობიერებული ვიყავი. ისინი დასხდნენ. ერეკლემ მეც შემომთავაზა დაჯდომა, მაგრამ რადგანაც ყველანი ფეხმორთხმული ისხდნენ ხალიჩაზე და ჩემთვის ასე დაჯდომა შეუძლებელი იყო, ვუპასუხე, რომ იმ თავყვანისცემის გამო, რომელსაც განვიცდი მისი უდიდებულესობის მიმართ, არ ძალმიძს დავჯდე მის წინაშე. მან კვლავ შემომთავაზა და განმიცხადა, რომ არ მომისმენს, ვიდრე არ დავჯდები. იძულებული გავხდი გამემხილა მისთვის ნამდვილი მიზეზი – ის, რომ ევროპული გავხდი გამემხილა მისთვის ნამდვილი მისთვის – ის, რომ ევროპული სამოსი მოუხერხებელი იყო ამგვარად დასაჯდომად... მომიტანეს სკივრი, რომელზედაც იმგვარად ვიჯექი, რომ ყველა დანარჩენი ჩემზე დაბალი იყო“ [3, 47].

ერეკლე II-მ ტოტლებენის ადიუტანტს უთხრა, რომ მას შვილად მიიჩნევს, რამაც დე გრაი დე ფუას გაკვირვება გამოიწვია. მას

იქვე მყოფმა იტალიელმა კაპუცინმა განუმარტა, რომ ასეთია აზიურ-რი წესი [3, 47].

მას შემდეგ, რაც ტოტლებენმა თავისი ავანტიურისტული ბუნება თანდათან გამოავლინა, მის მიმართ ერეკლე II-ის დამოკიდებულება მკვეთრად უარყოფითი გახდა. დე გრავი დე ფუა მიუთითებს, რომ ერთ-ერთი შეხვედრისას ერეკლე II-მ ვერ დაფარა თავისი აღშფოთება რუსთა მისიის დანაშაულებრივი საქმიანობის მიმართ და ხმაში ფოლადი გამოურია.

რელაციაში ვკითხულობთ: „ერეკლე ნახევარი საათის განმავლობაში დიდი კეთილგანწყობით მესაუბრა. იგი მეზობელ ოთახში შევიდა და მანიშნა შევეყოლოდი. ტურინელი მამა გიორგი შემოგვყვა. მას შემდეგ, რაც კარები ჩაკეტა, ერეკლემ სამჯერ თუ ოთხჯერ გაიარ-გამოიარა ოთახში და გამძვინვარებული სახით მომიხსლოვდა. შემეკითხა: „ვინ ხართ თქვენ და რას აკეთებთ ჩემს ქვეყანაში?“

რამდენადაც შემეძლო, მშვიდი იერი მივიღე და როგორც საქმეში გაუთვითცნობიერებულმა დოცლაპიამ, ვთხოვე მას, აეხსნა ჩემთვის, ასე რამ გააშმაგა.

„თქვენ ყველაფერი კარგად იცით, მითხრა მან. ეს სწორედ თქვენა ხართ, ვინც ყველაფერი მოიმოქმედა იმისათვის, რათა მოგეტაცებინათ დესპანი, რომელიც ახალციხის ფაშამ გამომიგზავნა – აგისხნით რა საკითხის გამო. ოტომანის პორტას აცნობეს თქვენი მოსვლა ჩემს სამფლობელოში და ის წინადადებანი, რომელნიც წამომიყენეთ. თურქები მთხოვენ, რომ არ დავარღვიო ის კეთილგანწყობა, რაც ჩვენს შორის სუფევს. თურქები მთავაზობენ დიდ ფულსა და დიდ მიწა-წყალს, თუ თქვენ თქვენს მტერს შეგატოვებთ. მაგრამ კარგად ვიცი ადამიანის ღირსების ფასი და მსგავს წინადადებას არ მივიღებ. მე სრული უარით გავისტუმრე თურქი დესპანი. თქვენ კი გინდოდათ ჩემს ქვეყანაში თქვენს ნებაზე გარჯილიყავით. დესპანის ხელშეუხებელი პიროვნება თქვენ პატივსაცემად არ მიგაჩნიათ და გასურდათ იგი გზაში მოგეტაცებინათ. და ამ დროს ვინ ხართ თქვენ?“

მე თქვენ მიგიღეთ ჩენს ქვეყანაში ისე, რომ არ მოგიციათ ჩემთვის არავითარი წერილობითი მონშობა მისი იმპერატორობითი უდიდებულესობისა იმის შესახებ, რომ თქვენ მისი წარმოგზავნილები ხართ. ისე ცხოვრობთ ჩემს ქვეყანაში, თითქოს მტრის ქვეყანაში იყოთ. დაარბიეთ მთელი შემოგარენი, ცდილობდით აგემხედრებინათ ჩემი ქვეშევრდომები თურქთა წინააღმდეგ ჩემი დასტურის გარეშე.

მოთმინებით აღვიჭურვე იმის იმედით, რომ მალე რატივევი დაბრუნდებოდა, მაგრამ უკვე სამი თვეა, რაც იგი გაემგზავრა და ჩვენ მისგან არავითარი ცნობა არა გვაქვს. თავი მოიქინდრეთ მისი

იმპერატორობითი უდიდებულესობისაგან რატივევის მიერ მონშობის მოტანის მოლოდინში, რომ მან გამოგზავნათ აქ.

ერთხანს კიდევ შევიკავებ თავს, მაგრამ გაფრთხილდით: ყოველივე ამას შეიძლება საზარელი შედეგი მოჰყვეს“ [3, 50-51].

დე გრავი დე ფუამ მეფეს უპასუხა: „თქვენი ბრალდებანი და მუქარა ჩემი მისამართით არ არის წარმოთქმული... ყოველივეს გადავცემ ჩემს გენერალს და შეგატყობინებთ მის პასუხს“ [3, 51].

საგულისხმოა, რომ ასეთი საუბრის შემდეგ ერეკლე II მაინც შეეცადა, ქართულ-რუსული უთანხმოება სხვებს არ შეენიშნათ და კვლავ დიპლომატიური ნაბიჯი გადაედა – ტოტლებენს „შესანიშნავი ცხენი და მშვენიერი კარავი“ გაუგზავნა [3, 51].

XVIII საუკუნის მიწურულის ქართლ-კახეთის სამეფო კარზე არსებულ სანადიმო ტრადიციებთან და სუფრის მენიუსთან დაკავშირებით საყურადღებო ცნობების შემცველია პ. იოსელიანის თხზულება [5, 24-26].

გიორგი XII-ის (1746-1800) მეფობის (1798-1800) პერიოდში სამეფო სუფრის მენიუ საკმაო ორიგინალურობით გამოირჩეოდა.

ნითელი ღვინო – საფერავი საგანგებოდ ჩამოჰქონდათ კახეთიდან, სოფლებიდან ქვემო ხოდაშნიდან და ყვარლიდან.

სამეფო სუფრისთვის განკუთვნილ ღვინოს აბეჩხარ ანუ დაუბარავ და პატივდაუყრელ ვენახში ველურად მოყვანილი ყურძნისაგან წურავდნენ. ამის გამო, ღვინო ძალიან ცოტა, თუმცა საუკეთესო ხარისხისა გამოდიოდა. ეს ღვინო ცალკე, საგანგებოდ განმენდილ ქვევრში ინახებოდა.

მეფე რეგულარულად მიირთმევდა ღვინოს, მაგრამ მცირე რაოდენობით, არა უმეტეს ჩარექისა (თუნგის მეოთხედისა). დათრობა, ვითარცა სიბილწე, სძაგდა.

იმ დროს საქართველოში არაყი ჯერაც არ იყო პოპულარული. მის მოყვარულთ მეფე ურჩევდა, რომ ქართული ჩვეულების თანახმად, არაყი – მურაბის მიერთების დროს, თავლით დამტკბარი დაეღლიათ.

სამეფო სახაბაზოში ცხვებოდა ხუთი სახეობის პური: „მურასა“, „საგარეჯო“, შოთი, „პირგაჭრილი პური“ და „კაკალა პური“. ამ პურისათვის ხორბალი ბაიდარიდან მოჰქონდათ. სადილისათვის განკუთვნილი განმტკიცული თეთრი პური ყოველდღიურად ცხვებოდა.

სუფრას ყოველ ხსნილ დღეს ამშვენებდა ქათმით და ზირიშკით შემზადებული ფლავი, საგანგებოდ ნასუქი შემწვარი ხბო, „აფხაზური“ და ახლადდაკლული ძროხის ხაშლამა.

მეფეს უყვარდა ორაგული და წლეული ზაქის (ახალგაზრდა კამეჩის) ხორცი სირბილისა, სითეთრისა და მალალი გემოვანი თვისებებისა გამო.

ვინაიდან მთაში გაზრდილი ცხვრის ხორცი მალალი გემოვანი თვისებებით გამოირჩეოდა, დიდოვლ ლეკებს სამეფო სამზარეულო-სათვის მთიდან ცხვარი (თოხლები) მაისიდან ზამთრამდე ჩამოჰყავდათ. მეფის ბრძანებით, მათ ცხვრებითვე სამეულად ასაჩუქრებდნენ.

მეფეს ჩვეულებად ჰქონდა, რომ ხორცის საუკეთესო ნაჭერი საპატიო სტუმრისათვის შეეთავაზებინა, რითაც პატივისცემას გამოხატავდა.

დილაობით, შემდგომად ცისკრისა მოსმენისა, მეფე მიირთმევდა ილით და დარიჩინით მოდულებულ ჩაის. ძირითადად მიირთმევდნენ ჩინურ ჩაის, რომელიც მეფისათვის რუსეთიდან ჩამოჰქონდათ. მას სამკურნალოდაც ხმარობდნენ.

იშვიათად, თურქული წესით მოდულებულ ყავასაც სვამდნენ, რომელსაც ძირითადად სტუმრებს მიართმევდნენ [5, 24-26].

ყანდის შაქარი ვაჭრებს საგანგებოდ ჩამოჰქონდათ სპარსეთიდან და ეგვიპტიდან.

სასახლის დარბაზში გაშლილ სადილს, რომელსაც ტრადიციულად ოცი-ოცდახუთი კაცი ესწრებოდა, მღვდელი აკურთხებდა.

პ. იოსელიანის ცნობით, სამეფო სადილი „არ იქმნებოდა თვინიერ მღვდლისა, რომელიც მარადის მამაო ჩვენოსა თქმითა, აკურთხევდა დაგებულსა სუფრასა და რადგან იცოდა მცირედ ბერძნულიცა, ამისათვის ხშირად თვით იტყოდა ბერძნულად „მამაო ჩვენოსა“ და აკურთხევიანებდა სუფრასა მღვდელსა [5, 25].

ასეთი იყო ყოველდღიური სამეფო სუფრა ქართლ-კახეთში XVIII საუკუნის მიწურულს.

საგანგებო ნადიმების დროს სამეფო სუფრა მეტი მრავალფეროვნებით გამოირჩეოდა.

ამრიგად, ქართულ სამეფოებში (კახეთი, ქართლი, იმერეთი, ქართლ-კახეთი) განსაზღვრული იყო დიპლომატთა და საერთოდ, საპატიო სტუმართა მიღებისა და გამასპინძლების საგანგებო წესები (ეტიკეტი).

დადგენილი იყო სამეფო ნადიმისათვის გათვალისწინებული სუფრის საკმაოდ ორიგინალური მენიუც.

დამონებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. ალექსი იევლევის 1650-1652 წწ. იმერეთის სამეფოში ელჩობის საანგარიშო აღწერილობა („მუხლობრივი აღწერილობა“), რუსული ტექსტი, ხელნაწერების მიმოხილვით და ქართული თარგმანით გამოსაცემად მოამზადა *იასე ცინცაძემ*, თბ., 1969.

2. *ბერძენიშვილი ნიკო*, რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან XVI-XVII საუკუნეთა მიჯნაზე, წგნ.: საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. IV, თბ., 1967.

3. დე გრაი დე ფუა საქართველოს შესახებ, ფრანგულიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო *ჯუმბერ ოდიშელმა*, თბ., 1985.

4. თავადი მიშეცვისა და დიაკი კლუჩარევის ელჩობა კახეთში (1640-1643 წწ.), საბუთები გამოსცა და შესავალი დაურთო *მიხეილ პოლივექტოვმა*, ტფილისი, 1928.

5. *იოსელიანი პლატონ*, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, აკაკი განერელიას შესავალი წერილებით, რედაქციითა და შენიშვნებით, ტფ., 1936.

6. *კასტელი დონ კრისტოფორო დე*, ცნობები და აღბოძი საქართველოს შესახებ, ტექსტი გაშიფრა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო *ბეჟან გიორგაძემ*, თბილისი, 1976.

7. ჟან შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში (ცნობები საქართველოს შესახებ), ფრანგულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო *მზია მგალობლიშვილმა*, თბ., 1975.

8. *სამუშია ჯაბა*, იმერეთის სამეფოს დიპლომატიური ეტიკეტი დონ კრისტოფორო დე კასტელის მიხედვით, წელიწდგული „ქართული დიპლომატია“ (დამატება), თბ., 1998.

9. ტოლოჩანოვის იმერეთში ელჩობის მუხლობრივი აღწერილობა (1650-1652 წწ.), რუსული ტექსტი ქართული თარგმანით და ხელნაწერების მიმოხილვით გამოსაცემად მოამზადა *იასე ცინცაძემ*, თბ., 1970.

10. ქართული სამართლის ძეგლები. დასტურლამალი. ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევები, ლექსიკონები და საძიებლები დაურთო *ივანე სურგულაძემ*, თბ., 1970.

11. *Белокуров С.*, Сношения России с Кавказом. Материалы извлеченные из Московского главного архива министерства иностранных дел. Вып. 1 (1578-1613), Москва, 1889.

12. *Цагарели А.*, Сношения России с Кавказом в XVI-XVIII столетиях, СПб., 1891.

*Doctor of Historical sciences, Professor,
Chief scientist-researcher of the Modern
and Contemporary History Department of
the Ivane Javakhishvili Institute of History
and Ethnology*

**DIPLOMATIC ETIQUETTE AND FEAST TRADITIONS
OF GEORGIAN ROYAL COURT (XVI-XVIII CC)**

Summary

The audience in Georgia of foreign ambassadors has long and rich traditions. Appropriately, diplomatic etiquette of royal court was changing and taking its perfect form during the centuries. Also the menu of the royal feast was defined.

In the article is observed information kept in foreign and Georgian historic sources about the abovementioned rules and feast traditions in Georgian kingdoms (Kakheti, Karatlinia, Imereti and Kartalino-Kakheti) in XVI-XVIII cc.

*ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი,
ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის
ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის
განყოფილების მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი*

**ლექსუმის სარდალ-მოურავები
(XVIII საუკუნის მიწურული – XIX საუკუნის
დასაწყისი)**

საქართველოს ერთიანი სამეფოს დაშლის (XV საუკუნის მეორე ნახევარი) შემდეგ, ლექსუმი – იმერეთის სამეფოს შემადგენელ ნაწილს წარმოადგენდა.

XVII საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედიდან ლექსუმი სამეგრელოს სამთავროს საზღვრებში მოექცა. ამას წინ უძღოდა იმერეთის სამეფოში დაწყებული შინააშლილობა და სოფელ გორდში მცხოვრებ აზნაურ ჩიქოვანთა (იგივე ჩიქვანთა) დაწინაურება.

1701 წლიდან გიორგი ჩიქოვანი სამეგრელოს მთავარი გახდა ანუ გადადიანდა. მისი შთამომავლობა ამ სამთავროს ფაქტობრივ გაუქმებამდე (1857 წ.) მართავდა [28, 17-24].

XVIII საუკუნიდან სამეგრელოს მთავრების ტიტულატურაში აღნიშნული იყო, რომ სხვა სამფობელოებთან ერთად, ისინი იყვნენ „სვან-თაკვერის“ მფლობელები [18, 103]. ამით ისინი ხაზს უსვამდნენ თავიანთ უფლებებს სვანეთსა და ლექსუმზე [17, 228].

ლექსუმელ ფეოდალთა მხარდაჭერის მოსაპოვებლად, რაც აუცილებელი იყო ამ რეგიონის შესანარჩუნებლად, სამეგრელოს მთავარი დიდად სწყალობდა გავლენიან თავად გელოვანებს – სვანეთის ერისთავთა შთამომავლებს. გელოვანები როგორც ლექსუმში, ასევე სამეგრელოს მთავრის კარზე საპატიო თანამდებობებზე მოღვაწეობდნენ.

სტრატეგიული თვალსაზრისით ლექსუმი იყო უმნიშვნელოვანესი რეგიონი, რომელსაც იმერეთის მეფეები ტრადიციულად თვლიდნენ თავიანთ კუთვნილ ტერიტორიად, ხოლო სამეგრელოს მთავრები – ფორპოსტად იმერეთზე თავდასასხმელად [9, 243].

იმერეთის მეფეები სოლომონ I და სოლომონ II ენერგიულად ცდილობდნენ ლექსუმის დაბრუნებას. ისინი რუსეთის იმპერიის მესვეურებისაგან ითხოვდნენ, რომ დადიანი – მათ ვასლად, ხოლო ლექსუმი იმერეთის სახასო მამულად ეცნოთ [22, 573].

ამდენად, ლექსუმის ფლობას როგორც იმერეთის მეფე, ასევე სამეგრელოს მთავარი გადამწყვეტ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ. ამი-

ტომ, მათ შორის ურთიერთობის მონესრიგებას ეს საკითხი ყოველთვის აბრკოლებდა.

ლენჩუმი მართავდა სარდალ-მოურავი, რომელიც ამ რეგიონში არსებული სამხედრო-ადმინისტრაციული ხელისუფლების მეთაური იყო.

მოურავობა საგვარეულო სახელოს წარმოადგენდა. მეფე მოურავს რომელიმე წარჩინებული გვარიდან არჩევდა და ამა თუ იმ ქალაქს, დაბას ან სოფელს აბარებდა.

აკად. ნიკო ბერძენიშვილი შენიშნავდა: „ძველი ქართული ადმინისტრაციული წყობილების დედაბოძი მოურავის ინსტიტუტი იყო. თავადურ-ბატონყმური ურთიერთობის წარმონაქმნი – მოურავობა შედარებით ნაკლებად განვითარებულ საზოგადოებრივ ურთიერთობას გულისხმობდა. ეს ინსტიტუტი რთული შედგენილობისა იყო. მოურავის მოსაკითხავი იყო სამოურავო ქვეყნის ადმინისტრაცია, მისი ფინანსები და სამართალი. მოურავი საქართველოში მხარესაც ჰყავდა, ქალაქსაც და სოფელსაც. 1801 წლისათვის მარტო სამეფო სოფლების მოურავი სამოცამდე აღიოდა. მოურავობა საჩემკვიდრეო თანამდებობა იყო და მოურავები ყველა თავადაზნაურობიდან გამოდიოდნენ. წვრილ და მცირეყმიან ქართველ თავადაზნაურობისათვის მოურავობა მატერიალური არსებობის უმთავრეს წაყროს წარმოადგენდა, მაგრამ იგივე იყო ამავე დროს მისი სოციალური გავლენის არანაკლებმნიშვნელოვანი წყაროც“ [7, 432].

მოურავს ებარა სახასო მიწები, ხოდაბუნები და ზვრები. ის ნაცვალთან, სოფლის მოსამართლეებთან და მამასახლისთან ერთად, სამოურავოს ტერიტორიაზე სახელმწიფო გადასახადს ან საგანგებო გამოსაღებს ანაწილებდა. მოურავს დაკისრებული ჰქონდა ადმინისტრაციული, საგამომძიებლო და სასამართლო ფუნქციები.

მეფის მიერ წყალობის მიმღები „სამოურავოს“ იხდიდა იმის სასარგებლოდ, ვის სამოურავოშიც ნაწყალობევი შედიოდა. მოურავის მამულს სამოურავოს გლეხები ამუშავებდნენ. გარდა ამისა, მოურავს შეეძლო მეფის სახასო ყმებიდან ამოერჩია ერთი შეძლებული გლეხი და მისგან ესარგებლა ყველაფრით, რაც იმ გლეხს მეფის სამსახურად „ედუა“. მოურავს ეკუთვნოდა: „ქვრივის საჩქემო“, საომარი ნადავლის წილი. მოგზაურობისას, ის უზრუნველყოფილი იყო საკვებით და ოჯახში წასაღები „ძღვენი“ [14, 48].

იმერეთის სამეფოს ტერიტორიაზე მოქმედი 26 მოურავიდან ყველაზე მეტი უფლებებით სარგებლობდა ქუთაისის მოურავი, რომელსაც იმავდროულად სარდლის ნოდებაც გააჩნდა. აქ შეგვიძლია პარალელი გავავლოთ ლენჩუმთან, რომლის სარდალ-მოურავი სამოქალაქოსთან ერთად, აღჭურვილი იყო სამხედრო ფუნქციითაც.

XVII საუკუნის მიწურულამდე ლენჩუმის გამგებლის თანამდებობა მემკვიდრეობითი არ ყოფილა. ამ მხარის დროებით მმარ-

თიქლს იმერეთის მეფე ნიშნავდა. შემდგომ პერიოდში, ლენჩუმის მართველი სარდალ-მოურავად იწოდებოდა. ამ თანამდებობაზე რომელიმე წარჩინებული თავადის დანიშვნის საკითხს XVII საუკუნის ბოლოდან – საუკუნეახვერის განმავლობაში სამეგრელოს მთავარი წყვეტდა [21, 28].

XVIII საუკუნის 80-იანი წლების მიწურულიდან – XIX საუკუნის 10-იან წლებამდე, სარდალ-მოურავობა თანამიმდევრულად ეკავათ თავად გელოვანთა საგვარეულოს წარმომადგენლებს, რომლებსაც სამეგრელოს მთავართაგან სხვა წყალობაც არ აკლდათ.

შემორჩენილია საისტორიო საბუთები, რომელთა მიხედვითაც სამეგრელოს მთავრებმა გრიგოლ და მანუჩარ დადიანებმა ლენჩუმის სარდალ-მოურავს ქაიხოსრო გელოვანს და მის შვილებს: ბერის, გიორგის, შმაგის და ლევანს სამუდამო მფლობელობაში გადასცეს სხვადასხვა სოფლებში მდებარე ადგილ-მამულები და ასევე ყმა-გლეხობა [32, 71].

ამის მიუხედავად, ურთიერთობები დადიანებსა და გელოვანებს შორის ზოგჯერ მაინც იძაბებოდა, რადგან ლენჩუმის სარდალ-მოურავები სამეგრელოს მთავრისაგან მეტი დამოუკიდებლობის მოპოვებას ცდილობდნენ [9, 243].

წინამდებარე სტატიაში შესწავლილი გვაქვს ლენჩუმის სარდალ-მოურავების ქაიხოსრო და ბერი გელოვანების ცხოვრება და სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობა.

1. სარდალ-მოურავი ქაიხოსრო გელოვანი

XVIII საუკუნის 80-იან წლებში სამეგრელოს მთავარმა ლენჩუმის სარდალ-მოურავად დანიშნა თავადი ქაიხოსრო გელოვანი, რომლის მხარდაჭერასაც დადიანისთვის გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა [10, 109].

„დიდ ნიკოდ“ წოდებული ცნობილი ისტორიკოსი და საზოგადო მოღვაწე, გენერალ-მაიორი ნიკო დადიანი (გარდ. 1834 წ.) თავის თხზულებაში „ქართველთა ცხოვრება“ ქაიხოსრო გელოვანს ასე ახასიათებს: „დიდ-შემძლე კაცი... რომელი მოურაობდა ლენჩუმს და მძლავრებდა ოდიშსაცა“ [12, 186].

ერთი მოსაზრებით, XVIII საუკუნის 60-იანი წლებიდან ქ. გელოვანი სათავეში ედგა ლენჩუმის ერთ-ერთ სამოურავოს, ხოლო სრულიად ლენჩუმის სარდალ-მოურავად იგი 1788 წლიდან დაინიშნა [19].

1766 წლით დათარიღებულ ერთ საბუთში ვკითხულობთ: „ესე ნასყიდობის წიგნი და სიგელი დაგინერე და მოგართვი ბაკურაძემ გაბრიელმან და ჩემმან შვილმან გოტამ და კაცინიკმან და სხვა ჩემმან ძმამ მამუკამ და ჩვენმა მომავალმა სახლისა ჩვენისამ თქუენ,

ჩვენს მოურავს გელოვანს ქაიხოსროს და თქვენს შვილს ბერუკას და მანუჩარს და სხვათა თქვენთან შვილთა და მომავალთა სახლისა შენისათა ასე და ამა პირსა ზედა, რომ დამჭირდა და მოგყიდე ჟოშხას გელოვანის მონაყიდი მამული“ [18, 112].

საგულისხმოა, რომ ამ დოკუმენტში ქ. გელოვანი მოიხსენიება მოურავად და არა სარდალ-მოურავად. იმავე წლით დათარიღებულ მის ბეჭედზე ვკითხულობთ მხედრულ ზედწერილს: „მოურავი გელოვანი ქაიხოსრო“. ეს ბეჭედი რვაკუთხა ფორმისაა [5, 103].

სამეგრელოს მთავრის კაცია II დადიანის მიერ ცაიშის ღვთისმშობლის ეკლესიისადმი 1777 წელს გაცემულ სიგელში მოწმეებად დასახელებულნი არიან შემდეგი პირები: კათალიკოსი მაქსიმე, ანტონ ჭყონდიდელი, სოფრომ ცაგარელი, მოურავი ქაიხოსრო გელოვანი, არქიმანდრიტი გერმანე, სახლთუხუცესი გიორგი ჩიქოვანი, მთავრის ძმები ნიკოლასი და გიორგი, მთავრის ბიძა მანუჩარი და მისი ძე – გიორგი [33, 111].

ამ საბუთშიც ქ. გელოვანი კვლავ მოურავად მოიხსენიება.

ლენჩხუმის სარდალ-მოურავად ქ. გელოვანი 1799 წლამდე, ანუ თავისი სიცოცხლის ბოლომდე დარჩა. იმ პერიოდის საისტორიო დოკუმენტებში მეფე სოლომონ II-ისა და სამეგრელოს მთავართა – დადიანთა საგვარეულოს წარმომადგენელთა გვერდით ქ. გელოვანის სახელი პატივით იხსენიება.

სამეგრელოს მთავართა მიერ გაცემულ ოფიციალურ დოკუმენტებში ნახსენებ მოწმეთა შორის ლენჩხუმის სარდალ-მოურავს საპატიო ადგილი ეკავა. როგორც წესი, იგი დასახელებული იყო სამეგრელოს სამთავროს სახლთუხუცესის და სამთავროში ცნობილი სხვა საპატიო პირების წინ.

მთავრის მიერ გაცემულ ზოგიერთ სიგელში ქ. გელოვანთან ერთად მისი ვაჟებიც იხსენიებიან. მაგალითად, გრიგოლ დადიანის მიერ 1790 წელს გაცემულ სიგელში ცაგერის ღვთისმშობლის ეკლესიისადმი მოწმეთა შორის დასახელებულნი არიან სარდალ-მოურავი ქაიხოსრო გელოვანი და მისი შვილები ბერი და გიორგი [33, 182].

ლენჩხუმის სარდალ-მოურავები აქტიურად მონაწილეობდნენ როგორც სამეგრელოს სამთავროში, ასევე იმერეთის სამეფოში მიმდინარე პოლიტიკურ პროცესებშიც. ისინი ლენჩხუმში დამოუკიდებელი პოლიტიკას ატარებდნენ და ცდილობდნენ იმერეთისა და სამეგრელოს მმართველებს შორის წარმოქმნილი პოლიტიკური დაპირისპირება თავიანთ სასარგებლოდ გამოეყენებინათ.

1788 წელს სამეგრელოს მთავარი კაცია დადიანი გარდაიცვალა და ტახტი მისმა 18 წლის ვაჟმა – გრიგოლმა გაიკავა. მისი გამთავრება იმერეთის მეფის დავით II-ისათვის (მეფობდა 1784-1789 წლებში) მიუღებელი აღმოჩნდა.

1789 წლის იანვარში დავით II-მ სამეგრელოში ილაშქრა და მთავრის ტახტზე გრიგოლ დადიანის უმცროსი ძმა – მანუჩარი დასვა. გრიგოლ დადიანმა თავი ლენჩხუმში შეაფარა. ქაიხოსრო გელოვანმა განდევნილი მთავარი პატივით მიიღო.

სამეგრელოს თავადაზნაურობა ორ ნაწილად გაიყო, ერთნი გრიგოლს ემხრობოდნენ, მეორენი კი მანუჩარს.

გრიგოლის მომხრეთა ბანაკს მეთაურობდნენ ლენჩხუმის სარდალ-მოურავი ქაიხოსრო გელოვანი და სამეგრელოს სახლთუხუცესი გიორგი ჩიქოვანი. მათი რჩევით, გრიგოლმა ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II-ს სთხოვა, თბილისში მყოფი მისი შვილიშვილი (ელენე ბატონიშვილისაგან), იმერეთის ტახტის პრეტენდენტი დავით არჩილის ძე (1772-1815) ლენჩხუმში გაეგზავნა [12, 184].

აღსანიშნავია, რომ დავით ბატონიშვილი სოლომონ I-ის ძმის – არჩილის ძე იყო და თავისმა გვირგვინოსანმა ბიძამ იგი იმერეთის სამეფო ტახტის მემკვიდრედ სიცოცხლეშივე აღიარა [15, 776].

მიწვევას სიხარულით გამოეხმაურა დავით არჩილის ძე, რომელიც ქართლიდან იმერეთში გადავიდა. იმერეთის თავადთა ნაწილმა (წერეთლები, წულუკიძეები და სხვები), რომელიც უკმაყოფილო იყო დავით II-ის მმართველობით, ტახტისმადიებელი ბატონიშვილი პატივით მიიღო და ლენჩხუმში გააცილა.

ლენჩხუმში ჩასულ დავით ბატონიშვილს მურის სასახლეში ცოლად შერთეს გრიგოლ დადიანის და – მარიამი [12, 184]. ასე შეიქმნა მძლავრი ალიანსი იმერეთის მეფის დავით II-ის წინააღმდეგ.

1789 წლის 11 ივლისს, ხონის მახლობლად, ხუნ-მათხოჯის ქალაში მომხდარ ბრძოლაში დავით ბატონიშვილის მომხრეებმა დაამარცხეს დავით II, რომელმაც თავი ახალციხეს შეაფარა. ბრძოლაში დაიღუპა ქ. გელოვანის ვაჟი – მანუჩარი [12, 185].

იმერეთის ტახტზე ავიდა დავით ბატონიშვილი, რომელსაც თავისი ბიძის პატივსაცემად სოლომონ II ეწოდა [23, 209], ხოლო სამეგრელოს მთავრობა კვლავ გრიგოლმა დაიბრუნა.

1792 წელს სამეგრელოს მთავარმა გრიგოლ დადიანმა იმერეთის მეფეს სოლომონ II მიართვა წიგნი ქურდების დასჯის შესახებ, რომლის დასასრულს ვკითხულობთ: „ამისი მოწამე და დამამტკიცებელი მათი ყოვლად სამღვდელობა ქუთათელ მიტროპოლიტი დოსითეოს, გენათელ მიტროპოლიტი ეფთვიმი, მთავარეფისკოპოსი ანტონი, ჩემი ძმა ბატონის-შვილი გიორგი, ლენჩხუმის სარდალ-მოურავი გელოვანი ქაიხოსრო, ჩიჩუა გიორგი და სხვანი, ერთობით კარისა ჩემისა დიდებულნი“ [25, 528].

ზემოხსენებული დოკუმენტიდან ცხადი ხდება, რომ სამეგრელოს მთავრის კარზე ლენჩხუმის სარდალ-მოურავს, ქ. გელოვანს საპატიო ადგილი ეკავა. იგი უფრო წინ მოიხსენიება, ვიდრე სამეგრელოს ერთ-ერთი უწარჩინებულესი თავადი გიორგი ჩიჩუა.

სოლომონ II და გრიგოლ დადიანი დიდად დავალებულნი იყვნენ ქაიხოსრო გელოვანისაგან, რომელიც მათ ტახტზე ასაყვანად თავდადებით იბრძოდა. ამის მიუხედავად, მოგვიანებით, ყოფილ მოკავშირეთა ურთიერთობებში სერიოზული ბზარი გაჩნდა.

6. დადიანი შენიშნავდა: „გარნა ბოროტ-მოჭაზრეთა კაცთა, რომელნი უთანხმოებისა გამო ჰანგარებითა სარგებლობდენ, კვალად ქმნეს აღრეულება შორის მეფისა და დადიანისა და იქმნა განხეთქილება“ [12, 186].

სოლომონ II-ს დასავლეთ საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება სურდა. მას ხელს უშლიდა გრიგოლ დადიანი, რომელსაც თავი სრულიად დამოუკიდებელ მმართველად ეჭირა. მეფეს მიემხრო ქ. გელოვანი, რომელიც ასევე უკმაყოფილო იყო გრიგოლ დადიანის მმართველობით. იგი დაუკავშირდა იმერეთის გავლენიან თავადს ზურაბ წერეთლს (რომლის ძმისწულიც ცოლად ჰყავდა ქ. გელოვანის ვაჟს – გიორგის) და გრიგოლ დადიანის ძმას – მანუჩარს. 1792 წელს მათ საერთო ძალებით განდევნეს გრიგოლ დადიანი და სამეგრელოს მთავრად კვლავ მანუჩარი დასვეს [12, 186].

მანუჩარი სუსტი მმართველი იყო. ამიტომაც იგი მისაღები აღმოჩნდა როგორც იმერეთის მეფისათვის, ასევე ლეჩხუმის სარდალ-მოურავისათვისაც. ეს უკანასკნელი ახლა უფრო დამოუკიდებლად გრძნობდა თავს, ვიდრე ძლიერი მმართველის – გრიგოლ დადიანის მთავრობის დროს.

ტახტისმაძიებელი გრიგოლ დადიანი მოურიგდა თავის ყოფილ მტერს, ასევე ტახტისმაძიებელ დავით II-ს. მათ გვერდით აღმოჩნდა ქაიხოსრო აბაშიძეც, რომელიც 1784 წელს დავით II-ს იმერეთის ტახტს ეცილებოდა. ყოფილმა მონინაალმდეგეებმა ძველი მტრობა დროებით დაივიწყეს და სოლომონ II-ს გაერთიანებული ძალებით შეუტყეს.

1794 წლის 24 ოქტომბერს მომხდარ ბრძოლაში სოლომონ II-მ მტერს კვლავ სძლია. მას მხარს უჭერდა თავისი პაპის – ერეკლე II-ის მიერ გამოგზავნილი ლაშქარი ალექსანდრე ბატონიშვილის მეთაურობით, ასევე მანუჩარ დადიანი და ქ. გელოვანი თავიანთი ლაშქრითურთ.

6. დადიანი წერდა: „დადიანი მანუჩარ მოვიდა ქუთაისს ოდიშ-ლეჩხუმითა სპითა, სადა პირველობდა ქაიხოსრო გელოვანი ოდიშ-ლეჩხუმთა შორის“ [12, 186].

1795 წელს მანუჩარ დადიანმა მადლიერების ნიშნად ქ. გელოვანს უბოძა ლენტიხი და ლარაშის ციხე მასში შემავალი სოფლებითურთ. იმავდროულად, მთავარმა ქაიხოსრო ხორგის მოურავადაც დანიშნა [23, 220-221].

მანუჩარ დადიანის მიერ ქ. გელოვანისადმი ბოძებულ სიგელში ვკითხულობთ: „ქ. დაუსაბამოსა და დაუსრულებელისა მამისა მიერ

ქორთხულმან და მადიდებელმან ყოვლად უპატიოსნისა და უხესისა, დიდებულისა დედოფლისა ყოვლად წმიდისა ღვთის მშობელმან და მონყალებისა და საფარველისა მათისა მინდობილმან პოსტოისა ზღვისა, ოდიშ-აფხაზთა, თაკვერთა და სვანთა მფლობელმან დადიანმან, მთავარმან მანუჩარმან ესე მტკიცე და უტყუელი დავთარი აღვინერე და გიბოძე შენ, ჩემს ერთგულ და ჩემთვის თავდადებულ სარდალ-მოურავ გელოვანს ქაიხოსროს, ძეს შენსას ბერის, გიორგის, დავითს და ლევანს და სხვათა ძეთა და მომავალთა თქვენთა, ასე და ამა პირსა ზედა, რომა თქვენ სწორეთ ჩემის ხელმწიფობისა და ამაღლებისა და ერთგულებისათვის მამიან-შვილიანად სისხლ დასათხევად თავდადებულ შევიქენით და ამ ღვანლისათვის მეც ვიგულმოდგინე და როგორამც გულ შეგვეჯერდებოდა, სწორი და სრული ქრთამიც გამოგართვი და გინყალობე ლარაშის ციხე მისის სოფლებიანად და მისის შემოსავალ-გამოსავლიანად როგორც მამაჩემს აქენდა, აგრეთ ის ლენტიხი, ლარაშის ციხე უკლისად, მისი შემავალ რაც რამ იყოს და საძებარ-უმძებრიანად უკლისად ჩემის დიდის ერთგულებისათვის მიბოძებია, გაქვენდეს საუკუნოდ და გიბედნიეროს ღმერთმან შენ და შენს ძეს და მომავალს საუკუნოდ.

ანი ვინც და რამანც ძემან კაცისამან ეს ჩუენ მიერი წყალობის დავთარი და იმიერ წერილებისათვის ხელყოს შლად, ისემც მოიშლება მრჩობლითავე ცხოვრებისა შვებითა და სუფევთა შეჩვენებულიც იქნება წმიდისა სამებისაგან“ [2, 2].

გრიგოლ დადიანმა სამთავროს დაბრუნება ისევ ქ. გელოვანის გადაბირებით სცადა, რაც თავისი ბიძის – გიორგი დადიანის მეშვეობით მოახერხა. მართლაც, გელოვანი დიდად დაეხმარა გრიგოლს ჯერ ქუთაისის ციხიდან გაპარვაში, ხოლო შემდეგ გამთავრებაში. ქ. გელოვანმა გრიგოლს ლეჩხუმის ციხეები ჩააბარა და ლეჩხუმელ წარჩინებულებთან ერთად ერთგულების ფიცი მისცა.

სერგი მაკალათია მიუთითებდა: „გრიგოლმა თავისი ბიძის გიორგი დადიანისა და ლეჩხუმის სარდალ-მოურავის ქაიხოსრო გელოვანის დახმარებით შეძლო გადასულიყო სამეგრელოში, სადაც ის გამაგრდა ნოლას ციხეში. სოლომონ II-მ და მანუჩარ დადიანმა ალყა შემოარტყეს ნოლას ციხეს, მაგრამ ციხის აღება ვერ შეძლეს. მაშინ მეფე იძულებული შეიქმნა საქმე მორიგებით დაებოლოებინა“ [20, 133].

1798 წელს სოლომონ II-მ სამეგრელოს მთავრად სცნო გრიგოლ დადიანი, ხოლო მანუჩარ დადიანმა საუფლისწულოდ სალიპარტიანო მიიღო [12, 188-190].

გრიგოლ დადიანის გამარჯვებაში გადამწყვეტი როლი ქ. გელოვანმა შეასრულა. მიუხედავად ამისა, გრიგოლის გაძლიერება მისთვის მიუღებელი აღმოჩნდა. ეს ვითარება თავის სასრგებლოდ

გამოიყენა სოლომონ II-მ და ქაიხოსრო გელოვანთან კავშირი შეკრა [23, 226].

1799 წელს ქაიხოსრო გელოვანი ინტრიგების მსხვერპლი გახდა. ლეჩხუმის სარდალ-მოურავისა იმდენად ეშინოდა სამეგრელოს მთავარს, რომ მისი მოკვლა გადაწყვიტა.

ნ. დადიანი მოგვითხრობს: „გარნა მძლავრობდა ყოველს ოდიშ-ლეჩხუმსა კვალად გელოანი ქაიხოსრო. ამისთვის ვერა მომთმენელ-მან გელოანის ქაიხოსროს საქციელისამან გრიგორი დადიანმან ეზრახა მეფესა სოლომონს საიდუმლოთ და ურთიერთის პირის შეთქმითა მოჰკლა გრიგორი დადიანმა გელოანი ქაიხოსრო გორდს და უმეტესად შემოიმტკიცა გრიგორი დადიანმა ოდიშ-ლეჩხუმი და ყოველი მიმდგომი ქაიხოსრო გელოანისა დაამდაბლა“ [12, 190].

შემოგვრჩა ცნობა, რომ იმერეთის მეფის ბრძანებით, სამეგრელოს მთავარმა გრიგოლ დადიანმა ქ. გელოვანი სოფელ გორდში ვერაგულად მოაკვლევინა, რის შემდეგაც, მიცვალებულის მოჭრილი თავი სოლომონ II-ს ქუთაისში გაუგზავნა [24, 357].

საისტორიო წყაროში ვკითხულობთ: „ჩლ(ჟ)თ წელს დადიანმა გრიგოლმა მეფის სოლომონის არჩილის ძის ბრძანებით ლალატით მოაკვლევინა ლეჩხუმის თავადი, იმ ჟამად ჩინებული კაცი, ქაიხოსრო გელოვანი, სოფელსა გორდს, რომლისაც თავი (მოართვეს) მეფეს ქუთაისს“ [27, 450].

1810 წლის 29 მარტს საქართველოში დისლოცირებული რუსეთის საიმპერიო არმიის მთავარსარდალს, კავალერიის გენერალ ტორმასოვს პოლკოვნიკი სიმონოვიჩი აცნობებდა, რომ რაღაც ინტრიგების გამო, ქ. გელოვანი სამეგრელოს მთავრის მეუღლის – ნინოს (ქართლ-კახეთის მეფის გიორგი XII-ის ასულის) თვალწინ მოკლეს [30, 395].

ერთ-ერთი ვარაუდის მიხედვით, ქ. გელოვანის ორმაგმა პოლიტიკამ მეფისა და მთავარს შორის წარმოქმნილ დავაში გააღიზიანა ორივე მხარე და სარდალ-მოურავი მათი საიდუმლო გარიგების მსხვერპლი გახდა [10, 110].

არსებობს სხვა მოსაზრებაც, რომლის მიხედვითაც გრიგოლ დადიანს შეეშინდა სარდალ-მოურავის კავშირისა სოლომონ II-სთან და ის ამიტომ მოაკვლევინა [23, 226].

მიუხედავად იმისა, თუ რა იყო ქ. გელოვანის სიკვდილის ჭეშმარიტი მიზეზი, ფაქტია, რომ იგი დიდად გავლენიანი ფეოდალი იყო, რომლის პოზიციასაც გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა იმერეთის მეფესა და სამეგრელოს მთავარს შორის მუდმივად არსებულ დაპირისპირებაში. ისიც ფაქტია, რომ ლეჩხუმის სარდალ-მოურავი დამოუკიდებელ მმართველად ყოფნის სურვილს შეეწირა.

ქ. გელოვანმა და მისმა მეუღლემ როდამ დგებუაქემ მდინარე ლაჯანურის პირას გელოვანთა საგვარეულო ეკლესია ააგებინეს.

ამ ეკლესიის წარწერა გვაუწყებს: „ქ. შენ, ცათა უვრცელეს უმაღლესო დედოფალო მარიამ მე, ფ[რია]დ ცოდვილმან მონამან მინდობილმან საფარველთა შენთამან: მსასოებელმან, სარდალ-მოურავმან გელოანმან ქაიხოსრო და მეუღლემან ჩემმან დგებუაქის ასულმან როდამ აღვაშენეთ ეკლესია ესე შენ მიერთა წყალობითა სახელსა ზედა შობისა შენისა და შევამკვეთ ყ[ოვლ]ითა სამღვდლოთაჲ და წიგნებითა: და დავახატვინეთ: კანკელი ესე მრჩობლთა ცხოვრებათა ჩვენთა წარსამართებლად: და სულთა ჩვენთა საუკუნოდ მოსახსენებლად, რათა მეოხ იყო ჩვენთვის წინაშე ძისა შენისა დღესა მას განკითხვისასა ღირს გვყვენ ჩვენ მარჯვენით დგომად წინაშე ძისა შენისა და ძეთა და ასულთა ჩვენთა. მოანიჭე სრულ იქმნა დეკემბერს ო. ქრისტეს აქეთ: ჩ. ლ. ჟ. ო.“

უფალო იესო ქრისტე ღ[მერთ]ო შეიწყალე გლახაკი და ფ[რია]დ ცოდვილი მონა შენი დავით ბეჟიაშვილი: ქართველი: ამინ“ [16, 39-40].

ქ. გელოვანი მისი გარდაცვალების შემდეგ გაცემულ საბუთებშიც იხსენიება.

1825 წელს, სამეგრელოში ლევან V დადიანის (1805-1846) მთავრობის პერიოდში, სასამართლომ განიხილა თავად მანუჩარ ჩიქოვანისა და მისი ნათესავების თავადების მერაბ და კობტა ჩიქოვანების საქმე.

სასამართლოს დოკუმენტი გვამცნობს, რომ როდესაც მთავარ კაცია დადიანის ბრძანებით, თავადი ბუჭუ ჩიქოვანი მოკლეს, ბუჭუს დაობლებული შვილები ქ. გელოვანმა თავისთან წაიყვანა და მათ რამდენიმე წლის განმავლობაში პატრონობდა [3].

მოგვიანებით, მანუჩარ ჩიქოვანმა ქ. გელოვანის ასულზე – ხვარამზე (ხვავხა) გელოვანზე იქორწინა.

1866 წელს რუსეთის იმპერიის სენატმა სცნო ქ. გელოვანის მრავალრიცხოვანი შთამომავლების თავადური ღირსება და მათი სახელები იმპერიის თავადაზნაურთა საგვარეულო წიგნის V განყოფილებაში შეიტანა.

ამრიგად, 1788-1799 წლებში ლეჩხუმის სარდალ-მოურავი იყო თავადი ქაიხოსრო გელოვანი, რომელიც ამ რეგიონში დამოუკიდებელი პოლიტიკის გატარებას ცდილობდა.

2. სარდალ-მოურავი ბერი გელოვანი

1802 წელს სოლომონ II-მ მანუჩარ დადიანთან ერთად ლეჩხუმი დალაშქრა. მეფის სარდლობით ჯარმა აიღო ყველა ციხე, გარდა მურის ციხისა. სოლომონ II-მ „დაამძევა და შემოიფიცა ლეჩხუმის სოფელს მცხოვრებნი“ [24, 357].

მეფეს ლეჩხუმელთა ნაწილიც მიემხრო, რამაც გრიგოლ დადიანი გამოუვალ მდგომარეობაში ჩააყენა. მან სოლომონს სთხოვა მანუჩარი ლეჩხუმში დაეტოვებინა და უკან გაბრუნებულიყო, რის საწინააღმდეგოდაც მეფეს აღუთქვა, რომ მის ნებისმიერ სურვილს შეასრულებდა. სოლომონმა რაჭისა და ლეჩხუმის საზღვარზე მდებარე ჭყვიშის ციხე მოითხოვა. ამ თხოვნაზე დადიანმა თანხმობა განაცხადა.

მოკავშირის გარეშე დარჩენილი მანუჩარი იძულებული გახდა, თავი ორბელის ციხისათვის შეეფარებინა და უფროსი ძმისათვის პატიება ეთხოვა. ამის შემდეგ სოლომონის წინააღმდეგ ორივე ძმა ერთად იბრძოდა.

მანუჩართან შერიგების შემდეგ გრიგოლმა ჭყვიშის ციხის დათმობა აღარ ისურვა.

იმავე წელს სოლომონ II-მ ჭყვიშის ციხე აიღო. მან სოფელ უსახლოსთან მომხდარ ბრძოლაში გრიგოლ დადიანი დაამარცხა და მთელი ლეჩხუმი დაიკავა. ლეჩხუმის სარდალ-მოურავად მან ბერი ქაიხოსროს ძე გელოვანი დაადგინა [12, 190-191].

1802 წლის აგვისტოში სოლომონ II-მ ბ. გელოვანს შემდეგი სიგელი უბოძა: „ძლიერებით და ნებით დაუსაბამო ღმერთისათა, ჩვენ, იესიან-დავითიან-სოლომონიან პანკრატიანმან სრულიად იმერეთის მპყრობელმან მეფემან მეფეთამან მეორემან სოლომონ ესე ამიერიდან არაოდეს არ მოშლილი წყალობის წიგნი გიბოძეთ თქვენ, ჩვენს ერთგულს ყმას – გელოვანს ბერს და შენთა შვილთა და მომავალთა ესრეთ და ესევეითარად, რომ ჩემის ძველ სამკვიდრო ქვეყანა ჟამთა ვითარებისაგან დაკარგული გვექონდა და დასაკავებლათ მოველით.

ღმერთის ნებით და შენის ერთგულებით და გარჯილობით ზოგი რომელიმე დავიკავე და ზოგი კიდევ გვაკლია და ღმერთის შენეებით ვცდილობთ ჩენი სამკვიდრებელი ქვეყანა ამოვიგო და დავიკავო, თუ ღმერთის ნება იქმნა. შენც გულის ხმობით ჩემს ერთგულებას ეცადე, გაისარჯე და ლეჩხუმი დავიკავე. საცა ინებო, ლეჩხუმშიდ გამოირჩიო... საუკუნოთ გიბოძო. არც ჩემგან, არც შემდგომთა ჩემთა მეპატრონეთან არც შენ და არც შენს შვილს და მომავალს ეს ჩემგან წყალობა არასოდეს არ მოგეშალოსთ, თუ თქვენ ჩემი ერთგული და ბრძანებისა ჩვენისათა მრჩალი იქმნეთ და უკეთუ ვინმე მძლავრებით იკადროს და ხელყოს შლან ამა ჩვენ მიერისა ბოძებულისა წერილისა, მყის თანად ეწიენ მას რისხვა ღვთის მიერი და სახლს მისსა და შვილთა მისთა“ [1, 1].

ჭყვიშის ციხეს უდიდესი სტრატეგიული დანიშნულება გააჩნდა. რაჭიდან ლეჩხუმისა და სვანეთისაკენ, ასევე ლეჩხუმის გავლით სამეგრელოსაკენ მიმავალ უმოკლეს გზებს სწორედ ეს ციხე კეტავდა. ცნობილია, რომ დადიანმა ქვემო სვანეთის დამორჩილება მხოლოდ ჭყვიშის ციხის აგების შემდეგ შეძლო [6, 58].

სოლომონ II-მ ჭყვიშის ციხე-სიმაგრის მოურავად დანიშნა ბერი გელოვანის უმცროსი ძმა – გიორგი ქაიხოსროს ძე გელოვანი (1770-1824) [14, 163]. მას ცოლად ჰყავდა (მეორე ქორწინება) იმერეთის წარჩინებული თავადის პაპუნა წერეთლის ასული – ელისაბედი. ამის გამო, მიუხედავად სამეგრელოს მთავარ გრიგოლ დადიანის შეთავაზებისა, რომ მის სამსახურში ჩამდგარიყო, გიორგი გელოვანი სოლომონ II-ის მეფობის დასასრულამდე მისი ერთგული დარჩა.

ბ. გელოვანის ბეჭედზე ვკითხულობთ სამსტრიქონიან მხედრულ ლეგენდას: „სარდალ გელოვანის ძე გიორგი“. ბეჭედი რვაკუთხა ფორმისაა [5, 104].

1804 წელს სამეგრელოს მთავარმა მას ჩამოართვა ლეჩხუმში მდებარე უძრავ-მოდრავი ქონება და მის უფროს ძმას – სარდალ-მოურავ ბერის გადასცა.

იმერეთის სამეფოს გაუქმების (1810) შემდეგ, ბ. გელოვანი სამეგრელოს მთავრის სამსახურში ჩადგა და მდივანბეგობა მიიღო. სამეგრელოს სამთავროს მდივანბეგი იყო მისი ვაჟიც – ფარნაოზ გიორგის ძე გელოვანი (1808-1884).

გრიგოლ დადიანი რევანშის აღებას ცდილობდა. მან ბრძოლის გაგრძელება აფხაზთა დაქირავებული ლაშქრის დახმარებით სცადა. სამეგრელოში ჩასული აფხაზეთის მთავარი ქელაიშ-აჰმედ-ბეი შარვაშიძე იმერეთის მეფის ძლიერ ლაშქართან შეტაკებას მოერიდა და უკან გაბრუნდა.

მიუხედავად იმისა, რომ სამეგრელოში შეჭრილმა სოლომონმა მთავრად გრიგოლ და მანუჩარ დადიანების უმცროსი ძმა – ტარიელი (იგივე ოტია) დანიშნა, გორდისა და მურის ციხეებში გამაგრებული გრიგოლის შეპყრობა მან მაინც ვერ მოახერხა.

1802 წლის 25 აგვისტოს სოლომონ II-მ რუს სარდალს ი. ლაზარევს წერილობით აცნობა, რომ მისმა ლაშქარმა ლეჩხუმში მდებარე შვიდი ციხე ციხე აიღო [29, 573].

შექმნილ ურთულეს ვითარებაში გრიგოლ დადიანმა გადაწყვიტა, რომ რუსეთის ქვეშევრდომობა მიეღო, ხოლო თავისი სამთავროსათვის ავტონომიური სტატუსი დაემკვიდრებინა. ამ გადაწყვეტილების მიღებისას მან გაითვალისწინა, რომ იმ დროისათვის აღმოსავლეთ საქართველო უკვე რუსეთის შემადგენლობაში იყო მოქცეული და თბილისში რუსული ადმინისტრაცია ფუნქციონირებდა. ამას ისიც ემატებოდა, რომ საქართველოს მთავარმართებელი, ინფანტერიის გენერალი პავლე ციციანოვი (ციციშვილი) ყოველნაირად ცდილობდა რუსეთის იმპერიის საზღვრებში დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე არსებული სამეფო-სამთავროებიც მოექცია.

ერეკლე II-ის შვილიშვილი ბაგრატ ბატონიშვილი (1776-1841) თავის თხოულებაში შენიშნავდა: „ჭირისა გამო მეფისა სოლომანის

მიერ, დადიანმან გრიგოლ კუალად განუახლა ციციანოვსა თხოვილი თვისი და მფარველობა როსისა“ [4, 56].

1803 წლის 4 დეკემბერს გრიგოლ დადიანმა სამეგრელოსა და ლეჩხუმის თავადებთან ერთად რუსეთის იმპერატორის ერთგულებაზე დაიფიცა. რუსეთის ქვეშევრდომობის მიღების ერთ-ერთ ძირითად წინაპირობად დადიანმა მოითხოვა, რომ ლეჩხუმი სამეგრელოს სამთავროს ნაწილად ეცნოთ.

იმპერატორისადმი გაგზავნილ „სათხოვარ მუხლებში“, რომლის შედგენაშიც სამეგრელოს მთავარს პავლე ციციანოვი დაეხმარა, გრიგოლ დადიანი დასახელებულია, როგორც „კანონიერი მფლობელი ოდიშის, ლეჩხუმის, სვანეთის, აფხაზეთისა და ყველა იმ მიწებისა, რომლებიც ოდითგან ჩემს წინაპართა კუთვნილებად ითვლებოდა“ [11, 126-127].

პროფ. მიხეილ გონიკიშვილი შენიშნავს: „რა თქმა უნდა, ციციანოვი აზვიადებდა გრიგოლ დადიანის მდგომარეობას, უფლებებს. არც ლეჩხუმი და არც სვანეთი, არც აფხაზეთი სამეგრელოს მთავარს არ ემორჩილებოდა. ციციანოვს ამით მხოლოდ გრიგოლ დადიანის გულის მოგება უნდოდა და თანაც დიპლომატის თვალთ წინ იყურებოდა. თავისი განცხადებით ურჩ მეთვ სოლომონ მეორეს აგრძნობინა, რომ ლეჩხუმი მომავალში სამეგრელოს მთავრისა იქნებოდა. სვანეთისა და აფხაზეთის მფლობელებს კი გადაკვრით აგრძნობინა, რომ ამ ტრაქტატით ისინი სამეგრელოს მთავართან ერთად რუსეთის ქვეშევრდომებად ჩაითვლებოდნენ“ [11, 137].

1804 წლის 4 ივლისს იმპერატორმა ალექსანდრე I-მა სამეგრელოს მთავრის მიერ შეთავაზებული პუნქტები დაამტკიცა. დადიანის თხოვნის შესაბამისად, რუსეთის ხელისუფლებამ ლეჩხუმი მის საკუთრებად აღიარა. ამიერიდან სამეგრელოს მთავრის მტერი იმად დროულად რუსეთის მტრადაც ითვლებოდა.

რუსეთის ქვეშევრდომობაში შესულმა სამეგრელოს მთავარმა გრიგოლ დადიანმა ლეჩხუმის სარდალ-მოურავ ბერი გელოვანს მის სამსახურში ჩადგომა შესთავაზა.

თავდაპირველად, ბ. გელოვანი მეფის ერთგული იყო. შემორჩენილია მისი წერილი სოლომონ II-ისადმი, სადაც იგი მეფეს ერთგულებას ეფიცება [31, 184]. მოგვიანებით სარდალ-მოურავმა პოზიცია შეიცვალა. ეს იმ რეალური ვითარების შედეგი იყო, რომელიც სამეგრელოს სამთავროს რუსეთის იმპერიის ქვეშევრდომობაში შესვლის შემდეგ დასავლეთ საქართველოში შეიქმნა. ბ. გელოვანი დარწმუნდა, რომ ამიერიდან იმერეთის მეფის მხარდაჭერა მას სავალალო შედეგს მოუტანდა.

ბ. დადიანი წერს, რომ მთავრის შეთავაზების შესაბამისად, „ბერმან გელოვანმან დაუტყევა ერთგულება მეფისა და იქმნა ერთგულ დადიანისა გრიგოლისა, ვინათგან მემკვიდრეობით იყო ყმა

დადიანისა გრიგოლისა და სახლი გელოვანთა ამაღლებულ იყო კაცია დადიანისაგან“ [12, 193].

გრიგოლ დადიანმა ბ. გელოვანს მდივანბეგობა უბოძა. თავის სიკვლეში იგი აღნიშნავდა ბ. გელოვანის ერთგულებას და დამსახურებას სამეგრელოს საზღვრებში ლეჩხუმის შენარჩუნების საქმეში [32, 73].

1804 წელს სამეგრელოს მთავარი რამდენჯერმე მონამლეს, რაც მისი მძიმედ დასნეულების მიზეზი გახდა. საფიქრებელია, რომ ამ საქმეში მისი პოლიტიკით უკმაყოფილო ფეოდალები ერივნენ [13, 32].

იმავე წლის 19 ოქტომბერს მომაკვდავი გრიგოლ დადიანი მთავართებელ პ. ციციანოვს სწერდა: „ყოვლად მოწყალის ხელმწიფის ბრძანებას ნუ განაქარვებ, ჩემი ლევანის მეტი ოდიშისა და ლეჩხუმის მემკვიდრე ნურავინ იქმნება“ [29, 490].

წერილის დასარწმუნებლად მთავარი ხელს აწერდა, როგორც „სამეგრელოსა და თავკერისა მფლობელი, მთავარი დადიანი გრიგორი“ [29, 490].

აღსანიშნავია, რომ მთავრის გადარჩენა არ იყო ხელსაყრელი არა მხოლოდ სოლომონ II-სათვის და სამეგრელოს სამთავროს მრავალი გავლენიანი ფეოდალისათვის, არამედ თვით დედოფალ ნინოსათვისაც, რომელმაც მეუღლეს ცოლ-ქმრული ღალატი ვერ აპატია. ამის გამო, მძიმედ დასნეულებული გრიგოლ დადიანი ფაქტობრივად ბედის ანაბარად მიატოვეს.

მიუხედავად ამისა, დადიანის გადარჩენა საიდუმლოდ სცადა ბ. გელოვანმა. მან იმერეთში მყოფ ცნობილ მკურნალს, კათოლიკე პატრ ნიკოლას სანდო პირის ხელით წერილი გაუგზავნა და მთავრის განსაკურნად ზუგდიდში მიიწვია. როდესაც პატრი სასახლეში მივიდა, მას დადიანი უკვე გარდაცვლილი დახვდა [11, 141-142].

კ. ბოროზდინი წერდა: „გრიგოლი დიდხანს არ დარჩენილა სამეგრელოს მთავრად: ამბობენ, იმერეთის მეფე სოლომონი ძალიან გულმოსული იყო, ლეჩხუმი როგორ წამართვაო და ამიტომ მოანამკვლინაო“ [8, 4].

ლეჩხუმში, მურის სასახლეში მყოფი გრიგოლ დადიანი 1804 წლის 23 ოქტომბერს გარდაიცვალა [12, 193].

იმ დროისათვის ტახტის მემკვიდრე – ლევან გრიგოლის ძე დადიანი მცირეწლოვანი იყო (იგი მხოლოდ სრულწლოვანების მიღწევის შემდეგ, 1811 წელს გახდა მთავარი), რის გამოც სამთავროს მმართველად და მემკვიდრის მეურვედ მისი დედა – ქვრივი დედოფალი ნინო გამოცხადდა.

1805 წლის იანვარში შეიქმნა სამეგრელოს მმართველობის დროებითი საბჭო, რომლის შემადგენლობაშიც ბ. გელოვანი სამ

უნარჩინებულეს თავადთან (ბესარიონ ჭყონდიდელი, ნიკო დადიანი და სახლთუხუცესი ჩიქოვანი) ერთად შევიდა [7, 313].

ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ სამეგრელოს მთავართა მიერ გაცემულ ოფიციალურ დოკუმენტებზე დასახელებულ მონმეთა შორის ლეჩხუმის სარდალ-მოურავს საპატიო ადგილი ეკავა. ეს ტრადიცია შენარჩუნებულ იქნა ბ. გელოვანის ამ თანამდებობაზე ყოფნის პერიოდშიც.

1807 წლით დათარიღებულ საბუთს „განჩინება ხონის ეკლესიისა და ფალავების ყმის საქმეზე“ ხელს აწერს „ლეჩხუმის სარდალ-მოურავი გელოანი ბერი“ [26, 394].

სამეგრელოს სამთავროს იმჟამინდელი მმართველის, მთავარ გრიგოლ დადიანის ქვრივის ნინო დადიანის მიერ 1808 წლის 5 თებერვალს გაცემულ სიგელზე დასახელებულ მონმეთა შორის ლეჩხუმის სარდალ-მოურავ ბ. გელოვანის ხელმოწერა კვლავ სახლთუხუცეს გიორგი ჩიქოვანის ხელმოწერაზე წინ გვხვდება [33, 145].

ბ. გელოვანი თავდადებით იბრძოდა დასავლეთ საქართველოში რუსეთის ბატონობის განსამტკიცებლად, რისთვისაც მას საიმპერიო არმიის პოლკოვნიკის წოდება მიენიჭა.

1810 წლის დასაწყისში ბ. გელოვანი თავისი რაზმით რუსთა ჯარის მხარდამხარ ებრძოდა იმერეთის მეფეს სოლომონ II-ს. იგი ლეჩხუმელთა ლაშქრით ოკრიბაში შეიჭრა და მეფეს რაჭიდან დახმარების მიღების შესაძლებლობა მოუსპო [23, 288]. მანვე აიღო ჭყვიში და კვარა. მისი დამსახურება რუსეთის სარდლობის მიერ საგანგებოდ აღინიშნა.

1810 წლის 20 თებერვალს საქართველოში დისლოცირებული რუსთა ჯარის მთავარსარდლის, კავალერიის გენერალ ალექსანდრე ტორმასოვის (1752-1819) ბრძანებით, ქუთაისის ეკლესიებში საჯაროდ გამოაცხადეს სოლომონ II-ის ხელისუფლების გაუქმების შესახებ. გენერლის საგანგებო მონოღებაში ნათქვამი იყო, რომ ამიერიდან, სამეფო ხელისუფლების ნაცვლად, დაწესდება წარჩინებული თავადაზნაურობისაგან შემდგარი იმერეთის მმართველობა, რუსი მოხელის თავმჯდომარეობით [30, 219].

ტორმასოვის ბრძანებით, მოლაპარაკებაზე მიწვეული სოლომონ II დააპატიმრეს და თბილისში ჩამოიყვანეს. ძლიერი დაცვის მიუხედავად, 10 მაისს მეფემ გაქცევა მოახერხა და თავი ახალციხეს შეაფარა [23, 291].

იმავე წლის ბოლოს, სამეგრელოს მმართველმა ნინომ ლეჩხუმის სარდალ-მოურავობა ბ. გელოვანს ჩამოართვა და თავად ნიკო დადიანს გადასცა [19].

ერთი ცნობის თანახმად, ნინო დადიანის მიერ ბერი გელოვანის წინააღმდეგ გატარებული ზომების მიზეზი ის იყო, რომ ამ უკანასკნელმა 1810 წელს თავისი მცირეწლოვანი ვაჟი როსტომი (ტატო)

ახლო ნათესავზე – მარიამ (მარიკა) გრიგოლის ასულ დადიანზე დაქორწინა, რის გამოც ეს ქორწინება ეკლესიამ გააუქმა, ხოლო ბ. გელოვანი ეკლესიიდან განკვეთეს [32, 81].

დედოფლის ამ გადაწყვეტილებას მოჰყვა დასავლეთ საქართველოში მყოფ რუს სამხედრო პირთა მძაფრი პროტესტი, რომლებიც თავიანთი თანამებრძოლის – ბერი გელოვანის დაცვას შეეცადნენ, თუმცა ამაოდ.

1811 წლის 8 თებერვალს გენერალ-მაიორი სიმონოვიჩი კავალერიის გენერალ ტორმასოვს შეახსენებდა ბ. გელოვანის დიდ ღვაწლს და უკმაყოფილებას გამოთქვამდა მისთვის სარდალ-მოურავობის ჩამორთმევის გამო. იგი აღნიშნავდა: „Когда дом Дадияни был в слабом положении и стесняем царем Соломоном, тогда служить и был полезен оному особенно Бери Геловани, бывший Лечгумской наследственный моурав, к коему привержены как Лечгумци, так и Свапеты, отеоль он уроженец. За заслуги в то время оказанныя правительница отдала за сына его Тато свою доч и наградила его именем; когда же Мингрелия вступила в подданство и покровительство Россий и стала защищена от притеснений царя Соломона, тогда правительница начала гнать Бери Геловани, лишила его моуравства и отняла большую часть собственного его имени. Сколько я ни просил ее о возвращении сему, оказавшему нам важныя услуги в первую экспедицию против бывшего царя Соломона, человека моуравства и хотя в. выс-во о том ей сами писать изволили, но она того не исполнила, от чего и произошла, что Геловани во время бывшего бунта в Имеретий бунтовали в Лечгум...“

Против-же Бери Геловани злоба ея до того простирается, что она отняла у сына его Тато жену его, свою дочь, которые жили вместе 10 уже лет и имели детей, под предлогом, будто тамошние митрополиты, найдя их в родстве, возбраняют их сожитие. Все просьбы мои о удовлетворении претензии Манучара Дадияни и Бери Геловани остались тщетными.

О положении таковом дел в Мингрелии я долгом почель довести до сведения в. выс-а, потому боле, что могущий открытся там бунт в следующее лето, когда правительница отправится в Россию, будет иметь худыя следствия и для Имеретии“ [30, 399-400].

იმავე წლის 3 მარტს გენერალი ტორმასოვი სამეგრელოს მმართველ ნინოს სწერდა: „Мне довольно известны истинныя заслуги, оказанныя светлейшему Мингрельскому дому кн. Бери Геловани, когда покойный супруг ваш был стесняем бывшим царем Соломоном и когда ему нужна помощ сего усерднаго князя. Ныне-же, когда Мингрелия пркровительством Е. И. В. ограждена от всех насилий неприятеля и когда в. св. не неходите уже боле надобности в помощи Бери Геловани,

то воздаете ему ненавистью и мщением за прежнюю его верную службу, оказывая явную несправедливость чрез лишение его собственности и отымая даже у сына его Тато супругу – дочь вашу, с которою он соединить узами законного брака боле 10 лет и имеет детей, чего однако-же в св. не можете сделать, не нарушить божеских и гражданских законов и не призвездя через то разврата в народ.

Без сомнения вы по власти Высочайше вам предоставленной могли в угодность свою лишить его Лечгумского моуравства, хотя и оно у него наследственное, но отнять собственное его имение, купленное его отцем и им самим приобретенное, в св. не имеете никакого права и я по долгу звания моего, обязан будучи войти в посредство сего дела, не могу не напомнить здесь, что законы Российские ограждают безопасностию собственность каждого и никакая насильственная власть лишить оной не может“ [30, 401-402].

ტორმასოვი სამეგრელოს მმართველს აფრთხილებდა, რომ უსამართლოდ დასჯილ ბ. გელოვანს და მის საგვარეულოს, რომელიც ლეჩხუმ-სვანეთში დიდი გავლენით სარგებლობდა, აჯანყების მოწყობაც შეეძლო. ყოველივე ამის თავიდან ასაცილებლად, რუსი გენერალი სამეგრელოს მმართველს ურჩევდა, ბ. გელოვანისათვის დაებრუნებინა თავისი მამული, მისი ვაჟისათვის – მეუღლე, ხოლო გენერალ სიმონოვიჩის შუამავლობით მომხდარიყო გელოვანთა განაწესებული გვარის შემორიგება.

ტორმასოვის მტკიცებით, ამ თხოვნათა შესრულება სასარგებლო იქნებოდა როგორც სამეგრელოს სამთავროსათვის, ასევე ამ რეგიონში რუსეთის იმპერიის ინტერესებისათვისაც [30, 402].

სარდალ-მოურავობის დაკარგვის მიუხედავად, სამეგრელოს მთავართა მიერ XIX საუკუნის პირველ მეოთხედში გაცემულ სიგელებში ბ. გელოვანი მაინც პატივით იხსენიება. კერძოდ, იგი მოიხსენიება როგორც „მისი ბრწყინვალეობა“ ან როგორც „მდივანბეგი“.

მდივანბეგი ბ. გელოვანი იხსენიება XIX საუკუნის პირველ მეოთხედში გაცემულ საბუთში „განჩინება ივანე ასათიანისა და კაცია სულნაძის მამულის საქმეზე“ [26, 496].

1828 წლის 10 სექტემბრით დათარიღებულ საბუთში ბ. გელოვანი კვლავ მდივანბეგად იხსენიება. მასთან ერთად საბუთში მოხსენიებულია მისი ძე – ბესარიონ გელოვანი [33, 287-288].

ბ. გელოვანს ცოლად ჰყავდა როსტომ რაჭის ერისთავის ასული თეოდორა, იგივე მარიამი, რომლისგანაც სამი შვილი შეეძინა.

1829 წელს ბერი გელოვანი გარდაიცვალა.

ამრიგად, ლეჩხუმის სარდალ-მოურავის თანამდებობაზე მყოფი პირი იყო რეგიონში არსებული სამხედრო-ადმინისტრაციული ხელისუფლების მეთაური, რომელსაც ხან იმერეთის მეფე, ხან კი სამეგრელოს მთავარი ნიშნავდა.

XVIII საუკუნის 80-იანი წლების მიწურულიდან – XIX საუკუნის 10-იან წლებამდე, ლეჩხუმის სარდალ-მოურავობა თანამიმდევრულად ეკავათ თავად გელოვანთა საგვარეულოს წარმომადგენლებს, მამა-შვილს – ქაიხოსროს და ბერის. ისინი შექმნილი გარემოებიდან გამომდინარე ექვემდებარებოდნენ ხან სამეგრელოს მთავარს, ხან კი იმერეთის მეფეს, რეალურად კი გამუდმებით ცდილობდნენ, რომ ლეჩხუმი დამოუკიდებლად ემართათ.

დამონებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. ქუთაისის ისტორიული მუზეუმი, ხელნაწერთა განყოფილება, ისტორიული საბუთი 926.
2. ქუთაისის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი, ფონდი 1, საქმე 6170.
3. Российский государственный исторический архив в Санкт-Петербурге (РГИА в СПб.), фонд 1343, опись 46, дело № 911.
4. *ბაგრატი ბატონიშვილი*, ახალი მოთხრობა, *თამარ ლომოურის* გამოცემა, თბ., 1941.
5. *ბაქრაძე ანა*, მასალები ქართული სფრაგისტიკის ისტორიისათვის, კატალოგი, I, თბ., 1978.
6. *ბერძენიშვილი დევი*, *იოსებ ბანძელაძე, მანანა სურამელაშვილი*, *ლალი ჭურულელია*, ლეჩხუმი, თბ., 1983.
7. *ბერძენიშვილი ნიკო*, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი II, თბ., 1965.
8. *ბოროზდინი კორნელი*, სამეგრელო და სვანეთი (1854-1861 წწ.), მოგონებანი, თარგმნილი *თედო საბოკიას* მიერ, თბ., 1934.
9. *ბურჯანაძე შოთა*, იმერეთის საშინაო პოლიტიკა 1789-1802 წლებში, ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, ტ. IV, თბ., 1962.
10. *ვასვიანი გერონტი*, დასავლეთ საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ვითარება და რუსეთთან შეერთება (XVI-XIX სს.), თბ., 1988.
11. *გონიკიშვილი მიხეილ*, ბაგრატიონთა გადასახლება და მოღვაწეობა რუსეთში, თბ., 2002.
12. *დადიანი ნიკო*, ქართველთა ცხოვრება, ტესტი გამოსცა, წინასიტყვაობა, გამოკვლევა, კომენტარები, საძიებლები და ლექსიკონი დაურთო *შოთა ბურჯანაძემ*, თბ., 1962.
13. *დუმბაძე მამია*, იმერეთის სახელმწიფოს გაუქმება და ცარიზმის ბატონობის გაფართოება საქართველოში, წგნ.: „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“, ტ. IV, თბ., 1973.
14. *ვაჭრიძე გოდერძი*, იმერეთის დროებითი მმართველობა (1810-1840 წწ.), ქუთაისი, 1999.
15. *თამარაშვილი მიქელ*, ისტორია კათოლიკობისა, თბ., 1902.

16. **თაყაიშვილი ექვთიმე**, არქეოლოგიური ექსპედიცია ლეჩხუმ-სვანეთში 1910 წელს, პარიზი, 1937.
17. **თოფჩიშვილი როლანდ**, ლეჩხუმური გვარები, წგნ.: „ქართული გვარსახელების ისტორიიდან“, წიგნი I, მთის რეგიონების გვართა ეთნოგრაფიული შესწავლის ცდა, თბ., 2003.
18. ისტორიული დოკუმენტები იმერეთის სამეფოსა და გურია-ოდიშის სამთავროებისა (1466-1770), წიგნი I, ტექსტი გამოსცა, წინასიტყვაობა და საძიებელი დაურთო *შოთა ბურჯანაძემ*, თბ., 1958.
19. **კვარაცხელია ბადრი**, სარდლის თანამდებობა სამეგრელოს სამთავროში, სამეცნიერო-პრაქტიკული ჟურნალი „სამართალი“, თბ., 2001, № 8.
20. **მაკალათია სერგი**, სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია, თბ., 1992.
21. **მამარდაშვილი გიორგი**, ლეჩხუმის სამხედრო-პოლიტიკური ისტორიიდან, თბ., 2000.
22. **მაჭარაძე ვალერიან**, მასალები XVIII საუკუნის მეორე ნახევრის რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის, ნაწილი III, ნაკვეთი II, რუსეთ-თურქეთის ომი 1768-1774 წლებში და საქართველო, თბ., 1997.
23. **რეხვიაშვილი მიხეილ**, იმერეთი XVIII საუკუნეში (ნარკვევები), თბილისი, 1982.
24. საქართველოს ისტორიის ქრონიკები XVII-XIX სს., ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევები, შენიშვნები და განმარტებები დაურთო პროფესორმა *ავთანდილ იოსელიანმა*, თბ., 1980.
25. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, საერო საკანონმდებლო ძეგლები (X-XIX სს.), ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. *ისიდორე დოლიძემ*, თბ., 1965.
26. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. VI, სასამართლო განჩინებანი (XVIII-XIX სს.), ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. *ისიდორე დოლიძემ*, თბ., 1977.
27. ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი *თედო ჟორდანიას* მიერ, წიგნი მესამე (1700 წლიდან – XIX ს. 60-იან წლებამდე), გამოსაცემად მოამზადეს *გივი ჟორდანიამ* და *შოთა ხანთაძემ*, თბ., 1967.
28. **ზორავა ბეჟან**, დადიანთა სამთავრო სახლის ახალი დინასტია, თბ., 2001.
29. Акты, собранные Кавказской археографической комиссией, Архив Главного управления наместника Кавказского (под редакцией А. Берже), т. II, Тифлис, 1868.

30. Акты, собранные Кавказской археографической комиссией, Архив Главного управления наместника Кавказского (под редакцией А. Берже), т. IV, Тифлис, 1870.
31. **Бакрадзе Д.**, Сванетия, «Записки Кавказского отдела Императорского русского общества», кн. VI, Под редакцией *Д. Ковалевского*, Тифлис, 1864.
32. **Думин С., Гребельский П.**, Дворянские роды Российской империи, т. IV, Князя Царства Грузинского, *С. Думин* и *Ю. Чиковани*, под редакцией *С. Думина*, М., 1998.
33. **Какабадзе С.**, Грузинские документы института народов Азии АН СССР, М., 1967.

Niko Javakhishvili

Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief scientist-researcher of the Modern and Contemporary History Department of the Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology

LECHKHUMI SARDAL-MOURAVIS'

(Late XVIII c. – Early XIX c.)

Summary

Lechkhumi, one of the historical and geographical Georgian regions, was reined by Sardal-Mouravi in the late feudal era. He used to be the head of military and administrative authorities existing within this region.

Starting from the late 80's of the XVIII c up to the 10's of the XIX c, position of the Lechkhumi Sardal-Mouravi was alternately occupied by the Gelovani dynasty representatives, father and son – Kaikhosro and Beri Gelovanis'. Resulting from the generated circumstances they were subordinate to sometimes Samegrelo, and at times Imereti kings, whereas, actually, they were always striving for sole governance over Lechkhumi.

დოდო ჭუმბურიძე

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი

ს ა ი ნ გ ი ლ ო (ისტორია და თანამედროვეობა)

დღეს, როდესაც საქართველოს ტერიტორიულ მთლიანობას განსაკუთრებული საფრთხე აქვს რუსეთის მიერ ოკუპირებული მისი ძირძველი მიწების სახით, როდესაც პროფესიონალი ისტორიკოსისთვის თვალნათელია წარუღის მანძილზე ქართული ტერიტორიების, იქ მცხოვრები ქართველების ბედი, - ერთგვარ რომანტიკად შეიძლება აღიქვას მკითხველმა ჩვენი წერილის თემა, რალა დროს საინგილოაო, - გაკვირვებულმა იკითხოს. ქართველმა ხალხმა, სამწუხაროდ ვერ უპატრონა თავის ისტორიულ მიწა-წყალს, გზადაგზა შემოეცალა საუკეთესო სოფლები, დაბები და ქალაქები, მთები და ტყეები, ზღვისპირები და მდინარეები. საინგილოც ერთი იმათგანია, ჯერ კიდევ XX საუკუნის I მეოთხედის ქართველი რომ იმედოვნებდა მის შემომტკიცებას, იქაურ ქართველთა გადარჩენას, ძალით გამაჰმადიანებული ინგილოებისთვის ქართული სულის დაბრუნებას. იმედი არ გამართლდა. ქართველმა სტალინმა და ორჯონიკიძემ იმ რწმენით, რომ ოდესმე მთელ მსოფლიოში კომუნისში დამყარდებოდა და ქვეყნების საზღვრები სულაც აღარ იქნებოდა საჭირო, მაინცდამაინც საქართველოდან დაიწყეს ტერიტორიების გაჩუქება, არცერთ მეზობელს არ დაწყვიტეს გული. ამის შემდეგ იმ მეზობლებმა ახალი ისტორიის დანერგა გადაწყვიტეს და ეს ნაჩუქარი თავიანთ ძირძველ მიწად და იქ მცხოვრებნი, თავიანთ ძირძველ მოსახლეობად გამოაცხადეს. ეს პროცესი დღემდე გრძელდება. რა უნდა ქნას ქართველმა ისტორიკოსმა, რა აზრი აქვს მისგან ნათქვამ სიმართლეს. რასაც შედეგი არ მოჰყვება, იმის თქმა და დამტკიცებაც უაზროა. მაგრამ ისტორიული სიმართლე რადგან არსებობს, ისტორიკოსიც მას უნდა ერთგულად ედგა. ჩვენ დავკარგეთ ისტორიული ტერიტორიები, მაგრამ ჩვენს ისტორიას ვერ შეველევიტ.

2008 წლის იანვარში ბელაქანსა და ზაქათალაში აზერბაიჯანის მეცნიერებათა აკადემიის ისტორიის ინსტიტუტის დირექტორის იაგუბ მახმედოვის ხელმძღვანელობით ჩატარდა კონფერენცია საინგილოს შესახებ. ამ კონფერენციაზე გამომსვლელებმა საინგილოს

ისტორია ახლებურად გააშუქეს. ახლებურად ჩვენთვის, თორემ აზერბაიჯანში დიდი ხანია მსგავსი დასკვნები გამოაქვთ, აზერბაიჯანელი ისტორიკოსები, არქეოლოგები, ენათმეცნიერები და ეთნოლოგები ამ კუთხის ისტორიას ტენდენციურად აშუქებენ, მას სრულიად ამორებენ ქართულ სამყაროს. და ეს მაშინ, როდესაც ეს კუთხე უძველესი დროიდან საქართველოს ისტორიული პროვინციაა, რომელიც თავისი ტერიტორიით, მოსახლეობით, ენითა და კულტურით მთლიანად ქართულ სამყაროს ეკუთვნოდა ისტორიის გრძელ მანძილზე. აზერბაიჯანელ მეცნიერებს ბევრნაირი მოსაზრება აქვთ საინგილოს ისტორიაზე, რაც ადვილად ბათილდება არა მარტო ქართული ისტორიოგრაფიის მასალებით, არამედ უძველესი უცხოური წყაროებითაც. ანტიკური, სომხური, ბიზანტიური, არაბული, სპარსული და სხვა, ასევე ქართული საისტორიო წყაროები (ლეონტი მროველი, ჯუანშერი და სხვა), XVIII-XX საუკუნეების ქართველის ისტორიკოსები (ვახუშტი, დიმიტრი ბაქრაძე, ივანე ჯავახიშვილი, პავლე ინგოროყვა, ექვთიმე თაყაიშვილი, ნიკო ბერძენიშვილი, დავით მუსხელიშვილი, თენგიზ ბაპუაშვილი და სხვა), საინგილოში მცხოვრები მოღვაწეები (დიმიტრი და მოსე ჯანაშვილები, რაფიელ ინგილო, ზაქარია ედილი და სხვა) დოკუმენტურად ამტკიცებენ, რომ ჰერეთი საქართველოს განუყოფელი ნაწილი იყო, ჰერები კი - ქართული ტომი, რომელიც ისეთივე მონაწილეობას იღებდა ქართველი ხალხის პოლიტიკურ-კულტურულ ცხოვრებაში, როგორსაც კახელები, მეგრელები, მესხები და სხვა. სიტყვა - ჰერი, ერი, - ქართული ენის საკვანძო სიტყვაა, არ შეიძლება კუთხე, რომლის სახელწოდებაც ამ საკვანძო სიტყვისგან იყო შემდგარი, ქართული სამყაროს შემადგენელი ნაწილი არ ყოფილიყო.

ძველი ჰერეთი უძველესი დროიდან მტკიცედ არის შემოსული ქართლის (იბერიის) სახელმწიფოს შემადგენლობაში. I-IV საუკუნეებში ჰერეთი და ჰერები აქტიურად მონაწილეობდნენ იბერიის სამეფოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში. საისტორიო წყაროების მიხედვით, წმინდა ნინოს სამისიონერო მოღვაწეობის ობიექტთა შორის, ერთ-ერთი ძირითადი ჰერეთის ქვეყანა ყოფილა. ეს ფაქტი, თავის მხრივ დაკავშირებული იყო ქართველი ხალხის კონსოლიდაციის საკითხთან. შუა საუკუნეებში რელიგიური ნიშანი, ამა თუ იმ საეკლესიო ორგანიზაციისადმი დაქვემდებარება, ერთ-ერთი გადამწყვეტი მომენტი იყო, რომლის მიხედვითაც განისაზღვრებოდა ინდივიდისა და კოლექტივის შესაბამის ეთნიკურ ერთობაში ჩანერა. ჰერების ქრისტიანიზაციის საკითხის შესწავლა მეცნიერებს საშუალებას აძლევს იმსჯელონ არა მარტო მათ პოლიტიკურ-კულტურულ ორიენტაციაზე, არამედ ეთნიკურ კუთვნილებაზეც [1, 156].

V საუკუნეში, ვახტანგ გორგასლის დროს, ჰერეთი ქართლის სახელმწიფოს ერთ-ერთი საერისთავო იყო. ამ პერიოდში აშენდა ჰე-

რეთში ქალაქები, ეკლესიები, დაარსდა საეპისკოპოსო კათედრები (ბოდბე, ხორნაბუჯი, ბახალატი ანუ ბახთალო, გიში და სხვა). ქართულ საისტორიო წყაროებში დაცული ცნობების მიხედვით, ვახტანგ გორგასლის დროს, ჰერეთის ჩრდილო-აღმოსავლეთ ნაწილში – ნუქეთში (კახის რაიონში) იჯდა მთავარი, რომლის სამფლობელოც, ნუქეთს გარდა, მოიცავდა ხუნძეთს. ჰერეთი ამ დროს მთლიანად (ნუხის ოლქის, თანამედროვე შექი-ზაქათალის ჩათვლით) ქართლის სახელმწიფოს ორგანული ნაწილია, ჰერეთის საეპისკოპოსოები ქართლის კათალიკოსის იურისდიქციას ექვემდებარებიან, გაბატონებული ენა აქ ქართულია, კულტურაც ქართული და პოლიტიკურადაც ქართულია. იგივე მდგომარეობაა VIII საუკუნეში, როდესაც მეფე არჩილი აშენებს ციხე-ქალაქებს (ნუხპატი) და ეკლესიებს (კასრი, კახ-ბაშის ბაზილიკა, ყუმის სამნავიანი ბაზილიკა, ლექეთის მრგვალი ტაძარი და სხვა), მიმდინარეობს ინტენსიური აღმშენებლობა, ხდება ქვეყნის ადმინისტრაციული მოწესრიგება. წყაროები არჩილ მეფეს მიაწერენ ნუხპატელების გაქრისტიანებას:

VIII-IX საუკუნეებში, როდესაც საქართველოში ფეოდალური სამეფო-სამთავროები წარმოიშვა და პოლიტიკური ჰეგემონობისათვის მათ შორის ბრძოლა გაჩაღდა, ჰერეთი ერთი ის ქართული პოლიტიკური ერთეული იყო, რომელიც ორგანულად მონაწილეობდა ამ პროცესში. ეროვნულ-ეთნიკური შეგნებით, პოლიტიკური მისწრაფებებით ამ პერიოდში ჰერეთის სამეფო ქართული ქვეყანაა.

XI საუკუნის 20-იან წლებში, კახთა მეფის კვირიკე III დიდის (1009-1037) დროს დასრულდა კახეთ-ჰერეთის პოლიტიკური შერწყმის პროცესი და წარმოიქმნა ე.წ. „რანთა და კახთა სამეფო“. მიუხედავად ამისა, ჰერეთის, როგორც დამოუკიდებელი პოლიტიკური ერთეულის სახელწოდება ისტორიულ წყაროებში XV საუკუნის დასასრულამდე გვხვდება. რანთა და კახთა სამეფო დაყოფილი იყო შვიდ საერისთავოდ: სამი კახეთში და ოთხი ჰერეთში. ჰერეთში შედიოდა ხორნაბუჯის, ვეჯინის, მაჭის და შტორის საერისთავოები. საინგილოს ტერიტორია ექვემდებარებოდა მაჭის ერისთავს. ქართველი მემკვიდრის გადმოცემით, კვირიკე III-მ მაჭის ერისთავს მისცა: „მაჭის წყლის (თანამედროვე მაზმიჩაი), ქვეით და ალაზნის აღმოსავლეთით შაკიხირთურთ (შაქით) და ხუნზახითურთ“.

დავით აღმაშენებელმა განდგომილი და თურქ-სელჩუკების სათარეშოდ ქცეული კახეთ-ჰერეთი შემოიღო ისევე, როგორც სხვა განდგომილი ან დამპყრობლების ხელში მყოფი რეგიონები, ქალაქები თუ ციხეები.

საქართველოს ისტორიაში ცნობილი ერწუხის ბრძოლაც ჰერეთში, დღევანდელ საინგილოში მოხდა 1104 წელს. წერილობითი წყაროების გარდა, ყოველივე ამის უტყუარი დასტური ის ისტორიული ნაგებობები, ტოპონიმიკა და ქართული ეპიგრაფიკის ძეგლებია,

რაც ამ რეგიონში შეიქმნა და მეცნიერულად კარგადაა შესწავლილი [2, 137-141; 176].

სიტყვა ჰერიც ქართულ ენობრივ და ეთნიკურ სამყაროს უკავშირდება, – მის საფუძვლად აღიარებულია ქართული სოციალური ტერმინი ერი.

ინგილოების სახელი სპარსულ გელს რომ უკავშირდებოდეს, მსელი ასახსნელი იქნებოდა მათი ქართულ ენაზე მეტყველება და უძველესი სარწმუნოებრივი კუთვნილებაც. იმ პერიოდში, როდესაც სპარსული მახდებანობა ასე უტევდა კავკასიის მოსახლეობას, სპარსული წარმოშობის ხალხს გაუჭირდებოდა ქრისტიანობის ამგვარი ერთგულება, ქართულ კულტურულ სამყაროში დარჩენა.

XV საუკუნეში, კახეთის სამეფოში (გიორგი VIII-ის დრო, 1466-1476 წწ.) გაუქმდა საერისთავოები და სამოურავოები შეიქმნა. მაჭის საერისთავოს ნაცვლად, აქ დაარსდა ნუქეთის, ელისენის და ჭიაურის სამოურავოები. ამავე დროიდან XVII საუკუნემდე პოლიტიკური ერთარება ამ რეგიონში დამძიმდა დაღესტანთან ურთიერთობის გამო. ამ უკანასკნელმა დაიწყო კაკ-ელისენის და ჭიაურის სამოურავოების აოხრება, ამას ერთვოდა ოსმალებისა და სპარსელების აგრესია, ნადგურდებოდა ქართველი მოსახლეობა, დაიწყო წახურეღ და ავარიულ ლეკთა ჩამოსახლება, ქართველი მოსახლეობის დაყმევება-გამაჰმადიანება.

1604 წელს კახეთის მეფე ალექსანდრე II-ს (1574-1605) შაჰ-აბასმა გამოთხოვა კაკის თემი და გამაჰმადიანებულ ქართველ თავადს – ვახვახიშვილს უწყალობა და სულთნობაც უბოძა. ამ კუთხეს ხან სპარსეთი და ხან ოსმალეთი აოხრებდა.

გარდა მონოგრაფიისა, რომელშიც ამ ქართული კუთხის ისტორიაა შესწავლილი, ნუქეთის სიძველეებზე მოგვითხრობს თენგიზ პაპუაშვილის ნარკვევი. მასში საინგილოს ეტიმოლოგიაა ახსნილი.

სიტყვა „საინგილო“ XVIII-XIX საუკუნეებში დამკვიდრდა ბელაქანის, ზაქათალის და კახის რაიონების დღევანდელი ტერიტორიების მიმართ. ამ დროს ის ორი პოლიტიკური ერთეულისაგან შედგებოდა: ჭარ-ბელაქანის (ელისენი) და ელისუს (კახის) სასულთნოსაგან. სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში აღიარებულია, რომ ტერმინი ნიშნავს ახლადმოქცევას, რაც ქრისტიანი ხალხის მაჰმადიანებად გახდომას გამოხატავდა. არსებობს თვალსაზრისიც, რომ ეს ტერმინი შეიქმნა ერთ-ერთი ქართული სოფლის „ჰენგიანის“ სახელწოდებისაგან, რომელმაც თანდათან ზოგადი მნიშვნელობის შინაარსი შეიძინა და ამ მხარის ქართველი მოსახლეობის სახელად, დამპყრობი ლეკებისაგან დაბეგრილი, დამორჩილებული ქართველების სახელწოდებად იქცა. თავდაპირველად, XIX საუკუნის დასაწყისში, აქაურ ქართველებს ქრისტიანულ რელიგიაზე დაბრუნებაში ხელი არ შეუშალა რუსეთმა, მაგრამ 60-იანი წლების ბოლოდან, კავკასიის

ომის დამთავრების შემდეგ, ხელახლა, ძალით დააბრუნა მაჰმადიანობაზე, თუმცა მაშინდელ კამერალურ აღწერაში (1859, 1871, 1886) ინგილოების ეროვნება ქართველადაა მოხსენიებული [3].

ესაა სინგილოს მოკლე ისტორია, ვრცელი თანამედროვე ნარკვევები თუ ძველი ისტორიული ცნობები კი მრავალტომიან გამოკვლევებს შეიძლება შეადგენდეს. ის, რომ ინგილო ლაპარაკობს ქართულად, ესმის ქართული, მაგრამ ზოგიერთი სიტყვა აქვს „თავისი“, როგორც ამას თანამედროვე აზერბაიჯანელი ავტორი გულზარ გარაევა აღიარებს, სრულიად არაა უცხო ქართული ენისათვის: ასეთივე ნარმატებით, შესაძლოა ქართული ენის სხვა დიალექტებშიც დავინახოთ ლიტერატურული ქართულისგან განსხვავება, რაც სულაც არ ნიშნავს იმას, რომ ამ დიალექტზე მოსაუბრის ქართველობა დადგეს კითხვის ნიშნის ქვეშ.

რუსეთის მიერ საქართველოს დაპყრობის შემდეგ, XIX საუკუნეში საინგილოსა და აქაური ქართველების ბედი დამძიმდა, რუსული იმპერიული პოლიტიკა ამ ხალხს თავისი ინტერესების შესაბამისად ექცეოდა: ხან ქრისტიანობაზე დაბრუნების უფლებას აძლევდა (კავკასიის ომის დროს), ხანაც (ომის დამთავრების შემდეგ) კვლავ ძალით გადაჰყავდა მაჰმადიანობაზე და ადმინისტრაციული მოწყობითაც დაღესტნის ოლქს უკავშირებდა, ამით რუსეთი ჩრდილო კავკასიის მთელთა გულის მოგებას, საინგილოს შედარებით ადვილად მართვას და ამ ხალხის ასიმილაციას ერთდროულად აკეთებდა. XX საუკუნის დასაწყისშიც არ შეცვლილა ვითარება საინგილოში, საოცარი იყო, რომ ამდენი ტანჯვის და ექსპერიმენტის შემდეგაც საინგილოს გარკვეულმა ნაწილმა სრულად შეინარჩუნა ეროვნული სახე, ენა და ტრადიცია [4, 6-9].

10-იანი წლების პრესა სასეა ისეთი პუბლიკაციებით, სადაც საქართველოს მომავალი სახელმწიფოს ტერიტორიულ საზღვრებზეა საუბარი. განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა ისტორიულ მიწებს, სამაჰმადიანო საქართველოს. სამაჰმადიანო საქართველოს დიდი ნაწილი თურქეთში იყო, ნაწილი კი რუსეთის იმპერიაში, თუმცა, ეროვნულ ფესვებს მოწყვეტილს, ტერიტორიულადაც ემუქრებოდა საქართველოდან მოკვეთა. ჯერ რუსეთის ადმინისტრაციული მოწყობით, შემდეგ კი ამიერკავკასიის დამოუკიდებელი რესპუბლიკების შექმნით, იგი საბოლოოდ მოწყდა სამშობლოს. ეს იყო ზაქათალას ოლქი, საინგილო, რომელიც აზერბაიჯანის შემადგენლობაში შევიდა, რასაც ქართველი ინტელიგენცია ვერ ეგუებოდა.

1-მა მსოფლიო ომმა ქართული პოლიტიკური აზროვნება მრავალფეროვანი გახადა, პოლიტიკური ორიენტაციის საკითხი უფრო მწვავედ დასვა, რადგან ომში გამარჯვება ან დამარცხება მსოფლიოს ნამყვანი ქვეყნებისგან შემდგარ პოლიტიკურ ბლოკს გაუხსნიდა გზას ახალი მსოფლიო წესრიგის დამყარებისაკენ. ეროვნული ძალე-

ბის ერთი ნაწილი გერმანიის მხარეზე იყო, მეორე – ანტანტის. ეს უკანასკნელი უფრო მეტიც იყო და გავლენიანიც. როდესაც 1915-1916 წლებში რუსეთის ჯარმა ახლო აღმოსავლეთის ფრონტზე გამარჯვებას მიაღწია, ქართველი ეროვნულ-დემოკრატებიც თავიანთ პუბლიკაციებში მიესალმნენ ამ ფაქტს და იმედი გამოთქვეს, რომ რუსეთის დახმარებით აღადგენდნენ ისტორიულ სამართლიანობას და ძირძველ ქართულ მიწებს – ტაო-კლარჯეთს, შავშეთს, იმერხევს, ოლთისს, სპერს, არტაანს, ერუშეთსა და კოლას საქართველოს დაუბრუნებდნენ. ისევე, როგორც ეს გააკეთა რუსეთმა – სამცხე-ჯავახეთისა და აჭარის შემთხვევაში. ამასთანავე, ქვეყნებოდა მასალები საინგილოს ბედად, რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის პირობებში აქაური ქართველობის დისკრიმინაციაზე. ამ მხრივ საინტერესო იყო ზაქარია ედილაშვილის მიერ გაზეთ „საქართველოში“ გამოქვეყნებული წერილები, რომელთა შეკრებით შემდეგში (1947 წელს) მან გამოაქვეყნა წიგნი – „საინგილო“. გერონტი ქიქოძის რედაქტორობითა და წინასიტყვაობით გამოსული ეს წიგნი კარგად ასახავდა საინგილოს ბედს რუსეთის კოლონიური უღლის ქვეშ.

თვით ზაქარია ედილაშვილმა, რომელმაც 10 წელი იცხოვრა საინგილოში (ის შიდა ქართლიდან იყო), დიდი ღვაწლი დასდო ამ მხარის წინსვლასა და ეროვნულ გამოღვიძებას. მან, საკუთარი კომენტარებით, გაზეთ „საქართველოში“ გამოაქვეყნა დიმიტრი ჯანაშვილის ხელნაწერი რეკულები, სადაც თვითმხილველის თვალთ, ამასთანავე უშუალოდ პირველწყაროების გამოყენებით, ჩანს რუსული პოლიტიკის დეტალები, რასაც დიდი მნიშვნელობა აქვს ამ მხარის XIX-XX საუკუნეების ისტორიის შესწავლისთვის. გაზეთში მთლიანი მასალა არ დაბეჭდილა, ანუ რუსულ ენაზე დაწერილი დიმიტრი ჯანაშვილის რეკულების ნაწილობრივი თარგმანი გამოქვეყნდა, მაგრამ ესეც იძლევა სრულ შთაბეჭდილებას იმისას, თუ რა ტრაგიკული იყო ქართველ ინგილოთა ბედი არათუ მაჰმადიანური, არამედ ქრისტიანული იმპერიის ბატონობის დროსაც [5]. წერილში საუბარია იმაზე, თუ რა მტკიცედ იდგნენ კახის მცხოვრები ინგილოები ქრისტიანულ სარწმუნოებაზე და როგორ აიძულეს ისინი გადასულიყვნენ მაჰმადიანობაზე. დიმიტრი ჯანაშვილის აზრით, ოლქის ახალ უფროსს – სტოლეტოვს, გადაუწყვეტია, „რალაც პოლიტიკურის მოსაზრებით“ ქართველ ქრისტიანთა გამაჰმადიანება. ეს მოსაზრება ჩვენთვის ცხადია, თუ ქართველები დაკარგავდნენ სარწმუნოებას, ადვილად მოხდებოდა მათი ასიმილაცია ადგილობრივ არაქართულ მოსახლეობაში და ისინი საბოლოოდ მოწყდებოდნენ მშობლიურ ქვეყანას, ამით რუსეთს გაუადვილდებოდა მხარის მართვაც და ადმინისტრაციული დაყოფის დროს თავისუფალი მოქმედებაც. სტოლეტოვს ქართველების გამაჰმადიანება ნაიბუბისა და მოღებისათვის დაუვალებია, ჯანაშვილის მოწმობით, ქრისტიან

ქართველებს დაემუქრნენ, რომ მათ უფრო დასჯიდნენ, ვიდრე მაჰ-
მადიანებს. ხალხმა, ვინც მტკიცედ ინარჩუნებდა რწმენას, იმედი
დაკარგა, მიხვდა, რომ ხელისუფლება მას გადაუდგებოდა, არ დაი-
ცავდა მის უფლებებს და გამუსულმანდა. დიმიტრი ჯანაშვილი აღ-
ნიშნავდა, რომ 1850-1863 წლებში ქართველმა ინგილოებმა აშკარად
აღიარეს ქრისტიანობა, რუსეთიც ვერ იცლიდა მათთვის, რადგან
კავკასიის ომით იყო დაკავებული და ანტიმაჰმადიანური პოლიტი-
კაც ჰქონდა, როგორც კი ომი დამთავრდა, იმპერიამ მაშინვე დაიწყო
ლოიალური პოლიტიკის გატარება კავკასიის მაჰმადიანური მოსახ-
ლეობისადმი, კერძოდ, ეს გამოიხატა ზაქათალის ოლქის ქართველი
მოსახლეობის ძალით გამაჰმადიანებაში, რაც მისცემდა რუსეთს მათი
უკეთ მართვის საშუალებასაც.

„ამრიგად, 1863 წელს ბრძოლა ქრისტიანობისა მუსულმანო-
ბასთან, - იგონებდა დ. ჯანაშვილი, - დამთავრდა ამ უკანასკნელის
გამარჯვებით. სამის საუკუნის განმავლობაში, დაწყებული სპარსე-
თის მბრძანებლის შაჰ-აბასიდან, ინგილოები თავის ორთავ თვალსა-
ვით იცავდნენ ქრისტიანობას ოლქში, მიუხედავად სასტიკი დევნისა,
ხოცვა-ჟლეტვისა და ტყვევნა-ტაცებისა. კავკასიის რუსთაგან დაპ-
ყრობის შემდეგ, ამ ძლიერი სახელმწიფოს გამგებლობის დროს,
იმათ დაპყარგეს თავის წინაპართა სარწმუნოება. ალიაბათის ნაწი-
ლის ინგილოებმა მიიღეს მუსულმანობა, ქრისტიანობა მხოლოდ კა-
ხის საბოქაულოშია დარჩა, რადგან აქ მეტად მტკიცედ იყვნენ სარ-
წმუნოებაზედ. ძვირად დაუჯდათ კახელებს ეს სიმტკიცე და შეურ-
ყველობა. ადმინისტრაციამ შარი მოსდო, შეიპყრო მათგან 10 კაცი,
ბრალი დასდეს, თითქოს მათ აქტიური მონაწილეობა მიეღოთ ჰაჯი-
მურთუზას აჯანყებაში, აგრეთვე წინააღმდეგობა გაეწიოთ მთავ-
რობისათვის სულთანიევთან ალათემურის მიწის დავაში და გადა-
სახლეს 3 წლით რუსეთის შიდა გუბერნიებში, როგორც მუსულმანე-
ბი. ნამდვილი მიზეზი კი მათი გადასახლებისა იყო ქრისტიანობის
აღიარება და თანამემამულეთა განმტკიცება ამ სარწმუნოებაში. ეს
მტკიცდება იმითაც, რომ ოლქის უფროსმა სტოლეთოვმა, მათი
სურვილის წინააღმდეგ, ისინი მუსულმანებად ჩაწერა და გაუყენა
რუსეთის გზას“. ჯანაშვილის ცნობით, შემდეგში ამ პატიმრებს ნა-
თესავებისთვის შემოუთვლიათ, გაეგზავნათ მღვდლის ცნობა, რომ
ისინი ქრისტიანები იყვნენ, რათა რუსის მღვდელს მიეცა მათთვის
ზიარებისა და აღსარების უფლება [6, 209-231].

პუბლიკაციაში მოტანილია საინტერესო ცნობები საინგილოს
ყოფიდან, აღწერილია ის სავალალო შედეგები, რაც აქაური ქართვე-
ლებისაგან ქრისტიანობის ერთგულებას მოჰყვა. „დაიკეტა შვიდი
სამრევლო და განიდევნა მათი მოძღვარნი, მოხდა განზრახულ ეკ-
ლესიათა აშენების შეჩერება, მათთვის დამზადებული მასალები
დალბა და გაოხრდა, ამას მოყვა გამუსულმანება 1200 ინგილოსი, მე-

ჩელების აშენება ადმინისტრაციის განკარგულებით იმ ინგილოთა
საუფლებში, სადაც 1864 წლამდე არასდროს ყოფილა მეჩეთი, მოლქ-
ის გამწესება ინგილოებში, რომელთაც თვალ-ყური უნდა ედევნე-
ხინათ გამუსულმანებულნი ინგილოებისათვის, სასტიკი ბრძანება მი-
ეცათ ნაიბებს, რათა დაესაჯათ ყველა ის გამუსულმანებული ინგი-
ლო, რომელთაც ქრისტიანობისკენ ლტოლვას შეამჩნევდნენ. ქრის-
ტიანები 1864 წლის ბოლომდე უნდა გადასულიყვნენ მუსულმანობა-
ში, აკრძალული იყო ქრისტიანობა ოლქში - თუკი ქრისტიანი აღ-
მოჩნდებოდა, მასაც შარიათით ასამართლებდნენ.

„ინგილოები დარწმუნდნენ, რომ მთავრობა ხელს უშლიდა
მათში ქრისტიანობის გავრცელებას, ცდილობდა მათ ძალით გამაჰ-
მადიანებას, რის საბუთსაც ოლქის ახალი უფროსი - სტოლეთოვი
თავისი მოქმედებით იძლეოდა. სტოლეთოვს ამით ლეკების დანყა-
რება, მათი გულის მოგება და მათში რუსების პატივისცემისა და ერ-
თგულების ჩანერგვა სურდა. იმას ეგონა, რომ სულერთია რანაირის
სარწმუნოებისაც იქნებოდნენ კავკასიის ერები, ოღონდ რუსეთის
ნამდვილი და თავდადებული ქვეშევრდომნი ყოფილიყვნენ, მისი
წყალობით მაჰმადიანობა განმტკიცდა ოლქში და ბოლო მიეღო
ქრისტიანობის აღდგენა-გავრცელებას ინგილოთა შორის“.

დიმიტრი ჯანაშვილის რეჟულის მიხედვით, 3-4 წელიწადში
ყველა ქრისტიანი გამუსლიმანდა, ამას ხელს ბოქაულები, მუსლიმა-
ნი ნაიბებიც უწყობდნენ, რომლებიც ძალას ხმარობდნენ ქართულ
მოსახლეობაზე. ის ჩამოთვლის სოფლებს, რომლებმაც ვერ გაუძ-
ლეს ათასგვარ ზენოლას, სამართლებრივ დევნას და მიიღეს მაჰმა-
დის რჯული. „გამუსულმანდა სოფელი თასმალო, სადაც კვირაც-
ხოველობის დიდი დღესასწაული იცოდა და სოფელი ლალაფაშა, სა-
დაც მუსულმანობა მიიღო იმ ინგილოს ოჯახობამაც, რომელიც 7
დეკუტატში ერია, რომელნიც თავისი ნებით ნავიდნენ თბილისში და
მოინათლენ 1840 წელს. სოფელ ენგიაში გამუსულმანდა სოფლის
მნათეც, რადგან ეკლესია დაიკეტა მთელი სოფლის გამუსულმანე-
ბის გამო, მათ მაგალითს მიბაძეს რამდენიმე სიღნაღელმა დედაკაც-
მა, რომელნიც გამოთხოვილნი იყვნენ ინგილოებზედ. ამგვარად გა-
მუსულმანდა საინგილოს სოფლები, სადაც მთელი საუკუნეების
განმავლობაში, მიუხედავად ლეკთა და ყიზილბაშთა თარეშისა, ნა-
თელი ქრისტიანობისა არ აღმოფხვრილა, ეხლა ისლამმა მოიცვა და
მეჩეთ-მინარეთებით აავსო საინგილო“, - წერდა დიმიტრი ჯანაშვი-
ლი. ზაქარია ედილაშვილი დიმიტრი ჯანაშვილის ჩანაწერებს თავი-
სებურ კომენტარებს უკეთებდა და საინგილოს ბედს საქართველოს
მომავალს უკავშირებდა.

საინგილოს გადაგვარებას, მის მოწყვეტას ქართული სამყა-
როდან და დენაციონალიზაციას ეხებოდა მისი პუბლიკაცია - „საინ-

გილოს გადაგვარება“, რომელიც გაზეთ „საქართველოში“ გამოქვეყნდა [7].

პუბლიცისტი ნათლად ხედავდა, რომ გამამაჰმადიანებული ქართველები სულ უფრო შორდებოდნენ დედა-ენასა და სამშობლოს. იგივე ბედი ელოდათ ქრისტიან ინგილოებსაც, რადგან ქართული ენა არ იცოდნენ კარგად და ქართულ განათლებასაც ვერ იღებდნენ.

გამოსავალს პუბლიცისტი ქართული სკოლების დაარსებაში ხედავდა. ქართული სკოლები უნდა დახმარებოდა მამაჰმადიან ინგილოებსაც ეროვნული სულის გადარჩენაში.

ზაქარია ედილაშვილი, როგორც „საქართველოს“ კორესპონდენტი, საინგილოდან ხშირად აგზავნიდა წერილებს ამ კუთხეში არსებულ მდგომარეობაზე, რასაც ჩვენთვის დიდი მნიშვნელობა აქვს წინა საუკუნის საინგილოს ისტორიის შესასწავლად. ხშირად ამ პუბლიკაციებს პირველწყაროს მნიშვნელობა ენიჭება.

საინგილოს XX ს-ის 10-იან წლებში, გარდა ეროვნულ-პოლიტიკურისა, ჰქონდა ბევრი სოციალური პრობლემა, ეკონომიკური გაჭირვება და სავაჭრო სფეროში მოუგვარებელი საკითხი.

აქაური ეკოლოგიური მდგომარეობა მძიმე იყო. საინგილოს ხშირად ანადგურებდა მენყერი, რომელიც ჩამონვებოდა ყანებსა და ვენახებზე, საკარმიდამო მიწებზე. რიყეებს, ანუ ჩეილალებს უნოდებდა ხალხი კლდე-ღრით სავსე ადგილებს, დიდდებოდნენ მდინარეები – მაჭისწყალი, ბელაქნის წყალი, კატეხი, თალი და ქურმუხი, რომლებიც აოხრებდნენ სოფლებს. ამ საერთო უბედურებას ვერაფერს უპირისპირებდნენ. ხალხი ცდილობდა ჯებირების – ბენდების აგებას, მაგრამ ადიდებული წყალი ადვილად ანგრევდა მას. – პუბლიცისტი აღწერდა ახალ ვითარებას, როდესაც მთავრობამ 40 დესეტინა ტყე დაუთმო ხალხს ჯებირების ასაგებად, ამ ტყეს მოსახლეობა გაანადგურებს, საქმეს კი არაფერი ეშველებაო, – წუხდა ედილი. ის ითხოვდა გამოცდილი ინჟინრების მონვევას, კლდოვანი კედლების ამოშენებას და არა ასეთ ხელოვნურ ღონისძიებას, რაც მარტო ტყეებს ანადგურებდა და არსებულ პრობლემას ვერ შველოდა.

პუბლიცისტი სვამდა საინგილოსთვის აქტუალურ მეორე საკითხს – წესრიგის დამყარებას შაბიამნის შემოტანა-გაყიდვაში – ამას აკეთებდა ფრიდონოვის სომხური ფირმა და დიდძალ ფულს არმევდა მოსახლეობას. ფრიდონოვმა ვენახების ცნობები მოთხოვა ხალხს, ყალბად მოპოვებული ცნობები ადგილობრივმა ვაჭრებმა წარადგინეს, შაბიამნის დიდი პარტიაც მათ ჩაუვარდათ ხელში და ახლა ისინი ჰყიდნენ ძვირად გლეხებზე.

ზ. ედილი სვამდა საკითხს, რომ ფრიდონოვისთანა ხალხი, რომელთაც საქართველოში გამდიდრება სურდათ და არა ქართული საქმის სამსახური, ჩამოეშორებინათ შაბიამნის ფირმისათვის და ამ ნივთიერების შემოტანა პირდაპირ ინგლისელებისათვის ეთხოვათ.

სადაც ჩვენებური კაცი – ღამბაშიძე კომისიონერობს და პატროსნადაც მოგვექცევასო.

პუბლიცისტი მკითხველს აცნობდა ხორბლით მოვაჭრეს, რომელმაც კაკის კოოპერატივიდან უფლება მიიღო ორი ვაგონი ხორბლის შემოტანის, ერთი შემოიტანა, მეორე კი ძვირად გაყიდა. ეს მაშინ, როდესაც ოლქის მოსახლეობა შიმშილობდა. ოლქის უფროსმა – სემიონოვმა დასაჯა ვაჭარი, 3000 მანეთი ჯარიმა გადაახდევინა, თანაც სადგურ ევლახში შემოსული ორი ვაგონი მოხსნა და კაკის კოოპერატივის გადასცა – ასეთი მკაცრი უნდა იყოს ხელისუფლება ვაჭრების მიმართო, – წერდა ედილი.

„საქართველო“ ხშირად აქვეყნებდა პუბლიკაციებს საინგილოდან, სადაც აბრეშუმით და კაკლით ვაჭრობაზე იყო საუბარი. ამ წერილების ავტორიც ედილი იყო. ის საუბრობდა ქართველთა ჩამორჩენაზე, მებრეშუმეობის დიდ პერსპექტივებზე საინგილოში, სიმინდის ფასზე, რომელსაც ხელოვნურად ზრდიდნენ და ამცირებდნენ ვაჭრები: „ჩვენ, ქართველები, – წერდა ავტორი, – ეკონომიკურ საკითხებში მეტ სიბეცესა და უტოდინრობას ვიჩინეთ, ეს სიბეცე გახლავთ ბაზრის უტოდინრობა, მისი სიავეკარგე, მისი მაზანდა და სხვა. აი, ავიღოთ სიმინდი, რომელიც ეხლა იმერეთში მამა-სისხლად იყიდება და ამავე დროს, ჩვენს სიახლოვეს, თერგის ოლქის ზოგიერთ ადგილებში 40-50 კაპიკად“.

სხვა მდგომარეობა იყო აბრეშუმის ფასებში. იმერეთში ის 20-25 მანეთი, საინგილოში 38-41, ნუხაში კი 40-50 მანეთი ღირდა. ედილის აზრით, ქუთაისის გუბერნიაში ვაჭრები ხელოვნურად სცემდნენ აბრეშუმის ფასს, იგი მოუწოდებდა კოოპერატივებს, ეხელმძღვანელებათ აბრეშუმის გაყიდვისათვის და ხალხი ასეთ ზარალში არ ჩაეგდოთ“ [8].

ზ. ედილი სხვა წერილშიც საუბრობდა აბრეშუმის მაღალ ფასზე საინგილოში, ვაჭრებისაგან გლეხთა ძარცვაზე, განსაკუთრებით სომეხ ვაჭრებს აკრიტიკებდა, მოჰყავდა მაგალითი, როგორ უჩიოდა სომეხი სტუდენტი აქაურ მცხოვრებს, აბრეშუმის თესლი მიეცეც და მონეული პარკის მესამედს არ მაძლევსო. ნაიბს უპასუხია: თესლი 1 კგ – 2 მანეთი ღირს, აბრეშუმის პარკი – 40 მანეთი, მოყვანილი 6 ფუთის მესამედს ვინ ჭკვიანი მოგცემსო და სტუდენტი გაუგდია.

ასეთი „ჭკვიანები“ არიან სომხის ვაჭრები, სტუდენტებიც კიო, – წერდა ედილი.

იგი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა საინგილოში კოოპერატივის შექმნას, ამბობდა, რომ ეს საქმე შეასწავლა და აიძულა საინგილოში კოოპერატივების შექმნა მისმა თანასოფელელმა, ცნობილმა საზოგადო მოღვაწემ და ისტორიკოსმა – ალექსანდრე ყიფშიძემ [9, 83-84].

დამატებითი ინფორმაციისთვის იხილეთ: „საინგილოში კოოპერატივის განვითარება“ (თბილისი, 1984). „ინგლისელების მიერ საინგილოს კოოპერატივის განადგობა“ (თბილისი, 1984). „ინგლისელების მიერ საინგილოს კოოპერატივის განადგობა“ (თბილისი, 1984).

გაზეთ „საქართველოს“ და მისი პუბლიცისტის პოზიცია იმდენად საინტერესო, რამდენადაც ამ რეგიონს ის საქართველოდ, მის მცხოვრებ ინგილოებს კი ქართველებად მიიჩნევს.

ზაქარია ედილაშვილი საინტერესოდ გადმოცემდა საინგილოში შექმნილ ვითარებას 1917 წლის მარტში. როდესაც ამ კუთხეში ცნობა მოვიდა მეფის ხელისუფლების დამხობის და საქართველოს გათავისუფლების, ხალხი დაიბნა, ვერ მიხვდა თავისუფლების მნიშვნელობას, დაარბიეს სოფელ კაკის კოოპერატივი, გარეკეს მუშა-მოსამსახერეები, თავისუფლება მოქმედების სრულ თავისუფლებად აღიქვესო. პუბლიცისტი ამგვარ ქმედებას ხალხის გაუცნობიერებას აბრალებდა, მათთან ავითაცხიის ჩატარების საჭიროებაზე წერდა, რათა აეხსნათ თავისუფლების არსი.

პუბლიცისტი ასე აღწერდა 1917 წლის 25 მარტს: „25 მარტი მართლაც წარუშლელი იქნება საინგილოს ცხოვრებაში. იმ დღეს, წირვის გამოსვლის შემდეგ, აუარებელი ხალხის თანდასწრებით, წითელი ბაირალებით გაემართა ხალხი ბაზრისაკენ. მეტად საყურადღებო იყო ზოგი ბაირალის წარწერა: „გაუმარჯოს ერთობას და პატარა საინგილოს“, „გაუმარჯოს ქალთა თავისუფლებას“. მარსელიოზას სიმღერით მიმავალ ხალხს ბაზარში ელოდა აუარებელი სომხობა და თათრობა. აქ თავიანთ ენაზე უმარტავდნენ ხალხს თავისუფლებას, ქართულზე, სომხურზე, თათრულზე, ლეკურზე. მეტად ერთსულოვნება და აღფრთოვანება იყო. ორატორები მოუწოდებდნენ ხალხს წარსულში არსებული ქიშპობისა და მტრობის დავიწყებას, ერთად მოქმედებას, ძმობას და მეგობრობას ურჩევდნენ. მოლამ შთამბეჭდავი სიტყვა თქვა ძმობაზე და ხალხი იქვე გადაკოცნა. ერთმა ბნელით მოცული საინგილოს წარსული გაიხსენა და თქვა: ამ ბნელშიც იყვნენ თავისუფლებისათვის მებრძოლი გმირებიო და გაიხსენა კონსტანტინე ბაირამაშვილი, რომელიც ვერაგულად მოკლეს 1905 წელს კუსაში, სადაც ტუსაღი იყო. ხალხმა მოისურვა ეკლესიაში წასვლა და ამ პიროვნების სულის მოსახსენიებლად პანაშვიდის გადახდა, წავიდა ეკლესიაში და ჩამოჰლიჯა წარწერა, რომელიც ტაძარზე ეკიდა; „მათი იმპერატორობითის ხელმწიფის დაქორწინების აღსანიშნავად არის აგებული ეს ეკლესიაო“. გადაიხადეს პანაშვიდი და ხალხს მოუწოდეს ბაირამაშვილის სახელობის სკოლის აშენება. აქ ერთმა თათარმა თქვა მგრძნობიარე სიტყვაო, - ამბობს ედილი, - „ჩვენ, თათრებს, სომხებს და სხვათ თავიანთი საკუთარი ეროვნული სკოლები გვექონდაო, რომლებშიც ასე თუ ისე ჩვენი ენები ისწავლებოდა და ეროვნული სული ტრიალებდა, ქართველი ერი დიდ გამოწვევას წარმოადგენდა ამაშიო, მას სრულიად ჰქონდა დახშული კარი ეროვნული სკოლისაკენ და დღეს დადგა მისთვის ის დრო, რომ მანაც ამგვარი სკოლა დააარსოსო და ყველანი, განურჩევლად ეროვნებისა, დავეხმაროთ მას ამაშიო“. იქვე, ზ. ედილის ცნობით,

გამართულა ხელმწიფეები და 275 მანეთიც შეკრებილა, რაც საკმაოდ კარგი თანხა ყოფილა საქმის დასაწყებად, ხალხი ნასიამოვნები და გახარებული დაშლილა [10].

საინგილოს მდგომარეობას აღწერდა და აქაურ ქართველთა ინტერესების აქტიური დამცველი იყო ცნობილი ქართველი მოღვაწე, ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ერთ-ერთი ლიდერი და ამ მიმართულების გაზეთების აქტიური პუბლიცისტი - რაფიელ ინგილო.

განსაკუთრებით მწვავე იყო მისი წერილები დამოუკიდებლობის მოპოვების შემდეგ, აკრიტიკებდა ხელისუფლებას - აზერბაიჯანისადმი ლოიალური პოლიტიკის, საზღვრების დაუცველობის გამო. პუბლიცისტი მთავრობისაგან საზღვრების დადგენას ითხოვდა, ბამბაკ-ლორესთან ერთად დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ზაქათალას - საინგილოს. მიიჩნევდა, რომ ზაქათალას საკითხში შესცოდა ამიერკავკასიის მთავრობამ, როდესაც ამ ტერიტორიის ქართულ ადმინისტრაციულ ერთეულად დაკანონება ნაადრევად ჩათვალა. ის თხოვდა მთავრობას ამ საკითხის გადაჭრას და წერდა: „ბამბაკისა და ლორისის საკითხმა აამოძრავა ქართველი საზოგადოება და აგრძნობინა თბილისის და მთელი აღმოსავლეთ საქართველოსადმი მიმართული საფრთხე. მაგრამ ქართველობამ უნდა საბოლოოდ შეიგნოს, რომ შეუდარებლად დიდი საფრთხე ჩვენ მოგველის იმ შემთხვევაში, თუ ზაქათალის გასაღები სხვის ხელში იქნება“ [11]. მისი აზრით, აზერბაიჯანი უფრო რეალურ პოლიტიკას ახორციელებდა, რომელმაც საქართველოს ეს უძველესი კუთხე მიითვისა და ჩვენი უმარტავდობით ნაქეზებულმა „ბოლოს ალაზნის გამოღმა ნაწილებზედაც“ დაიწყო დავა. რაფიელ ინგილოს რწმენით, აღმოსავლეთ საქართველო მაშინ იქნებოდა დაცული, თუ ჩვენ ხელთ იქნებოდა ისეთი პუნქტები, როგორიც არის „სამხრეთით ბამბაკ-ლორისი, ხოლო ჩრდილო აღმოსავლეთით ზაქათალას ოლქი ნუხის მაზრის ადმინისტრაციულ მიჯნამდე“.

განსაკუთრებით მძიმე იყო საინგილოში მცხოვრები უდინების მდგომარეობა, რომლებიც ეთნიკურ-რელიგიურ დევნას განიცდიდნენ იქაური ხელისუფლებისაგან, რისთვისაც უდები თხოვდნენ ქართველ მოღვაწეებს - რაფიელ ინგილოს, დიმიტრი და მოსე ჯანაშვილებს - შველას და მხარდაჭერას. მათ სურდათ აღმოსავლეთ საქართველოში გადმოსახლება, თავიანთ იდენტობას ქართველ ხალხს და ქრისტიანობას უკავშირებდნენ. ინგილო აკრიტიკებდა აზერბაიჯანის ხელისუფლებას და წერდა: „თბილისში ჩამოვიდნენ ნუხის მაზრის სოფ. ვართაშისა და ყიშლალის მართლმადიდებელ უდინთა წარმომადგენლები. მათ დავალებული აქვთ ყველა უდებისაგან იშუამდგომლონ საქართველოს მთავრობის წინაშე, რომ ისინი აზერბაიჯანიდან გადმოსახლებულნი იყვნენ აღმოსავლეთ საქართველოს

რომელიმე კუთხეში. ეს პირველი თხოვნა არ არის. წინა წლებშიაც უდები ყველასთვის გასაგებად და გაბედულად აცხადებდნენ, რომ ამიერკავკასიაში მათ არავისთან საერთო არა აქვთ, გარდა ქართველებისა. ქართველებისადმი ერთგულება უდებმა ცხადად გამოაშკარავეს რევოლუციის პირველ დღეებშივე, როდესაც მათმა დელეგატებმა მხურვალე მონაწილეობა მიიღეს საქართველოს კათალიკოსის არჩევაში და აღიარეს საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალია. ამიერკავკასიის მთლიანი რესპუბლიკის დანაწილების შემდეგ უდინები გეოგრაფიულად აზერბაიჯანის სამფლობელოში მოხვდნენ და ამ დღიდან იწყება მათი უაღრესი შევიწროება და დარბევა. მიმდინარე წლის 27 მარტს გააფთრებული თათრის ბრბო მიესია სოფელ ვართაშენს და მიწასთან გაასწორა ეს ოდესღაც მდიდარი და მშვენიერი სოფელი. უდებმა მიმართეს თხოვნით ამ სტრიქონების დამწერს და ისტორიკოს მოსე ჯანაშვილს – ეშუამდგომლათ მთავრობის წინაშე მათი გადმოსახლებისა და ნივთიერი დახმარებისათვის. პირველი ვერ მოხერხდა აზერბაიჯანთან გართულებული დამოკიდებულების და შემდგომ ომის გამო“. საუბარი იყო 1920 წლის 30 აპრილს აზერბაიჯანის გასაბჭოებასა და 3 მაისს მომხდარი სასაზღვრო შეტაკების შესახებ – რაც აზერბაიჯანის მრიდან შემოსულმა რუსმა და აზერბაიჯანელმა ბოლშევიკებმა მოახდინეს. ამის შემდგომ გართულდა აზერბაიჯანთან საქართველოს დამოკიდებულება და უდების რეპრესიებიც ამ მოვლენებს მოჰყვა. შექმნილ მდგომარეობაში ვერც რაფიელ ინგილო და ვერც მოსე ჯანაშვილი ვეღარ დაეხმარებოდნენ უდებს. რაფიელ ინგილო, უბრალოდ, ქართველი მკითხველის ყურადღების მიპყრობას ცდილობდა უდების საკითხისადმი, ვრცლად განიხილავდა ამ ეთნიკური ჯგუფის წარსულს, უცხოელთა ცნობებს მათზე. კერძოდ, სტრაბონის, პლუტარქეს, ტაციტუსის ცნობებს, ამტკიცებდა, რომ ისინი იმ ჰერულ ეთნოსს ეკუთვნოდნენ, რომლებიც ვახტანგ გორგასლის დროიდან და უფრო ადრეც საქართველოს საკათალიკოსოს ექვემდებარებოდნენ.

პუბლიცისტი ამ ისტორიას აგრძელებდა სპარსელების შეტევის აღწერით, შაჰ-ნადირის ღონისძიებების ჩვენებით, რამაც საბედისწერო დაღი დაასვა უდების მშვიდობიან ყოფას. ნადირ შაჰმა უდების სამფლობელოში გადმოასახლა ებრაელები და სპარსელები, დაარბია ისინი, აღმოსავლეთ საქართველოს ყველაზე ერთგული ელემენტი სავსებით მოხარა წელშიო, – წერდა ინგილო.

უამთა მსვლელობაში უდების დიდი ნაწილი გადავიდა სომეხ-გრიგორიანულ რჯულში და მცირედიც – მაჰმადიანურში. ამ ფაქტს, გარდა ისტორიული გამოკვლევებისა, ამოწმებს კიდევ გენერალ ლეიტენანტის ველიამინოვის წერილი მიტროპოლიტ თეოფილაკთან, 1819 წლის 16 გიორგობისთვით დათარიღებული, და მიტროპოლიტის საპასუხო წერილი 1820 წლის 6 თებერვალსო.

რაფიელ ინგილო ჩამოთვლიდა ნუხის მაზრაში არსებულ ქართული კულტურის ძეგლებს, ეკლესიებს, კოშკებს, ძველ ქართულ წარწერებს, ამავე ხაზით თამარის ხიდის გაგრძელებას, რომელსაც „ყაზლიარ ყალას“ უწოდებდნენ. ქართული ისტორიული ძეგლების სიუხვე იყო ვართაშენის აღმოსავლეთითაც სოფელ ბუნში, ხილხალში, ორობანლიში და სხვაგან.

„ამ საინტერესო ეთნიურ ჯგუფს, – წერდა ინგილო, – დღეს შერჩა მხოლოდ რამდენიმე სოფელი მართლმადიდებელი და გრიგორიანი ისტორიულ უდებით დასახლებული. უდინი გრიგორიანები, სომეხ კლერიკალების ზეგავლენით, უდებად აღარ სთვლიან თავს... შეგვრჩა მხოლოდ ორი სოფელი, ვართაშენი და ყიშლალი, ორი მართლაც სამუზეუმო სოფელი, რომლის მცხოვრებნი მართლმადიდებლობას იზიარებენ და თავის წინაპრებისამებრ ჭეშმარიტნი ერთგულნი არიან ქართველი ხალხისა, ისინი თავის თავს ქართველებში არ არჩევენ. მეზობელი სომხები და თათრებიც მათ „გურჯებს“ უწოდებენ.

ბუნებრივი იყო, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობის შემდეგ უდებმა საქართველოს ფარგლებში მოინადინეს შემოსვლა. მათ ხომ ეს სურვილი ყოველთვის ჰქონდათ. ის აკრიტიკებდა აზერბაიჯანის სახელმწიფოს უცხო ეთნიკური ჯგუფებისადმი სასტიკი პოლიტიკის გამო, მისი აზრით, ეს ქვეყანა არ იცავდა საერთაშორისო ნორმებს, ჩაგრავდა სხვა ხალხებს, ძალით ამუსულმანებდა მათ. ესენი ძირითადად უდები და სომხები იყვნენ.

პუბლიცისტი მოუწოდებდა საქართველოს ხელისუფლებას თავისი მოძმე ხალხის შველისაკენ, აკრიტიკებდა მას, მიაჩნდა, რომ აზერბაიჯანისაგან განსხვავებით, ქართული ხელისუფლება, ზედმეტად იყო დამოკიდებული დემოკრატიის დაცვას, დიპლომატიური ნოტებით დაუსრულებელ საუბარს, მაშინ, როდესაც ამას აზრი არ ჰქონდა მეზობელი სახელმწიფოების აგრესიული პოლიტიკის პირისპირ. პუბლიკაციის ბოლოს, ინგილო ასე სვამდა საკითხს: „უდებს უნდა ვუშველოთ, მთელი ჩვენი წარსული ისტორია, ჩვენი ტრადიციები და დამოკიდებულება იმ ხალხთან, რომლის მცირედი, მართლაც სამუზეუმო ნაწილი დღეს შერჩენილია ძველს ალბანეთში, ის ფსიქოლოგიური ნათესაობა, რომელსაც ქართველები და უდები მჭიდროდ დაუკავშირებიათ ერთმანეთთან, – ყველა ეს უნდა გვიკარნახებდეს დროზე მივხედოთ დაჩაგრულ ძმებს და ავაცდინოთ მათ ნამდვილი ფიზიკური განადგურება გამხეცებული თათრის ურდოებისაგან“ [12].

მაგრამ ამ მოწოდებას, ქართველ პატრიოტთა სურვილს თანამოძმეთა დახმარებაზე, ასრულება აღარ ეწერა.

ტრაგიკული იყო 1921 წლის აქტი საქართველოსთვის. რუსეთის მიერ ოკუპირებულმა ქვეყანამ დიდი ტერიტორიებიც დაკარგა.

მათ შორის იყო საინგილო, რომელიც საქართველოს შემადგენლობაში ცნო პარიზის კონფერენციამ დე-ფაქტოდ - 1920 წლის იანვარში, დე-იურედ - 1921 წლის იანვარში, აგრეთვე რუსეთმა - 1920 წლის 7 მაისის ხელშეკრულებით. მაგრამ საქართველოს დაპყრობის შემდეგ ქართველმა ბოლშევიკებმა იგი აზერბაიჯანს გადასცეს, ხელშეკრულებას - ამ ტერიტორიის აზერბაიჯანისადმი მიკუთვნებაზე ხელს აწერდნენ ფილიპე მახარაძე და ნარიმან ნარიმანოვი. ამ აქტს ვერ ეგუებოდნენ აქაური პატრიოტი ქართველები, ისინი მონაწილეობდნენ 1924 წლის ანტირუსულ აჯანყებაში, იყვნენ ქაქუცა ჩოლოყაშვილის თანამებრძოლები, ბევრმა მათგანმა გმირულად გასწირა თავი საქართველოსა და მისი ერთი თვალწარმტაცი ისტორიული კუთხის - საინგილოს ბედნიერი მომავლისათვის. ეს კი უწინარესად, ამ ხალხის ისტორიულ სამშობლოში დაბრუნებას, საქართველოს ტერიტორიულ მთლიანობასა და დამოუკიდებლობას გულისხმობდა.

ძნელია საინგილოს ქართველებისათვის XXI საუკუნეც. მათ არ აქვთ სრულყოფილი ეროვნული ინტერესების დაკმაყოფილების საშუალება - საკუთარი ენის, ისტორიის, კულტურის შენარჩუნებისათვის აუცილებელი პირობები. სახელმწიფო, სადაც ისინი ცხოვრობენ, მიზანმიმართულად ცდილობს ჩამოაშოროს ეს კუთხე ისტორიულ სამშობლოს, ამჯერად ცნობიერად, ახალი ისტორიის დანერგვით.

ეთნოლოგი გულზარ გარაევა თავის გამოკვლევებში ცდილობს დაასაბუთოს, რომ ინგილოები არ არიან ქართველები, მათი დიალექტი სრულიად უცხოა ქართულისაგან, უფრო ახლოს აზერბაიჯანულ ენასთან დგას ეს დიალექტი. თუ ენის განვითარების ცოცხალ პროცესებს გავითვალისწინებთ, ამაში გასაკვირი არც არაფერი უნდა იყოს. გასაკვირი ის არის, რომ ინგილოური სოფლების - კაკის, ალათემურის, მემბაბაშის, ალიბეგლოს, ქოთუქლოს, თასმალოს, ზაგამის და სხვათა მოსახლეობა დღემდე მშვენივრად მეტყველებს ქართულად. იმან, რომ საუკუნეების მანძილზე გრძელდება ქართული ენის „ინგილოური“ კილოს შეჯერება ჯერ ხუნძურ, შემდეგ აზერბაიჯანულ ენასთან, გარკვეულწილად დააშორა ინგილოური ქართულ სალიტერატურო ენას. ინგილოური ქართული დიალექტი თვით აქაურ ქართველთა ისტორიული ბედის ნაწილია, ამ დიალექტზე მოსაუბრეთა მერყევი თვითიდენტიფიკაცია (აზერბაიჯანულ მეცნიერთა მიერ ჩამორთმეულ ინტერვიუში მათი ნაწილი, თურმე, თავს არ აცხადებს ქართველად) ამ ისტორიის სამწუხარო შედეგია.

აზერბაიჯანელი ისტორიკოსები (ელდარ ისმაილოვი და სხვა) რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის კრიტიკისას, ლაპარაკობენ კავკასიაში ქართველთა პრივილეგიებზე, თითქოს ერთმორწმუნეობის ნიშნით რუსეთისგან მიიღეს ქართველებმა გამორჩეული უფლებები,

რაც სრულიად არ შეესაბამება სიმართლეს. მართლმადიდებლურმა აღმსარებლობამ ქართველებს წაართვა სულიერ-ეკლესიური დამოუკიდებლობაც, მოხდა ქართული ეკლესიის რუსიფიკაცია და ქართველი მორწმუნეების დაცლიება ეკლესიისაგან, ჩატარდა დიდი კოლონიზაცია საქართველოს ტერიტორიაზე, შეიქმნა არაქართული კომპაქტური დასახლებები და რუსიფიკაციის მეშვეობით მოხდა მათი მოწყვეტა ქართული სამყაროსაგან, შემდეგში ის სეპარატისტული რეჟიმების საფუძვლად უნდა ქცეულიყო. აზერბაიჯანელი მეცნიერები ინგილოების სპარსულ-აზერბაიჯანულ წარმოშობას იმით ხსნიან, რომ ეს მოსახლეობა მოსული არაა, მკვიდრია. ამაში ისინი მართალნი არიან. ქართული სოფლის მოსახლეობა თითქმის ყოველთვის მკვიდრი იყო, თუ ძალით არ გაასახლებდნენ თავისი ისტორიული სამშობლოდან (ფერეიდნელი ქართველები, ასევე XIX-XX ს-ში ჩრდილო კავკასიაში გადასახლებული ქართველი მთიელები), ჰერეთის ეს ნაწილი, რომელიც დღეს აზერბაიჯანში შედის, საქართველოს შემადგენელი ნაწილია და იქ ქართველები ბუნებრივად ცხოვრობდნენ, განსხვავებით საქართველოში მცხოვრები აზერბაიჯანული სოფლის მოსახლეობისა. აქედან, მათი წარმოშობაც ქართულია. სპარსული წარმოშობის ხალხი, მაზდეანური რელიგიის ექსპანსიის უამს, IV-V საუკუნეებში, ქრისტიანობას ვერ შეინარჩუნებდა და ვერც ისეთ კულტურულ მონაპოვარს შექმნიდა, როგორც საინგილოს ისტორიული ძეგლებია. ქართველების პრივილეგირებას რუსეთის იმპერიაში აზერბაიჯანული ისტორიოგრაფია ასაბუთებს ქართველი ოფიცრების სიმრავლით რუსულ ჯარში, ქართველი მინისტრების სიმრავლით, აზერბაიჯანის „დაზაგრულობას“ კი ქართველი სოციალ-დემოკრატების (ბოლშევიკების) ბაქოში მოღვაწეობით, ბაქოს ქართული კოლონიის არსებობით. ასევე აღნიშნავენ, რომ ქართველ სოციალ-დემოკრატთა დიდი ნაწილი იყო თავადაზნაურული წარმოშობის და რუსული კარგად იცოდნენ, განსხვავებით აზერბაიჯანელებისაგან.

არც ერთი ეს მოსაზრება მართალი არაა და აი, რატომ: ბოლშევიკი სოციალ-დემოკრატები ბაქოში მართლაც მოღვაწეობდნენ, მაგრამ ამაში ქართველი ხალხი არაფერ შუაში იყო. ეს იდეოლოგია რუსეთის იმპერიაში ამ დროს ძლიერ გავრცელდა, მაგრამ საქართველოში ვერ მოიკიდა ფეხი. ქართული ეროვნული ცნობიერება, რომელიც ძლიერი იყო XIX საუკუნის II ნახევრიდან, ამ იდეოლოგიას ებრძოდა, ქართველი ერის საუკეთესო შვილები ბოლშევიკმს დამლუპველად მიიჩნევდნენ. ამ რუსული იდეოლოგიის წარმომადგენლები (ორჯონიკიძე, მახარაძე, ცხაკაია და სხვები) რუსეთში მოღვაწეობდნენ, ძირითადად სამრეწველო ქალაქებს ირჩევდნენ ასპარეზად და იმპერიის მასშტაბით ერთ-ერთი ძლიერი ამ ნიშნით ბაქო იყო. მიტომ, ბუნებრივი იყო მათი აქ მოღვაწეობა. ისინი ქართველი

ხალხის დასტურით არ მოღვაწეობდნენ ამ ქალაქში. ბაქოსთან ისეთივე მჭიდრო კავშირი ჰქონდა თბილისის გუბერნიას, როგორც ქუთაისის ან იმპერიის სხვა ახლო გუბერნიებთან. სოციალისტური იდეოლოგია პოპულარული საქართველოშიც იყო, როგორც მთელს რუსეთში, მაგრამ ქართველი ბოლშევიკები ნაკლებად პოპულარულნი იყვნენ მენშევიკებთან შედარებით.

იმპერიის სახელმწიფო სტრუქტურებში (სახელმწიფო საბჭო, სათათბირო) ქართველები იყვნენ იმ ოდენობის, რაც სხვა გუბერნიებიდან, რადგან აქ ისინი კანონით ირჩეოდნენ ან ინიშნებოდნენ (მოსახლეობის სულადობის, ან გუბერნიაზე არსებული კვოტით). ქართველი მინისტრები რუსეთს არ ჰყოლია, თებერვლის რევოლუციის შემდეგ შექმნილ დროებით მთავრობაში იყვნენ რამდენიმე მაღალი თანამდებობის ქართველი მოღვაწე (კარლო ჩხეიძე, ირაკლი წერეთელი), ქართული ოფიცრობა კი ეროვნული ცნობიერებით არ გამოირჩეოდა, თითქმის გარუსებული იყო და რუსეთის ინტერესებს ქართულზე მაღლა აყენებდა, ამიტომ მისი სიმრავლე რუსეთის არმიაში პეტრე ბაგრატიონიდან დაწყებული პირველი მსოფლიო ომის მონაწილე ქართველი სამხედრო ჩინოსნებით, საქართველოსთვის არაფერს ნიშნავდა.

ბაქოს ქართული კოლონია შედგებოდა იმ ქართველი ინტელიგენციისაგან, რომელიც ამ მეზობელ ქვეყანაში მოღვაწეობდა, ისინი კულტუროლოგიურ საქმიანობას ეწეოდნენ და არავითარი ეროვნული ინტერესი, აზერბაიჯანის ეროვნულ ინტერესებთან დაპირისპირებული, მათ არ ჰქონიათ.

1917-1920 წლებში ეს კოლონია გაიზარდა იმ ქართველ სამხედროთა რიცხვით, რომლებიც აზერბაიჯანის ჯარში მსახურობდნენ. რუსეთის იმპერიის დაშლის შემდეგ, მართლაც მრავალრიცხოვანი ქართული სამხედრო ოფიცრობა, რუსეთის ჯარში რომ მსახურობდა, საქართველოში დაბრუნდა, მათ აქ სამსახური ვერ იშოვეს, რადგან ქართული ჯარი არ იყო ისე მრავალრიცხოვანი და ძლიერი, რომ ყველა დაბრუნებულ მეთაურს აქ ეშოვა ადგილი. ვინაიდან საქართველო დანარჩენ სამ მეზობელთან საომარ მდგომარეობაში იყო, ისინი ბუნებრივად აზერბაიჯანში წავიდნენ, დიდი მონაწილეობა მიიღეს აზერბაიჯანის ეროვნული არმიის ჩამოყალიბებაში, ბევრმა მათგანმა მონაწილეობა მიიღო და ემსხვერპლა ბოლშევიკების წინააღმდეგ მოწყობილ ბრძოლას, მაგალითად განჯის აჯანყებაში მონაწილე ქართველი ოფიცრების დახვრეტაც კმარა.

აზერბაიჯანთან საქართველოს, დანარჩენ მეზობლებთან შედარებით, ყოველთვის კარგი და მეგობრული ურთიერთობა ჰქონდა, ამ ორი ქვეყნის ხალხი გაცილებით ნაკლებ პრეტენზიებს უყენებდა ერთმანეთს და თითქმის უკონფლიქტოდ ცხოვრობდა. საინგილოს ბედიც აზერბაიჯანელი ხალხის სურვილით არ გადაწყვეტი-

ლა, იგი ჯერ იმპერიულმა რუსეთმა, შემდეგ კი საბჭოთა ტოტალიტარულმა რეჟიმმა დააკანონა. ამავე რეჟიმმა აზერბაიჯანს შეუქმნა საქართველოს მსგავსი პრობლემები. დღესაც ორივე ამ ქვეყანაში რუსეთი მათი ტერიტორიული მთლიანობის დარღვევასა და სახელმწიფოებრიობის დანგრევას ცდილობს, საქართველოში უფრო მკაცრად აკეთებს ამას, რადგან საუკუნეების მანძილზე ასე აკეთებდა. მისთვის საქართველო კავკასიის ცენტრალური ქვეყანა იყო და კოლონიურ-იმპერიულ ზრახვებს აქ მეტი სიმკაცრით ანხორციელებდა.

ჩვენ ტერიტორიაზე კი არ გამოვთქვამთ პრეტენზიას (ამას ამჟამად აზრი არა აქვს), არამედ იმ მართალ ისტორიაზე, რომლითაც ინგილოები ეთნიკური ქართველები, ტრაგიკული ისტორიით დასჯილი ადამიანები არიან. ამ ჭეშმარიტების თქმისა და განმეორების უფლებას ნურც ნაგვართმევენი და ნურც გაიკვირებენ ჩვენი მეზობელი აზერბაიჯანელი კოლეგები.

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. А. С. Хаханов – Экспедиции на Кавказ в 1892, 1893 и 1895 г.г., Материалы по археологии Кавказа, вып. VII, Москва, 1898.
2. Г. Н. Чубинашвили, Архитектура Кахетии, Тбилиси, 1959, გვ. 13, 130, 133, 226-228; ი. ადამია, ქართული ხალხური ხუროთმოძღვრება, წიგნი III (საინგილო), თბილისი, 1979.
3. თენგიზ პაპუაშვილი, ჭარ-ბელაქანი, თბილისი, 1972.
4. თენგიზ პაპუაშვილი, ნუქეთის სიძველენი, თბილისი, 2002.
5. ზაქარია ედილი – საინგილო; თბილისი, რედაქტორი გ. ქიქოძე. 1947.
6. დ. ჭუმბურიძე, ისტორიული პორტრეტები, დასაწყისი XX საუკუნისა, ზაქარია ედილაშვილი (1873-1956), თბილისი, 2008.
7. დიმიტრი ჯანაშვილი, ძველი რვეულიდან, გაზეთი „საქართველო“ №29, 1916.
8. ზაქარია ედილაშვილი, საინგილოს გადაგვარება, გაზეთი „საქართველო“ №14, 1916.
9. ნერილი საინგილოდან, გაზეთი „სამშობლო“, № 83-84, 1916.
10. ზ. ედილი, საინგილო, გაზეთი „საქართველო“, №73, 1917.
11. რაფიელ ინგილო, კიდევ ტერიტორიისათვის, გაზეთი „საქართველო“ №207, 1918.

Dodo Chumburidze

Doctor of Historical Sciences, Chief Scientific Researcher of the modern and contemporary history of the Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology

SAINGILO

(History and Contemporaneity)

Summary

Saingilo has been the part of Georgia from the oldest times, both by its territory, population, language and culture this region belonged to the Georgian world. Modern Azerbaijan scientists disregard old antic, Armenian, Byzantine, Arabic, Persian and other written sources, saying nothing about the Georgian sources themselves. According to this information the question of Saingilo and the Ingilos is beyond any doubt: – Herebi are the Georgian tribe and Hereti is integral part of Georgia. This region took the same part in political and cultural life of the Georgian people as the Kakhetians, Megrelians, Meskhiand ets.

An article studies in general Saingilo's history back from the oldest times till XIX century, shows details of anti-Georgian politics carried out by Russia's authority in XIX-XX centuries. The article criticizes and grounds wrong opinion of the Azerbaijan scientists about history and culture of Saingilo – old Hereti and Ingilo dialect.

მზია ტყავაშვილი

ისტორიის დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების მეცნიერ-თანამშრომელი

მოსკვის 1810-11 წლების აჯანყება ლეონ ბატონიშვილის ხელმძღვანელობით

„ლეონ იყო უფროსი შვილი მეფის ძის იულონისი, მხნე, გამბედავი და გულადი; რომელიცა დარჩა საქართველოს, ბრძოლა რუსთა; ათსა წელსა მდევნელი ბედისა და ვერ ღირსებული ბედისა მოლალატისა; მოიკლა ზაკვითა და მოსყიდვით. ესე იყო 1810 ანუ 1811 წელს (2, 159).

1801 წლის 12 სექტემბერს რუსეთის იმპერატორ ალექსანდრე I-ის მანიფესტით ქართლ-კახეთის სამეფო გაუქმდა. 1802 წლიდან ქართლ-კახეთში შეიქმნა რუსული მმართველობა, რომელმაც მოსპო ქველი ქართული სახელმწიფოებრივი წყობილება და გააუქმა ბაგრატიონთა სამეფო დინასტია.

რუსული მმართველობა წარმოადგენდა მეფის რუსეთის მიერ საქართველოში დამყარებულ კოლონიურ-პოლიტიკურ რეჟიმს, რომელიც სოციალურ ჩაგვრასთან ერთად, ქართველი ხალხის ეროვნულ ჩაგვრასაც ახორციელებდა. [4, 398]. ქართული სახელმწიფოებრივი ცხოვრების გაუქმება და უცხო რეჟიმის დამყარება საქართველოს საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრების ისტორიაში განცდილ დიდ მარცხს მოასწავებდა.

ქართველი ხალხი არასდროს შერიგებია ამ მოვლენას და შეუწყობდა განაგრძობდა ბრძოლას რუსული მმართველობის წინააღმდეგ. [4, 387].

XIX საუკუნის დასაწყისიდანვე საქართველოში დაიწყო ანტირუსული, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა, რომელიც „გაფართოვება-გაძლიერების ტენდენციას ამჟღავნებდა. ეროვნულ ძალთა მამობილიზირების როლს ასრულებდნენ ბაგრატიონი უფლისწულები. ძირითადად ისინი განსაზღვრავდნენ მშვიდობიანი და არამშვიდობიანი ბრძოლის ფორმებს, მიმართულებასა და მიზანს.“ [3, 162].

მათი ხელმძღვანელობით ქართლ-კახეთში მეფის ხელისუფლებისა და ქართული თვითმმართველობის აღდგენის პირველი ცდები მარცხით დასრულდა (1802 წლის ქელმენჩურის შეთქმულება, 1804 წლის მთიულეთის აჯანყება და ა. შ.), მაგრამ სამეფო სახლის წარმომადგენლები ფარ-ხმალს არ ყრიდნენ და მოსახლეობას ანტირუსული

გამოსვლებისკენ მოუწოდებდნენ. რუსული ხელისუფლებისთვის ცხადი იყო, რომ ქართველი ხალხი მათ წინააღმდეგ ბრძოლას არ შეწყვეტდა.

შემთხვევითი სულაც არ იყო, რომ გენერალმა ლაზარევმა ჯერ კიდევ 1801 წლის მარტში გააფრთხილა იმპერიის უზენაესი მთავრობა, რომ თუ ქართული სამეფო სახლის წარმომადგენლები საქართველოში დარჩებოდნენ, ქვეყანაში მშვიდობა და წესრიგი არ დამყარდებოდა და მას ბაგრატიონი უფლისწულების რუსეთში გადასახლება ურჩია [3, 162].

მართლაც, 1803 წლიდან, დაიწყო ბაგრატიონთა წარმომადგენლების რუსეთში გადასახლება. მათ უმეტესობას სამშობლო 1803-1805 წლებში დაატოვებინეს და რუსეთის იმპერიის სხვადასხვა გუბერნიებში დაასახლეს.

რუსეთში გადასახლებას რამდენიმე ბატონიშვილი გადაურჩა.

რუსეთში არ გამგზავრებულა ალექსანდრე ერეკლეს ძე. იგი საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ერთ-ერთ ყველაზე აქტიურ მებრძოლად დარჩა სიცოცხლის ბოლომდე. ალექსანდრე ბატონიშვილი ჯერ კიდევ მამის, ერეკლე II-ის, სიცოცხლეში გაიქცა სპარსეთში; 1800 წელს ალექსანდრე დაბრუნდა საქართველოში, მაგრამ მალე ისევ დატოვა ქვეყანა და თავი სპარსეთს შეაფარა. როგორც პლატონ იოსელიანი წერდა: „ალექსანდრე, მამისავე თვისისა დროსა გაქცეული და ახალ მეფობაში უკუ მოქცეული თბილისად და მიღებული კეთილად მეფისა გიორგისაგან, შემინდა (გიორგი XII-ის მიერ იულონის თბილისიდან გაქვევების შემდეგ – ავტორის შენიშვნა) და კვალად გაიქცა სპარსეთად“ [2, 197]. ალექსანდრე ირანის შაჰის, ოსმალეთის სულთნისა და ჩრდილო კავკასიელთა დახმარებით ფიქრობდა ქართლ-კახეთის დამოუკიდებლობისა და ქართული სამეფო სახლის უფლებების აღდგენას.

1803 წელს თბილისიდან გაიქცა და ირანს მიაშურა ალექსანდრეს ძმისშვილმა, თეიმურაზ გიორგის ძემ. თეიმურაზი თავის სპარსეთში გაქცევას საქართველოს მთავარმართებელ ციციანოვს მიაწერს. იგი ისტორიულ თხზულებაში „ახალი ისტორია“ წერს: „კვალად სიფიციხითა და ბოროტებითა ციციისშვილითა ვნებულ იქმნენ უმრავლესნი თავადნი და აზნაურნი კახეთისანი და წარივლტენ სპარსეთად. ეგრეთვე, მეფის გიორგის ძე თეიმურაზცა, ვნებულ ციციისშვილისაგან, წარვიდა სპარსეთად“ [6, 69] პლატონ იოსელიანს ამ საკითხთან დაკავშირებით სხვა ცნობა მოეპოვება. ის თავის ისტორიულ თხზულებაში „ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა“ წერს: „დიდისა მეცადინებითა მეფის ძემან თეიმურაზ დაუახლოვა მემკვიდრესა დავითს სიმამრი თვისი სარდალი ოთარ ამილახვრიშვილი. ესე ოთარ, ადრითვე ემდუროდა მეფის ძესა დავითს, რომელიცა იყო დანიშნული მისსა ქალზედ და არლა დაინერა მასზედ ჯვარი.

გარნა მისცა საპყრობილესა დროებით, სხვათა თანა, და ესრეთ იქმნა მიზეზად, რომელ მეფის ძე თეიმურაზ, სიძე ოთარისა, გაიქცა სპარსეთსა და ეახლა ყვენსა“ [2, 220]. შაჰი მოხერხებულად იყენებდა ქართველ ბატონიშვილებს რუსების წინააღმდეგ ბრძოლაში [7, 70-71].

ირანს შეაფარა თავი იულონ ერეკლეს ძის ვაჟმა—ლეონ ბატონიშვილმა. რუსებმა იულონ ბატონიშვილი მთიულეთის აჯანყებისას შეიპყრეს და 1804 წელს გადაასახლეს რუსეთში, იმერეთს თავშეფარებული მისი ოჯახი კი 1805 წელს გადმოიყვანეს ქართლ-კახეთში და რუსეთში გაამგზავრეს. ლეონი მაშინ ოჯახს თან არ გაჰყვა. ამ დროს იგი არასრულწლოვანი იყო, თუმცა უკვე ამჟღავნებდა რუსეთის მიმართ შეურიგებელ განწყობილებას. მის რუსეთში წაყვანას უშედეგოდ ცდილობდა მამა—იულონ ერეკლეს ძე. (არსებობს იულონ ბატონიშვილის რუსეთის ხელისუფლებისადმი მიწერილი არაერთი წერილი, რომელშიც ითხოვს, მასთან გაამგზავრონ მისი ვაჟი—ლეონი. ძნელია იმის თქმა, ამ წერილებს იულონი თავისი ნებით წერდა, თუ რუსეთის მოხელეების ძალდატანებით—ავტორის შენიშვნა). ლეონის სპარსეთიდან გადმოყვანით სისხლხორცეულად იყო დანიტურესებული რუსეთის ხელისუფლება. კავკასიის რუსული ადმინისტრაცია არც თუ უსაფუძვლოდ შიშობდა, რომ სპარსეთი შეეცდებოდა ლეონი მის წინააღმდეგ ქართველი ხალხის დასარაზმავად გამოეყენებინა.

ქართლ-კახეთშივე დარჩა იოანე ბატონიშვილის (გიორგი XII-ის ძე) ვაჟი გრიგოლი (1789-1830), რომელიც 1812 წლის კახეთის აჯანყების დროს, კერძოდ კი თებერვალ-მარტში, საქართველოს ტერიტორიის გარკვეულ ნაწილში მეფობდა [8, 9].

რუსეთის ხელისუფლების მიერ ბაგრატიონების წარმომადგენლების უმეტესობის რუსეთში გადასახლების (1803-1805 წლები) შემდეგ, საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას სათავეში სწორედ ზემოთ აღნიშნული ბაგრატიონები ჩაუდგნენ. ქართლ-კახელთათვის დიდი იმედისა და დასაყრდენის ფუნქციას, რა თქმა უნდა, იმერეთის მეფე სოლომონ II-ც ასრულებდა, მისი დაულაღვი ბრძოლა იმერეთის სამეფოს დამოუკიდებლობის შენარჩუნებისთვის 1810 წლამდე გაგრძელდა. რუსების მიერ იმერეთის სამეფოს გაუქმების შემდეგ სოლომონ II დასავლეთ საქართველოს მოსახლეობის ანტირუსულ და აჯანყებას ჩაუდგა სათავეში.

ქართულ პოლიტიკურ წრეებში კარგად იცოდნენ, რომ ახალი კოლონიური დაპყრობებისთვის მომართული, მზარდი და ორგანიზებული რუსეთის სახელმწიფოს დამარცხება და ქართლ-კახეთის დამოუკიდებლობის აღდგენა საგარეო დახმარების გარეშე შეუძლებელი იყო. წარმატების მისაღწევად კი არამარტო საჭირო, არამედ აუცილებელიც იყო რუსეთის წინააღმდეგ განწყობილ ნებისმიერ ძალასთან, მათ შორის ტრადიციულ მტრებთანაც ირანთან და ოსმალეთთან, ერ-

თობლივი და შეთანხმებული მოქმედება. რუსეთის წინააღმდეგ საქართველოში არსებული საბრძოლო გამოცდილებიდან აშკარა იყო, რომ ქართველი ხალხის წინა ანტირუსულმა გამოსვლებმა არსებითი ცვლილებები ვერ მოახდინა რუსეთის ბატონობაზე საქართველოში. ქართველი ხალხის მიერ ამ დროს გაღებული მსხვერპლმა არა მარტო ვერ შეძლო საქართველოს დამოუკიდებლობისა და ბაგრატიონთა დინასტიის აღდგენა, არამედ ვერავითარი ზიანი ვერ მოუტანა რუსეთის ბატონობას საქართველოში. პირიქით, მათი აგრესია უფრო ორგანიზებული და მიზანმიმართული გახდა, რუსეთის სამფლობელოების რიცხვი ამიერკავკასიაში კი დღითიდღე იზრდებოდა.

არსებული გამოცდილების გათვალისწინებით, ახალი ანტირუსული გამოსვლებისთვის სერიოზული მზადება მიმდინარეობდა. ქართველი ბაგრატიონებისთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა რუსეთ-ირანისა (1804-1813) და რუსეთ-თურქეთის (1806-1812) ომებს. ბატონიშვილები ფიქრობდნენ, რომ ეს პერიოდის შესაფერისი დრო იყო რუსების წინააღმდეგ აჯანყებისთვის. მაშინ, როდესაც ამიერკავკასიაში მყოფი რუსების მცირერიცხოვანი ჯარები ირანთან და ოსმალეთთან ბრძოლებში იყვნენ ჩაბმულნი, ქართველებს მათთან შეთანხმებითა და ერთობლივი მოქმედებით შესაძლოა ქართლ-კახეთის სამეფოს დამოუკიდებლობის აღდგენისა და იმერეთის სამეფოს შენარჩუნებისთვის მიეღწიათ.

თავის მხრივ ირანისა და ოსმალეთის მმართველი წრეებიც ხვდებოდნენ, რომ რუსები ამიერკავკასიაში თავის პოზიციებს ადვილად არ დათმობდნენ. მათ წინააღმდეგ ბრძოლაში გადამწყვეტი იქნებოდა, თუ ვის მხარეს დაიკავებდა კავკასიის მოსახლეობა, განსაკუთრებით კი ისინი, ვინც უკვე რუსეთის უშუალო მფლობელობაში იმყოფებოდნენ. მათ შორის უდიდესი მნიშვნელობა ქართველი ხალხის პოზიციას ენიჭებოდა, კერძოდ კი იმას, ქართველები გააგრძელებდნენ რუს ოკუპანტთა წინააღმდეგ ბრძოლას, თუ დაყრიდნენ ფარ-ხმალს და შეეგუებოდნენ ბედს. სერიოზული საკითხი იყო – მოისურვებდა თუ არა საუკუნეების განმავლობაში ირანისა და ოსმალეთის აგრესიით შეწუხებული საქართველოს მოსახლეობა მათთან გაერთიანებას და რუსების წინააღმდეგ ერთობლივი გამოსვლების მოწყობას. მახლობელი აღმოსავლეთის ამ ორი უდიდესი სახელმწიფოს მესვეურებმა, რომლებსაც რუსეთთან ბრძოლის დიდი გამოცდილება ჰქონდათ, კარგად იცოდნენ, რომ რუსების წინააღმდეგ სპონტანური გამოსვლები მარცხისთვის იყო განწირული; წარმატების მისაღწევად კი აუცილებელი იყო, ირანისა და თურქეთის საომარი მოქმედებები ქართველთა და საერთოდ, მთელი კავკასიის ხალხთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ბრძოლასთან შეთანხმებული და კოორდინირებული ყოფილიყო.

ამ საქმეში უდიდესი როლი ქართველ ბატონიშვილებს ეკისრებოდათ. ირანისა და ოსმალეთის მმართველი წრეებისთვის ცხადზე ცხა-

დი იყო, რომ საუკუნოვანი მტრობის გამო ქართველი ხალხი მათ აღარ ქნდებოდა და მათი მხრიდან საომარი დახმარების შემთხვევაშიც საქართველოს ტერიტორიაზე მათ შესვლას ქართულ მიწებზე თავდასხმად და მისი მიტაცების მცდელობად აღიქვავდა. ამ შემთხვევაში ნაკლებ მოსალოდნელი იყო, რომ ქართველებს რუსული მმართველობის ირანული ან თურქული ბატონობით ჩანაცვლება მოენდომებინათ. ირანმა და ოსმალეთმა კარგად იცოდნენ ისიც, რომ რუსების წინააღმდეგ მათ სამხედრო მოქმედებას მხოლოდ და მხოლოდ ბაგრატიონი ბატონიშვილების მონაწილეობა შესძენდა ქართველების თვალში განმათავისუფლებელ ხასიათს და მხოლოდ ასე გახდებოდა შესაძლებელი ქართველი ხალხის ჩართვა ამ ბრძოლებში. ამის გამო სპარსეთსა და თურქეთში ქართველ ბატონიშვილებს კარგად იღებდნენ და საქირო დახმარებასაც პირდებოდნენ.

რუსეთის ამიერკავკასიაში დამკვიდრებას მტრულად შეხვდნენ ევროპული სახელმწიფოებიც. განსაკუთრებით კი, ინგლისისა და საფრანგეთის მმართველი წრეები.

ორივე სახელმწიფოს დიპლომატიური სამსახურები აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ მახლობელ აღმოსავლეთში მიმდინარე პოლიტიკურ მოვლენებში. XIX საუკუნის დასაწყისში გამოიკვეთა მათი მცდელობა შეერიგებინათ ირანისა და ოსმალეთის საუკუნეების განმავლობაში დაპირისპირებული პოლიტიკური ინტერესები და ამ მიზნით აქტიურად გამოეყენებინათ საერთო მტრის – რუსეთის ფაქტორი. რუსეთის მიერ საქართველოს, შემდგომ ამიერკავკასიის და საერთოდ მთლიანი კავკასიის მიტაცების შიში იმდენად დიდი იყო, რომ ირანი და თურქეთი იძულებულნი გახდნენ დროებით გვერდზე გადაედოთ თანთანთი შეურიგებელი პოზიციები საზღვრების საკითხში და ერთმანეთისთვის მეგობრობის ხელი გაეწოდებინათ.

1810 წელს ირან-თურქეთს შორის დაიდო შეთანხმება რუსების წინააღმდეგ ერთობლივი მოქმედების შესახებ. ამ საქმეში ჯერ საფრანგეთმა, შემდგომ კი ინგლისმა ითამაშა გადამწყვეტი როლი. [1, 753-54]. ამაზე მიუთითებს ირანის ვეზირის აბდორ რაზაყის 1810 წლის ცნობაც: „ირანისა და ოსმალეთის სახელმწიფოებს მტკიცე პირობა ჰქონდათ დადებული ერთმანეთთან, რომ ომისა და მშვიდობის დროს მოკავშირეები ყოფილიყვნენ და არც ერთ მხარეს არ დაედო ზავი სხვა სახელმწიფოსთან (იგულისხმებოდა რუსეთი – ავტორის შენიშვნა) მეორე მხარის თანხმობის გარეშე“ [7, 165].

ამ შეთანხმების თანახმად ირანს და თურქეთს უნდა შეეტიათ საქართველოსთვის ოთხივე მხრიდან. ყარაბაღისა და განჯის მხრიდან, აგრეთვე, ფამბაკზე და შურაგელზე საომარი მოქმედება უნდა გაეჩაღებინათ ირანელებს; თურქებს კი ჯარები ერზერუმში, ბაიაზეთში და ყარსში უნდა შეეკრიბათ და იმერეთისკენ წასულიყვნენ. იმერეთისაკენ სალაშქროდ ემზადებოდა, აგრეთვე, ტრაპეზუნდის ჯარი, რომელ-

საც ირანთან შეთანხმებით უნდა მიშველებოდა ახალციხის სერასქერი შერიფ-ფაშა [1, 76].

დიპლომატიურ მოლაპარაკებებთან ერთად ინგლისისა და საფრანგეთის სამხედრო მოსამსახურეები ირანისა და თურქეთის არმიას უახლესი მიღწევების შესაბამისად წვრთნიდნენ და რუსეთის წინააღმდეგ ომისთვის ამზადებდნენ. ინგლისისა და საფრანგეთის ბიუჯეტებიდან ხდებოდა საკმაოდ სერიოზული ფულადი სახსრების გამოყოფა ირანისა და ოსმალეთის არმიების შესაიარაღებლად.

აღსანიშნავია, რომ ირანი და თურქეთი ერთობლივ მოქმედებებზე მოლაპარაკებებში იყენებდნენ ირანში გადახვეწილ ალექსანდრე ბატონიშვილს. როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ირან-თურქეთის ურთიერთკავშირი განსაკუთრებით გაძლიერდა 1809-1810 წლებში. სწორედ ამ დროს, ზამთრის პერიოდში, ახალციხის საფაშოში იმყოფებოდა ალექსანდრე ბატონიშვილი და ოსმალეთის ფაშებს რაზმავდა გაზაფხულზე საქართველოში მყოფი რუსების წინააღმდეგ სალაშქროდ. როგორც ჩანს, ახალციხის საფაშოში მოხდა რუსეთის წინააღმდეგ ირან-თურქეთისა და კავკასიელი ხალხების, საერთო მოძრაობის დაგეგმვა-კოორდინაცია. სამხრეთიდან ირანისა და ოსმალეთის ერთობლივი შეტევის პარალელურად უნდა მომხდარიყო გამოსვლები იმერეთში სოლომონ II-ის ხელმძღვანელობით; აღმოსავლეთ საქართველოში ანტირუსული გამოსვლები უნდა დაწყებულიყო ქართლის ჩრდილოეთ რაიონებში, რომელიც ამავე დროს უნდა გამხდარიყო მთელი აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობის რუსების წინააღმდეგ დამრავლავი ცენტრი.

სპარსეთის, სოლომონ II-ისა და ქართლის ჩრდილოეთ რაიონებში მცხოვრები ოსების ერთობლივი მონაწილეობით ანტირუსული გამოსვლები ჯერ კიდევ 1808 წლის ზაფხულში იგეგმებოდა. თავადი ორბელიანი გენერალ მაიორ გუდოვიჩს 1808 წლის 18 აგვისტოს წერდა: „იმერეთის მეფე და თავადი წერეთელი მიწვეულნი არიან სპარსეთში მომავალ აჯანყებაზე მოსალაპარაკებლად.... მათ ერთი იმერელი წერილით გაგზავნეს ჯავის ხეობის ოსებთან და მათ აჯანყებაში მონაწილეობისკენ მოუწოდეს. ამ უკანასკნელმა ეს წერილი გადასცა სოფელ სხლებში მცხოვრებ ოსს პიბო ცხოვრებაშვილს, რომელმაც ამის შესახებ აცნობა მთელ ხეობას. მათ პასუხი მისწერეს იმერეთის მეფეს, რომელშიც აჯანყებაში მონაწილეობაზე თანხმობა განაცხადეს... იმერეთის მეფემ პიბო დააჯილდოვა ფულით. 14 სექტემბერს აღნიშნულ საკითხზე ამ ხეობაში მოენწყობა ყრილობა“ [10, 163].

აღმოსავლეთ საქართველოს აჯანყების ცენტრად ამ ტერიტორიის შერჩევა შემთხვევით არ მომხდარა. ამ პერიოდში ამ მხარეში რუსები არა მარტო თავის იურისდიქციას ვერ ახორციელებდნენ, არამედ გამცილებლისა და საკმაოდ მრავალრიცხოვანი დაცვითაც

ქი ვერ ბედავდნენ შესვლას. ქართლის ჩრდილოეთი რაიონები იყო სწორედ ის უსაფრთხო ადგილი, საიდანაც შესაძლებელი იყო ფართომასშტაბიანი სააგიტაციო მუშაობის წარმოება აღმოსავლეთ საქართველოს მოსახლეობაში. გარდა ამისა, იგი ესაზღვრებოდა იმერეთის რეგიონს, რომელიც ჯერ კიდევ ინარჩუნებდა დამოუკიდებლობას და გეგმის მიხედვით უნდა აჯანყებულიყო; ამ ორი აჯანყებული მხარის ურთიერთკავშირი და მათი შეთანხმებული მოქმედება ურთიერთმეზობლობის გამო ადვილად მოხერხდებოდა. ე. ი. თუ ქველაფერი გეგმის მიხედვით წარიმართებოდა, აჯანყება მოედებოდა დასავლეთ საქართველოს და მის მოსაზღვრე ქართლის ჩრდილოეთით მდებარე ტერიტორიებს, აქედან გავრცელდებოდა აღმოსავლეთ საქართველოს დანარჩენ რაიონებში; პირველი რიგის ამოცანა იყო მთიულების, გუდამაყრელებისა და საერთოდ, საქართველოს მთის მოსახლეობის აჯანყებაში ჩართვა, რომლებიც ბაგრატიონთა მიმართ ყოველთვის განსაკუთრებული ერთგულებით გამოირჩეოდნენ. მათი საშუალებით ნავარაუდევია იყო კავკასიონის გადასასვლელების ჩაკეტვა, რაში დახმარება ჩრდილო კავკასიელებსაც უნდა გაენიათ.

როგორც აღვნიშნეთ, ოსმალეთისა და ირანის მმართველი წრეები წარმატების მისაღწევად ჩრდილო კავკასიელების აჯანყებასაც გეგმავდნენ. ოსმალეთის სულთანი, ირანის შაჰი და აბას მირზა ფირმანებით აუწყებდნენ კავკასიის ხალხებს ოსმალეთისა და ირანის ჯარის ლაშქრობის შესახებ და ყველას რუსთა წინააღმდეგ გადამწყვეტი ბრძოლისაკენ მოუწოდებდნენ. იმის საილუსტრაციოდ თუ რა ხასიათის იყო ეს მოწოდებები, მოვიყვანთ ფათ ალი შაჰის ერთ ფირმანს, რომელიც საიდუმლოდ გაუგზავნეს ყაზარდოს მმართველებს, მაგრამ რუსებს ჩაუვარდათ ხელში: „მე, ირანის შაჰი, გიცხადებთ თქვენ, რომ რუსეთმა საქართველო ძალით დაიკავა. ამ წყევლმა რუსებმა ჩვენს მართლმორწმუნე ხალხს (იგულისხმება ჩრდილოკავკასიელები, რომელთა ნაწილი, განსაკუთრებით ზედა ფენები, მაჰმადიანები იყვნენ - ავტორის შენიშვნა) ბევრი რბევა და გაჭირვება მოუტანა. ახლა, მე გამოვგზავნე ჩემი ვაჟიშვილი აბას-მირზა 50-ათასიანი მონესრიგებული ჯარით; მალე მეც 100-ათასიანი ჯარით და 400 ზარბაზნით მის კვალს გამოვყვები და ყველა რუსს გავყრი საქართველოდან, გავანადგურებ მათ და მოვსპობ უკანასკნელ კაცამდე; ხოლო თქვენ როგორც მართლმორწმუნეებს, ამ ფირმანით გიბრძანებთ, როდესაც შეიტყობთ საქართველოში ჩემი მოსვლის შესახებ გააერთიანეთ თქვენი ძალები, თავს დაესხით რუსებს, გაანადგურეთ და გააცამტვერეთ ისინი“ [11, 435].

XIX საუკუნის დასაწყისში აჯანყების ცეცხლში იყო გახვეული მთელი ჩრდილო კავკასია. 1809-1811 წლებში ყაზარდოსა და ჩეჩ-

ნეთში რუსეთის საწინააღმდეგოდ დიდი აჯანყება მიმდინარეობდა. იგი რუსეთის მთავრობამ სისხლში ჩაახშო [9, 41].

კავკასიელთა აჯანყების ორგანიზებაში ოსმალები და ირანელები ყველაზე დიდ იმედს ალექსანდრე ბატონიშვილზე ამყარებდნენ. ამ უკანასკნელის პროკლამაციებიდან ჩანს, რომ იგი დიდ მატერიალურ დახმარებას ლეზულობდა საქართველოს მოსახლეობის ასაჯანყებლად. ბატონიშვილი წერდა: „მე ხელთა მაქვს ძალი და ხაზინა სამი ძლიერი და დიდი სახელმწიფოსი – მთელი ირანის, ოსმალეთის და ინგლისის“ [1, 127]. ირანს საკუთარი თანხები არ გააჩნდა. როგორც ჩანს, ირანზე გაცემული ინგლისის სუბსიდიებიდან ხდებოდა საქართველოში აჯანყების მოსაწყობად ალექსანდრე ბატონიშვილის დაფინანსება.

აჯანყების ორგანიზატორებს სურდათ სამხრეთიდან ირანისა და ოსმალეთის მრავალრიცხოვანი არმიების შემოსვლით, დასავლეთიდან და ჩრდილოეთიდან ქართველთა და ჩრდილოკავკასიელთა ერთობლივი მოქმედებებით რუსთა ჯარების ალყაში მოქცევა. ამის შემდეგ მას განადგურებისგან ფაქტიურად ველარაფერი იხსნიდა.

რუსეთის წინააღმდეგ მიმართული, ირან-ოსმალეთ-ჩრდილო კავკასია-საქართველოს, ამ ერთობლივი ლაშქრობა-აჯანყების გეგმის შესახებ რუსეთის მთავრობას უკვე 1809 წელს ჰქონდა ინფორმაცია.

„1809 წლის სექტემბერში გენერალმა ტორმასოვმა (იგი 1809 წელს საქართველოს მთავარსარდლად გუდოვიჩის ნაცვლად დაინიშნა – ავტორის შენიშვნა) უზენაეს მთავრობას აცნობა, რომ იმერეთის მეფე შეხვდა მისი ქვეყნის საზღვართან მისულ ალექსანდრე ბატონიშვილს, რომელმაც შაჰისაგან ნაბოძები ფული ჩამოიტანა და მიზნად აქვს დასახული რუსეთის წინააღმდეგ აამხედროს ერთდროულად ახალციხის ფაშა, იმერეთი და კავკასიის მთებში მცხოვრები ოსები“ [10, 163]. როგორც ამ ცნობიდან ჩანს, ალექსანდრე ბატონიშვილი ამ შემთხვევაში ასრულებდა საქართველოში ანტირუსული გამოსვლების ორგანიზატორის როლს და ამ შეხვედრებში ქართული მხარის პოზიციების გამომხატველი იყო.

ამ პერიოდში ირან-თურქეთისა და კავკასიის ხალხების გაერთიანებული ლაშქრობის შემთხვევაში რუსეთის პოზიციებს კავკასიაში სერიოზული საფრთხე დაემუქრებოდა.

რუსეთის მდგომარეობა კავკასიაში გაართულა 1809 წლის 12 მარტის ირან-ინგლის შორის ე. წ. წინასწარი ხელშეკრულების დადება, რომელიც უწინარეს ყოვლისა, მიმართული იყო საფრანგეთისა და რუსეთის წინააღმდეგ. [7, 164]. (საფრანგეთის წარმომადგენლების მსგავსად ახლა ინგლისის ელჩი ცდილობდა შეეკრა ირან-თურქეთის კავშირი რუსეთის წინააღმდეგ, რაც 1810 წელს მოახერხა კიდევ. აღსანიშნავია, რომ ირანისა და თურქეთის ინტერესთა შე-

რიგება კი მოხერხდა, მაგრამ ინგლის-საფრანგეთის წინააღმდეგობები უცვლელი დარჩა).

რუსეთმა კოალიციის დასაშლელად მოქმედება რამდენიმე მიმართულებით დაიწყო. პირველი ნაბიჯი, რომელიც რუსეთის პოლიტიკურმა წრეებმა ამ მიმართულებით გადადგეს, ამ კოალიციიდან ირანის გამოთიშვა იყო.

რუსეთმა დიპლომატიური საშუალებებით სცადა ირანთან საქმეების მოგვარება, – მან გაათქვამა ძალისხმევა ირანთან საზავო შეთანხმების მისაღწევად. ირანი არ თანხმდებოდა საზავო მოლაპარაკების დაწყებაზე. რაც იმითაც იყო განპირობებული, რომ შაჰის მთავრობა ელოდა დახმარებას თურქეთის მხრიდან – უკვე არსებობდა ირან-თურქეთის კავშირის ტრაქტატი [7, 167-168].

ინგლისის მხრიდან მთელი რიგი დახმარებების მიუხედავად (საბრძოლო აღჭურვილობა, ჯარის განწვრთნა, დაფინანსება), ირანის ჯარი რუსებთან ბრძოლაში დამარცხებას დამარცხებაზე განიცდიდა. ამის გამო, ირანის მხარე იძულებული გახდა, დროის მოგების მიზნით, დათანხმდებოდა რუსეთს მოლაპარაკების დაწყებაზე. აბას მირზამ და ირანის ვეზირმა მირზა ბოზორგმა წერილები გაუგზავნეს რუსეთის მხედართმთავრებს, რომ მოლაპარაკება შემდგარიყო პეტერბურგში, სადაც ჩავიდოდა ირანის ელჩიც.

წინასწარი მოლაპარაკების მიზნით ტორმასოვმა ირანში ხელმეორედ გაგზავნა ვრედე, რომელიც თავრიზში 1810 წლის 5 თებერვალს ჩავიდა.

ირანის ვეზირმა მირზა ბოზორგმა აცნობა ირანში ინგლისის ოფიციალური დიპლომატიური მისიის ხელმძღვანელ ჯონსს, რომ ვინაიდან ინგლისიდან და თურქეთიდან არ ჩანდა ქმედითი დახმარება, შაჰი თანახმა იყო მოლაპარაკება დაეწყო რუსეთთან [1, 694; 7, 168].

ჯონსის დიდი წინააღმდეგობის მიუხედავად 1810 წლის 20 აპრილს ყარაბაღში – ასქარანის ციხეში დაიწყო ირან-რუსეთის მოლაპარაკება, თუმცა მას არავითარი შედეგი არ გამოუღია. 18 დღის შემდეგ იგი შეწყდა და მირზა ბოზორგი უკან დაბრუნდა. ამ მოლაპარაკების შესახებ ცნობა მოეპოვება თეიმურაზ ბაგრატიონსაც: „ტორმაზოვი... წარსრულ იყო ყარაბაღად ზავ-ყოფისათვის სპარსთა თანა, გარნა სპარსეთისა კერძოით მოვიდა მასთანა ყაენისაგან ნებითა სრულითა მირზა ბუზურგ, შეიმთხვენენ მუნ, მაგრა არა მოუხდათ მათ ზავ-ყოფა, მირზა უკუნ იქცა სპარსეთადვე, ხოლო ტორმაზოვი მოვიდა ტფილისად“ [6, 74].

რუსეთი ალექსანდრე ბატონიშვილის გადმოხიზვასაც ცდილობდა და მას თავის პირობებს სთავაზობდა [7, 171-173], თუმცა ეს ვერ მოახერხა.

კოალიციის დაშლას თუ არა, შესუსტებას მაინც, რუსეთი სხვა ღონისძიებებითაც გეგმავდა. სოლომონ II-ის შეპყრობა და თავიდან მოშორება ერთ-ერთი ასეთი საშუალება იყო. ალექსანდრე ბენდიანიშვილი წერს: „ტორმასოვის მიზანი... გახდა არა სოლომონ მეორესთან ურთიერთობის დარეგულირება, არამედ ყველა პირობის მომზადება მეფის შეპყრობისა და იმერეთში რუსული მმართველობის გახსნისათვის“ [3, 193].

1810 წლის აპრილში ტორმასოვმა მართლაც შეიპყრო სოლომონ II. თუმცა იმერეთის მეფე 1810 წლის 10 მაისს ტყვეობიდან გაიქცა და ახალციხეს მიაშურა. ეს ფაქტი (სოლომონის დატყვევება-გაქცევა) სწორედ იმ დროის შუალედში მოხდა, როდესაც მიმდინარეობდა ირან-რუსეთის მოლაპარაკებები. ტორმასოვი გააცოფა სოლომონის ტყვეობიდან გაქცევამ. თბილისში დაბრუნების შემდეგ მან ოთხი გუშაგი დაახვრეტინა.

რუსეთმა გააუქმა იმერეთის სამეფო და აქ თავისი მმართველობა დაამყარა, რაც დიდი დატყმა იყო კოალიციისთვის. ის აუცილებლად მოახდენდა გარკვეულ კორექტირებას აჯანყების გეგმაზე, თუმცა მან ვერ შეძლო საქართველოში ეროვნულ-განმათავისუფლებელი ბრძოლის შეკავება. ვფიქრობთ, რომ ახალციხეში შემუშავებული გეგმა, სოლომონ II-ის დაპატიმრების მიუხედავად, ქართული მხარის მიერ არ დარღვეულა.

სოლომონის ტყვეობიდან გაქცევამ და ახალციხეში მისმა გადასვლამ იმერეთში მოსახლეობის აჯანყება გამოიწვია. თეიმურაზ ბაგრატიონი წერს: „სცნეს რა იმერთა მეფისა აღსვლა ახალციხეს, შეიქმნა მათ შორის აღრეულობა და ადგილ-ადგილ ამბოხი, უმეტეს ზემო მხარსა შინა, რომლისა ამბოხისა თავ იქმნა ქაქუჩელა აბაშიძე“ [6, 78]. მეფის მომხრე აჯანყებულებმა ივნისის პირველი რიცხვებიდანვე მოწყვიტეს იმერეთი თბილისთან ყოველგვარ კავშირს და მრავალგზის დაამარცხეს რუსთა ჯარები [5, 865].

იმერეთის სამეფოში 1810 წლის მაის-ივნისში დაწყებული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა სულ უფრო ძლიერდებოდა. აჯანყებულებმა სოლომონ II მოინვიეს და სახალხო ლაშქრის სარდლობა შესთავაზეს [3, 201-202].

1810 წლის ივლისში აჯანყებულ იმერეთში ახალციხიდან დაბრუნდა სოლომონ II და სათავეში ჩაუდგა აჯანყებას.

„რუსეთის ბატონობას საქართველოში კვლავაც საფრთხე შეექმნა. ირან-ოსმალეთთან ომის ვითარებაში რუსეთის სარდლობას არ შეეძლო დამატებითი ჯარის ნაწილების გადაყვანა იმერეთში. აქ არსებული ძალებით კი სოლომონ მეფის დამარცხება შეუძლებელი იყო“ [5, 865]. რუსეთმა ნაცად ხერხს მიმართა. თავის მხარეს გადმოიბირა სამეგრელოსა და გურიის მთავრები, რომლებმაც დიდი დახ-

მარება გაუწიეს რუსთა ჯარებს იმერეთის დაპყრობაში, რუსები რაქის საერისთავოს აღდგენაზეც ფიქრობდნენ.

1810 წლის ივლისში ანტირუსული გამოსვლები დაიწყო ქართლის ჩრდილოეთ რაიონებშიც. მას სათავეში ჩაუდგა ლეონ იულონის ძე ბაგრატიონი, რომელიც ახალციხის საათაბაგოდან ჩამოსულმა სოლომონ-II-მ თან მოიყვანა.

დოკუმენტებისა და ისტორიული თხზულებების შეჯერების შედეგად ირკვევა, რომ ლეონი სოლომონ II-სთან ერთად 1810 წლის ზაფხულის დასაწყისში ახალციხის საათაბაგოში იმყოფებოდა. ამაზე მიუთითებს იულონ ბატონიშვილის ტორმასოვისადმი გაგზავნილი 1810 წლის 10 ივნისით დათარიღებული წერილიც, რომელშიც იულონი ითხოვს, რომ მასთან, რუსეთში, გააგზავნონ საათაბაგოში მყოფი მისი ვაჟი - ლეონი [1, 110].

1810 წლის 26 ივნისს ლეონი უკვე ქართლში, კერძოდ კი სოფელ კეხვშია. იგი ჩასვლისთანავე შეუდგა აჯანყების სამზადისს; მან დაიწყო პროკლამაციების გავრცელება მთელ აღმოსავლეთ საქართველოში, რომლებითაც აჯანყებისკენ მოუწოდებდა მოსახლეობის ყველა ფენის წარმომადგენელს.

ლეონი 1810 წლის 27 ივნისს შემდეგი შინაარსის წერილს უგზავნის თავად ფალავანდიშვილებს: „მე გუშინდლიდან ვიმყოფები კეხვში. ამ ხეობაში მცხოვრები მოსახლეობა მთლიანად შეგროვებულია. თავს იყრიან, აგრეთვე, თავადები, აზნაურები და გლეხობა. მე გაცნობებთ, რომ თუ არ დაგვიწყებიათ სიკეთე და დამსახურება თქვენი მემკვიდრე ბატონის, ამ წუთშივე გვეახელოთ; ასეთ შემთხვევასა და დროს თქვენ ვერასდროს ვეღარ იპოვით. ქვემო მხრიდან მოდის შაჰი დიდი ჯარით; ბატონიშვილი ალექსანდრე დღეს ან ხვალ მოვა 12000 ადამიანთან ერთად. იმერეთი ისე აღდგა, რომ სახვალ მოვა შეხვდნენ რუსებს ერთიანად ამოუღიტეს და დაამარცხეს ისინი, მთიელებიც ასევე აჯანყდნენ“ [1, 111]. სავარაუდოდ, ასეთივე შინაარსის იქნებოდა სხვა ქართველ თავადებთან გაგზავნილი წერილებიც.

1810 წლის 28 ივნისს საქართველოს მთავარმართველი ტორმასოვი ატყობინებდა ქართლის გუბერნატორ ახვერდოვს, რომ ლეონი უკვე ლიახვის ხეობაში იყო და უბრძანებდა მას, რომ ყველა ღონე ეხმარა, რათა იგი როგორმე გამოიყვანა აღნიშნული ტერიტორიიდან. ამ მიზნის მისაღწევად კი მას უგზავნის შინაგან საქმეთა მინისტრის მიერ გამოგზავნილ იულონის წერილის ასლს, რომელიც შვილის - ლეონის მასთან გაგზავნას ითხოვს [1, 111]. არ არის გამოირიცხული, რომ ეს წერილი იულონს მოტყუებით, ან რუსი მოხელეების ზეწოლის შედეგად დაეწერა.

ტორმასოვი სთხოვს ქართლის გუბერნატორ ახვერდოვს, რომ ამ წერილით გაგზავნოს სანდო და ერთგული ადამიანი ლეონთან და

თანაც ეს მოხდეს, რაც შეიძლება საიდუმლოდ [1, 111]. მეფის ხელისუფლებას განზრახული ჰქონდა იულონის წერილით ლეონი ხეობიდან მანამდე გამოეტყუებინა, სანამ შეიარაღებული გამოსვლების მოწყობას მოახერხებდა.

ლეონის მოწოდებას აქ მცხოვრები მოსახლეობის აჯანყება მოჰყვა. არა მარტო ლეონის ამ წერილიდან, არამედ სხვა დოკუმენტური მასალიდან და საისტორიო წყაროებიდან ირკვევა, რომ აჯანყება მთლიანად მოედო ჯავის ჩრდილოეთით მდებარე ტერიტორიებს. ამ დროს ეს მხარე ძირითადად ოსებით იყო დასახლებული. თუმცა, აუცილებლად უნდა აღვნიშნოთ, რომ აქ ქართველებიც ცხოვრობდნენ და ამ მხარის ეთნიკური შემადგენლობა არ იყო ერთგვაროვანი. მაგალითად, ენოხინის 1803 წლის აღწერის მიხედვით, სოფელი კეხვი მთლიანად ქართული სოფელი იყო; ცხინვალში კი არა მარტო ამ პერიოდში, არამედ მთელი XIX საუკუნის განმავლობაში არც ერთი ოსი არ ცხოვრობდა [12, 73]. აუცილებლად და თანაც საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს ის გარემოება, რომ აღნიშნული მონაცემები რუსული წყაროებიდანაა მოყვანილი.

ეს აჯანყება მრავალმხრივ იქცევს ჩვენს ყურადღებას. აჯანყებას მხოლოდ და მხოლოდ მკვეთრად გამოხატული პოლიტიკური მიზნები ჰქონდა: ქართლ-კახეთისა და იმერეთის სამეფოების დამოუკიდებლობისა და ბაგრატიონთა დინასტიის აღდგენა. ბაგრატიონთა დინასტიის წარმომადგენლისა და ქართული სამეფოს მხარდაჭერა ოსებმა უყოყმანოდ გამოხატეს და მათ მიმართ თავიანთი ერთგულება დაადასტურეს.

აჯანყებულები ცხინვალისკენ დაიძრნენ, სადაც რუსები იყვნენ გამაგრებულნი.

ლეონის ლიახვის ხეობაში შესვლისა და ცხინვალში მდგომ რუსთა ჯარზე თავდასხმის ამბებს ასე აღწერს თეიმურაზ ბაგრატიონი: აჯანყებულ იმერეთში ახალციხიდან ჩასულმა სოლომონმა „თან შთაიყვანა მეფის ძის იულონის ძეი ლეონ, და შეგზავნა რაჭით მთათა ლიახვისათა, რათა მან აღძრას ოვსნი პირისპირ რუსთა. ესე აღვიდა და შემოიყარნა ოვსნი და მოვიდა მახლობელ ცხინვალისა. სცნა რა ესე ახვერდოვმან, გუბერნატორმან ქართლისამან, აღვიდა ცხინვალს რუსთა მხედრებითა და ოდეს ვერ უძლო ბრძოლა ოვსთა, დამაგრდა ციხესა ცხინვალისასა; მაშინ ოვსთა მოწვეს და მოარბიეს გარემონი ცხინვალისანი და თვით ცხინვალი და უკუნ იქცნენ“.

რუსეთის კავკასიური ადმინისტრაციის ოფიციალურ დოკუმენტებში ცხინვალთან მომხდარი მოვლენების შესახებ უფრო კონკრეტული ცნობები მოიპოვება, კერძოდ კი ირკვევა, რომ ლეონმა საკმაოდ სწრაფად მოახერხა აქ მცხოვრები ხალხის აჯანყება. ხეობაში შემოსვლიდან მეხუთე დღეს, კერძოდ კი, 1810 წლის 31 ივლისს, დაახლოებით 2000 აჯანყებული გაემართა ცხინვალისკენ, მათ დაი-

კავეს მისი შემოგარენი, ოთხი დღის განმავლობაში უტევდნენ მას და ცდილობდნენ მის აღებას. ეს შეტევა მოგერიებულ იქნა იქ განლაგებული რუსული გარნიზონის მიერ. რუსთა ჯარებს მიუვიდათ დამხმარე ძალაც – ორი როტა. რუსთა ჯარი ვროსნისკის ხელმძღვანელობით შეტევაზე გადავიდა. სისხლისმღვრელი ბრძოლების შემდეგ აჯანყებულები იძულებულნი გახდნენ უკან დაეხიათ. რუსებმა სასტიკი ანგარიშსწორება მოახყეს. მათ აჯანყებაში მონაწილე ოსური სოფლები დაწვეს, თუმცა, როგორც ვანევი წერს, აჯანყებულები ვერ შეაჩერეს [13, 154].

ცხინვალთან ბრძოლები იმერეთში ივლის-აგვისტოში მიმდინარე აჯანყების პარალელურად ხდებოდა.

ტორმასოვმა მთელი რიგი ღონისძიებები შეიმუშავა ლეონის შესაპყრობად და აჯანყების ჩასაქრობად და ისინი ახვერდოვისადმი 1810 წლის 2 აგვისტოს მიწერილ წერილში ჩამოაყალიბა: რუსეთი ყოველთვის ცდილობდა თავისი მიზნებისთვის გამოეყენებინა სასულიერო პირები და ხშირად ამას წარმატებითაც ახერხებდა. უმეტეს შემთხვევაში ეს კეთილგანწყობით ინიღბებოდა და რუსეთის ნამდვილი ზრახვების შესახებ თვით შემსრულებელმა არაფერი იცოდა. იგივე ხერხს მიმართა ტორმასოვმა ამ შემთხვევაშიც. იგი ლეონის ხელში ჩაგდებას მისივე გამზრდელის დეკანოზი ქართველიშვილის გამოყენებით შეეცადა. ერთ-ერთ წერილში ტორმასოვი უბრძანებს ახვერდოვს, რომ „მისი სახელით გამოუცხადოს ქართველიშვილს, რომ თუკი ის შეძლებს თავისი გაზრდილის, ბატონიშვილ ლეონის დარწმუნებას, დაანებოს შფოთს თავი და ნებაყოფილობით გადმოვიდეს რუსეთის მხარეს, დაიმსახურებს იმპერატორის კეთილგანწყობას და უხვადაც დაჯილდოვდება“ [1, 112].

იმ შემთხვევაში, თუ ეს ხერხი არ გაამართლებდა, ტორმასოვს ლეონის შესაპყრობად სხვა საშუალებებიც ჰქონდა მოფიქრებული. როგორც ვიცით, რუსები ახალი ტერიტორიების დაპყრობისას ფართოდ იყენებდნენ კარგად ნაცად და საკმაოდ შედეგიან „გათიშე და იბატონეს“ ტაქტიკას. დოკუმენტიდან კარგად ჩანს, რომ ახვერდოვს საკმაოდ სერიოზული მუშაობა ოსთა შორის უკვე ჩაუტარებია და მათგან ზოგიერთი თავის მხარეზე გადმოუბირებია. ტორმასოვი სწორედ მათ გამოეყენება ურჩევს ახვერდოვს ამ საქმეში. ტორმასოვის წერილში ვკითხულობთ: „არ დააკლოთ არანაირი მცდელობა, რომ თქვენს მხარეს გადმოიბირებული ოსების დახმარებით ხელში ჩაიგდოთ ლეონი, რომელსაც ან თქვენ მოგიყვანენ, ან სხვა საშუალებებით თავიდან მოიშორებთ. ამისთვის დაპირდით ოსებს, რომ მათი თავდადება გულუხვად დაჯილდოვდება“ [1, 112]. როგორც ზემოთ აღნიშნულიდან ირკვევა, ლეონის ლიკვიდაციაც არ გამოირიცხებოდა.

ტორმასოვი ასევე უბრძანებს ახვერდოვს: „ზემოთ აღნიშნულ მუშაობასთან ერთად არ დაკარგოთ დრო და შეაგროვეთ საკმარისი რაოდენობის ძალები, რათა მიაყენოთ დარტყმა და გაანადგუროთ, გაფანტოთ და სამაგალითოდ დასაჯოთ აჯანყებული ოსები, რაც ლეონთან ყოველგვარ მოლაპარაკებაზე უფრო ეფექტური საშუალებაა. ეს იძულებულს გახდის ოსებს ზურგი შეაქციონ მას“ [1, 112].

ტორმასოვი ცდილობს დროულად აღკვეთოს აჯანყების გავრცელება საქართველოს სხვა კუთხეებშიც და ამისთვის ახვერდოვს უსაფრთხოების ყველანაირი ზომის მიღებას ურჩევს, კერძოდ კი ავალეს: „მისწეროს პოდპოლკოვნიკ ყაზბეგს და ანანურის ისპრავნიკს (სამაზრო პოლიციის უფროსს) დაიჭირონ ლეონის შიკრიკები, თუკი მათ გაგზავნიან მთიულებისა და გუდამაყრელების ასაჯანყებლად“. ამავე დროს მოუწოდებს ახვერდოვს, რომ გამოიძახოს 200 შეიარაღებული გუდამაყრელი და მთიული ლეონის მხარეზე გადასული ოსური სოფლების დასარბევად და სასტიკად დასასჯელათ“ [1, 112]. ამით გარდა, ტორმასოვისავე დავალებით, ახვერდოვს „საქართველოში უნდა შეეკრიბა ყველა, ნებისმიერი ადამიანი, და გაეგზავნა შეიარაღებულ ქვეითებთან ერთად აჯანყებული ოსური სოფლების წინააღმდეგ. მათ უნდა დაერბიათ აჯანყებაში მონაწილე ყველა სოფელი, იმის მიუხედავად რომელი მემამულის კუთვნილიც უნდა ყოფილიყო ისინი. ნადავლი დარჩებოდა იმას, ვინც მას მოიპოვებდა; ტორმასოვის მითითებით, ლეონის ჯაშუშები და აჯანყებული ტყვეები სხვების დასაშინებლად უნდა ჩამოეხრჩოთ ცხინვალში ან სხვა ადგილებში“ [1, 112].

ტორმასოვი ეჭვობდა, რომ ლეონს მხარს უჭერდნენ და ეხმარებოდნენ აქაური მემამულეები – მაჩაბლები. იგი ახვერდოვს უბრძანებს: იმ შემთხვევაში „თუ თავად მაჩაბლების ლაღატი და აჯანყებაში მათი მონაწილეობა ამკარად დადასტურდებოდა, დამნაშავეთა მამულეები მათზე მცხოვრები გლეხებითურთ დაუყოვნებლად გადასცემოდა სახაზინო უწყებას. არსებული წესის მიხედვით, ეს გამოცხადებულიყო მთელ საქართველოში, რათა სხვა მემამულეებისთვის სამაგალითო ყოფილიყო“ [1, 112].

ტორმასოვი ახვერდოვს აძლევს მითითებას, რომ არ დაუშვას ძალების დაქსაქსვა და ქართლში იმოქმედოს შეუპოვრად.....უფრო კონკრეტულად კი, „როგორც კი გაანადგურებს ერთ მონაწილედგეგეს, მაშინვე მიაშუროს მეორეს, რათა არ მისცეს მათ ამოსუნთქვისა და გონზე მოსვლის საშუალება [1, 112].

ახვერდოვი არ ეთანხმება ტორმასოვს და მიზანშეუწონლად მიიჩნევს აჯანყებულების წინააღმდეგ რაიმე ექსპედიციის მოწყობას. მას აქვს ცნობები, რომ უახლოეს პერიოდში ალექსანდრე ბატონიშვილი აპირებს საქართველოზე გამოლაშქრებას. ამიტომ, მისი აზრით, უმჯობესია ჯარი იყოს ცხინვალში, რათა საჭიროების შემ-

თხვევაში შეძლოს სასწრაფოდ დაეხმაროს რუსთა ჯარებს ალექსანდრეს წინააღმდეგ“ [1, 112]. ახვერდოვი ამ შემთხვევაში უფრო მართებულად მიიჩნევს, თავადების ფალავანდიშვილებისა და მაიორ გიორგი ამირეჯიბის საშუალებით ლეონთან მყოფ ოსების მამასახლის ბიბოსთან დაკავშირებას და მისი საშუალებით ლეონის შეპყრობასა და გადაცემას“ [1, 112].

17 აგვისტოს ლეონი უკვე ჯავის ხეობაში იყო. რუსები ისევ ცდილობდნენ ლეონის შეპყრობას ოსების დახმარებით. ამ საქმეში დახმარებისთვის კი სახაზინო ოსებს მიმართავდნენ. ახვერდოვი 17 აგვისტოს წერილში აცნობებდა ტორმასოვს: „ჭრივის ხეობაში მცხოვრებმა რამდენიმე ოსმა სთხოვა ლეონს, რომ მათთან მისულიყო, მაგრამ სხლების ოსებმა მას ამის უფლება არ მისცეს“. ამ დროს ლეონთან ისევ იმყოფებოდნენ აჯანყებულები, თუმცა მათი რიგები უკვე საკმაოდ შეთხელებული იყო. როგორც ჩანს, ლეონი ალექსანდრეს შემოსვლას და მოკავშირეთა მხრიდან აქტიურ მოქმედებას ელოდა [1, 112].

ამ მოვლენების პარალელურად ტორმასოვი ისევ გეგმავს ლაშქრობას ლეონის წინააღმდეგ და ამას პოლკოვნიკ სტალს ავალეს. ახვერდოვი მის ამ გადაწყვეტილებას ისევ ეწინააღმდეგება. 27 აგვისტოს წერილში ახვერდოვი წერს ტორმასოვს: „თქვენი ნების თანახმად, თუკი უბრძანებ პოლკოვნიკ სტალს და ის ოსების წინააღმდეგ გაგზავნის თუნდაც ორ როტას, წელსნადის ამ დროს, როდესაც მთები ტყეებით არის დაფარული, ისინი ვერაფრის გაკეთებას ვერ შეძლებენ. ლეონი და მისი თანამზრახველი ოსები, რომლებიც უსაფრთხოდ იქნებიან მთებში და ხეობებში, ჩასაფრდებიან გადასასვლელებში და ჩვენს ჯარებს დიდ ვნებას მიაყენებენ. ამიტომ მე უფრო მიზანშეწონილად მივიჩნევ ექსპედიციის მოწყობას შემოდგომის პერიოდში, როდესაც ხეებიდან ფოთლები უკვე ჩამოცვენილია. უფრო შედეგიანი იქნება, თუ ჯარს შევიყვანთ უცებ, ორ ან სამ ხეობაში ერთდროულად. ამის გამო აჯანყებულები დაიბნევიან და მათი დასჯა ადვილად მოხერხდება“ [1, 113].

ახვერდოვი ისევ ურჩევს ტორმასოვს ლეონის გადმოსაბირებლად გამოიყენოს სანდო პიროვნება, ამჯერად დავით აბაზაძე, რომელიც ბატონიშვილ იულონთან ერთად ცხოვრობდა რუსეთში. მას ლეონი კარგად იცნობდა. იგი ამ პერიოდში თბილისში იყო ჩამოსული. „აბაზაძეს შეუძლია ლეონს მრავალი რამე უამბოს იულონის ცხოვრებასა და მისი სურვილის შესახებ. ის ასევე ურჩევს ლეონს, ან ჩაბარდეს რუსებს, ან მომორდეს ოსებს“ [1, 113].

29 აგვისტოთი დათარიღებულ წერილში ტორმასოვი იწონებს ახვერდოვის რჩევას, აჯანყებული ოსების წინააღმდეგ საომარი მოქმედებების შემოდგომით გადაატანის თაობაზე, რომლის დროსაც „მათთვის ისევ უნდა გაეხსენებინათ ძველი დრო, რომელიც მათ რო-

გორც ჩანს, უკვე დაავიწყდათ“. თუმცა მისი აზრით, იქამდე უმოქმედოდ ყოფნა არ იქნებოდა გამართლებული. იგი შიშობდა, რომ ლეონი შეეცდებოდა თავისი გავლენა მოეხდინა არა მარტო იქაურ ოსებზე, არამედ სხვა მთიელებზეც. ამიტომ, მიზანშეწონილად მიიჩნევა, მის სასწრაფოდ შეპყრობას ან ლიკვიდაციას. ტორმასოვი თანხმდება ახვერდოვის რჩევასაც, რომ ლეონის გადმოსაბირებლად გააგზავნოს დავით აბაზაძე, თუმცა მიიჩნევს, რომ რაიმე შედეგს აქედან არ ელის [1, 113].

ლეონი არ კარგავდა წარმატების იმედს. სექტემბრის დასაწყისში ის ისევ ავრცელებს აღმოსავლეთ საქართველოს (ქსნის, არაგვის ხეობის) მოსახლეობაში პროკლამაციებს. თუმცა ვერ ახერხებს მოსახლეობის აჯანყებას [1, 113].

ლეონი პროკლამაციებს ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრებ თავაზურელ და ქურთათელ ოსებთანაც გზავნის. მათ რუსების საწინააღმდეგო მოქმედებისაკენ მოუწოდებს და აიძულებს, რომ ალექსანდრე ბატონიშვილი ბაბა-ხანის შვილთან ერთად დიდი ჯარით მოემართება რუსების წინააღმდეგ საბრძოლველად, რათა საქართველოდან განდევნოს ისინი [1, 114]. თუმცა ეს ვერ ახდენს მათზე რაიმე გავლენას.

სოლომონ II-ეც და ლეონიც გამარჯვების იმედს ოსმალებისა და ირანიდან მომდინარე დახმარებაზე ამყარებდნენ, მაგრამ მახლობელი აღმოსავლეთის ამ სახელმწიფოებმა ვერ შეძლეს სამხედრო ძალთა კოორდინაცია და წინასწარ დაგეგმილი ერთიანი საომარი ოპერაციები ვერ განახორციელეს.

მახლობელ აღმოსავლეთში მოვლენები სოლომონ II-სა და ლეონის საზიანოდ განვითარდა. რუსეთ-ირანისა და რუსეთ-თურქეთის ფრონტებზე რუსეთმა მოიპოვა წარმატება, რამაც უარყოფიდად იმოქმედა საქართველოში მიმდინარე ანტირუსულ აჯანყებაზე.

1810 წლის 5 სექტემბერს ახალქალაქთან მომხდარ ბრძოლაში რუსებმა სასტიკად დაამარცხეს თურქთა ჯარი. იმერეთის მეფისა და ხალხის განმათავისუფლებელი ბრძოლა უპერსპექტივო გახდა [3, 205].

ახალქალაქთან გამართული ბრძოლის დროს ალექსანდრე ბატონიშვილი თან ახლდა ერევნის მფლობელ ჰუსეინ ყული-ხანს, რომელიც აქ 10-ათასიანი ლაშქრით მოვიდა ოსმალების ჯართან ერთად რუსების წინააღმდეგ საბრძოლველად. აქვე ელოდებოდნენ აბას მირზას და შერიფ ფაშა ახალციხელის ჯარებს. იმედოვნებდათ, რომ გაერთიანებული ძალებით რუსებს დაამარცხებდნენ, ახალქალაქიდან საქართველოში შეიჭრებოდნენ, ქართლ-კახეთის ტახტზე ალექსანდრე ერეკლეს ძეს დასვამდნენ, იმერეთში კი კვლავ სოლომონ II-ეს გაამეფებდნენ. თუმცა ვერ მოხერხდა შეიარაღებულ

ძალთა კოორდინაცია-კონცენტრაცია. რუსეთის არც თუ მრავალრიცხოვანმა ჯარმა გაიმარჯვა [3, 205].

1810 წლის სექტემბერში სოლომონ II 2-ათასიანი ლაშქრით ხანისწყალთან გადავიდა. ბრძოლა 10 დღის განმავლობაში გაგრძელდა. სოლომონი დამარცხდა და სექტემბრის ბოლოს ახალციხეს შეაფარა თავი. იმერეთი რუსეთმა საბოლოოდ დაიპყრო.

ქართლ-კახეთის სახელმწიფოს გაუქმების შემდეგ მეფის რუსეთის მიერ იმერეთის სამეფოს დაპყრობა და იქ რუსული მმართველობის დამყარება მორიგი მარცხი იყო ქართული სახელმწიფოებრიობის ისტორიაში. „მოისპო ეროვნული სახელმწიფოს ეს უკანასკნელი გადმონაშთი, რომელიც ჯერ კიდევ ასულდგმულებად დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის მებრძოლ ძალებს და კვლავ აცოცხლებდა იმედს, რომ თვითმპყრობელური იმპერიის მიერ პატივყრილი საქართველო თავის ძველ უფლებებს დაიბრუნებდა. 1810 წლის შემდეგ ქართველთა ბრძოლა თვითმყოფობისათვის შედარებით უფრო რთულ ფაზაში შევიდა“ [5, 866].

იმერეთის სამეფოს დაპყრობის შემდეგ ლეონ ბატონიშვილი ფაქტიურად მარტო აგრძელებდა ბრძოლას რუსების წინააღმდეგ. რუსებს ხელ-ფეხი გაეხსნათ ქართლის ჩრდილოეთ რაიონებზე შეტევისთვის.

1810 წლის სექტემბრის ბოლოს აჯანყებულთა დასასჯელად და ლეონის დასაჭერად ოსური სოფლების შუაგულში გაიგზავნა პოლკოვნიკი სტალი. სტალმა შეტევა ორი მიმართულებით განახორციელა—ლომსიანასხევისა და ჯავის ხეობებზე. 30 სექტემბერს სტალსა და პატარა ლიახვზე შეკრებილ 2000 შეიარაღებულ ოსს შორის მოხდა სისხლისმღვრელი ბრძოლა, რომელიც დილის 7-იდან საღამოს 5 საათამდე გაგრძელდა. აჯანყებულებმა უკან დაიხიეს. სტალმა სოფელი მარალეთი დაიკავა [1, 648]. შემდეგ აჯანყებულები სხვა სოფლებშიც დამარცხდნენ. ამ ბრძოლებში აჯანყების ერთ-ერთი აქტიური მონაწილე დურმიშხან ტუსიშვილი იქნა მოკლული. იგი სოფელ მარმაზეთში არსებულ კოშკში იყო გამაგრებული და შეუპოვარ წინააღმდეგობას უწევდა რუსებს. კოშკი აფეთქებულ იქნა და ტუსიშვილიც სხვა დამცველებთან ერთად დაიღუპა.

რუსებმა გაიმარჯვეს ჯავის ხეობაშიც. მაიორ პოტლოგის ხელმძღვანელობით მათ აჯანყებულთა 2000-იანი რაზმი დაამარცხეს.

რუსები სასტიკად გაუსწორდნენ დამარცხებულ აჯანყებულებს. დაწვეს ოცი სოფელი, დაანგრეს საგვარეულო კოშკები. ამ სოფლების მოსახლეობამ რუსების ანგარიშგების შესაჩერებლად სტალთან გაგზავნა უხუცესები, რომელთაგან სტალმა 12 ამოირჩია და გააგზავნა თბილისში მთავარმართებელთან. როგორც ტორმასოვი წერდა, „უდიდესი დამცირებისა და მორჩილების ნიშნად მათ მიესაჯათ თბილისის ქუჩებში ყელზე ხმაღრამოკიდებულებს გაეკ-

ლოთ [1, 470]. ამის შემდეგ ტორმასოვმა შეინყალა ისინი, სტალს კი უბრძანა, რომ მოსახლეობა იმპერატორის ერთგულებაზე დაეფიციბინა და ლეონის გადაცემის პირობა დაედებინებინა. ამ მხარის დასაწყნარებლად კი ჯავასა და მეხლებში დაეტოვებინა ჯარისკაცების ორი როტა და ოცი კაზაკი“ [1, 470].

რუსებმა ქართველი თავადებიც დასაჯეს. თეიმურაზ ბაგრატიონი წერს: „შემდგომად შეიპყრეს რუსთა მაჩაბელი ლუარსაბ და ბაადურ ბორტიშვილი. მაჩაბელი ლუარსაბ წარგზავნეს პყრობილად რუსეთსა შინა და ბაადურ მოკუდა ციხესა ტფილისისასა პყრობილად, და შთამოართვეს თავიანთი კერძი ყმა და მამული და დადვეს სახელმწიფოდ, ვითარცა ჯავახიშვილს და თარხნიშვილებს, ძეთა დემეტრესათა“ [6, 77].

აჯანყების დამარცხების შემდეგ ლეონ ბატონიშვილი ისტორიული დვალეთის ტერიტორიაზე გადავიდა. თეიმურაზ ბატონიშვილი ამ მოვლენების შესახებ წერს: „ტორმასოვმან შეგზავნა ჭვრივის ფრიადი მხედრობა რუსთა და მათ მოწვეს ჭვრივი და ვერლარა დადგა ლეონ კოშკს და აღვიდა წარას. წარელთა სცეს მათ პატივი, ვითარცა პატრონსა თვისსა“ [6, 77].

1810 წლის სექტემბრის შუა რიცხვებში თეიმურაზ ბატონიშვილი რუსეთის მხარეს გადავიდა. თვით თეიმურაზ ბაგრატიონი „ახალ ისტორიაში წერს: „ძეი ყაენისა იდგა გარნისს, მუნით განივლტო მეფის ძეი თეიმურაზ, რომელიცა იმყოფებოდა ძესა ყეენისასა აბაზ-მირზასთანა დიდითა პატივითა, თავად რვა ათასითა მხედრობისა რეგულთა ზედან სპარსთასა და მივიდა ტორმასოვთანა. რომელსაცა იდუმლად ტორმასოვი ეზრახვოდა (მან შეუჩინა გამზრდელი ლაღა მისი პეტრე ლარაძე, აზნაური, რომელმანცა მოაცთუნა და მოიყვანა მუნით), რათა დასტოვოს სპარსეთი და მივიდეს მასთანა და მივიდა რა ტფილისს წარგზავნა მან იგიცა როსიად“ [6, 78].

პლატონ იოსელიანი თეიმურაზის რუსეთის მხარეზე გადმოსვლის მიზეზის შესახებ შემდეგს წერს: „მეფის ძემან თეიმურაზმან [მითხრა] შემდეგი: როდესაც მე თვით შემდგომად მეფის გარდაცვალებისა წარვედი სპარსეთსა, მაშინ მეფის ძე ალექსანდრე დიდად მყვედრიდა მეფისა მამისა ჩემისა ესრეთ მოქცევასა. წერილთა შინა მისგან მოწერილთა მოიხსენებდა მეფესა უშვერად და უკადრისად და სწყევლიდა მას. სიტყვანი ესე მოსწყლვიდენ ჩემსა გულსაო და მაშინ ვსცან მტერობა მისი მამისა ჩემისა სახლისათვის და ბოროტი განზრახვა მისი ძმათა ჩემთა. შემძაგდა მეფის ძე ალექსანდრე და ვნახე... სპარსელთა ქცევა, ბილწი აზრი მათი უსაფუძვლო განმგებლობისათვის და საომრად. ვსცან იგინი არა რაისა მცოდნენი, ყაენისაგან დაშორებულნი, ვერ გამბედავნი სიტყვისა თვისისა მეფესთან და სწორისაცა სასარგებლოისა ჰაზრისა არ გამომთქმელნი. დიდად მიკვირდა მდგომარეობა ირანისა, მეფეთა კარისა, და მოვიხსენიებ-

დი პაპისა ჩემისა კარსა და თვით მამისა ჩემისა, ყოვლად მეფურისა, დიდებულისა, განცხრომითისა, მხიარულებითისა, სამართლიერისა და კარლია ტახტისა მდიდართა, მოკლებულთა, სნეულთა, მშვიერთა, ობოლთა, ქვრივთა და პყრობილთათვის. ეხლაც ვეკვირვი, მიხედვით სპარსეთისა და სხვათასა ევროპიისა მეფეთა, ჩემგან ნახულთა რეინისა პირამდინ, მამისა ჩემისა სიმაღლესა და ბრწყინვალებასა“ [2, 175-176].

ლეონის წარაში გადასვლის შესახებ იუნყება პოლკოვნიკი სტალიცი. იგი წერდა, რომ ლეონი გაიქცა თებეს ხეობაში (თებე ისტორიული დვალეთშია – ავტორის შენიშვნა) და მას აქედან რაჭის ან იმერეთის სხვა ადგილების გავლით ახალციხეში გადასვლა ჰქონდა განზრახული.

1810 წლის 11 ოქტომბერს ტორმასოვი უბრძანებს სიმონოვს, რომ შეკრას იმერეთისა და ქართლის ჩრდილოეთ რაიონების დამაკავშირებელი გზები და მათზე დააყენოს დარაჯები. ამისთვის აარჩიოს ყველაზე ერთგული და სანდო ადამიანები და ლეონის დაჭერის შემთხვევაში მათ გულუხვად დაჯილდოვებას შეპირდეს. ტორმასოვი ამ საქმეში ახლად დაპყრობილი იმერეთის თავად-აზნაურთა ჩაბმასაც გეგმავს. მათ პირდება, რომ თუ სურთ, თავიანთი ძველი საქციელის გამოსწორება და იმპერატორის კეთილგანწყობის დამსახურება, გამოიჩინონ გულისხმიერება და დაეხმარონ ლეონის შეპყრობას ან განადგურებაში [1, 114].

1810 წლის 11 ოქტომბერს კი ტორმასოვი დელპოცოს შემდეგი შინაარსის წერილს უგზავნის: „მომივიდა ცნობა, რომ იულონის ვაჟი, ლეონი ჯაველი ოსების მამასახლის რაჯიბ თედო-შვილთან ერთად წარის გავლით თებეს ხეობისკენ გაემართა. აქედან მას შეუძლია გადავიდეს და თავი შეაფაროს დიგორელ ოსებთან და მთის სხვა ხალხებთან. ამიტომ მივწერე პოდპოლკოვნიკ ყაზბეგს, რომ ლეონის შესაპყრობად ყველა ღონე იხმაროს. დასაჯილდოვებლად დაწესებულია 500 მანეთი და შესაძლოა უფრო მეტი თანხაც გამოიყოს [1, 115].

აჯანყების მთელ მანძილზე ირანში მყოფ ალექსანდრე ბატონიშვილს, ახალციხის ფაშასა და ლეონ ბატონიშვილს შორის განუწყვეტელი კონტაქტები არსებობდა. 1810 წლის 24 ოქტომბერს ბატონიშვილ ლეონთან შიკრიკები გამოგზავნა ახალციხის შერიფ ფაშამ. მის წერილში ეწერა: „თქვენი ბიძისგან ჩემთან მოვიდა გლახა-ბეგი. მე ის არ გამოვუშვი. თქვენთან კი გამოვავზავნე ოსპან ამირეჯიბი, ოსი ბოლა და სოლომონი. ესენი მოგიყვებიან აქაურ და იქაურ ამბებს. ახლა ზამთარია; ამ თვეების განმავლობაში შენ საკმაოდ იშრომე და ამიტომაც შენი სახელი მთელს ირანსა და თურქეთში ქუხს. ასედაც უნდა! აუცილებელია, რომ გაისარჯო შენი სახლისთვის. ვერავინ უნდა შეძლოს შენი მოტყუება, შენ არ უნდა უღალატო შენ

სახლს, შენ ბიძას და საკუთარ თავს. მაგ ხეობიდან გამოიყოლე 10-12 საუკეთესო ადამიანი და გამოემგზავრე ჩვენსკენ. შენი ბიძა (ალექსანდრე ბატონიშვილი – ავტორის შენიშვნა) აქ მოვა, მეფეც (სოლომონ II – ავტორის შენიშვნა) აქ არის. ამ ზამთრის განმავლობაში ჩვენ აქედან ვიმოქმედებთ, გაზაფხულზე კი ფულით, ჯარითა და იარაღით ისევ უკან გაგაგზავნით და ჩვენც მოგყვებით. ასეთია ჩემი რჩევა. კარგი იქნება, თუ შენც აქ მოხვალ. თუმცა შენი სურვილის მიხედვით იმოქმედე. შენს ერთგულ ყველა ოსსა და ჩერქეზს გადაეცი ჩემი ღრმა პატივისცემა“ [1, 115].

ეს წერილი როგორც ჩანს, რუსებს ჩაუვარდათ ხელში. 1810 წლის 3 ნოემბერს ტორმასოვი სტალს შემდეგი შინაარსის წერილს წერს: „მოღალატეები, თავადი ოსპან ამირეჯიბი და სოლომონ კოკოლა-შვილი, რომელიც თავის თავს აზნაურს უწოდებს, ჯერ კიდევ ამ ზაფხულს გაიქცნენ მემამბოხე ლეონთან. ისინი იქიდან გააგზავნეს ბატონიშვილ ალექსანდრესთან. ამჟამად ისინი ალექსანდრესგან და ახალციხის შერიფ-ფაშასგან ისევ მოემგზავრებოდნენ უკან ლეონთან. თან მოჰქონდათ აჯანყების მომწოდებელი წერილები ოსებთან, რათა ისინი ისევ აელეღებინათ და გაეგრძელებინათ აჯანყება. ისინი დაიჭირეს პოდპოლკოვნიკ თავად შანშე ერისთავის ხელქვეითებმა და მოიყვანეს ჩემთან. მათ თან ჰქონდათ წერილები. დაკითხვებიდან და წერილებიდან ირკვევა, რომ ბატონიშვილ ალექსანდრესა და შერიფ-ფაშას მიზანი იმაში მდგომარეობს, რომ მემამბოხე ლეონი გადავიდეს ახალციხეში მათთან რჩევებისა და ოსებისა და მთის სხვა ხალხის ასაჯანყებლად შემდგომი მითითებებისა და სამოქმედო გეგმის მისაღებად“ [1, 115].

ტორმასოვი უბრძანებს სტალს, რომ მიიღოს ყველანაირი ზომები, რომ ლეონი არ გადავიდეს ახალციხეში. ამისთვის კი კიდევ ერთხელ სცადოს, რომ ფულით თუ სხვა ნებისმიერი საშუალებით მოისყიდოს ოსი მამასახლისები და მათი მეშვეობით სასწრაფოდ ჩაიგდოს ლეონი ხელში.

ოსპან ამირეჯიბი, სოლომონ კოკოლა-შვილი და მათთან ერთად მყოფი სხვა პირები დარაჯის თანხლებით გასასამართლებლად გაგზავნეს თბილისში. მათთან ერთად ლეონთან მიემგზავრებოდა თავად რევაზ ერისთავის ქვეშევრდომი ვინმე ბოლა საბანოშვილი, რომელმაც მოასწრო გასლტომა და გადავიდა პატარა ლიახვზე. როგორც ტორმასოვი წერდა: „მას სურს გადასვლა ქსნისა და არაგვის ოსებთან. ტორმასოვმა რევაზ ერისთავს მისწერა წერილი, რომელშიც მკაცრად მოსთხოვა, რომ იქამდე შეეპყრო აღნიშნული პიროვნება, სანამ მოახერხებდა ამ წერილების დარიგებას“ [1, 115].

ტორმასოვი ასევე ბრძანებს უმკაცრესი მეთვალყურეობა დაანესონ ჯავის ხეობის ოს მამასახლისებზე: ბიბო და თოხ სანაკოშვილებსა და გეთესულაშვილზე და პირველივე საეჭვო მოქმედების

შემჩნევისთანავე დააპატიმრონ ისინი. ამის მიზეზი კი გახდა ალექსანდრე ბატონიშვილის წერილი, რომელშიც ის მაღლობას უხდოდა ამ მამასახლისებს ერთგული სამსახურისთვის [1, 115].

1810 წლი ნოემბრიდან ლეონი იმყოფებოდა ნარელ ოსებთან. როგორც ჩანს, ის საკმაოდ მძიმე მატერიალურ პირობებში იყო-იკვებებოდა მხოლოდ ქვავის პური. რუსების მომხრე პოლკოვნიკ თავად გაბრიელ ყაზბეგს სურდა იგი როგორმე გამოეტყუებინა იქიდან და თუნდაც თრუსოს ხეობაში გადმოეყვანა, სადაც შედარებით ადვილად შესძლებდა მის შეპყრობას. თუმცა ყაზბეგმა ეს ვერ მოახერხა [1, 115].

1811 წლის 18 იანვარს დელპოცო წერდა ტორმასოვს, რომ მან ნარაში მყოფ ლეონთან გაგზავნა ქურთათელი (ქურთათი ჩრდილო კავკასიაში მცხოვრები ერთ-ერთი ოსური ტომია) მამასახლისი პაპილა ჩალიკოვი, რომელსაც დააბარა ლეონთან, რომ ნებაყოფლობით ჩაბარების შემთხვევაში არ დაისჯებოდა და მის მიმართ იმპერატორი გულმონყალებას გამოიჩინა [1, 117].

სავარაუდოდ, რუსეთის მთავრობისადმი დანებებას ურჩევდა ლეონს მისოსტ ჩალიკაშვილიც. მოგვეპოვება ლეონის საპასუხო წერილი ამ უკანასკნელისადმი, რომელიც მოკლეა და მკაცრი ტონით არის დაწერილი: „ჩალიკაშვილო მისოსტ! ამ ქორიაშვილმა გეთემ შენი გამოგზავნილი წიგნი მომიტანა და შენც შეგარცხვინა და ამ წიგნის მამტანიცა“ [1, 117].

ლეონისა და საერთოდ ქართული სამეფო სახლის ერთგულება ძვირად უფლებოდათ ოსებს. რუსებმა შეძლეს ლეონის თანამზრახველების თოხ და ბიბო სანაკოშვილებისა და კასიას შეპყრობა. ტორმასოვის ბრძანებით, ისინი 1811 წლის 7 თებერვალს ჩამოახრჩეს გორში, მათი ოჯახები კი ციმიბირში გადაასახლეს [13, 160].

უშედეგოდ დამთავრდა ნაცნობების დახმარებით ლეონის ხელში ჩაგდების კიდევ ერთი მცდელობა. რუსებმა ნარაში შეგზავნეს მისი ნათესავი, რუსეთიდან ახალი ჩამოსული იერემია ბაგრატიონი. მან ლეონს ნებაყოფლობით დანებება ურჩია. თავადებმა ფურცელაძემ და ჩერქეზიშვილმა წინდანი აცნობეს ლეონს, რომ იერემიას რუსეთის მთავრობისაგან მისი მონამვლა ჰქონდა დავალებული. ძნელია მსჯელობა იმაზე, თუ რას ეყრდნობოდნენ აღნიშნული თავადები და რამდენად შეეფერებოდა ეს ცნობა რეალობას. ლეონმა იერემია შეიპყრო, აწამა, გაძარცვა და ყაბარდოში გაგზავნა გასაყიდად. გზაში იგი იყიდა ერთმა ოსმა გვარად კოკოშვილმა. მან რუსეთის ხელისუფლებას იერემია გორში დატუსაღებულ თავის ახლობელზე გაუცვალა [1, 119-120].

კავკასიის რუსული ადმინისტრაცია დიდ მუშაობას ატარებდა ნარელ ოსებშიც. ცდილობდა მოენახა მოღალატე, რომელიც ქართველ ბატონიშვილს დიდი გასამრჯელოს ფასად ან მოკლავდა, ან

შეიპყრობდა და რუსებს გადასცემდა. მაგრამ ნარელები არანაირ შემოთავაზებაზე არ დათანხმდნენ. მათ ბოლომდე უერთგულეს ლეონს.

კავკასიის რუსული ხელისუფლების ოფიციალურ დოკუმენტებში არსებობს ცნობა, რომ ნარის მამასახლისმა ასა გოჩიშვილმა, რომლის სახლშიც ცხოვრობდა ლეონი, დადო პირობა, რომ 2000 მანეთის სანაცვლოდ შეიპყრობდა მას და მიუყვანდა სოფელ სხლებში სამხედრო უფროსს შვეცოვს. ამ საქმეში აქტიური მონაწილეობა მიიღეს ასას შვილმა სოზრამ და მისმა ნათესავმა ხოსრო გაბოშვილმა. თუმცა ეს მხოლოდ პირობა იყო და ნარელებმა იგი არ შეასრულეს [1, 121-122].

1811 წლის 28 აგვისტოს ტორმასოვი წერდა შვეცოვს, რომ ნარელი არქიდიაკონი იაკობი 400 ვერცხლის მანეთისა და საქართველოს ტერიტორიაზე საცხოვრებელი ადგილის გამოყოფის სანაცვლოდ პირობას დებდა, რომ ლეონს შეიპყრობდა. თუმცა ესეც დაპირებად დარჩა.

ტორმასოვი უთვლიდა ნარის მამასახლისს მამუაშვილს, რომ მას გაანთავისუფლებდნენ საპყრობილედან, თუ მისი ძმა შეასრულებდა თავის დანაპირებს და შეიპყრობდა ლეონს [1, 124]. რუსი მოხელის ეს ცდაც უშედეგოდ დამთავრდა.

1811 წლის 4 სექტემბერს კავკასიის რუსულმა ადმინისტრაციამ უბრძანა ლეონთან მყოფ ოს მამასახლისს რაჯაბს, შეეპყრო ლეონი. ამ უკანასკნელმა მართლაც მიიყვანა ლეონი სამხედრო ნაწილში, თუმცა ბოლო მომენტში მან მეტად საეჭვოდ შეძლო გაქცევა [1, 124].

ნარელების წინააღმდეგ ტარდებოდა ეკონომიკური სანქციებიც. მაგალითად, მათ მოზდოკში ვაჭრობაში უქმნიდნენ სიძნელეებს. დააპატიმრეს მოზდოკში სავაჭროდ ჩასული რამდენიმე ნარელი. ამათგან ერთი გაგზავნეს ნარაში ლეონის გადაცემის მოთხოვნით; წინააღმდეგ შემთხვევაში დანარჩენი დაპატიმრებულების ციმბირში გაგზავნით იმუქრებოდნენ [14, 650]. ნარელები ვერც ამ მუქარამ შეაშინა.

როდესაც ოსების საშუალებით ლეონის შეპყრობა ვერ მოხერხდა, ტორმასოვმა ნარელების დასასჯელად და ლეონის შესაპყრობად გაგზავნა შანშე ერისთავი 200 ჯარისკაცთან ერთად, თუმცა უშედეგოდ.

1811 წლის ზაფხულში ლეონი გადავიდა სოფელ ზაკაში (ისტორიული დვალეთია, რომელიც ძირძველი ქართული სამფლობელოა), სადაც ცდილობდა ადგილობრივი მცხოვრებლების აჯანყებას, თუმცა ვერ მოახერხა. რის შემდეგაც მან იმერეთის გავლით ახალციხეში, შერიფ-ფაშასთან, წასვლა გადაწყვიტა. ეს საკმაოდ სახიფათო იყო მისთვის.

ტრაგიკული იყო ქართველი ბატონიშვილის აღსასრული. სულ ახალგაზრდა ბატონიშვილი ქართლში სადავლაოდ მიმავალი ლეკის მსხვერპლი გახდა. გოგიას-ციხესთან ის გადააწყდა ლეკებს, რომელთაგან ერთ-ერთმა იგი სიცოცხლეს გამოასალმა. თეიმურაზ ბაგრატიონი ამის შესახებ წერს: „ხოლო ლეონ, ვინადგან ვერღა დადგა ოსეთს (იგულისხმება ზაკას ხეობა), წარვიდა ახალციხეს. მიიწია რა ხეობას, მოკლეს ლეკებთა მომავალთა ქართლს სადავლაოდ, მინდობით“ [6, 77].

როდესაც ეს ამბავი შეიტყო, ახალციხის ფაშის განრისხებას საზღვარი არ ჰქონდა. მისი ბრძანებით, ლეონის მკვლელები დაახრჩვეს. თეიმურაზ ბაგრატიონი ამის შესახებ წერს: „სცნა რა ფაშამან ახალციხისამან შარიფ, მოაშვთნა ლეკნი იგი“ [6, 77].

ლეონი დაკრძალულია მძოვრეთის ხეობაში, ყინწვისის წმინდა ნიკოლოზის ეკლესიაში.

პლატონ იოსელიანის ცნობით, „დიონოსიმ (დიონოსი იყო თავად ციციანთა ყმა ხვედურეთიდან. ახლდა მეფის ძეს იულონს: ამის-სავე თხოვნითა უბოძა ილუმენობა მას კათოლიკოსმან ანტონი. შემდგომად წარსვლისა რუსეთად იულონისა, დაშთა უადგილოდ და იყოფოდა მეფის ასულთან მარიამთან სოფელ ქარელს) მეფის ასულისა მარიამისა თხოვითა დაასაფლავა ყინწვისის წმინდის ნიკოლოზის გაუქმებულსა მონასტერსა მძოვრეთისა ხეობაში მეფის ძის იულონისა ძე ლევან, რომელიცა დარჩა საქართველოს, ებრძოდა რუსთა და მოიკლა ზაკვით და მოსყიდვით ოსისაგან (ასეთი განსხვავებული ცნობა აქვს პ. იოსელიანს ლეონის მკვლელებზე), მისდა და მასთანა ყოფილისა. ესე იყო 1810 ანუ 1811 წელსა.“

ესე ლეონ იყო უფროსი შვილი იულონისი; მხნე, გამბედავი და გულადი; ათსა წელსა მდევნელი ბედისა და ვერ ღირსებული ბედისა მოლაღატისა“ [2, 159].

მარცხით დასრულდა ქართული სახელმწიფოსა და ბაგრატიონების დინასტიის აღდგენის კიდევ ერთი ცდა. 1810-1811 წლების ანტირუსული აჯანყება დამარცხდა. რუსებმა თავისი პოზიციები კავკასიაში გააფართოვეს, გავლენა კი განიმტკიცეს. გაუქმდა იმერეთის სამეფოც. თეიმურაზ გიორგის ძემ სპარსეთი დატოვა და რუსების მხარეს გადავიდა, რითაც გამოაკლდა რუსების წინააღმდეგ აქტიურად მებრძოლ ბაგრატიონთა რიგებს. იგი ქართული სამეფო სახლის სხვა წარმომადგენლების მსგავსად რუსეთში იქნა გადასახლებული.

ქართველი ხალხის ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობას წარუშლელი კვალი დააჩნია და განუშეორებელი ელფერი შესძინა ლეონ იულონის ძე ბაგრატიონმა. მისი ტრაგიკული აღსასრული განსაკუთრებულ შარავანდედს მატებს მის სახელს. ქვეყნის თავისუფლებისთვის მებრძოლი ჭაბუკი ბატონიშვილი ლეკის (თუ ოსის?)

ხელით გამოესალმა სიცოცხლეს. კავკასიაში დარჩნენ და რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლა გააგრძელეს გრიგოლ ბატონიშვილმა (ის 1812 წლის კახეთის აჯანყების დროს მცირე ხნით მეფედ იქნა არჩეული [8]) და ალექსანდრე ერეკლეს ძემ. ეს უკანასკნელი ცხოვრების ბოლომდე არ შერიგებია საქართველოს დამოუკიდებლობის დაკარგვას. რაც შეეხება ქართლის ჩრდილოეთ რაიონებს (აქ ძირითადად ოსები ცხოვრობდნენ), მისი დამორჩილება და აქ თავისი მმართველობის შემოღება რუსებმა მხოლოდ 1831 წელს, პასკევიჩის მიერ კარგად დაგეგმილი და გენერალ რენენკამპუსის ხელმძღვანელობით განხორციელებული სამხედრო ექსპედიციის შემდეგ შეძლეს [16].

დამონებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. Акты собранные Кавказской археографической комиссией, под ред. Ад. Берже. Тифлис (შემდგომში АКАК), т. IV, 1870.
2. პლატონ იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, რედ. აკ. განერელია, თბ., 1978.
3. ალ. ბენდიანიშვილი, ქართული ეროვნული სახელმწიფოს განვითარების ეტაპები, თბ., 2006.
4. ნ. ბერძენიშვილი, ვ. დონდუა, მ. დუმბაძე ..., საქართველოს ისტორია, დამხმარე სახელმძღვანელო, თბ., 1958.
5. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, რედ. მ. დუმბაძე, თბ., 1973.
6. თეიმურაზ ბაგრატიონი, ახალი ისტორია, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა და საძიებლები დაურთო ლ. მიქიაშვილმა, თბ., 1983.
7. ზ. შარაშენიძე, ირანის შინაპოლიტიკური ვითარება და საგარეო ურთიერთობანი XIX ს. დასაწყისში, თბ., 1984.
8. ნიკო ჯავახიშვილი, გრიგოლ I – უკანასკნელი ქართველი მეფე, თბ., 2008.
9. ჩრდილო კავკასიის ხალხთა ისტორიის ნარკვევები, ნაკვ. II, რედ. ზ. ანჩაბაძე, თბ., 1978.
10. АКАК, III, 1869.
11. Н. Дубровин, история войны и владычества русских на Кавказе, IV, Тифлис, 1868.
12. АКАК, II, 1868.
13. З. Ванеев, Крестьянский вопрос и крестьянское движение в Юго-Осетии в XIX веке, Сталинир, 1959.
14. АКАК, I, 1966.
15. რ. თოფჩიშვილი, საქართველოში ოსთა ჩამოსახლებისა და შიდა ქართლის ეთნოისტორიის საკითხები, თბ., 1997.
16. მ. ტყავაშვილი, რუსეთის სამხედრო ექსპედიცია ქართლის ჩრდილოეთში მცხოვრები ოსების წინააღმდეგ და საქართვე-

ლოში ოსთა განსახლების ზოგიერთი საკითხი, კრებულში: ახალი და უახლესი ისტორიის საკითხები, ტ. I, რედ. ვ. სონღულამ-ვილი, თბ., 2007.

17. მ. ვაჩეჩილაძე, სამაჩაბლოს ოსთა ყოფა-ცხოვრება, ზნე-ჩვეულება, კულტურა: 1857-1905 წწ. ქართული პრესის მასალების მიხედვით, თბ., 1996.
18. „დროება“, 1883, XI, 20, №234.

Mzia Tkavashvili

Doctor of History, Scientific Researcher, Department of Modern and Contemporary History, Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology

REBELLION OF 1810 UNDER LEADERSHIP OF LEON BAGRATIONI

Summary

On 12th of September 1801 Kartli-Kakheti Kingdom was abolished. In 1802 Russian administration was established in Kartli-Kakheti region which destroyed old Georgian State structure and abolished the Bagrationis royal dynasty.

The Georgian people have never put up with this event and continued their fighting against the Russian management. They were led by Bagrationi Princes. Russia's government knew about this very well. In 1803-1805 they carried out massive resettlement of the Bagrationis to different Russian provinces, thus they were removed from national-liberation movement.

But Alexandre Erekle-dze, Teimuraz Giorgis-dze, Leon Iolonis-dze (all of them sheltered themselves at the court of Persian shah) and Grigor Ioanes-dze escaped resettlement. National-liberation movement in Georgia was just led by the above-mentioned Bagrationis. Of course, the Imeretian King Solomon II was serving as hope and support for all Georgians.

Anti-Russian movement in the Caucasus brought to evidence that spontaneous and unorganized actions were doomed to failure. That's why the Georgian Bagrationis were trying to arrange massive attacks in agreement with Iran, Turkey and Northern Caucasians against the Russians. In 1809-1810 joint anti-Russian action was planned. Ruling circles of England and France were also actively participating in it.

On July 1810 rebellion seized Imereti and northern part of Kartli. Imereti rebellion was led by Solomon II, and Kartli rebellion by 19-year-old Leon Iulonis-dze Bagrationi; anti-Russian movements took place in the

Northern Caucasus as well. At the same period Iran and Turkey began attacks; The Russians managed to stop them. Solomon II was also defeated. He had to shelter himself in Turkey.

Rebellion was still going on in northern regions of Kartli. At the end of July the rebels majority of which were represented by the Ossetians, attacked the Russian garrison in Tskhinvali, then they retreated and strengthen themselves in Kartli mountains. In October the Russians organized military expedition against them. The rebels were defeated. The Russians burnt villages of rebels and hung leaders of rebellion, their families were resettled to Siberia. At the same time the Russians were trying to capture Leon Bagrationi. The Ossetians showed unbelievable love and devotion to the young Bagrationi, and Leon was saved.

Leon moved to Dvaleti and tried to renew rebellion, though unsuccessfully. In summer of 1811 Leon left Dvaleti and made his way to Akhaltsikhe through Imereti. But on the way he was killed by a Lek who came to Kartli for robbery. Akhaltsikhe Pasha punished the murderer unmercifully.

Leon was buried in Kintsvisi, in St. Nikoloz monastery.

One more attempt of restoration of the Georgian State system and Bagrationis dynasty was ended by defeat. Anti-Russian rebellion of 1810-1811 was defeated. Russia enlarged its positions in the Caucasus and strengthened its influence there. Imereti Kingdom was abolished as well. Teimuraz Giorgis-dze left Persia and joined the Russians, and Leon Iulonisdze lost his life by a Lak's hand. Grigor Batonishvili (in 1812 he was elected as a King during Kakheti rebellion) and Alexandre Erekle-dze remained in the Caucasus and continued selfless fighting against Russia. The latter had never stopped fighting for Georgia's independence.

დოდო ქუმბურიძე

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი,
ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და
ეთნოლოგიის ინსტიტუტის მთავარი
მეცნიერ-თანამშრომელი

მიხეილ ჯავახიშვილის ერთი წერილი საქართველოს საზღვრების შესახებ

„საქართველო მსოფლიო ძალთა გზა და ხილია,
რომლის ხელში ჩასაგდებად კიდევ მრავალი სისხლი
დაიღვრება და მის ზურგზე მრავალჯერ დაეჯახებიან
ერთმანეთს დიდი სახელმწიფოები“.

მიხეილ ჯავახიშვილი, 1919 წელი.

რუსეთის იმპერიის დაცემის შემდეგ მასში შემავალი ქვეყნების სახელმწიფოებრივი მოწყობის საკითხი გააქტიურდა. ამიერკავკასიაში შექმნილი სახელმწიფო სამ ისტორიულ ერს და მათ ტერიტორიებს მოიცავდა. საქართველოს, სომხეთის და აზერბაიჯანის მიწები რუსულ ადმინისტრაციულ მოწყობაში ისე იყო განაწილებული, რომ ხშირად ეწინააღმდეგებოდა ამ მიწაზე მცხოვრები ხალხის ეროვნულ ინტერესებს, ხდებოდა სხვადასხვა ერთა ასიმილაციარუსიფიკაცია. ამასთანავე, ქართული, სომხური თუ აზერბაიჯანის ისტორიული ტერიტორიების ნაწილი მეზობელ ქვეყნებს – თურქეთსა და ირანსაც ჰქონდა მისაკუთრებული. ეს პროცესი საუკუნეების მანძილზე მიმდინარეობდა და რუსეთი მთელი XIX-XX საუკუნის დასაწყისში ებრძოდა ამ ორ ქვეყანას, ართმევდა მათ ადრე მიტაცებულ ოლქებს და თავის იმპერიულ საზღვრებში აქცევდა. ამიერკავკასიის სახელმწიფოს დაარსებისთანავე გაცხოველდა ისტორიული საზღვრების შესახებ კამათი, 1918 წლის მაისში კი, მათი დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ, საზღვრების მოხაზვა-დადგენა აუცილებელი გახდა. ეს ურთულესი საკითხი ასე ადვილად ვერ გადაიჭრებოდა, მას საერთაშორისო სამართლით შეიარაღებული პარიზის კონფერენცია თუ გადაჭრიდა, მაგრამ ყველა ქვეყანა, მათ შორის ჩვენი მეზობლები ადგენდნენ თავიანთ პროექტებს სახელმწიფოებრივი მოწყობისა და საზღვრების თაობაზე. საქართველოში ეს საკითხი დაისვა გერმანიის სამხედრო მისიის მიერ, დამოუკიდებლობის გამოცხადებისთანავე. შეიქმნა კომისია და შედგა სახელმწიფოებრივი საზღვრების გეგმაც პავლე ინგოროყვას ხელმძღვანელობით. ეს გეგმა-რუქა მსჯელობის საგანი იყო ქართველ ინტელიგენციაში, იხილებოდა მეზობლებთან ურთიერთობის და მათი სახელმწიფოებრივი მოწყობის პერსპექტივებიც. ქართველი ერის მო-

წინავე შვილები ეძებდნენ გზებს მომავალი საქართველოს უშიშროებისა და უსაფრთხო განვითარების მისაღწევად, რეგიონში მშვიდობიანი თანაარსებობისათვის აუცილებელი პირობების შესაქმნელად.

იმ თვალსაზრისთა შორის, რომელიც ქართველ მამულიძველთა მიერ იქნა გაცხადებული, საინტერესოა მწერალ მიხეილ ჯავახიშვილის მიერ გამოთქმული შეხედულებები საქართველოსა და მისი მეზობელი ქვეყნების შესახებ ტერიტორიულ-ადმინისტრაციულ მოწყობაზე.

1919 წელს, ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის მთავარ ორგანოში – გაზეთ „საქართველოში“, მიხეილ ადამაშვილის ხელმოწერით გამოქვეყნდა მწერლის ვრცელი პუბლიცისტური ნარკვევი „საქართველოს საზღვრები“, სადაც მთავრ იდეად წამოყენებული იქნა ოსმალეთის ტერიტორიაზე სომხეთისა და ტრაპეზუნდის ქართული ქვეყნების შექმნა. თუ გავითვალისწინებთ იმ რეალობას, რომელშიც პირველი მსოფლიო ომით დაშლილი და ომში სასტიკად დამარცხებული ოსმალეთის იმპერია აღმოჩნდა, მწერლის თვალსაზრისი არც ისე რომანტიკულ-უნიადაგო მოგვეჩვენება. ნილსონის 14 პუნქტია ისე შეთანხმება და ევროპის ქვეყნების პოზიცია ნათელს ხდიდა, რომ ოსმალეთის იმპერიას დაქუცმაცება ელოდა. აქ უნდა შექმნილიყო პატარა დამოუკიდებელი ქვეყნები. ეს იქნებოდა ბერძნების, სომხების, ქართველების, ქურთების ავტონომიური ერთეულები, რა თქმა უნდა იმ შემთხვევაში, თუკი ეს ხალხები მოისურვებდნენ თვითგამორკვევას. მიხეილ ჯავახიშვილის წერილიც ამ ისტორიულ ვითარებაში დაინერა და მასში წარმოჩნდა მწერლის თვალსაზრისი ოსმალეთის ტერიტორიაზე მაჰმადიანი ქართველების და სომხების სახელმწიფოებრივი მოწყობის შესახებ.

ტრაპეზუნდისა და სომხეთის მომავალი დამოუკიდებელი მმართველობის სახელმწიფოებრივი ფორმა მ. ჯავახიშვილს სრულად არ ჰქონდა ჩამოყალიბებული: ავტონომიური მმართველობის, საოლქო თუ დამოუკიდებლობის სრული ხარისხის მქონე იქნებოდნენ ეს ერთეულები, წერილში არ ჩანს, მაგრამ მათ შექმნას მწერალი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა. მისი აზრით, ეს ხელს შეუწყობდა როგორც საქართველოს, ასევე სომხეთის უშიშროების დაცვას სამხრეთისა და სამხრეთ-დასავლეთის საზღვრებზე, მათ ნორმალურ განვითარებას. „სანამ არსებობდნენ დამოუკიდებელი და ძლიერი სომხეთი, ბიზანტია და ტრაპეზუნტი (ძველი პონტი), საქართველოც დამოუკიდებელი და ძლიერი იყო, რადგან სომხეთის კარები დაკეტილი იყო“. მწერალი მიიჩნევს, რომ ამ ზღუდის მოშლის შემდეგ ოსმალეთმა წაიღო ნახევარი საქართველო, ხოლო მეორე ნახევარი იმდენად გაივსო სამუსლიმანო საქართველოდან გამოქცეული სომხებით, რომ მათ ფაქტიურად დაიმკვიდრეს დიდი ნაწილი აღმოსავლეთ საქართველოსი და მისი გარკვეული მონაკვეთები შეიერთეს კიდევ.

„ყოველი შეგნებული ქართველისათვის, - წერდა მიხეილ ჯავახიშვილი, - სომხეთისა და ბერძნული ტრაპეზუნდის აღდგენა უდრის საქართველოს აღდგენას და მისი დამოუკიდებლობის განმტკიცება დამკვიდრებას. მწერალი ამის საფუძვლად შემდეგ მიზეზებს ასახელებდა 1. საქართველოს საზღვრებს ჩამოეცლება და მეტად დასუსტდება ის ძალა - ოსმალეთი, რომელმაც დააქვეითა, დაასუსტა საქართველო და იქამდის მიიყვანა, რომ მან თვითონვე აიღო ხელი თავის სუვერენობაზე და თავისი თავი და ბედი უცხო სახელმწიფოს გადასცა. 2. იმ დრომდის, სანამ საქართველოს მოსაზღვრედ ოსმალეთი ეყოლება, ჩვენი სამშობლო ვერ მოისვენებს. 3. მწერლის ღრმად რწმენით, სომხეთისა და ტრაპეზუნდის აღდგენით, სამხრეთში მშვიდობიანობა და ძალთა ნონასწორობა დამყარდებოდა.

რუსეთი და ოსმალეთი, მიხეილ ჯავახიშვილის აზრით, იბრძოდნენ კავკასიისა და ევროპა-აზიის ხიდისათვის. მწერალი ასეთ შემთხვევაში, საჭიროდ თვლიდა ევროპის ჩარევას. მოკავშირეებს ხელი უნდა აეღებინებინათ რუსეთისა და ოსმალეთისათვის ამ ბრძოლაზე და ევროპა-აზიის კარების ხელში ჩაგდებაზე, უნდა ეცადათ წინა აზიაში მშვიდობის დამყარება. ამისთვის მათ ხელს შეუწყობდა და მათ ინტერესებშიც შევიდოდა დამოუკიდებელი, ან ნახევრად დამოუკიდებელი ქვეყნების - საქართველოს, სომხეთის, ტრაპეზუნდის, აზერბაიჯანის, სირიის, პალესტინის, ოსმალეთის, სპარსეთის და მესოპოტამიის ისეთ საზღვრებში აღდგენა, რომ ამ რეგიონში ძალთა ნონასწორობა შექმნილიყო. მწერლის თვალსაზრისით იქიდანაც ამოდიოდა, რომ ამ დროს ევროპის დიდი ქვეყნების ინტერესები საოცრად გაზრდილი იყო პატარა ქვეყნებისადმი, განსაკუთრებით წინა აზიასა და აღმოსავლეთში, თანაც - ინგლისის, საფრანგეთის, რუსეთისა და იტალიის ინტერესები ეჯახებოდა ერთმანეთს ამ რეგიონში. ჯავახიშვილი ფიქრობდა, რომ სომხეთიც და სირიაც საფრანგეთის გავლენის ქვეშ მოექცეოდა, რადგან ამ დროს სომხეთის პოლიტიკური წრეების თანამშრომლობამ ინგლისიდან საფრანგეთზე გადაინაცვლა. სომხეთის ზეგანზე, მისი რწმენით, ერთმანეთს შეეყრებოდა ინგლის-საფრანგეთის და ინგლის-ოსმალეთის ინტერესები, ნაცვლად რუსეთ-ოსმალეთისა და ოსმალეთ-გერმანიისა, რომლებიც ომში დამარცხდნენ. ამიერკავკასიის ნაწილს, კერძოდ, ბათუმ-ბაქოს გზას სუეცის არხის მნიშვნელობა ექნებოდა ინგლისისათვის, რადგან ამ გზით იგი დაუკავშირდებოდა თავის აღმოსავლეთის მეტროპოლიას. ყარსის ციხე-სიმაგრე ინგლისისთვის აუცილებელი იყო. „სამხედრო მეცნიერებს უცდომელ ჭეშმარიტებად მიაჩნია, - წერდა მწერალი, - რომ ყარსის მფლობელს ერთი ფეხი კავკასიაში უდგას, მეორე კი - ოსმალეთში და ბატონ-პატრონია ორივე ქვეყნისა“. ინგლისი არ დათმობდა და აქ შეეჯახებოდა საფრანგეთს, რაც საქართველოს თავის სასარგებლოდ უნდა გამოეყე-

ნებინა და ეცადა „დამკვიდრება დიდი საქართველოსი“, რის შემდეგაც უნდა ეძებნა მსოფლიო თანამეგობრობის დასტური სამუდამო სეიტრალიტეტის სტატუსზე. ნეიტრალიტეტზე უარი საქართველოს შემთხვევაში უნდა ეთქვა, თუკი თანამედროვე საზღვრებში დარჩებოდა. სირიიდან ყარსისკენ მიმავალ საფრანგეთს ინგლისი აღუდგებოდა წინ ყარსის სამხრეთით და ჭოროხის სათავეში. რადგან საფრანგეთი სომხეთის დროშით და ნებით მოვიდოდა, ინგლისიც ძალაუნებურად საქართველოს დროშას ამოეფარებოდა და ყველანაირად უცდებოდა სამხრეთისაკენ წინნასვლისა და „ფრანგული სომხეთის“ ინგლისური საქართველოს წინ დახვედრებას. ამიტომ, მიხეილ ჯავახიშვილს იმედი ჰქონდა, რომ ინგლისი მხარს დაუჭერდა საზღვრების გადანევას სამხრეთით და მის ფარგლებში ყარსის, ისპირ-თორთუმის და ლაზისტანის მოქცევას. მაგრამ ეს იმ შემთხვევაში მოხდებოდა, თუ საქართველო-ოსმალეთს შორის აშენდებოდა ერთი ან ორი ზღუდე: სომხეთი და ტრაპეზუნდი. ამ სახელმწიფოების შექმნას იგი საქართველოს აღდგენას ადარებდა. აქვე, მიხეილ ჯავახიშვილს მოჰქონდა მისეული, მომავალი დიდი სომხეთისა და დიდი საქართველოს სავარაუდო სქემა.

მომავალი დიდი სომხეთი (დაახლოებით)

	სივრცე კმ-ში	მოსახლეობა	დასახლების მჭიდრობა
1. ერზრუმის ვილაიეტი	75 ათასი	600 ათასი	8 სული
2. ყანის ვილაიეტი	42 ათასი	450 ათასი	11 სული
3. ბითლისის ვილაიეტი	27,1 ათასი	400 ათასი	15 სული
4. ტრაპიზუნდის ვილაიეტი	32,4 ათასი	948 ათასი	30 სული
5. დიარბექირის ვილაიეტი	37,5 ათასი	371 ათასი	10 სული
6. ხარპუთის ვილაიეტი	35 ათასი	500 ათასი	13 სული
7. კილიკიის (ადანას) ვილაიეტი	40 ათასი	422 ათასი	10 სული
8. მარაშას რაიონი (ალექსანდროპოლის ვილაიეტი)	30 ათასი	300 ათასი	10 სული
9. ერევნის გუბერნია	24 ათასი	1.070 ათასი	46 სული
10. განჯა (ნახევარი)	19 ათასი	600 ათასი	29 სული
11. ყარსი და ყალიზმანი	9 ათასი	245 ათასი	26 სული
სულ სომხეთში	372 ათასი	5906 ათასი	19 სული

დიდი საქართველო

ნაწილები: საქართველო დღევანდელ საზღვრებში	სივრცე კვ. კმ-ში	მოსახლეობა	დასახლების მჭიდროობა
1. თბილისის გუბერნია (ბორჩალოს მაზრით)	35 904	1 338 000	37,3
2. ქუთაისის გუბერნია	18 535	989 000	53,3
3. სოხუმის ოლქი	5 791	168 000	28,9
სულ	59 230	2 495 000	40
საშ. საქართველო			
1. ბათუმის ოლქი	6 129	161 000	26,3
2. საინგილო	3 502	81 000	23,2
3. არტაანი და ოლთისი	7 540	127 000	17
სულ	76 401	2.864.000	37,7
დიდი საქართველო			
1. ყაზახი	5 100	130 000	25,5
2. ყარსი და ყალიზმანი	8 926	245 000	27,3
3. გუმბრი (შურაველი)	3 400	218 000	64
4. ლაზისტანი, თორთუმი და ისპირი (დაახლოებით)	10 000	250 000	25
სულ	103 827	3.707.000	35,6

ამ გვეგმიდან მწერალი ასკვნის, რომ თუკი იგი განხორციელდებოდა, თუ სომხები მოახერხებდნენ თავიანთი ინტერესების დაკმაყოფილებას, მომავალი დიდი სომხეთის სახელმწიფო დიდ საქართველოზედაც კი მეტი იქნებოდა სამნახევარჯერ (სომხეთი შეიცავდა 372 000 კვ. კმ-ს, საქართველო კი 104 000 – ვერსს ანუ 110 000 კვ. კმ-ს). ეს იყო საშუალო საქართველოზე ხუთჯერ მეტი, ხოლო იმდროინდელ, რეალურ საქართველოზე ექვსჯერ მეტი, იგი თითქმის ორჯერ გადააჭარბებდა ამიერკავკასიას და ერთნახევარჯერ – იტალიას. ასეთი დიდი სახელმწიფოს შექმნა დაარღვევდა წინა აზიაში ძალთა თანასწორ ბალანსს და დაემუქრებოდა საქართველოს. ამიტომ საქართველო უნდა შეთანხმებოდა დიდ ბრიტანეთს, რომლის ინტერესები ემთხვეოდა ჩვენი ქვეყნის ინტერესს და, წინააღმდეგ ფრანგული სომხეთ-ასურეთისა, შექმნილიყო ინგლისური დიდი საქართველო და ტრაპეზუნდი. 1. მომავალ პონტოს სახელმწიფოს გადასცემოდა ტრაპეზუნდის ვილაიეთი, ლაზისტანს გარდა, რომელიც საქართველოს უნდა შეერთებოდა. 2. სომხეთს უნდა ჩამოჭროდა და საქართველოს გადმოცემოდა არზრუმის ვილაიეთის ნაწილი (ისპირი და თორთუმი). 3. მთელი ყარსის ოლქი შეერთებოდა საქართველოს. 4. რადგან ყარსის მართვა-გამგეობა და შენარჩუნება შეუძლებელი იყო ბორჯომ-ახალციხე-არტაანის გზით, ამიტომ საქართველოსვე უნდა გადასცემოდა თბილის-ყარსის გზა და ხიდი, გუმბრის მაზრა, წინანდელი შურაველი, რომელიც მრავალი საუკუნის მან-

ძილზე საქართველოს ეკუთვნოდა. 5. საქართველოსვე უნდა დაბრუნებოდა მისი ისტორიული კუთვნილება – ყაზახი და საინგილო.

ასეთ საზღვრებში მოქცეული საქართველო ტერიტორიით მაინც ნაკლები იქნებოდა სომხეთზე (სამჯერ) და მცხოვრებთა მხრივ თითქმის გაუთანასწორდებოდა მას. სომხეთს რომ მოეხერხებინა და ყველა გაფანტული სომეხი მოეგროვებინა თავის ტერიტორიაზე, იქ სომხები მაინც 30-35 % იქნებოდა, ხოლო ქართველები დიდ საქართველოში იქნებოდნენ 60 %-მდე, რაც მას გააძლიერებდა და თუმცა ტერიტორიით სომხეთზე 3-ჯერ პატარა იქნებოდა, მაინც გაძლიერდებოდა მასზე მეტად. აი, რა დასკვნას აკეთებდა მიხეილ ჯავახიშვილი:

„ამ ისტორიულსა და უდიდეს საქმეს, - დიდი საქართველოს შექმნას, რა თქმა უნდა, დიდი ძალა სჭირდება. მოკლედ მოვჭრი: ამ გეგმას საქართველო თავისი მცირე ძალებით ვერ განახორციელებს. არც სომხეთი, არც სირია და პონტო თავისი საკუთარი ძალებით ვერც შეიქმნებიან, ვერც შეინარჩუნებენ დამოუკიდებლობას...“

საქართველო მსოფლიო ძალთა გზა და ხიდია, რომლის ხელში ჩასაგდებად კიდევ მრავალი სისხლი დაიღვრება და მის ზურგზე მრავალჯერ დაეჯახებიან ერთმანეთს დიდი სახელმწიფონი.

ჩვენი დამოუკიდებლობა ნაყოფია იმ ძალთა კომბინაციისა, რომელიც ჩვენს თვალწინ იცვლება. ჩვენი ვალია ამ კომბინაციის მიმდინარეობას გაეყვეთ და არსებული პირობები გამოვიყენოთ – ჩვენი ხალხისა და სამშობლოს სასარგებლოდ.

დამყარება, დაცვა და განმტკიცება დიდი საქართველოსი ზემოხსენებულ საზღვრებში ისეთი განუზომელი და ისტორიული საქმეა, რომ მისი გულისთვის ჩვენ ვერაფერს დავზოგავთ. თუ უზრუნველყოფილი იქნება მშვიდობა და ეროვნულ ძალთა განვითარება, მრავალჯერ იმატებს პროტესტი საქართველოს სულიერ-კულტურული გაერთიანებისა, ეკონომიკური განვითარებისა და საქართველო ნახევარი საუკუნის შემდეგ გადაიქცევა ცენტრად ევროპულ კულტურისა წინა აზიაში...“

ბოლოა, ჯავახიშვილი აღნიშნავდა, რომ მის თანამედროვე თაობას მისია ეკისრა მომავლის წინაშე, მას უნდა ესარგებლა შექმნილი მდგომარეობით და პირნათლად შეესრულებინა თავისი პასუხისმგებლობა მომავალი თაობის წინაშე.

ასეთი იყო მიხეილ ჯავახიშვილის მოსაზრება დამოუკიდებელი საქართველოს განმტკიცების, მისი სამაჰმადიანო ნაწილის გადარჩენის, საზღვრების უშიშროებისა და მომავალი პერსპექტივების შესახებ. ეს შეხედულებები გაცილილი იყო იმ ეროვნული ნიჰილიზმისაგან, რომლის გაქარწყლება დამოუკიდებლობის მოპოვებამ და მსოფლიო თანამეგობრობის თანადგომამ გამოიწვია, და რისი იმედიც ძალიან დიდი იყო 1919-1920 წლების ქართულ საზოგადოებაში.

ეს იმედები სრულიად გააქრო 1921 წელს რუსეთის მიერ საქართველოს ახალმა ანექსია-ოკუპაციამ, ტერიტორიების დაკარგვამ, ტოტალიტარული რეჟიმის გაბატონებამ.

მართალია, მსოფლიო ომის შემდეგ თურქეთის იმპერიაც დაიშალა, მაგრამ თავად თურქული სახელმწიფო კიდევ უფრო განმტკიცდა, იქ მცხოვრები არათურქი ხალხები იძულებულნი გახდნენ შერიგებოდნენ ეთნიკური სახის დაკარგვას, თურქებთან ასიმილაციას. მათი იმედი ეროვნული თვითგამორკვევის თაობაზე გაჰქრა. „ახალგაზრდა თურქთა“ ორგანიზაციის ბელადმა ქემალ ათა-თურქმა საფუძველი ჩაუყარა თურქულ ეროვნულ სახელმწიფოს, ანტანტის ქვეყნების გეგმებიც თურქეთის მიმართ ვერ განხორციელდა ჯერ რუსეთ-თურქეთის შეთანხმების, შემდეგ კი თურქეთის მმართველი წრეების ეროვნული პოლიტიკის გამო. არათუ მიხილ ჯავახიშვილის მოსაზრება, არამედ ქართველი ხალხის სურვილი – დაებრუნებინა თურქეთში დარჩენილი ქართული ტერიტორიები და ქართველები, ისტორიას ჩაბარდა. საქართველო ორად გაყოფილი დარჩა, თურქეთსა და საბჭოთა რუსეთს შორის.

როდესაც XX საუკუნის ბოლოს, საბჭოთა კავშირის დაშლის შემდეგ, ჩვენმა ქვეყანამ დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლა დაიწყო, რუსეთმა არ დაუშვა მისი გათავისუფლება, გააძლიერა ქართული სახელმწიფოს წინააღმდეგ ბრძოლა, დახვეწა მეთოდები და სეპარატისტული რეჟიმების მხარდაჭერით კიდევ უფრო დიდი საფრთხე მოუტანა ჩვენი ქვეყნის სახელმწიფოებრიობასა და სუვერენიტეტს.

ამჟამად ეს კონფლიქტი პიკშია. ამ წერილისათვის ეპიგრაფად წამძღვარებული სიტყვები კი იმდენად თანადროულია, თითქოს დიდ მწერალს წინასწარ განეჭვრიტოს ჩვენი ქვეყნის მომავალი, ან დღევანდელი დღისთვის დაენეროს ეს ფრაზები. მაგრამ დღეს, როგორც არასდროს, ისე ჭირდება ქართველ კაცს მომავლის იმედი, იმ მსოფლიო ორგანიზაციების თანადგომა, რომელთა ვალი და დანიშნულება პატარა ქვეყნების აგრესიისაგან დაცვასა, უსაფრთხოებასა და მათი მშვიდი მომავლის უზრუნველყოფაში მდგომარეობს და რისი რწმენაც დიდ ქართველ მწერალს – მიხილ ჯავახიშვილს 1919 წელს გამოქვეყნებულ წერილში ჰქონდა.

დამონებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. პროექტი საქართველოს ტერიტორიის დანაწილებისა ახალ საადმინისტრაციო ერთეულებად, თბ., 1920.
2. მიხილ ადამაშვილი, „საქართველოს საზღვრები“, გაზეთი „საქართველო“, 1919 წელი, №38.

Doctor of Historical Sciences, Chief Scientific Researcher, Department of Modern and Contemporary History, Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology

A Letter of Mikheil Javakhishvili about the Georgian Borders

Summary

Mikheil Javakhishvili's letter was published in the newspaper "Iakartvelo" in 1919. Just that time Paris Armistice Conference was carried out which were to establish borders of countries. New state-administrative arrangements were being conducted in the States which were defeated in the World War I, including Turkey. Mikheil Javakhishvili was considering that the Georgians and Armenians inhabiting this country had to found their autonomies what would enable Georgia to have firm and safe background in the South-West.

The letter is interesting by its table which shows number of the Georgians and Armenians in Turkey, territorial and demographic state of difference provinces.

ავთანდილ სონლულაშვილი

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი, ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების გამგე

სომხური ეკლესიის პრაქტიკაში საპარტიო პოლიტიკა

ცნობილია, რომ რელიგია კაცობრიობის ისტორიაში მრავალი სისხლიანი კონფლიქტის საბაზად ქცეულა; ამიტომ კონფესიური სიჭრელე პოლიტიკური დაპირისპირების საფრთხის ფაქტორად შეიძლება განვიხილოთ. მას ზედ ერთვის XX საუკუნის ბოლოს პოსტსაბჭოურ სივრცეში ეთნორელიგიური პროცესების ინტენსიფიკაცია.

საბჭოთა ათეისტური სახელმწიფოს დანგრევამ მოსახლეობის რელიგიურობის ზრდა განაპირობა. გაადვილდა უცხოეთიდან ახალი მიმდინარეობების შემოსვლა. რელიგიური პროცესის ინტენსიფიკაცია არა მარტო კონფესიური სტრუქტურის მნიშვნელოვან გართულებას, არამედ ტრადიციული საზოგადოებრივი ურთიერთობების რღვევას განაპირობებს და სოციალური შიდა დაძაბულობის მიზეზი ხდება [1, 234].

ძველთაგანვე გულღია მასპინძლად ხვდებოდნენ საქართველოში უცხო ერის წარმომადგენლებს და საჭირო პირობებს უქმნიდნენ მშვიდი ცხოვრებისათვის. მემატრიანეებმა შემოგვინახეს ცნობები, რომ ჯერ კიდევ შორეულ წარსულში მოეშურებოდნენ უცხოელები საქართველოსაკენ და აქ ნახულობდნენ თავშესაფარს [2, 20].

საუკუნეთა სიღრმიდან მოდის ქართველებისა და სომხების ურთიერთობა. სომეხი ხალხი გაჭირვების ჟამს იძულებული ხდებოდა თავისი მშობლიური ქვეყანა, საკუთარი სახლი და კარი მიეტოვებინა და თავშესაფარი უცხო ცის ქვეშ ეძებნა [3, 14]. საერთოდ, სომეხები ისტორიულად ადვილად იტანდნენ სხვა ქვეყანაში დასახლებას. მათი ცნობილი დევიზი იყო და ნაწილობრივ დღესაც რჩება: **“ვორდედელ ჰაც ენდედ გნაც, ენდედ კაც”** (სადაც პურია იქ გაიქეცი და დასახლდი, დამავრდიო) [4, 14].

ასეთი ნავსაყუდელი კი სომხებისათვის ძირითადად საქართველო იყო. უცხო მხარეში მოხვედრილი გარეშე კაცი ცდილობდა გარემოს შეწყობოდა და იგი თავისად ექცია. სხვადასხვა დროს ეს სხვადასხვანაირად ხდებოდა. სათავისოდ გადაქცევის ერთ-ერთი საშუალება იყო სომეხთა მიერ გრიგორიანული ეკლესიების მშენებლობა თბილისსა და მის შემოგარენში [5, 127].

ეხებოდა რა სომეხი ერის ხასიათს, ცნობილი მეცნიერი მიხაკო წერეთელი იმასაც აღნიშნავდა, რომ **“დაიბუდებენ ხოლმე მისუსტე-ბული ერის ტერიტორიაზე და ხანმოკლე ფარული მდგომარეობისა და სოლიდარობის შემდეგ, პირდაპირ ომს უცხადებენ თავიანთ მასპინძლებს, – ადვილად შენი ტერიტორიიდან, მე უნდა დავიჭირო იგი, როგორც უფრო ძლიერმა და ნიჭიერმა”** [6, 109].

სომეხი სასულიერო პირების **“შემოსევას”** ქართველი მოსახლეობის გრიგორიანულ სარწმუნოებაზე გადასაყვანად მასობრივი, გეგმაზომიერი ხასიათი ჰქონდა და იმართებოდა ენშიაძინიდან. ასეთი ფაქტები უკვე XVII საუკუნიდან ფიქსირდება, რასაც ყურადღება მიაქცია ზოგიერთმა ქართველმა მოღვაწემ. კერძოდ, XVII საუკუნის 30-იან წლებში საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქმა, ვითომც სარწმუნოების მტკიცედ დაცვის მიზნით, ატეხა ხმაური იმასთან დაკავშირებით, რომ გორში ერთმა ქართველმა ახალგაზრდამ ვინმე ნასყიდა ლოპამონიმ (ლომოური?) მიიღო კათოლიკური სარწმუნოება. კათალიკოსი ნასყიდას სამაგალითოდ სიკვდილით დასჯას მოითხოვდა, რისთვისაც თბილისში მოიწვია სპეციალური კრება. კრებას ესწრებოდა მეფე როსტომიც. საქმის გარჩევისას მდგომარეობა უფრო და უფრო მძიმდებოდა; ბოლოს სიტყვა აიღო ცნობილმა მოძღვარმა და დიპლომატმა ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილმა. ორატორი ჯერ როსტომ მეფისაკენ მიბრუნდა და მოახსენა: ნასყიდა **“სიკვდილის ღირსი არ არის, რადგან სარწმუნოება არ გამოუცვლია (იმ აზრით, რომ კათოლიკობაც ქრისტიანობაა) და სპარსელების წინააღმდეგ არაფერი უმოქმედიოა”**. მერე მიუტრიალდა კათალიკოსს და საყვედურის კილოთი უთხრა: **“ყოველდღე ჩვენის თვალთ ვხედავთ, რომ მრავალნი ქართველნი სომხდებიან, უფრო მომეტებული მათგანი კი მაჰმადის სარწმუნოებას ლებულობს, მაშ ვისაც უნდა გაფრანგება, რაღად უნდა დაეშალოსო”** [7, 126, 127]. ამით ჩოლოყაშვილი მიუთითებდა, ქართველის გაფრანგებით (გაკათოლიკებთ) ერს არაფერი ეკარგებოდა, იგი ქართველ კათოლიკედვე რჩებოდა, მაგრამ სომხურსა და მაჰმადიანურ სარწმუნოებაზე გადასვლით იგი ან სომხდებოდა, თურქდებოდა ან სპარსელდებოდა, და რომ მისახედავიც ეს იყო [8, 41-42].

როგორც ვერე შენიშნავდა **“На чужбине армянин становится рабочим, ремесленником, торговцем, банкиром... крупным помещиком, но никогда он не становится тем, чем был дома – крестьянином.”**

ამგვარად, საკუთარი თავისა და ვინაობის გადასარჩენად სომეხი გლეხი თავის თავში ნახულობდა ძალას. უცხო მინაზე ვაჭრობის „ორბიტაში“ ჩართული სომეხები დიდძალ ქონებას აგროვებდნენ, რომლის გარკვეულ ნაწილს ეჩმიაძინში გზავნიდნენ.

სომხური ეკლესია თავისი სიმდიდრის წყალობით ადვილად ახერხებდა სპარსელთა ხელიდან დაეხსნა საკუთარი თვისტომნი, ქართველთა შორის კი ასეთი სახსრები ძნელად საშოვარი იყო, ჩვენს ქვეყანას დიდძალი ხალხი ეკარგებოდა. ეს ვითარება სომხურ სარწმუნოებას საქართველოში პოპულარულსა და მიმზიდველს ხდიდა [8, 40]. ჩვენის აზრით, სომხური ეკლესია იმ ქართველს, რომელიც სომხურ სარწმუნოებას მიიღებდა, პირდებოდა ტყვეობიდან ახლობლის გამოსყიდვას (ალბათ იშვიათი იყო ოჯახი, რომ უცხო მხარეში გაყიდული ან ტყვედ ჩავარდნილი არა ყოლოდა). ასეთი აქტით სომხური ეკლესია საქართველოში პოზიციებს იმტკიცებდა. ამდენად, დროის ამ მონაკვეთში ქართველის მიერ გრიგორიანული სარწმუნოების მიღება განპირობებული იყო ზემოაღნიშნული გარემოებით.

ქართველების გასომხება და ქართული ეკლესიების მითვისება XVIII საუკუნეშიც გრძელდებოდა. ამ მოვლენას გარკვეულწილად ხელს უწყობდა ერეკლე მეორის ერთგვარად გულგრილი დამოკიდებულება სარწმუნოებისადმი [9, 51]. აღსანიშნავია, რომ ალა-მაჰმად ხანის მიერ თბილისის აღების დროს ირანელები სომეხებს არ ხოცავდნენ. მაშინ, როდესაც ქართველების ოცზე მეტი ეკლესია დაანგრიეს, სომხური ეკლესიები უვნებელი გადარჩა. ქართველთაგან მტრის შემოსევას ვინც გადაურჩა სომხურ ეკლესიაში დაიწყო სიარული. დოსითეოს ფიცხელაურის გადმოცემით, ჩულურეთში, კუკიაში, შაქ სოფელში, ვერაზე და ავლაბარში ძალიან ბევრმა ქართველმა მიიღო სომხურ-გრიგორიანული სარწმუნოება. ყველა ქართველი ამას ამბობდა: „ოღონდ ქრისტიანები ვიყოთ და რჯული, რომელიც უნდა იყოსო.“ ზოგიერთ ადგილას მთელმა სოფლებმა იწყეს რჯულის შეცვლა. ამ დროს მოექცნენ სომეხ-გრიგორიანელებად სოფელ თელეთის მცხოვრებლები, რადგან მტრის უკან მობრუნების შიში ძლიერი იყო. აღნიშნულ პერიოდში „გასომხდნენ“ მაისურაძეები, ლაზარეშვილები, რამილიკულაშვილები და სხვები [9, 42, 43].

მოგვიანებით, ეჩმიაძინის გავლენით დამკვიდრდა ასეთი წესი: სომეხი მდიდარი მოქალაქე ქართველი თავადის მამულს რომ შეიძენდა, ქართველი გლეხი თითქოს ვალდებული იყო ახალი მებატონის სარწმუნოებაზე გადასულიყო: სომეხ მღვდელ-მსახურთა ენერგიული ღონისძიებები („კრესტნი ხოდები“) ქართულ მოსახლეობაში, მათი მოსყიდვები, სხვსდასხვა გზით გადაბირება აიოლებდა ქართული მოსახლეობის სომხური სამღვდელოების ხელში ჩავარდნას [10, 67].

საერთოდ, სომეხები ცდილობდნენ ქართული ეკლესიების გარშემო დასახლებულიყვნენ. ისინი ჯერ ფეხს მოიკიდებდნენ ვაჭრობით, ალბ-მიცემობით, ხელოსნობით, ეკონომიკურად მოლონიერდებოდნენ და მათ საცხოვრებელ არეალში მოქცეულ ქართულ ეკლესიას გადაბირების გზით ნელ-ნელა ჩამოაშორებდნენ ხოლმე ქართულ მრევლს და ხელს მიჰყოფდნენ ეკლესიის გასომხურებას. ეს ხდებოდა პრაქტიკულად ნებისმიერი ხერხით: მოტყუებით, ძალადობით, მოსყიდვით და სხვ. ამ მოვლენას ადგილი ჰქონდა თბილისში და არა მარტო აქ [10, 33-34].

ლიტერატურაში საკმაო დამაჯერებლობითაა აღწერილი ის, თუ რა ზომებს მიმართავდა სომხური ეკლესია ქართველთა გრიგორიანულ სარწმუნოებაზე მოქცევისათვის. აი ერთი მათგანი: „გრაკლიდან ბატონს გლეხი გამოექცა. ლტოლვილმა თბილისს შეაფარა თავი. ქუჩა-ქუჩა, ფოლორც-ფოლორც, ბანი-ბან დადის გამოქცეული გიორგი ზანდარაშვილი და წვრილმანებით ვაჭრობს. ვაი-ვაგლახით ირჩენს თავს. ერთხელ ხარფუხში, აბანოების აღმართზე გრაკლელ გიორგი ზანდარაშვილს სუბსარქისის ეკლესიის მნათე შეხვდა. მნათემ ეშმაკურად გაიღიმა და გაკინტოებულ გლეხს ჰკითხა – გინდა ფული იშოვნო? მეწვრილმანეს ჯერ ეგონა მეხუმრებიანო, მერე თანდათან გამოერკვა და დარწმუნდა, საოხუნჯოდ არაფერი უთქვამს მნათეს. ფულს მართლა პირდებოდნენ, ოღონდ სამაგიეროდ მონათვლას სთხოვდნენ – ჩვენს ეკლესიაში მოინათლე და ქისას ფულით გაგივსებთ. გიორგი ზანდარაშვილი შეეყოყმანდა, რჯულის გამოცვლამ შეაშინა, მაგრამ ფლიც ძალიან უნდოდა. მნათემ ჭოჭმანი შეამჩნია და მტკიცედ უთხრა – **რჯული გამოიცვალე, ისე ვაჭარი ვერ გახდები, ვერ გამდიდრდები** (ხაზგასმა ჩემია ა. ს.). წინადადება მაცდური იყო: თუ სომხურად მოინათლებოდა, ხუთ თუმანს პირდებოდნენ. ცოლსაც თუ მონათლავდა, კიდევ ხუთ თუმანს. ათი თუმანი გიორგი ზანდარაშვილისათვის უზარმაზარი თანხა იყო. ამაზე უარის თქმა უკვე აღარ შეეძლო. მნათეს თანხმობა მისცა და სომხურად მოინათლა“ [11, 46].

ასე იქცა ქართველი გლეხი გიორგი ზანდარაშვილი სომეხ ვაჭრად – ფირუზა ზანდაროვად.

ეს არ იყო უბრალო რელიგიური ან სავაჭრო კომბინაცია, რადგან მაშინ რელიგია და ეროვნება ჯერ კიდევ განუყოფელი მცნებები იყო. რომელ სარწმუნოებასაც აღიარებდი, იმ ერის კაციც იყავი, ასეთი მაგალითი მრავალია თბილისის ისტორიაში. სომხური ეკლესიის აქტიურობის წყალობით ბევრი მართლმადიდებელი ქართველი გახდა გრიგორიანი და სომხის ერს შეემატა [12, 11].

ცნობილია, რომ ქალაქში მცხოვრებ სომეხთა ძირითად სალაპარაკო ენას როგორც ოჯახში, ისე მის გარეთ ქართული ენა წარმოადგენდა, ხოლო სომხური ენა თვით სომეხების უდიდეს ნაწილს არც

კი სცოდნია [12, 31]. ამდენად სოფლიდან ბატონს გამოქცეულ, თუ ვაჭრობის მიზნით სარწმუნოება გამოცვლილ ქართველ გლეხს სომხური ენის უცოდინარობა ხელს არ უშლიდა თბილისის სომხურ მოსახლეობასთან ურთიერთობაში. იაკობ გოგებაშვილი 1897 წელს აღნიშნავდა, რომ თბილისში მცხოვრებ მდიდარ სოლოლაკელებს შორის შეიძლება დავასახელოთ არა ერთი და ორი გვარი, რომელია წინაპარნიც ქართველი მართლმადიდებლები იყვნენ [12, 48].

1822 წლისათვის საქართველოში იყო 145 გრიგორიანული ეკლესია. გრიგორიანულ სარწმუნოებას მისდევდა 325 სოფელი 12044 კომლით [9,74].

ქართული ეკლესიის ისტორიისა და თბილისის სიძველეების საუკეთესო მცოდნე პლ. იოსელიანი ქართული ეკლესიების შესახებ გაოცებული კითხულობდა: „неизвестно, по какому случаю владеют теперь армяне?!“

ეს კითხვა აწვალავს ქართველ ხალხსაც და კონკრეტულად პასუხი ვერ მიუღია. ქართველი ერის და ეკლესიების თავზე დამტყდარი ეს უბედურება ისტორიულმა მიზეზებმა განაპირობა. პერმანენტული შემოსევებისაგან გაპარტახებულ ქართულ ეკლესია-მონასტრებს უცერემონიოდ დაეუფლენ ლტოლვილი თუ ჩამოსახლებული სომხები. ეს ხდებოდა უმრავლეს შემთხვევაში არც თუ მისაღები ხერხებით [10, 19-20].

ამასთან დაკავშირებით ჯერ კიდევ 1885 წელს გაზეთი „ივერია“ გულისტკივილით წერდა: სომხები, „ვინც ღვიძლ ძმად მიგვაჩინა, ვინც – საქართველოს კალთის ქვეშ იპოვა რქა ცხოვრების ხსნი-სა, დღეს ისინი გამხდარან მოსისხლე მტრად. ამ დიდებულთა წარწერებით აღსავსე ქვათა და უმსგავსოებათა სავსე ხელით ცდილობენ შემუსრონ და ამოამტვირონ წერაქვით ქართული წარწერები. . . არაბები ბატონობდნენ მათ 200 წელიწადი და ისინი არ სჩადიოდნენ ამ ამბებს, რასაც დღეს ვხედავთ და გვესმის. მისდგომიან და ანგრევენ ტაძრებს რკინის კეტებით და წერაქვით, ანადგურებენ ნახატებს, თვალებს სჩიჩქნიან წმინდანებს და სხვ. სამარცხვინოა, რომ მამა-პაპათ სისხლით შერეული კირით აღშენებულნი ტაძრანი დაისაკუთრონ გუშინდელ მოსულთა და მკვიდრნი კი განდევნილ იყვნენ თავისსავე მამულში, მით უფრო სათაკილოა ამგვარი მოვლენა, რომ იქნებ ხარაჯაც დაადონ ჩვენს მლოცველებს ამ მამა-პაპათა სალოცავებში“ [13]. სიკეთის დაუნახაობით გულნატკენი ადამიანის სიტყვებია. სამწუხაროდ, ეს ყველაფერი სიმართლეა, რაზეც ქართული ქვანი მწარედ მოთქვამენ.

ათი წლის შემდეგ იმავე „ივერიის“ ფურცლებზე ესტატე მირიანაშვილი გულისტკივილით აღნიშნავდა, რომ „სომხები სამცხე-ჯავახეთში არსებულ ხელოვნებისა და განათლების ძეგლებს ისაკუთრებდნენ“. მის მაგალითად დასახელებულია კუმურდოს ეკლესია,

რომლის კედლებშიც შემდეგაა ჩატანებული ერთი ქვა სომხური წარწერით. სომხები დავობდნენ მდინარე ფოცხოვის მარჯვენა კიდეზე გაშენებულ მოღნილის ეკლესიაზე, რომ თითქოს იგი მათ ეკუთვნოდათ. ამის „დასამტკიცებლად“ იმონებდნენ ეკლესიასთან დაგდებულ სომხურ წარწერიან ერთ საფლავის ქვას, რომელიც წინათ არსად არ ჩანდა. სომხების თავაშვებულობა იქამდე მივიდა, რომ სოფელ ბუნაშეთში თეთრი კირით შეღებეს ეკლესიის ხუცური წარწერა და დაისაკუთრეს. სოფელ ხორელიაში ძველ მართლმადიდებლურ ეკლესიაზე სომხებმა ქართული წარწერა ნაშაღეს და სომხური დაანერეს. სომხები თავიანთ საკუთრებად მიიჩნევენ ყურათუნის, ბარაღეთის, აზავრეთის და სხვა ეკლესიებს [14].

საქართველოში დასახლების შემდეგ, ი. გვარამაძის თქმით, სომხები „არ დასჯერდნენ ჩვენის მამაპაპების სისხლით დაცულს პოხიერს მიწაწყალსა, მისგან მიღებულს მრავალწიარ სიკეთე სიმდიდრესა... გაიმაგრეს ურთიერთისგან ზურგმხარი და უწყეს ნგრევა ჩვენსა სათაყვანო ეკლესია-მონასტრებსა. სადაც შეძლეს, დაისაკუთრეს, ხუცური წარწერები ნაშაღეს და თავიანთებურს ჯღაბნა დაუწყეს... ბევრგან ქართულ წარწერიანი სასაფლაოები დაღუნეს... კათოლიკეთ სასაფლაონი ეკლესიის გარშემო აღარ გააბოგინეს... დღემდის ქურთები, თურქმენები, მაჰმადიანები უფრო კრძალვით და პატივისცემით ეპყრობიან ჩვენს ეკლესიებს და ზოგიერთი სომეხთაგანი კი მტრულად გვეპყრობიან. თბილისსაც ისაკუთრებენ, ასპინძა და აბსთუმანი რალა სახსენებელია...“ [15,90].

გვარამაძე ამხელს, რომ ეს არ არის ადგილობრივ ცალკეული გამოვლინება, რომ ეს სომხური გლობალური ნაციონალური პოლიტიკის შედეგია, რომელიც გამომჟღავნებულია „მშაკის“ პუბლიცისტის მიერ გამოთქმულ თეორიაში „სადაც სომხები ცხოვრობენ, სომხეთი უნდა ვუნოდოთ, თბილისსაც კიო“. საქმე იქამდეც კი მივიდა, რომ ი. გვარამაძის რწმუნებით, ქართველ კათოლიკეებს სომხურ წირვა-ლოცვას აიძულებდნენ [15, 90].

ჯერ კიდევ 1811 წლის შემდეგ, როცა რუსეთის მთავრობამ, საეკლესიო სამართლის უხეში დარღვევით, ქართული ეკლესიის ავტოკეფალია გააუქმა და რუსული წირვა-ლოცვა დაიწყო, ხალხი პროტესტის ნიშნად ეკლესიებს სტოვებდა. ამით სარგებლობდნენ სომხურ-გრიგორიანული ეკლესიის მესვეურნი და უკანონოდ იკავებდნენ ქართულ მართლმადიდებლურ ეკლესიებს. მათ ხელში ჩაიგდეს ქართული ეკლესიები თბილისში, გორში, თელავში, დუშეთში. სომხური ნაციონალისტური ბურჟუაზია, რომელსაც დიდი ეკონომიკური შესაძლებლობანი გააჩნდა ქართული ეკლესიების მიტაცებას ჩვეულებრივ მოვლენად მიიჩნევდა. უფრო მეტიც, ცდილობდა მოეძებნა არგუმენტაცია თავიანთი უკანონობის დასასაბუთებლად [16, 11]. ეს პროცესი მთელი XIX საუკუნე გრძელდებოდა.

1897 წელს ცნობილი რუსი მოღვაწე ვასილ ველიჩკო აღნიშნავდა, რომ „ისტორიულ-არქეოლოგიურად სომხები ქართველებს უსინდისოდ დარცვავენენ – ისტორიული ძეგლებიდან ამოკანვრით შლიან ქართულ წარწერებს, იტაცებენ უძველეს მართმადიდებლურ სამრეკლოებს და დაცარიელებულ ეკლესიებს.“ ამის დასტურად ავტორს მოჰყავს ფაქტობრივი მასალა [17, 74].

სომხურ მოსახლეობას XX საუკუნის დასაწყისისათვის, მხოლოდ შიდა ქართლში 133 ეკლესია და 137 მღვდელი ემსახურებოდა, მრევლი კი 100 ათას კაცს აღწევდა [18, 4].

1925 წელს სომხურ-გრიგორიანულ ეკლესიას გამოეყო „თავისუფალი სომხური ეკლესიის ძმობა“, რომელიც ითვლიდა ყველა სომხური ეკლესიის 65%-ს.

1934 წლის 26 ივლისს ერმიადინში ჩავიდა ახალციხის რაიონის სოფელ ჩალრაშენიდან ვინმე ტერ-აკოფოვი და უმაღლესი სასულიერო საბჭოსაგან მოითხოვდა დასახელებულ სოფელში მღვდლად დანიშვნას. ტერ-აკოფოვი წინასწარმეტყველებდა უახლოეს ხანში საბჭოთა ხელისუფლების ლიკვიდაციას [19, ფურც. 23].

საქართველოს ტერიტორიაზე მოქმედებდა „იმერეთ-საქართველოს“ სომხური ეპარქია რეზიდენციით თბილისში, რომელიც აერთიანებდა 4 ეკლესიას 14 მღვდელმსახურით. მათგან თბილისში – „სურბ გევორქის“ და „ერმიადინის“, ახალციხეში „ლუსავოროჩის“ და ახალქალაქში „ხაჩი“-ს ეკლესიები.

XX საუკუნის შუა ხანებში ეპარქიის ხელმძღვანელი იყო ეპისკოპოსი ტერ-სტეფანოვი. სტეფან შმაგონის ძეს მღვდლად კურთხევის შემდეგ ეწოდა ტერ-კომიტასი. ეპისკოპოსი უშუალოდ ემორჩილებოდა ყოველთა სომეხთა კათალიკოსს ვაზგენ პირველს, რომლის რეზიდენციას წარმოადგენდა სომხეთში ერმიადინის კათედრალური ტაძარი.

ეპარქიასთან არსებობდა ეპარქიული საბჭო, რომელშიც შედიოდა სამღვდელთა 3 წევრი და ბერებიდან 2 წევრი.

მღვდელმსახურებს შორის მნიშვნელოვანი რაოდენობა რეპატრიანტები იყვნენ. მრავალი მათგანი თავის გარემოცვაში უკმაყოფილებას გამოთქვამდა საბჭოთა კავშირში ჩამოსვლისა და ცხოვრების გამო.

ეპარქიის საშუალო წლიური შემოსავალი შეადგენდა 700 ათას მანეთს. აქედან 400 ათასამდე იგზავნებოდა ერმიადინის სასულიერო ცენტრში, ხოლო დანარჩენი ნაწილდებოდა საეკლესიო საჭიროებისათვის. ძირითადად საეკლესიო შემოსავალი შედგებოდა სანთლებისა და ჟურნალის – „ერმიადინი“ გაყიდვით. ჟურნალი ერმიადინში იბეჭდებოდა.

50-იანი წლების მეორე ნახევარში სომხურმა ეკლესიამ გაააქტიურა თავისი რელიგიური მოღვაწეობა, რამაც მრევლის გაზრდა

ამოიწვია. განსაკუთრებით ხალხმრავლობა იყო „სურბ გევორქის“ ეკლესიაში, რომელიც კრასილის ქუჩა №5-ში მდებარეობდა. კვირადღეებში და რელიგიურ დღესასწაულებზე ზოგჯერ მიყავდათ ეკლესიაში სკოლამდელი და მოწაფე ბავშვები.

საზეიმო და მიმზიდველი გარემოების შექმნის მიზნით სასულიერო წოდება პერიოდულად იწვევდა სახელმწიფო ფილარმონიის მსახიობებს, რომლებიც ფულადი ანაზღაურებით საეკლესიო გუნდთან ერთად ასრულებდნენ რელიგიურ სიმღერებს [20, ფურც. 27-28].

აღდგომის დღეებში სომხურ ეკლესიებში ხალხმრავლობა იყო. მაგალითად თბილისის „სურბ გევორქის“ სომხურ ეკლესიაში 1954 წლის 18-25 აპრილს შვიდი ათასზე მეტი მორწმუნე მივიდა. ერმიადინის სახელობის ეკლესიაში 3800 მორწმუნე ლოცულობდა. დიდი ნაწილი ხალხმრავლობის გამო ეკლესიის გარეთ იმყოფებოდა. განსაკუთრებით მრავლად იყო ახალგაზრდობა. ნებაყოფლობითა შემოსირობობამ ორ სომხურ ეკლესიაში შეადგინა 22 139 მანეთი [21, 6].

სომეხი – გრიგორიანების გააქტიურებას ხელი შეუწყო 1957 წელს ყოველთა სომეხთა კათალიკოსის ვაზგენ პირველის სტუმრობამ. საქართველოს პატრიარქთან მელქისედეკ მესამესთან შეხვედრის შემდეგ, მისივე თხოვნით ის მიიღო საქართველოს უმაღლესი საბჭოს თავჯდომარე მ. ჩუბინიძემ. ვაზგენმა მოითხოვა, რომ საქართველოში სომეხთა საეპარქიო საბჭოსთვის გამოეყოთ 4 ოთახი საცხოვრებელი სახლიდან, რომელიც მდებარეობდა წმინდა გიორგის სახელობის ეკლესიის ეზოში და გაენთავისუფლებინათ ეს შენობის მიხედვით აღნიშნული ეკლესიის ეზოდან უნდა გაეტანათ ტრანსფორმატორის პუნქტი. უმაღლესი საბჭოს თავჯდომარე შეპირდა კათალიკოსს ბოლო ორი პუნქტის შესრულებას. თუმცა ეს დაპირება ერთი წლის შემდეგაც არ სრულდებოდა, რის გამოც სომეხეთის კათალიკოსი წერილობით მიმართავდა საქართველოს ხელისუფლებას შეესრულებინათ დანაპირები.

ვაზგენის მეორე თხოვნა ითვალისწინებდა საქართველოში 18 ახალი სომხური ეკლესიის გახსნას. მათ შორის თბილისში, შულავერში, თელავში, ბათუმში, სოხუმში, ველისციხეში და ბოლნისში [22, ფურც. 5-6].

მას შემდეგ, რაც ჩანაფიქრი ვერ განხორციელდა მღვდელმსახურები თვითნებურად მიემგზავრებიან სომხებით დასახლებულ სოფლებში – ახალციხისა და ახალქალაქის რაიონებში, ასევე ბათუმსა და სოხუმში მორწმუნეთა გრძნობების გასაღვივებლად. ადგენენ კოლექტიურ წერილებს ეკლესიების გახსნასთან დაკავშირებით.

ერმიადინის სასულიერო ცენტრი, კერძოდ, კათალიკოსი ვაზგენ პირველი, დიდ იმედებს ამყარებდა საქართველოში სომხურ-გრიგო-

რიანული ეპარქიის საქმიანობაზე. რელიგიურ დღესასწაულებზე თბილისში გზავნიდა შედარებით მომზადებულ და ცნობილ ავტორიტეტებს, რომლებიც თავის ქადაგებებში აღვივებდნენ რელიგიურ გრძნობებს მორწმუნეებში.

როგორც აღვნიშნეთ, „სურბ გევორქის“ ეკლესია დიდი რაოდენობით იღებდა რელიგიურ ჟურნალ „ერმიაძინს“ და „საეკლესიო კალენდარს“, რომლებსაც მღვდელმსახურები ავრცელებდნენ თბილისის მოსახლეობაში, ასევე საქართველოს სომხებით დასახლებულ რაიონებში და ყიდდნენ სპეკულაციურ ფასებში [20, 28-29].

ამჟამად მსოფლიოში სომხურ-გრიგორიანული ეკლესიის ოთხი საპატრიარქოა: ერმიაძინში, ალექსანდრიაში, კონსტანტინოპოლში და კუნძულ კვიპროსზე. მსოფლიოს სხვადასხვა ქვეყანაში ამავე ეკლესიის 32 საეპისკოპოსო მოქმედებს [9, 43].

თანამედროვე სომეხი ფალსიფიკატორი მეცნიერის პარუირ მურადიანის „მტიკცებით“ მცხეთის ჯვარი სომეხი თედოსაკის ამჟინებული ყოფილა. რასაც თავის დროზე საკადრისი პასუხი გასცეს ქართველმა მეცნიერებმა [10, 4-5]

1995 წელს ერევანში გამოქვეყნდა სამველ კარაპეტიანის რუკა – ცნობარი – „სომხური ეკლესიები საქართველოში“, რომლის მიხედვით საქართველოში 650 სომხური ეკლესიაა.

კარაპეტიანის კიდევ ერთი ახალი „აღმოჩენის“ მიხედვით ქვემო ქართლი და ჯავახეთი „ისტორიული სომხეთი“ ყოფილა და სომხური ტოპონიმები-ბოლნოფორ, ქვეშაფორ, კანგარეჟ, მანგლესაცეფორ, თრელქ და ჯავალქს თითქოს შეესატყვისება დღევანდელი მარნეული, ბოლნისი, დმანისი, თეთრი-წყარო, ნალკა, ნინოწმინდა, ახალქალაქი და ასპინძა.

კარაპეტიანს უნდა მოეხსენებოდეს, ქვემო ქართლი ანუ გოგარანი (სომხები, რომ გუგარქად მოიხსენიებენ) არის ძირძველი ქართული მიწა, ისე როგორც სამცხე-ჯავახეთი. ქართულსა და უცხოურ წყაროებზე, რომ აღარაფერი ვთქვათ, აღნიშნული ტერიტორიის ქართულობა დადასტურებულია თვით ძველი სომეხი ისტორიკოსების ნაშრომებში: აგათანგელოსი, მოვსეს ხორენაცი, ჰოვანეს დრასხანაკერტელი, უხტანესი, VII საუკუნის სომხური გეოგრაფია „ამხარაცუიცი“ და სხვა [10, 9-10].

საუკუნეების მანძილზე ქართული ტერიტორიების სომხურად გამოცხადების პროპაგანდის შედეგი იყო, რომ 1881 წელს თბილისში გამართულ რუსეთის არქეოლოგთა V ყრილობაზე ცნობილმა აღმოსავლეთმცოდნემ, პროფესორმა დ. ხვოლსონმა თავის გამოსვლაში განაცხადა: „მე ბედნიერი ვარ, რომ ვიმყოფები სომხეთის დედაქალაქ თბილისში“ [23, 273]. მოგვიანებით გაზეთმა „ნოვოსტიმ“ ქართული მართლმადიდებლობის უდიდესი ძეგლი - მცხეთა და ვერ-

ცხლისფერი არაგვის ხეობა წარმოადგინა, როგორც „მგზნებარე სომხეთი“ [17, 119].

აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ 1885 წლამდე არსებული საქართველოს სომხური ეპარქიის სინოდალური ჩანაწერები დაცული იყო საქართველოს ცენტრალურ ისტორიულ არქივში. 1965 წელს საქართველოს საარქივო სამმართველოს უნიათო ხელმძღვანელობამ იგი გადასცა სომხეთის სახელმწიფო არქივს. ეს კანონის დარღვევა კი არ იყო მარტო, არამედ ეროვნული დანაშაულიც. მათი უფიცობის გამო დღეს საქართველოს მკვლევარები იძულებულნი არიან ერევანში წავიდნენ და იქ იმუშაონ.

პლ. იოსელიანი პირდაპირ მიუთითებს თბილისის სომხური ეკლესიის სურბ – შანის (წმ. ჯვარი) მართლმადიდებლობის, ე. ი. ქართულობის შესახებ. ძველი ქართული ტრადიციით, წმ. ნიკოლოზის სახელი ფუძემართულ ეკლესიაზე აგებულ, სომხურად ქცეულ სურბ-წმანის ეკლესიას სახელწოდებაში შემორჩა. ამ ეკლესიის ცენტრალური საკურთხეველი წმ. ნიკოლოზ სასწაულმოქმედის სახელისაა.

XVIII საუკუნის დასაწყისამდე ეს ეკლესია ქართული სალოცავი იყო, მაგრამ 1703 წლის სომხური ქტიტორული წარწერის მიხედვით, მის ახლად აშენებას, შესდგომა ვინმე მელიქ კიორკი. ადრე კი, მელიქ კიორკის მამა – ასლამაზას და პაპას ამირას გარკვეული სამუშაო შეუსრულებიათ. მათ თავიანთი თანამდებობის წყალობით (მამასახლისები ყოფილან) არ გაუჭირდებოდათ უპატრონო ქართული ეკლესიის ხელში ჩაგდება. თუმცა გამორიცხული არ არის კიდევ უფრო ადრე მომხდარიყო მითვისება [10, 15-16].

საქართველოს სომეხთა საეპარქიო კათედრალური ტაძარი – სურბ გევორგი ოდითგან ქართული ეკლესია ყოფილა. რა მიზეზით გახდა სომხური გრიგორიანული ეკლესია გაუგებარია [10, 31]. ქართველთა სატახტო ქალაქში, მის ციხე სიმაგრესთან მიმდებარე ეკლესია, ბუნებრივია იქნებოდა ქართული მართლმადიდებლური ეკლესია და არა გრიგორიანული. თუ გავითვალისწინებთ „ტრადიციას“ სომეხთა მიერ ქართველთა ეკლესიების დაუფლების დაუცხრომელი ლტოლვისა, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ ძველი ეკლესია იყო ქართული, რომლის რესტავრაცია მოახდინეს სომხებმა და აქციეს თავიანთ ტაძრად.

ძნელია თქმა როდის აშენდა თბილისში პირველი სომხურ – გრიგორიანული ეკლესია, მაგრამ ფაქტი ერთია – ქართული და სომხური ეკლესიების დაშორების (608 წ.) შემდეგ ქართული დიოფიზიტური ეკლესია გულმონყალე ვერ იქნებოდა სომეხი მონოფიზიტების მიმართ. ამგვარ ისტორიულ ფონზე ძნელი წარმოსადგენია სომხური ეკლესია ქართული ციხე-სიმაგრის ეზოში ან, მასთან მიმდევ-

ბარე ტერიტორიაზე აშენებულიყო. ბუნებრივია ეს იყო ქართული მართლმადიდებლური ეკლესია [10,32-33].

თანამედროვე შახატუნიანების, ტერ-აბრამიანების, ნახაპეტიანების, ერიცოვების, არწრუნების, ვერმიშევეების, ზაბახანიანების ანტიქართული მიმართულების პუბლიკაციები დღესაც გრძელდება.

სომეხ ავტორს ლევონ ისახანიანს მიაჩნია, რომ „სომხური მოსახლეობა ყოველთვის წარმოადგენდა საქართველოში საზოგადოების ერთ-ერთ მთავარ ჯგუფს, რომელიც მონაწილეობდა ქვეყნის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებაში და ადეკვატურად პასუხობდა სხვადასხვა სახის გამოწვევებს„ (ხაზგასმა ჩემია ა.ს.) [24, 49].

იგივე ავტორი თვლის, რომ სომხური სამოციქულო ეკლესია ცალკე ეპარქიით არის წარმოდგენილი საქართველოში V საუკუნიდან. საუკუნეების განმავლობაში სომხურ ეპარქიას საქართველოს ტერიტორიაზე აუშენებია „600-ზე მეტი სასულიერო დანიშნულების შენობა = ნაგებობა, კერძოდ კი ეკლესიები, სალოცავები, სასულიერო სასწავლებლები და სხვა“.

ისახანიანი ბუნებრივია წყაროებს არ ასახელებს. ამავე დროს უკმაყოფილებას გამოთქვამს, რომ თურმე „საქართველოში აღმსარებლობის თავისუფლების უზრუნველყოფას რამდენიმე პრობლემა ახასიათებს, რომელთაგან ყველაზე მნიშვნელოვანი არის რელიგიის თავისუფლებისა და რელიგიური ორგანიზაციების საქმიანობის მარეგულირებელი კანონმდებლობის არარსებობა და ზოგადი საკანონმდებლო ვაკუუმი ხსენებულ სფეროში“ [24, 49].

მაგრამ ბატონი ლევონის პრეტენზიები ამით არ მთავრდება. მას მოუგვარებლად მიაჩნია ზოგიერთი ტაძრის მდგომარეობა და მიკუთვნების საკითხი. სხვა მოთხოვნებთან ერთად, მისი აზრით, უნდა განისაზღვროს „საქართველოში სომეხთა სამოციქულო წმიდა ეკლესიის სათანადო სამართლებრივი სტატუსი“ [24, 50].

და ბოლოს, მინდა შევახსენო სომეხ მეცნიერებს და საქართველოს სომხურ მოსახლეობას, 1996 წლის ივნისში სომხეთის ყოფილი პრეზიდენტის ლევონ ტერ-პეტროსიანის ოფიციალური ვიზიტის დროს, თბილისში, სომხურ დიასპორასთან შეხვედრისას წარმოთქმული სიტყვები: „რა სირთულეებსაც უნდა განიცდიდეთ, მოდით ვიყოთ გულახდილნი: დამისახელეთ მსოფლიოში თუნდაც ერთი სახელმწიფო, იქნება ეს ამერიკის შეერთებული შტატები, სადაც მილიონი სომეხი ცხოვრობს, საფრანგეთი, იქ მცხოვრები 400 ათასი სომეხით, სირია, ირანი, ერაყი, ლიბანი, არგენტინა, ან თუნდაც რუსეთი. შუა აზია... დამისახელეთ საქართველოს მსგავსი სხვა ქვეყანა, სადაც სომხურ თემს ჰქონდეს ორასზე მეტი სომხური სკოლა, და კიდევ ერთხელ ვიმეორებ, ეკლესიები, თეატრი, გაზეთი, ჰყავდეს დე-

პუტატები. ასეთი ქვეყანა არ რსებობს... ჩვენმა ხალხებმა უნდა შეძლონ, რომ საკადრისი პასუხი გასცენ უპასუხისმგებლო ადამიანებს, რადგან ნებისმიერი სომეხი, რომელიც საქართველოს წინააღმდეგია, უწინარეს ყოვლისა, არის არა ქართველთა, არამედ სომეხთა მტერი, და ანალოგიურად – სომხეთის მოწინააღმდეგე ნებისმიერი ქართველი, უწინარეს ყოვლისა, თვით ქართველი ხალხის მტერია“ [25].

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. ი. ჯუჰაშვილი, მრავალცოლიანობა და დროებითი ქორწინება, კრ. „კავკასიის ეთნოლოგიური კრებული“, თბ., 2005.
2. რ. ბარამიძე, ქართული საისტორიო პროზა, თბ., 1971.
3. ვ. ნალბანდიანი, თბილისი ძველ სომხურ მწერლობაში, თბ., 1959.
4. ჯ. ბაქრაძე, ორი წერილი მესხების შესახებ, თბ., 1995.
5. თ. ბერიძე, და აღმოცენდა თბილისი, თბ., 1977.
6. მ. წერეთელი, ერი და კაცობრიობა, თბ., 1990.
7. მ. თამარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, თბ., 1902.
8. შ. ლომსაძე, გვიანი შუასაუკუნეების ისტორიიდან, თბ., 1979.
9. შ. თეთვაძე, ო. თეთვაძე, სომხები საქართველოში, თბ., 1998.
10. ბ. არველაძე, „სომხური“ თუ ქართული ეკლესიები საქართველოში?! თბ., 1996.
11. ა. ბაქრაძე, და დამრჩა... სევდა წარუბაძველი, „კრიტიკა“, 1978, №1.
12. შ. კაკურია, ქ. თბილისის მოსახლეობა 1803-1970, თბ., 1979.
13. გაზეთი „ივერია“, №159, 1885.
14. გაზეთი „ივერია“, 1895, 6 იანვარი.
15. მ. სამსონაძე, მგზნებარე პატრიოტი, მეისტორიე და მოაზროვნე, ყურნალი „ანალები“, 2001, №1.
16. ს. ვარდოსანიძე, კირიონ II, ოზურგეთი, 1993.
17. ვ. ლ. ველიჩკო, კავკასია რუსული საქმე და ტომთაშორისი საკითხები, მთარგმნელი – რ. ჯალალანია, თბ., 2007.
18. თ. ოჩიაური, დაკრძალვის წესები ქართლში ძველად და ახლა, თბ., 1987.
19. საქართველოს უახლესი ისტორიის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი, შემდეგში სუიცსა, ფ. 1547, ანან. 1, საქ. 37.
20. საქართველოს პრეზიდენტის არქივი, შემდეგში სპა, ფ. 14, ანან. 34, საქ. 438.
21. სუიცსა, ფ. 600, ანან. 16, საქ. 262.
22. სუიცსა, ფ. 1880, ანან. 3, საქ. 36.

23. ე. თაყაიშვილი, რჩეული ნაშრომები, ტ. 1 თბ., 1968.
 24. ლევონ ისახანიანი, სომხური ეპარქია საქართველოში: ისტორია და თანამედროვეობა, II საერთაშორისო სიმპოზიუმის მოხსენებებთან მოკლე შინაარსი, თბ., 2005.
 25. გაზეთი „საქართველოს რესპუბლიკა“, 1996, 7 ივნისი.

Avtandil Songulashvili

Doctor of History, Professor Head of Department, of Modern and Contemporary History, Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology

CLAIMS OF THE ARMENIAN CHURCH IN GEORGIA

Summary

The Armenians living in Georgia have been making attempts of appropriation of the Georgian churches within the centuries, for this they were using different ways. Armenian falsifier scientists of the last years Paruir Muradyan, Samvel Karapetyan, Levon Isakhanyan etc. think that there are over 600 Armenian churches in Georgia and that the Armenian eparchy has been existing since V century.

Their judgments are devoid of any kind of scientific values what is clearly proved by both the Georgian and Armenian written sources. Incorrect position of some Armenians was fairly assessed by former President of Armenia Ter-Petrosyan. The Armenians' tendentious publications reveal even more their falsehood and prejudice truth of their own past.

ელდარ ბუბულაშვილი

ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი

აგზარქოსოვის პერიოდში არსებული სასულიერო სასწავლებლები

(ზოგადი დახასიათება)

საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის გაუქმების შემდეგ რუსეთის ცარიზმის პოლიტიკის გატარებას ემსახურებოდა საეგზარქოსოსადმი დაქვემდებარებული სასულიერო სასწავლებლები. სწავლების მეთოდებით, მიზნებითა და ამოცანებით საქართველოში დაარსებული სასულიერო სასწავლებლები დიდად განსხვავდებოდა ანალოგიური ტიპის რუსეთში არსებული სასწავლებლებისაგან. რუსეთში მოქმედი სასულიერო სასწავლებლების მიზანი იყო ახალგაზრდების სულიერი განვითარება, საქართველოში დაარსებულ სასწავლებლებს კი გარკვეული პოლიტიკური დატვირთვაც ჰქონდა. სასწავლებლების მეშვეობით, რუს მოხელეებს სურდათ ადგილობრივი მოსახლეობის რუსიფიკაცია და იმპერიის ერთგული ქვეშევრდომების აღზრდა. ასეთი დიდი დატვირთვის გამო ისინი დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდნენ სასულიერო სასწავლებლებს და ფინანსებს არ იშურებდნენ მათ გასაფართოებლად.

ჯერ კიდევ, სახელმწიფოებრიობის დაკარგვამდე, საქართველოში უძველესი დროიდან ეკლესია-მონასტრებთან არსებობდა სკოლები, ხოლო XVIII ს-ის მეორე ნახევარში მეფე ერეკლე II-ისა და კათოლიკოს ანტონ I-ის ინიციატივით თელავსა და თბილისში დაარსდა სასულიერო სემინარიები. რუსული მმართველობის დამყარებისთანავე საქართველოში გაუქმდა სასულიერო განათლების სისტემა და დაიწყო რუსული ტიპის სასწავლებლების გახსნა [1, 37]. რუსეთში სასულიერო განათლებას განვითარების გარკვეული გზა ჰქონდა განვლილი, დასრულებული სახე მან 1814 წლის 30 აგვისტოს დებულებით მიიღო. ამ დებულებით სასულიერო განათლების სისტემა 4 საფეხურისაგან შედგებოდა: სასულიერო აკადემია, სასულიერო სემინარია, სამაზრო სასწავლებლები და სამრევლო სკოლები. აქედან სასულიერო აკადემიები მხოლოდ რუსეთის დიდ ქალაქებში – მოსკოვში, კიევი, პეტერბურგსა და ყაზანში არსებობდა [2, 162]. რუ-

სეთის ხელისუფლების მიერ სასულიერო განათლების სისტემაში განხორციელებული გარდაქმნების შედეგად საქართველოში დაარსდა სასულიერო სემინარია, სამაზრო სასწავლებლები და სამრევლო სკოლები. რუსეთის ყველა ეპარქიაში არსებობდა სასულიერო სემინარიები, საეგზარქოსოს დაქვემდებარებული 4 ეპარქიის სასულიერო კადრების მომზადებას XIX ს-ის 90-იან წლებამდე ემსახურებოდა თბილისის სასულიერო სემინარია, 1894 წელს კი ასეთი სემინარია გაიხსნა ქუთაისში, რომელმაც 1904 წლამდე იარსება [3, 16].

ჯერ კიდევ ავტოკეფალიის გაუქმებამდე, მთავარმართებელ ატორმასოვს სურდა თბილისში სემინარიის დაარსება, მაგრამ უსახსრობის მომიზეზებით მიზანი ვერ შესრულდა [4, 20]. ჩვენი აზრით, ხელისუფლების მიერ უსახსრობის მომიზეზება გარკვეული პოლიტიკური ნაბიჯი უნდა ყოფილიყო, რადგან მთავრობას, რა თქმა უნდა, არ აწყობდა – ავტოკეფალიის არსებობის პირობებში – თბილისში გახსნილიყო სემინარია, რომელიც კათოლიკოს ანტონ II კონტროლქვეშ იქნებოდა. ავტოკეფალიის გაუქმების შემდეგ, 1817 წლის ოქტომბერში, ეგზარქოს თეოფილაქტეს დროს, თბილისში გაიხსნა რუსული სასულიერო სემინარია.

1830 წელს დასავლეთ საქართველოს სამღვდლოებამ ეგზარქოსს თხოვნით მიმართა, ქუთაისში გახსნილიყო ანალოგიური სემინარია ან ლიტურგიკული კლასი. მიზეზად დასახელებული იყო ის ფაქტი, რომ სიღარიბისა და სიშორის გამო დასავლეთ საქართველოს მკვიდრთ უჭირდათ თბილისში ცხოვრება. მართალია, ეგზარქოსმა ქუთაისში სემინარიის შესახებ სათანადო შუამდგომლობა აღძრა სინოდის წინაშე, მაგრამ იმ დროისათვის ხელისუფლებამ არ დააკმაყოფილა ეგზარქოსის მოთხოვნა კადრების ნაკლებობისა და სახსრების უქონლობის მომიზეზებით [5, 182]. მოგვიანებით, 1894 წლის 19 ივნისში, გაბრიელ ეპისკოპოსის ძალისხმევით ქუთაისში გაიხსნა სემინარია. თბილისის სემინარიისაგან განსხვავებით, ქუთაისის სემინარიაში არ ასწავლიდნენ გერმანულს, ლათინურსა და ფრანგულ ენებს. თბილისის სემინარიის მსგავსად, აქაც იღვევებოდა ქართული ენა. გაბრიელ ეპისკოპოსის დაჟინებული მოთხოვნით ქუთაისის სემინარიაში დიდი ყურადღება ეთმობოდა ქართული საეკლესიო გალობის სწავლებას [6, 124]. უნდა აღინიშნოს, რომ ქართულ სასულიერო სემინარიებში საერთოდ არ ისწავლებოდა ასკეტიკა, ქრისტიანული ფილოსოფია, პატრისტიკა, მაშინ როცა ჩამოთვლილი საგნების სწავლებას რუსეთის შიგა გუბერნიების ეპარქიის სემინარიებში დიდი ადგილი ეთმობოდა.

ხელისუფლებამ გაუქმებული ქართული სასულიერო სკოლების ნაცვლად სამაზრო სასწავლებლები დააარსა თბილისში, თელავში, სიღნაღში, დუშეთში, გორში, ახალციხეში, ქუთაისში, ზუგდიდში, სენაკში. სამაზრო სასწავლებლები იყო ერთკლასიანი, ორნაირი

კურსით. დაბალ განყოფილებაში ისწავლებოდა რუსული და სლავურ-გრამატიკა, საეკლესიო გალობა, ბერძნული და ლათინური ენები, მალალ განყოფილებაში კი – ვრცელი კატეხიზმი, საღვთო ისტორია, გეოგრაფია და რუსეთის ისტორია [2, 162]. გარდა ზემოჩამოთვლილი სასულიერო სასწავლებლებისა, XIX ს-ის 30 წლებიდან მთელი საქართველოს მასშტაბით არსებობდა სამრევლო სკოლები. ასეთ სკოლებს, ხშირად საკუთარი შემოსავლების ხარჯზე, ხსნიდნენ სამრევლოს მღვდლები. სამრევლო სკოლა ორკლასიანი იყო, სადაც სწავლება ორი წლის მანძილზე ხდებოდა. პირველ კლასში ასწავლიდნენ რუსულ და სლავურ კითხვას, სუფთა წერას, გალობას. მეორე კლასში – არითმეტიკას, რუსული ენის გრამატიკის საწყისებსა და მოკლე კატეხიზმოს [2, 162]. დაბალი სოციალური ფენისათვის განკუთვნილ უფასო სამრევლო სკოლები, პირველდანიებით განათლების მიღებასთან ერთად, მოსწავლეებს განუმტკიცებდა რელიგიურ რწმენას. 1869 წელს სინოდმა არარუს მღვდელმთავართა კრილობაზე მიიღო გადაწვეტილება, რომ საეკლესიო-სამრევლო სკოლათა რიცხვი გაფართოებულიყო [7, 31]. რუსეთის რეაქციულ წრეებს სურდათ სამრევლო სკოლები რუსიფიკაციის მიზნით გამოეყენებინათ. აღნიშნული განზრახვა მათ სისრულეში ვერ მოიყვანეს. სამრევლო სკოლების პატრიოტულად განწყობილი მასწავლებლები და სასულიერო პირები ყოველგვარი გასამრჯელოს გარეშე ემსახურებოდნენ მოზარდ თაობაში ქრისტიანული რწმენისა და ეროვნული გრძნობების განმტკიცებას. თითოეულ სასწავლებელთან არსებობდა მოსამზადებელი კლასები, რომელთა დამთავრების შემდეგ სწავლას აგრძელებდნენ სასულიერო სასწავლებლებში. სასულიერო სასწავლებლის კურსდამთავრებულს უფლება ჰქონდა მისაღები გამოცდები ჩაებარებინა სასულიერო სემინარიაში. სასულიერო სემინარიაში სწავლის უპირატესი უფლებით სარგებლობდნენ სასულიერო პირთა შვილები. მათ გარდა, განათლებას იღებდნენ სხვადასხვა სოციალური წრის წარმომადგენლები. ჭრელი იყო მოსწავლეთა ეროვნული შემადგენლობაც. ქართველების გარდა, სემინარიაში სწავლობდნენ რუსები, ოსები, ასირიელები და სხვ. სემინარია ძირითადად ამზადებდა სასულიერო კადრებს საქართველოს საეგზარქოსოსათვის. წარჩინებული კურსდამთავრებულები სწავლის გასაგრძელებლად, სახელმწიფო ხარჯით იგზავნებოდნენ პეტერბურგის, მოსკოვის, კიევის, ყაზანის სასულიერო აკადემიებში.

სასულიერო სასწავლებელთა ხელმძღვანელებად და მასწავლებლებად რუსეთიდან საგანგებოდ ჩამოიყვანეს რუსი მოხელეები, რომლებიც სახელმწიფოს მიერ დასახული მიზნის განხორციელებისათვის იზრუნებდნენ. სასულიერო სასწავლებლებში თავდაპირველად გარკვეული ყურადღება ექცეოდა ქართული ენისა და საქართველოს ისტორიის შესწავლას. ამისთვის, სასწავლებელში მიიწვიეს

სემინარიადამთავრებული ქართველი პედაგოგები. მათი შერჩევა საგანგებოდ ხდებოდა, რადგან მათ მხოლოდ სახელმწიფოს ინტერესების შესაბამისად უნდა ემოღვაწიებინათ. ქართველ პედაგოგებზე საიდუმლო მეთვალყურეობა იყო დანესებული. არასაიმედო ქართველ პედაგოგებს ხშირად ათავისუფლებდნენ სამსახურიდან – განსაკუთრებით იმ პედაგოგებს, რომლებიც ცდილობდნენ, მოსწავლეებში მშობლიურ ენაზე სწავლის სურვილი გაეღვიძებინათ. დიდი განსხვავება იყო ერთსა და იმავე სასწავლებელში მომუშავე ქართველ და რუს პედაგოგთა ანაზღაურებას შორის. რუს პედაგოგთა ხელფასი რამდენჯერმე აღემატებოდა ქართველ პედაგოგთა ანაზღაურებას. რუსი პედაგოგები უპირატესობით სარგებლობდნენ სამსახურებრივი დანიანობის დროსაც. ქართველ პედაგოგებს მძიმე პირობებში უხდებოდათ მუშაობა. რუსი მოხელეები თითოეულ მათ ნაბიჯს აკონტროლებდნენ. სამსახურში ქართველი პედაგოგების უფლებები საგრძნობლად იყო შეზღუდული. რუსი პედაგოგები, როგორც გაბატონებული ერის წარმომადგენლები, ქედმაღლობდნენ, ამცირებდნენ და შეურაცხყოფდნენ მათ. ამ ნიადაგზე ქართველ და რუს პედაგოგებს შორის შინაგანი დაძაბულობა მუდამ იგრძნობოდა [8, 113].

მძიმე იყო სასულიერო სასწავლებლების მოსწავლეთა სოციალური მდგომარეობა. მხოლოდ თბილისის სასულიერო სემინარიასთან არსებობდა მოსწავლეთა პანსიონი, სადაც საქართველოს სხვადასხვა კუთხიდან სახელმწიფოს ხარჯზე მყოფი სემინარისტები ცხოვრობდნენ. დანარჩენ სასულიერო სასწავლებლებს ასეთი პანსიონი არ გააჩნდა. სემინარიასთან არსებული პანსიონი გარკვეულ მიზანს ემსახურებოდა. სემინარიის კურსდამთავრებული რუსული პოლიტიკის სამსახურში უნდა ჩამდგარიყო. აქედან გამომდინარე, კავკასიის რუსული ადმინისტრაციის სურვილი იყო, სასულიერო სასწავლებლის შეგიღრდები მუდმივი ზედამხედველობის ქვეშ ყოფილიყვნენ. პანსიონში მცხოვრები მოსწავლეები მონყვეტილნი იყვნენ მშობლიურ გარემოს. პანსიონის რუსი ხელმძღვანელები, მკაცრი შინაგანანგებით, სასწავლო პროცესის დამთავრების შემდეგ კვლავ აგრძელებდნენ მათთან აღმზრდელობით მუშაობას. შინაგანანგებით, სემინარიელებს ეკრძალებოდათ პანსიონიდან უნებართვოდ გასვლა. აკრძალული იყო, სასულიერო ლიტერატურის გარდა, სხვა წარმოებების კითხვა და სხვა.

სასულიერო სასწავლებელთა ხელმძღვანელობამ, მოსწავლეთა რუსიფიკაციის მიზნით, დაიწყო ქართული გვარების რუსულად გადაკეთება. ამ ფაქტის მიზანშეწონილობას იმით ხსნიდნენ, რომ თითქოს მათ უძნელდებოდათ ქართული გვარების წარმოთქმა. ასეთი ღონისძიებების გატარებით ისინი შორსმიმავალ მიზნებს ისახავდნენ. რუსულ ყაიდაზე გარდაქმნილი გვარების დაკანონებით, მარ-

თალია, ხელოვნურად, მაგრამ მაინც შესაძლებელი იყო ქართველთა ასიმილირება.

XIX ს-ის მეორე ნახევრიდან რუსეთის ხელისუფლებამ აშკარად გამოხატა თავისი პოლიტიკა სასულიერო სასწავლებლების მიმართ. მთავრობის მიზანი იყო თვითმპყრობელობის ერთგულების დანერგვა-განმტკიცება და ქართველი ახალგაზრდობის გარუსება. ამ პოლიტიკის შესატყვისად შემუშავდა სასულიერო სასწავლებლების პროგრამები. გაძლიერებული კურსით ხდებოდა რუსული ენის სწავლება. ამავე ენაზე ასწავლიდნენ ძირითად საღვთისმეტყველო საგნებს, სლავურ საეკლესიო გალობას, რუსეთის ეკლესიისა და რუსეთის სამოქალაქო ისტორიას, კლასიკურ ენებს. რაც შეეხება მშობლიური ენის, ლიტერატურისა და ისტორიის სწავლებას, რუსი მოხელეები მას XIX საუკუნის პირველ ნახევარში გარკვეულ ყურადღებას აქცევდნენ. უფრო მეტიც, რუსი პედაგოგებისათვის სავალდებულო იყო ქართული ენის ცოდნა. მართალია, რუსეთის ცარიზმის აღნიშნული მითითება პრაქტიკულად ცხოვრებაში არ გატარებულა, მაგრამ მოყვანილი ფაქტი იმაზე მეტყველებს, რომ XIX ს-ის პირველ ნახევარში სასულიერო სასწავლებლების რუსიფიკაციის მიზნით გამოყენებისაგან მათ თავი შეიკავეს. ამ გეგმის განსახორციელებლად რუსმა მოხელეებმა პირველი ნაბიჯები XIX ს-ის მეორე ნახევრის დასაწყისიდან გადადგეს. 1854 წლის გადაწყვეტილებით, ქართული ენა სასულიერო სასწავლებლებში მეორეხარისხოვან საგნად იქცა. ამ გადაწყვეტილებამ უარყოფითი შედეგი გამოიღო. სწავლების დონე საგრძნობლად დაეცა, რამაც რუსეთის იმპერატორის ყურადღება მიიპყრო. 1864 წელს, საერო და სასულიერო განათლების ამაღლების მიზნით, აღდგენილ იქნა კავკასიის დამოუკიდებელი სასწავლო ოლქი. ამავე წლის განკარგულებით, დაწყებით სასწავლებლებში სწავლა მშობლიურ ენაზე უნდა ყოფილიყო. მართალია, აღნიშნული სწავლა მშობლიურ ენაზე უნდა ყოფილიყო სასწავლებლებისათვის გადაწყვეტილება სამაზრო სასულიერო სასწავლებლებისათვის მისაღები იყო, მაგრამ ცხოვრებაში მის გასატარებლად საეგზარქოსოს თავი არ შეუნუხებია [9, 149]. დადგენილების შესაბამისად, ქართული ენის სწავლებას გარკვეული ყურადღება დაეთმო თბილისის სასულიერო სემინარიაშიც. ამავე პერიოდიდან აქ მომრავლდნენ ქართველი პედაგოგები. 1864 წელს თბილისის სასულიერო სემინარიის გეოგრაფიისა და არითმეტიკის მასწავლებლად დაინიშნა ცნობილი პედაგოგი და საზოგადო მოღვაწე იაკობ გოგებაშვილი. მისი მოღვაწეობის დროს სემინარიაში სასწავლო პროცესი გამოცოცხლდა. რუსი პედაგოგებისაგან განსხვავებით, იგი ახლებურად მიუდგა ახალგაზრდობის სწავლა-აღზრდის საკითხს. ი. გოგებაშვილმა სასტიკი ბრძოლა გამოუცხადა სასწავლებლის მკაცრ რეჟიმს, ფიზიკურ დასჯას, დასმენას. სწავლების დონის ამაღლების მიზნით, მან შექმნა მოსწავლეთა სამეცნიერო წრეები. რუსეთის კოლონიური პო-

ლიტიკის საწინააღმდეგოდ, იაკობ გოგებაშვილი ცდილობდა პროგრესული პედაგოგიური აზროვნების განვითარებას. 1865 წელს მან გამოსცა ქართული ანბანის სახელმძღვანელო „დედა-ენა“, ხოლო 1868 წელს – „ბუნების კარი“. აღნიშნული წიგნების გამოყენებით იგი, სასწავლებლის ხელმძღვანელთა ნებართვის გარეშე, ასწავლიდა შეგირდებს.

1871 წლის 14 მაისს გამოიცა საიმპერატორო კარის გადაწყვეტილება, რომლის ძალითაც ქართული ენა უქმდებოდა ყველა ტიპის სასწავლებელში. დიდაქტიკური მოსაზრებით, ქართული ენა მხოლოდ სასულიერო სასწავლებლის მოსამზადებელ განყოფილებაზე დატოვეს. მთავრობის ამ გადაწყვეტილებამ ქართველი საზოგადოების დიდი აღშფოთება გამოიწვია. ქართულ პრესაში იმპერატორის დადგენილების საწინააღმდეგო არაერთი პუბლიკაცია გამოქვეყნდა, რამაც ხელისუფლება აიძულა, დროებით უკან დაეხია. რუსეთის სინოდმა, ქართველებისთვის თვალის ახვევის მიზნით, საიმპერატორო გადაწყვეტილება ოდნავ სახეცვლილი ფორმით ჩამოაყალიბა, რომლის მიხედვითაც სასულიერო სასწავლებლებში ქართული ენის სწავლება დაშვებულ იქნა, როგორც დამხმარე საშუალება რუსული ენის შესასწავლად, ქართული ენისა და ლიტერატურისათვის ცალკე საათები არ გამოყოფილა. იგი სხვა საგნებთან გააერთიანეს. დადგენილების შესაბამისად, სასულიერო სასწავლებლებში სწავლება რუსულ ენაზე უნდა განხორციელებულიყო. ქართული ლიტერატურა და საქართველოს ისტორია ისწავლებოდა რუსეთის ლიტერატურისა და ისტორიის კურსთან ერთად [10, 66]. შეზღუდვის მიუხედავად, ი. გოგებაშვილი და სხვა ქართველი პედაგოგები კვლავ ძველებურად აგრძელებდნენ მოღვაწეობას. სასწავლებლის ადმინისტრაციის მხრიდან მათზე მკაცრი ზედამხედველობა იყო დანესებული. 1873 წელს რუსეთის სინოდმა ი. გოგებაშვილისა და სხვა ქართველი პედაგოგების საქმიანობის შესასწავლად გამოგზავნა სპეციალური კომისია. ხელისუფლებისთვის წარდგენილ მოხსენებაში კომისიის წევრები მოითხოვდნენ სასწავლებლებიდან ქართველი პედაგოგების დათხოვნას, რადგანაც ისინი ხელს უშლიდნენ რუსული პოლიტიკის გატარებას.

კომისიის მოხსენების საფუძველზე ი. გოგებაშვილი და სხვა ქართველი პედაგოგები გაათავისუფლეს თანამდებობიდან. ამის შემდეგ ი. გოგებაშვილი სახელმწიფო სამსახურში არასოდეს ჩამდგარა და მთელი თავისი მოღვაწეობა პედაგოგიური მეცნიერების განვითარებას მოახმარა. ი. გოგებაშვილი სასულიერო განათლების საკითხს დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა არა მარტო იმის გამო, რომ იგი „სპეტაკი ზნის“ ჩამოყალიბებას უწყობდა ხელს, არამედ „ამდიდრებდა მოსწავლეთა გონებას მრავალმხრივი ცოდნით“ [11, 132].

ი. გოგებაშვილის აზრით, თუკი რომელიმე ქვეყანაში წირვა-ლოცვა უცხო ენაზე ტარდება და საღმრთო რჯულიც ამავე ენაზე ისწავლება, მაშინ „იქ ყოვლად შეუძლებელია ღვთისმსახურება და სარწმუნოება არ გაცივდეს, არ დაჭკნეს, არ გაათავსირდეს. ამისთანა ქვეყნებში სამღვდლოება მექანიკურად, უსულგულოდ ასრულებს საეკლესიო წესებს... ღვთისმსახურება აბუჩად არის აგებული, ეკლესიები და მონასტრები ცარიელი არიან და მთელი ერი უღმერთობის გზაზეა დაყენებული“ [12, 17]. ი. გოგებაშვილი ასეთი შეხედულებით XIX საუკუნის მეორე ნახევრის პროგრესული ქართველი საზოგადოების გულისწადებს გამოხატავდა.

ქართველი პედაგოგების გაძევების შემდეგ სასულიერო სასწავლებლებში კიდევ უფრო გამკაცრდა რეჟიმი. მოსწავლეებს დასვენების დროსაც კი ეკრძალებოდათ ქართულ ენაზე საუბარი. სემინარიის ბიბლიოთეკიდან გატანილ იქნა პროგრესულად მოაზროვნე მწერალთა ნაწარმოებები. მოსწავლეებს, სემინარიის ხელმძღვანელთა კატეგორიული მითითებით, აკრძალათ სასულიერო თხზულებათა გარდა საერო ნაწარმოებების კითხვა. მათ არ შეეძლოთ გასცნობოდნენ იმ დროს გამომავალ ქართულ გაზეთებსაც კი. პანსიონში მცხოვრებ მოწაფეებზე მკაცრი მეთვალყურეობა დანესდა. მოსწავლეთა შორის უნდობლობამ იჩინა თავი. ბეზლობა-დასმენები ჩვეულებრივ ამბად იქცა. აკრძალული ლიტერატურის გაცნობის გამო სემინარიელებს რიცხავდნენ სასწავლებლებიდან. მკაცრ რეჟიმში მყოფი სემინარიელები სულიერ საზრდოს სასწავლებლების გარეთ ეძებდნენ. ისინი არ შეუშინდნენ ადმინისტრაციის სიმკაცრეს და ფარულად დააარსეს საიდუმლო წრე, დაიწყეს ხელნაწერი ჟურნალის გამოცემა. ცოდნის გაფართოების მიზნით, მოსწავლეები აკრძალულ ლიტერატურას ეცნობოდნენ თბილისში არსებულ „ივანოვის ბიბლიოთეკაში“. ზოგიერთი სემინარიელი ხალხოსნურ მოძრაობაშიც ჩაება. ჟანდარმერიის ჩარევის შედეგად დაიხურა სემინარიელთა წრე, მისი წევრები კი პასუხისგებაში მისცეს.

XIX ს-ის 80-იანი წლებში საეგზარქოსომ იერიში მიიტანა სასულიერო სასწავლებლებზე, კერძოდ კი, სამრევლო სკოლებზე. მრავალრიცხოვანი სამრევლო სკოლები, რომლებშიც მოსწავლეთა დიდი ნაწილი სწავლობდა ფაქტობრივად არ ემორჩილებოდა ხელისუფლების კონტროლს. ცარიზმი შეეცადა ეს სკოლები რუსიფიკაციის მიზნით გამოეყენებინა. ახლად დანიშნული კავკასიის სასწავლო ოლქის მზრუნველის კ. იანოვსკის 1881 წლის გადაწყვეტილებით, სასულიერო სასწავლებლების დაწყებით კლასებში აიკრძალა ქართული ენა. მისივე 1885 წლის განკარგულებით, ყველა ტიპის სასულიერო სასწავლებელში სწავლება რუსულ ენაზე უნდა წარმართულიყო. მოსწავლეებსა და მასწავლებლებს ეკრძალებოდათ მშობლიური ენის გამოყენება რუსული სიტყვების ასახსნელად. კ. იანოვ-

სკის სანიანალმდევოდ, ქართულ პერიოდულ პრესაში რამდენიმე მამხილებელი წერილი გამოქვეყნდა [13, 84]. კ. იანოვსკიმ ქართველი ხალხის ერთიანობის დაშლის მიზნით გადაწყვიტა, რომ სამეგრელოს სკოლებში რუსული ენის სწავლება მეგრული ენის მეშვეობით მომხდარიყო, რასაც იმით „ამართლებდა“, რომ თითქოს, მეგრელები ქართველები არ იყვნენ. მისივე აზრით, სვანებსაც არაფერი აკაკიმობდათ ქართველებთან. ხელისუფლებას ასეთი პოლიტიკური ნაბიჯით სურდა ქართველი ხალხის გათიშვა და ერთმანეთისადმი დაპირისპირება. ამ საქმეში კ. იანოვსკის დიდ დახმარებას უწევდა ქუთაისის გუბერნიის სახალხო სკოლების ინსპექტორი ლევიცკი. მათ ამ მიმართულებით პრაქტიკული ნაბიჯებიც გადადგეს და დაიწყეს „ზრუნვა“ იმისათვის, რომ მეგრელებისა და სვანებისათვის საკუთარი დამწერლობა შეექმნათ და მათ ენებზე წიგნები გამოეცათ. ცნობილია, რომ რუსეთის ხელისუფლებამ ამ მხრივ ჯერ კიდევ ადრე „იზრუნა“ აფხაზეთისათვის, როდესაც ბარტოლომეისა და პ. უსლარის მეშვეობით აფხაზური ანბანი შექმნეს. მათ მიერ გამოგონილი ასოების გამოყენებით თბილისში ჯერ კიდევ 1864 წელს ქრისტიანობის აღმდგენელი საზოგადოების შეკვეთით შედგენილი და გამოცემულ იქნა სვანური ანბანი „ლუშნუ ანბანის“ სახელწოდებით. აღნიშნული ანბანის საფუძველზე სვანურ ენაზე შედგენილ იქნა სახელმძღვანელო, რომლითაც სვანეთის სამრევლო სკოლებში სწავლა უნდა წარმართულიყო. სვანური ანბანის შექმნა და მის საფუძველზე სწავლება მიზნად ისახავდა, ერთი მხრივ, სვანეთის ქართველებისათვის ჩამოშორებას, მეორე მხრივ, მათ გარუსებას, რადგანაც განსაზღვრულ დებულების მიხედვით, სვანური ენა მხოლოდ დაწყებით კლასებში ისწავლებოდა, ზედა კლასებში კი სწავლება რუსულ ენაზე უნდა წარმართულიყო. ამავე პერიოდში სვანურად ითარგმნა და გამოიცა ლოცვათა ზოგიერთი კრებულიც, მაგრამ რეაქციული ძალების ჩანაფიქრმა არ გაამართლა, სვანური „ლუშნუ ანბანი“ არ მიიღო თვით სვანმა მოსახლეობამ [14, 347].

XIX ს-ის 80-იანი წლებში კ. იანოვსკი და ლევიცკი ყოველ ღონეს ხმარობდნენ, რათა მეგრელებისათვის რუსული ანბანის საფუძველზე შექმნილიყო მეგრული ანბანი. ამ მიზნით ისინი ჯერ კიდევ ანბანის შექმნამდე მასწავლებლებს ავალებდნენ, რომ მეგრული სიტყვები რუსული ანბანით ეწერათ, მაგრამ, როგორც იმდროინდელი პრესიდან ჩანს, შეუძლებელი აღმოჩნდა მეგრული სიტყვების გადმოცემა რუსული ანბანით [13, 103]. კ. იანოვსკის მოთხოვნით, მეგრული ანბანის შესაქმნელად რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიიდან საქართველოში საგანგებოდ 1886 წ. მოვლინებულ იქნა პეტერბურგის უნივერსიტეტის თანამშრომელი ა. გრენი. მასვე დავალებული ჰქონდა, მეგრულ ენაზე შეედგინა პატარა წიგნები. ა. გრენს მეგრული ანბანის შექმნაში კონკურენტი გამოუჩნდა. ზუგდიდელი თა-

დოვს აშორდია, რომელიც ლევიცკის გერი იყო, კარგა ხნის მანძილზე მუშაობდა მეგრული ანბანის შექმნაზე. მას უშუალოდ ლევიცკი მხარველობდა. ხშირად პეტერბურგიდან მოვლინებული გრენის წინააღმდეგაც ილაშქრებდა. წინააღმდეგობის მიუხედავად ა. გრენმა დაბეჭდა მეგრული ანბანი, მაგრამ მან სასურველ მიზანს ვერ მიაღწია. 1889 წელს თადა აშორდიამ „რუსული“ ალფაბეტის საფუძველზე მეგრული ანბანი შეთხზა. მანვე მეგრულად ითარგმნა „მამაო ჩვენი“ და სხვა ლოცვები, სასურველი შედეგი ვერც თ. აშორდიას „ნაღვანმა“ გამოიღო. ქართველმა საზოგადოებამ და უპირატესად სამეგრელოს მოსახლეობამ იგი არ მიიღო [15, 264].

XIX ს-ის 80-იანი წლებში საქართველოს საეგზარქოსო განსაკუთრებით გააძლიერა ზემოქმედება თბილისის სასულიერო სემინარიაზე. რექტორ პ. ჩუდევცის დროს მოსწავლეთა უმრავლესობა ჩვეულებრივ მოვლენად იყო ქცეული. სემინარიაში გაბატონებული რეჟიმი მოსწავლეთა დიდ უკმაყოფილებას იწვევდა. სასულიერო ხელისუფალთა უგუნური პოლიტიკის წყალობით, სემინარიის მოსწავლეთა გარკვეული ნაწილი ათვისებულად იქცა. ისინი აქტიურად ჩაება XIX ს-ის 80-90-იანი წლებში საქართველოში არსებული ხალხოსნური და მარქსისტული რევოლუციური ორგანიზაციების მუშაობაში. ჯერ კიდევ ი. ლალიაშვილის მიერ პ. ჩუდევცის მკვლელობამდე არაერთ ფიზიკურ შეხლა-შემოხლას ჰქონდა ადგილი მოსწავლეებსა და პედაგოგებს შორის [16, 172]. ხოლო რექტორის მკვლელობის შემდეგ მიმდინარე პროცესებმა რამდენადმე დაძაბა პოლიტიკური სიტუაცია საქართველოში.

XIX ს-ის 90-იანი წლების დასაწყისში, დაძაბულობის განმუხტვის მიზნით, ხელისუფლება შეეცადა ლიბერალური პოლიტიკის გატარებას, მაგრამ შეუძლებელი შეიქნა უკმაყოფილო სემინარიელების მოთოკვა. აღნიშნულ პერიოდში აქტივისტ სემინარიელთა ენციკლიკით, მოსწავლეთა პოლიტიკური გათვითცნობიერებისა და ეროვნული თვითშეგნების ამაღლების მიზნით, თბილისის სასულიერო სემინარიაში ჩამოყალიბდა ფარული წრე. აღნიშნულ წრეს ურთიერთობა ჰქონდა მარქსისტულ წრეებთან და მათგან იმართებოდა. 1893 წლის 30 ნოემბერს ჩატარდა სემინარიის მოსწავლეთა პირველი ფარული კრება, რომლის გადაწყვეტილებაც მიმართული იყო საეგზარქოსოს წინააღმდეგ [17, 49]. იმავე წლის დეკემბერში მოენყო სემინარელთა გაფიცვა. სემინარელთა უკმაყოფილება განსაკუთრებით მას შემდეგ გაიზარდა, როცა სემინარიის რექტორმა სერაფიმემ მოსწავლეთა თანდასწრებით ძველ ქართულ საეკლესიო საგალობლებს „ძაღლის ყეფა“ უწოდა. აღმფოთებულ გაფიცული სემინარიელები ეგზარქოსისაგან მოითხოვდნენ რექტორის გადაყენებას, ანტიქართული შეხედულების პედაგოგების დათხოვნას, ქართული ლიტერატურისა და საქართველოს ისტორიის სწავლებას.

მოსწავლეთა გამოსვლით შეშინებულმა ეგზარქოსმა სასულიერო სემინარიაში სწავლა ერთი წლით შეწყვიტა, აქტივისტი სემინარიელები კი გარიცხეს [17, 48]. კავკასიის ჟანდარმერიის სამმართველო და საეგზარქოსო ფარულ მეთვალყურეობას აწარმოებდა სემინარიიდან დათხოვილ სტუდენტებზე. სწავლის განახლების შემდეგ სემინარიელთა მდგომარეობა არ შეცვლილა. სასწავლებლის ადმინისტრაცია მხოლოდ პოლიტიკური რეჟიმის გამოყენებით ახერხებდა სასწავლო პროცესის წარმართვას.

XX ს-დან საეგზარქოსოს დაქვემდებარებული სასულიერო სასწავლებლების მდგომარეობა გართულდა განსაკუთრებით მას შემდეგ, როდესაც ამ სკოლების მეთვალყურედ დაინიშნა რეაქციონერი დეკანოზი ივ. ვოსტორგოვი, რომელმაც 1902 წელს შემუშავებული სასწავლო გეგმით მოითხოვა სამეგრელოს სამრევლო სკოლებიდან ქართული ენის სწავლების ამოღება. ქართველი საზოგადოებისა და ადგილობრივი მოსახლეობის წინააღმდეგობის გამო აღნიშნული მოთხოვნა რეაქციულმა ძალებმა ვერ განახორციელეს [18, 209].

რევოლუციური მოძრაობის შიშით, 1904 წელს გაუქმებულ იქნა ქუთაისის სასულიერო სემინარია. 1905-1907 წლებში მკაცრი მეთვალყურეობა დაწესდა სასულიერო სასწავლებლებში მიმდინარე პროცესებზე. XX ს-ის პირველ ათეულში თითქმის არავითარი ცვლილება არ მომხდარა სასულიერო განათლების სისტემაში. 1916 წ. თბილისის სემინარიის რექტორად დეკანოზ კორნელი კეკელიძის დანიშვნით ერთგვარად გაუმჯობესდა სწავლების ხარისხი, მაგრამ ავტოკეფალიის აღდგენისა და სახელმწიფოებრივი დამოუკიდებლობის გამოცხადების შემდეგ თბილისის სასულიერო სემინარია მძიმე მდგომარეობაში ჩავარდა. უსახსროდ დარჩენილი სასწავლებელი 1918 წელს დაიხურა.

ჩვენ მიერ გადმოცემული ფაქტების ანალიზიდან აშკარად ჩანს, რომ საქართველოში ცარიზმის მიერ დაარსებული სასულიერო სასწავლებლები რუსეთის კოლონიური პოლიტიკის გატარებას ემსახურებოდა.

დამონებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. ა. როგავა, სახალხო განათლება ერეკლე II-ის ხანის ქართლ-კახეთში და ანტონ I, თბ., 1951.
2. ტ. ხუნდაძე, ნარკვევები სახალხო განათლების ისტორიიდან საქართველოში, თბ., 1951.
3. ხელნაწერთა ეროვნული ფონდი, მ. კელენჯერიძის პირადი საარქივო ფონდი, 102.
4. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი ფ. 440, ანან. 1, საქმე 5.

5. ი. ბასილაძე, სასულიერო განათლება მე-19 საუკუნის იმერეთის ეპარქიაში, სადისერტაციო ნაშრომი პედაგოგიკის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, დისერტაცია ინახება თსუ ბიბლიოთეკაში, თბ., 1992.
6. ლ. გაბუნია, ქუთაისის სასულიერო სემინარიის ისტორიიდან, ქუთაისის მუზეუმის მასალები, კრებული XI, ქუთაისი, 1999.
7. მ. ხუციშვილი, საქართველოს ეკლესიის სოციალურ-პოლიტიკური პოზიცია XIX-XX საუკუნეებში, მეცნიერება, თბ., 1987.
8. ი. ბაკურაძე, თბილისის სასულიერო სემინარია, სწავლა-აღზრდის ისტორია საქართველოში, თბ., 1937.
9. E. Bubulashvili, A History of the Orthodox Church of Georgia 1811 to the Present, London, 2006.
10. ტ. ხუნდაძე, გაზეთი „დროება“ და თბილისის სასულიერო სემინარია, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ივ. ჯავახიშვილის სახ. ისტორიის ინსტიტუტის მიმომხილველი, ტ. II, თბ., 1953.
11. ი. გოგებაშვილი, თხზულებანი, ტ. II, თბ., 1954.
12. ი. გოგებაშვილი, ბურჯი ეროვნებისა, თბ., 1903.
13. ტ. ხუნდაძე, ცარიზმის საგანმანათლებლო პოლიტიკა საქართველოში, თბ., 1939.
14. ა. გელოვანი, დასავლეთ საქართველოს მთიანეთი (სვანეთი) XIX საუკუნეში, თბ., 2003.
15. გრ. გიორგაძე, საზოგადოებრივი ურთიერთობა საქართველოში, თბ., 1928.
16. ზ. ჩიქვილაძე, ტფილისის სასულიერო სემინარია გასული საუკუნის 80-იან წლებში, კრებული „რევოლუციის მაცნე“, 2-3, თბ., 1924.
17. გ. გაბუნია, „სემინარიელები ამბოხებულები არიან. საქართველო ფეხზე დგას“ საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოსთან არსებული მთავარი საარქივო სამმართველო, სამეცნიერო-საინფორმაციო ბიულეტენი, 43-44, თბ., 1983.
18. ს. კაკაბაძე, ქართველი ხალხის ისტორია, თბ., 1993.

*Doctor of Historical Sciences Chief Scientific
Researcher, Department of Modern and
Contemporary History, Ivane Javakhishvili
Institute of History and Ethnology*

RELIGIOUS SCHOOLS IN THE PERIOD OF EXARCHATE

(General description)

Summary

After liquidation of self-government of the Georgian church, religious schools under subordination of exarchate were open for purposes of carrying out of the policy of Russia's czarism. Religious schools established in Georgia greatly differed from similar schools existing in Russia by methods, goals and purposes of teaching. Goals of religious schools existing in Russia were spiritual development of the youth, and religious schools opened in Georgia had certain political load. Through religious schools the Russian officials were trying to carry out population's russification and up-bringing of devoted servants for Empire. Because of such big load they paid significant attention to development and financing of religious schools.

In Georgia russification was supported by Russian theological seminary founded in Tbilisi in 1817 which was preparing religious staff for eparchies related to exarchate. The same type of seminary was open in Kutaisi in 1894 which was then closed in 1904. Besides the seminary, district and parochial schools were functioning as well.

Factual materials described in the work prove that activity of the Georgian teachers employed by religious schools were under strict control. Teaching of the Georgian literature and Georgian history was restricted and even persecuted.

Georgian public figures were actively fighting against czarism's russification policy; they were disclosing their anti-Georgian policy through the press.

*ისტორიის დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის
ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტი,
ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილე-
ბის უფროსი მეცნიერი*

საქართველოს ისტორიის პრობლემატიკა კათოლიკოს-პატრიარქის კირიონ II-ის ნააზრევში

საქართველოში ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის პირობებში სასულიერო ნოდებამ უდიდესი როლი შეასრულა ეროვნული თვითმყოფადობის შენარჩუნების, კულტურისა და ჰუმანიტარული მეცნიერების განვითარებაში.

ამ მხრივ, გამორჩეულია 1917 წელს ავტოკეფალიაადდგენილი საქართველოს ეკლესიის პირველი კათოლიკოს-პატრიარქის კირიონ II-ის (გიორგი საძაგლიშვილის (1855-1918)) ღვაწლი და ნაამაგარი. მისი უაღრესად საინტერესო მემკვიდრეობის შესწავლასა და ობიექტურ გაშუქებას დიდი შემეცნებითი ღირებულება აქვს. მღვდელმთავრის თეორიული ნააზრევი თუ პრაქტიკული ნამუშავევი ის საგულისხმო ფენომენია, რომლის გაცნობა და გათვალისწინება სასიკეთოდ წაადგება დღევანდელ ჰუმანიტარულ მეცნიერებას.

კირიონ II-მ მეტად საინტერესო საისტორიო მემკვიდრეობა დაგვიტოვა, რომელიც წმინდა სამეცნიერო ღირებულების გარდა, ეროვნული თვითშეგნების გაღვივების, კულტურული ტრადიციების აღდგენა-განმტკიცების, ისტორიის დღევანდლობასთან კავშირის ფუნქციასაც იძენს.

კირიონ (გიორგი) საძაგლიშვილის სამეცნიერო და საისტორიო ნააზრევის წარმოსაჩენად, ჩვენს მიერ გამოქვეყნებულ არაერთ ნაშრომში, შევეცადეთ გაგვეანალიზებინა მისი საისტორიო კვლევის მეთოდი [28, 47-55], არქეოგრაფიული მოღვაწეობა და წყაროთმცოდნეობითი შეხედულებები [30, 54-98]; ვუჩვენეთ მღვდელმთავრის, როგორც თავისი დროის საქართველოს ეკლესიის ისტორიის ერთ-ერთი საგულისხმო და ანგარიშგასაწივეი მკვლევრის მოღვაწეობა [29, 306-331]. შევისწავლეთ მისი ძალისხმევა სიძველეთა მოძიების, დაცვის და კვლევის სფეროში, აგრეთვე საეკლესიო ისტორიის წყაროთმცოდნეობითი ბაზის გამდიდრებისა და მეთოდური დამუშავების საკითხში. თუმცა კირიონ II-ის, როგორც ისტორიკოსის, სრულყოფილი პორტრეტის ჩვენებისათვის აუცილებლად ვთვლით,

საქართველოს ისტორიის ცალკეული პრობლემების შესახებ მისი თვალსაზრისისა და კონცეფციების განხილვას.

საქართველოს ძველი და შუა საუკუნეების ისტორიის პრობლემათიკას კირიონ II-ის საისტორიო შეხედულებებში მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა. ისინი ძირითადად საქართველოს ისტორიის პოლიტიკურ და კულტურულ ასპექტებს ასახავენ. ჩვენს მიერ წარმოდგენილი პუბლიკაციის მიზანი სწორედ საქართველოს ისტორიის საკითხების შესახებ კათოლიკოს-პატრიარქის ნააზრევის ჩვენებაა.

XIX ს-ის II ნახევრის ქართულ ისტორიოგრაფიაში ქართველთა ეთნოგენეზის კვლევის საკითხი უფრო მეტად მიუახლოვდა მეცნიერულ დონეს. მეცნიერთა ნაწილმა ქართველები დაუკავშირა ინდოევროპულ ხალხთა ოჯახს (სულხან ბარათაშვილი) [1, 74]. ამ თვალსაზრისს დაუპირისპირდა დავით ჩუბინაშვილ-ალექსანდრე ხახანაშვილის კონცეფცია, რომლის მიხედვით ქართველ ტომთა წარმოშობისა და განსახლების არეალად აზია-კაპადოკია-კოლხეთის ვრცელი ტერიტორია დასახელდა [1, 74]. დიმიტრი ბაქრაძემ კი, გაიზიარა რა მიგრაციის თეორია, ქართველი ტომების ეთნოგენეზი დაუკავშირა ძველადმოსავლურ ხალხებს და ქართველთა პრეისტორიაში თურანული ელემენტი დაინახა [1, 64-65].

კირიონ II აღნიშნულ საკითხში დიმიტრი ბაქრაძის სქემას ემხრობა, მაგრამ აღიარებს ქართველი ტომების ქალდეურ წარმოშობას [2, ფურც. 1-4]. კირიონ საძაგლიშვილი ეთნოგენეზის საკითხის კვლევისას ხაზს უსვამს ტოპონიმიკურ მონაცემებს: „როდესაც რომელიმე ერი გადასახლდება სხვა ქვეყანაში, ...ახალ საცხოვრებელ ადგილას იქმნება იგივე გეოგრაფიული ნომენკლატურა, რომელიც დამოკიდებულებაშია უწინდელ სახელებთან“ [2, ფურც. 3]. მეცნიერი ეთნოგენეტიკის საკითხების გარკვევისას უდიდეს როლს ანიჭებს არქეოლოგიური და ლინგვისტური მასალის ანალიზს [2, ფურც. 2]. იგი გარკვეულ ენობრივ მსგავსებას ხედავს მეგრულ ენაში „ქართველის“ აღმნიშვნელ სიტყვას – „ქართუსა“ და „ქალდუს“ ანუ ქალდეულს შორის; ასეთსავე კავშირს პოულობს სიტყვებში – „ქართლი“ და „ქალდი“ [2, ფურც. 3-4]. როგორც ცნობილია, ქართველთა ნათესაობა ქალდეელებთან არ დასტურდება. კირიონ საძაგლიშვილმა ქართველთა წინაპრებად ქალდეელების აღიარების თვალსაზრისი ბოლომდე არ გაიზიარა და უფრო მოგვიანებით ერთ-ერთ სტატიაში ქართველურ ტომთა წინაპრად – ურურტუელები დაასახელა [31, 6].

თანამედროვე ქართულმა ისტორიოგრაფიამ უარყო მიგრაციის თეორია და ქართველ ტომთა აბორიგენობის თვალსაზრისი აღიარა. კირიონ II-ის კონცეფცია ქართველთა ეთნოგენეზის შესახებ XIX ს-ის II ნახევრის ქართული ისტორიოგრაფიის ტიპიურ დონეს ასახავს. ამ პერიოდში ყურადღებას იპყრობს აღნიშნული პრობლემის

შესწავლისას ენათმეცნიერების, ფიზიოლოგიის, ტოპონიმიკის, არქეოლოგიური მონაცემების გამოყენების მცდელობა, მაგრამ მეთოდოლოგიური შეზღუდულობისა და ზედაპირული, გარეგნული იდენტიფიკაციის შედეგად გაკეთებული დასკვნები ჭეშმარიტებისაგან ჯერ კიდევ შორს დგას, ხოლო მეცნიერული ანალიზი არაა დამაჯერებელ ხასიათს ატარებს.

საინტერესოა კირიონ II-ის შეხედულებანი ქართული ანბანის შესახებ. მისი საისტორიო თვალსაზრისი ქართული ანბანის უძველესი წარმოშობის თეორიას იზიარებს. იგი მკაცრად აკრიტიკებს რუსი მეცნიერის ბოლოტოვის აზრს, რომელიც ამტკიცებდა ქართულ და სომხურ ანბანთა მსგავსებას და „მხედრული“ ანბანის შექმნას მესრობ მაშტოცს უკავშირებდა: „ვ. მიულერის შემდეგ ეჭვი აღარ უნდა იყოს, რომ მესრობს ვერ შეეძლო ქართული ანბანის შედგენა, რადგანაც ქართულ ანბანს სულ სხვა სისტემა აქვს მიღებული: არამეული და არა ბერძნული, როგორც სომხურ ანბანს“ [4, ფურც. 2]. მეცნიერის აზრით, ქართული ანბანის სრულყოფა მოხდა თანდათან, მისი განვითარება მოიცავს სხვადასხვა სტადიებს. კირიონ II-მ მხედველობაში მიიღო რა ქართული ანბანის სისრულე და სრულყოფილება, აღიარა მისი არსებობა ჯერ კიდევ წინაქრისტიანულ ხანაში [4, ფურც. 2; 32, 312-315].

ქართული ანბანის წინაქრისტიანულ ხანაში არსებობის ჰიპოთეზას თანამედროვე ქართველ მკვლევართა ერთი ნაწილი აქტიურად უჭერს მხარს; მეორე ნაწილი მის წარმოშობას საქართველოს გაქრისტიანებას უკავშირებს. თანამედროვე პირობებში ნეკრესის ნაქალაქარის გათხრებზე აღმოჩენილმა მასალამ გარკვეული სიახლე შეიტანა ქართული ანბანის წინაქრისტიანულ ხანაში არსებობის ჰიპოთეზის სასარგებლოდ: ნაპოვნი იქნა ქვის ფილები ქართული უძველესი წარწერებით. ეს წარწერები, რომელიც დღეისათვის ცნობილ ქართულ წარწერებს შორის ყველაზე ადრეულია, მეცნიერებმა ახ. წ. I-II საუკუნეებით დაათარიღეს და საქართველოს წინაქრისტიანულ ხანას მიაკუთვნეს [10, 20-24]. რაც შეეხება ქართული ანბანის აგებულებასა და სისტემას, დღევანდელ ისტორიოგრაფიაში არსებული ერთ-ერთი გავრცელებული თვალსაზრისი ამ ანბანის წყაროდ არამეულს ასახელებს [13, 235-236]. ივანე ჯავახიშვილის პალეოგრაფიულმა ძიებებმა კი დაადასტურა, რომ ქართული ანბანის სამი ძირითადი სახეობა მისი განვითარების სტადიებს ასახავს და ამ ანბანის სრულყოფის ხანგრძლივ პროცესზე მიუთითებს [19, 184-185]. ამდენად, კირიონ საძაგლიშვილის შეხედულებები და თვალსაზრისი ქართული ანბანის წარმოშობა-განვითარების შესახებ ძირითადად ეხმიანება თანამედროვე საისტორიო აზრს.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში დავით აღმაშენებლის პიროვნება მუდამ უდიდეს ყურადღებას იქცევდა. XIX ს-ის II ნახევარში საისტო-

რიო აზროვნებამ და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის მესვეურებმა დავით აღმაშენებლის მმართველობის მწყობრი კურსი, ქვეყნის პოლიტიკურ-კულტურული წარმატებები, სხვა სარწმუნოების ხალხებთან ჰარმონიული თანაცხოვრების პოლიტიკა – ერთგვარ იდელადაც წარმოადგინეს [11, 120-124].

კირიონ საძაგლიშვილმა დავით აღმაშენებელს სპეციალური ნაშრომი უძღვნა. მან განსაკუთრებულად გამოყო ქართველი მეფის დამსახურება ცენტრალიზებული სახელმწიფოს შექმნისა და მართლმადიდებლობის განმტკიცების საქმეში; აგრეთვე, წარმოაჩინა კავკასიელი ხალხებისათვის დავით IV-ის პოლიტიკის განმათავისუფლებელი მისია, სხვა კონფესიებთან მიმართებაში ტოლერანტული სარწმუნოებრივი პოლიტიკის მნიშვნელობა მთელი კავკასიისათვის [12, 5-14].

კირიონ II-მ თავისი აზრი დავით აღმაშენებლის კულტურულ-საგანმანათლებლო როლზე საუკეთესოდ გამოხატა ქართული უნივერსიტეტის გახსნის დღეს წარმოთქმულ სიტყვაში: „მან აღადგინა ეკონომიკურად საქართველო, გააძლიერა და დანერგა კულტურაც. განურჩევლად ხალხოსნობისა და სარწმუნოებისა, იგი მფარველობას უწევდა მეცნიერებას. აავსო მეცნიერი ხალხით თავისი სასახლე, რომელიც წარმოადგენდა სამეცნიერო აკადემიას და მან პირველმა ქართველ გვირგვინოსნებს შორის ჩაჰყარა მკვიდრი საძირკველი აკადემიის იყალთოს მონასტერში“ [24, 47].

ცნობილია, რომ ქართულ ისტორიოგრაფიაში დავით IV-ის ტოლერანტული სარწმუნოებრივი პოლიტიკის და ეროვნებათაშორისი ურთიერთობების შეფასება და აქცენტირება, სწორედ, XIX ს-ის II ნახევარში იწყება. მასზე თავისი თვალსაზრისი დიმიტრი ბაქრაძემ და ილია ჭავჭავაძემ გამოხატეს. ეს საკითხი კირიონ საძაგლიშვილის საისტორიო შეხედულებებშიც აისახა. ქართული ისტორიოგრაფია დღესაც უდიდეს მნიშვნელობას ანიჭებს დავით აღმაშენებლის პოლიტიკის ამ ნიუანსს, რომლითაც საქართველოს კავკასიელი ხალხების მფარველობისა და კონსოლიდაციის მისია მიენიჭა [14, 249-253]. დღესაც, დამოუკიდებელი სახელმწიფოს მშენებლობის პროცესში დავით აღმაშენებლის საშინაო, საგარეო, აგრეთვე, მოქნილი ეროვნებათაშორისი პოლიტიკა, მისი კულტურულ-საგანმანათლებლო საქმიანობა საუკუნეების გადასახედიდან მრავალ საინტერესო და საგულისხმო მაგალითს იძლევა.

თამარ მეფეს ეძღვნება გიორგი (კირიონ) საძაგლიშვილის წერილი „თამარ დიდი და მისი სახელწოდება“. ეს არის პასუხი დეკანოზ გიორგი ხელიძის სტატიაზე, რომელშიც ამ უკანასკნელმა თამარ მეფის წმინდანობის კანონიკური ჭეშმარიტება საეჭვოდ მიიჩნია [33, 6-10]. აღნიშნულ წერილს თავდაპირველად ალექსანდრე ხახანაშვილი გამოეხმაურა. მან განმარტა საქართველოში საეკლესიო

კანონიკის მიხედვით დადგენილი წმინდანთა შერაცხვის წესი და წარმოაჩინა გიორგი ხელიძის თვალსაზრისის უსაფუძვლობა [16, 3]. გიორგი საძაგლიშვილის მიერ გამოქვეყნებულმა ზემოთდასახელებულმა პუბლიკაციამ ალექსანდრე ხახანაშვილის არგუმენტებს მეტი სისრულე და დამაჯერებლობა შესძინა [17, 1-2].

გიორგი (კირიონ) საძაგლიშვილი მოუხმობს XII ს-ის დოკუმენტებს, სიგელ-გუჯრებს, რომლებშიც თამარისავე თანამედროვენი დედოფალს „ღვთისა სწორად“ მოიხსენიებენ. „თვალი გადავავლოთ ჩვენს ჯერეთ შეუსწავლელ და გამოუქვეყნებელ მწერლობას, ცხადად დავინახავთ, რომ თამარ ბრწყინვალე ჩვენთა წინაპართა სიცოცხლეშივე ცნეს წმინდანად“ [17, 2], – აღნიშნავს მეცნიერი. თამარის წმინდანობაზე, კირიონის აზრით, მეტყველებს ძველი ქართული ლიტერატურის ტრადიცია, აგრეთვე, ტაძრებში თუ ეკლესიებში შარავანდით გამოხატული მისი ფრესკები; ფშავ-ხევსურეთში, სვანეთში თამარის სახელზე სამლოცველოებისა და საგანგებო დღესასწაულების არსებობა და ა.შ. გიორგი (კირიონ) საძაგლიშვილი ეხება, აგრეთვე, თამარ მეფის დასაფლავების ადგილს: იზიარებს „ქართლის ცხოვრების“ თვალსაზრისს და საქართველოს ეკლესიის გარდამოცემას მისი გელათში დაკრძალვის შესახებ. ეს საკითხი დღესაც აქტუალურია და სამომავლო კვლევა-ძიების საგანს წარმოადგენს.

კირიონ ეპრისკოპოსის მეტად საყურადღებო ნაშრომია „Двенадцативековая религиозная борьба Грузии с исламом“ [34, 12-13]. მასში საქართველოს ისტორიის უდიდესი მონაკვეთი, შუა საუკუნეების ისტორიული წარსული დანახულია მართლმადიდებლური საქართველოს ისლამურ სამყაროსთან ბრძოლის ფონზე; ნახვასმულია ამ მრავალსაუკუნოვანი ურთიერთჭიდილის სარწმუნოებრივი ხასიათი; ნაჩვენებია საქართველოს მიერ თვითგადარჩენისათვის გაკეთებული ისტორიული არჩევანი – ევროპის სახელმწიფოებისაგან დახმარების უიმედო ძიებისა და მართლმადიდებლურ რუსეთზე ორიენტაციის გზა.

XIX ს-ის II ნახევრის ქართულ ისტორიოგრაფიაში მნიშვნელოვანი ადგილი ეთმობა შეხედულებებს ფეოდალური საქართველოს ერთიანობისა თუ დაშლა დაქუცმაცების შესახებ (სულხან ბარათაშვილი, დიმიტრი ბაქრაძე, ილია ჭავჭავაძე და სხვა.) ამ პერიოდის საისტორიო აზროვნებამ ვერ მოახერხა საქართველოს პოლიტიკური დაქუცმაცების გამომწვევი მიზეზების მეცნიერული ახსნა, მაგრამ მართებულად მიუთითა მის პოლიტიკურ შედეგებზე. კირიონ ეპისკოპოსის საისტორიო შეხედულებებშიც ქვეყნის გაერთიანებისა თუ დაშლის პრობლემის სწორედ ეს კუთხეა ხაზგასმული.

გარეშე მტერთან ბრძოლაში საქართველოს პოლიტიკური წარმატებებისა თუ წარუმატებლობის განმსაზღვრელ ფაქტორს მეცნი-

ერი საქართველოს ერთიანობის პრობლემაში ხედავს. „ქართველები არაბებს გაუნევენ ძლიერ წინააღმდეგობას, სომხების მსგავსად, რომ არ განაწილებულიყვნენ ორ ნაწილად...“, რის შედეგადაც საქართველოს სამეფოს აღმოსავლეთ პროვინციები სარაცინების ხელში გადავიდა, დასავლეთისა კი ბიზანტიის“ [34, 13], – აღნიშნავს მეცნიერი. ქვეყნის გაერთიანების ფაქტორით ხსნის კირიონ ეპისკოპოსი უცხოელ დამპყრობელთა – არაბთა, თურქ-სელჩუკთა, თათარ-მონღოლთა – უღლის გადაადებას, ირანისა და ოსმალეთის მოგერიებას, ქვეყნის პოლიტიკურ და კულტურულ წარმატებებს. მკვლევარმა დაინახა ის კანონზომიერება, რომ ცენტრალიზებული ხელისუფლების შესუსტება მყისვე ქვეყნის დაცემასა და განადგურებას იწვევდა. ცენტრალიზაცია და ერთიანობა, მისი აზრით, ის ფაქტორები იყო, „რის გარეშეც ერი ანარქიული ყოფისაგან გამოსავლის პოვნას ვერ შესძლებს“ [34, 34]. მკვლევარი ინტუიციურად გრძნობს, რომ ქვეყნის დაშლა-დაქუცმაცების მიზეზი არ ამოიწურება პოლიტიკური ფაქტორით, მას გაცილებით ღრმა შინაარსი აქვს. კირიონ საძაგლიშვილი ვერ ხსნის ბოლომდე ამ მოვლენას, თუმცა მიუთითებს, რომ: „საგარეო უსაფრთხოების ხარისხი ამ პროცესების (დაშლა-დაქუცმაცების) განვითარებისათვის არ იყო საკმარისი აუცილებლობა“ [34, 34]. XIII-XV ს-ებში საქართველოს სამეფო-სამთავროებად დაშლის შედეგს ეპისკოპოსი კირიონი საქართველოს ყოველმხრივ დაცემასა და დაქვეითებაში ხედავს.

ფეოდალური საქართველოს დაშლის გამომწვევი მიზეზების მეცნიერულად დასაბუთება მხოლოდ უახლესი პერიოდის ქართულ ისტორიოგრაფიაში მოხერხდა და ეს პროცესი სოციალურ-ეკონომიკური, საშინაო და საგარეო პოლიტიკურ მოვლენათა კომპლექსური განხილვის ფონზე შეფასდა [18, 55-70, 75-87].

კირიონ II-ის მიერ ფეოდალური საქართველოს დაშლის მიზეზები მეცნიერულად ვერ აიხსნა, მაგრამ მღვდელმთავრის თვალსაზრისი ამ საკითხის შესახებ არსებითად დაუკავშირდა მის ეროვნულ შეხედულებებს. კირიონ საძაგლიშვილი, როგორც განმათავისუფლებელ მოძრაობაში ეროვნულ ძალთა ერთიანობისა და კონსოლიდაციის იდეის მომხრე, შეეცადა განემარტა ერის მთლიანობის დაკარგვის, დაშლა-დაქუცმაცების სავალალო შედეგები, წარსულში მოექცნა ისტორიის გაკვეთილები.

კირიონ ეპისკოპოსი უდიდეს როლს ანიჭებს XIII-XV ს-ებში შექმნილ საგარეო-საერთაშორისო ვითარებას, როდესაც მონღოლთა მიერ რუსეთის, ბიზანტიის იმპერიის, დუნაის მართლმადიდებლურ სახელმწიფოთა დაპყრობის შემდეგ, საქართველო, როგორც ქრისტიანულ-მართლმადიდებლური ქვეყანა, მარტოდ-მარტო აღმოჩნდა ისლამური სამყაროს ოკეანეში. მეცნიერი მიუთითებს შექმნილი მდგომარეობიდან თავდასაღწევად ქართულ საზოგადოებაში წარმოშობილ

განსხვავებულ ტენდენციებზე: ერთნი ხსნას-კათოლიკური უნიის მიღებასა და საქართველოთი დასავლეთ ევროპის სახელმწიფოების დაინტერესებაში აღიარებდნენ, მეორენი-ირანის ან თურქეთის პროტექტორატის აუცილებლობაში, ხოლო მესამენი-მართლმადიდებლური რუსეთის მფარველობაში ხედავდნენ [35, 2-3].

კირიონ ეპისკოპოსი ისტორიული პროცესის ლოგიკურ განვითარებად მიიხსენეს, ისლამურ სამყაროსთან მრავალსაუკუნოვან ბრძოლაში დაბადებულ საქართველოს ისტორიულ არჩევანს – მის პოლიტიკურ ორიენტაციას რუსეთისაკენ [34, 81-83]. ერთმორწმუნეობა, მეცნიერის აზრით, ის იდეოლოგიური საფუძველი იყო, რომელმაც გამოუვალ პოლიტიკურ მდგომარეობაში მყოფი საქართველო რუსეთთან ურთიერთობის გზაზე გაიყვანა [34, 113; 37, 4-26].

რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობაში ერთმორწმუნეობის ფაქტორს შემდგომში ივ. ჯავახიშვილიც შეეხო. მან უჩვენა, რომ სარწმუნოებრივ მოტივს რუსეთის ხელისუფალნი და დიპლომატიური სამსახურები ყოველთვის თავისი პოლიტიკური მიზნების სასარგებლოდ იყენებდნენ. მისი მფარველობის მოიმიდე საქართველო კი თამაშში ყოველთვის წაგებული რჩებოდა [20, 49-57].

საქართველო-რუსეთის ურთიერთობების საკითხს კირიონ II-ის შემოქმედებაში არც თუ მცირე ადგილი უჭირავს. პირველი კონტაქტების სათავეს მღვდელმთავარი ღრმა წარსულში ხედავს. ეს კავშირები განსაკუთრებული ინტენსიურობით XVI ს-ის II ნახევრიდან გამოიჩნევა, ხოლო XVII-XVIII ს-ებში აქტიურდება საქართველოში შექმნილი უშიშმის ვითარების, აგრეთვე, ამ რეგიონში რუსეთის პოლიტიკური ინტერესების გაძლიერების შედეგად. აღსანიშნავია, რომ კირიონ საძაგლიშვილი რუსეთ-საქართველოს პოლიტიკური ურთიერთობის საკითხებს იმ დროს შეეხო, როდესაც მკაცრი ცენზურა არ იძლეოდა საშუალებას ისტორიული სიმართლე სრული სიცხადით თქმულიყო. თუმცა მკვლევრის ნამდვილი თვალსაზრისი რუსეთ-საქართველოს პოლიტიკურ-დიპლომატიური ურთიერთმომართების, ამ ორი სახელმწიფოს შეერთების შესახებ სტრიქონებს შორის, სათქმელის საერთო კონტექსტში, ზოგჯერ ცხადად, ზოგჯერ ფარულად მაინც იკითხება.

ცხადად არის გამოხატული კირიონის თვალსაზრისი იმაზე, რომ საქართველოსთან ურთიერთობის საკითხი ცარისტული ხელისუფლების მხრივ ძირითადად რუსეთის იმპერიის სამხედრო-პოლიტიკური ინტერესებით განისაზღვრებოდა. მეცნიერი შეეცადა ხაზი გაესვა და ეჩვენებინა, რომ რუსეთი საქართველოსთან მიმართებაში პოლიტიკური მიზნების მისაღწევად ჩვეულებრივ მიმართავდა რელიგიის, ამ შემთხვევაში მართლმადიდებლობის, ინსტრუმენტად გამოყენების ფაქტორს. რუსეთის იმპერატორის პეტრე პირველიდან მოყოლებული, ეს ფაქტორი საქართველოს მიმართ არაერთხელ

ამოქმედებულა [21, 116-127]. კირიონ ეპისკოპოსი რუსეთის მხრივ საქართველოს მიმართ რეალურ დაინტერესებას მხოლოდ XVIII-ს-ის II ნახევრიდან ხედავს. მაშინ, როდესაც რუსეთის საგარეო პოლიტიკის დღის წესრიგში განსაკუთრებული აქტუალობით დაისვა აღმოსავლეთის საკითხი და იმპერატორმა ეკატერინე II-მ ისლამური სახელმწიფოების შემოტევისაგან გათავისუფლების მოტივით ანტიოსმალური კამპანია წამოიწყო (1768-1774). იმპერიის უმაღლესმა ხელისუფლებამ ამ „განმათავისუფლებელ“ მისიაში წინა პლანზე წამოიწია რელიგიური მომენტი და ქრისტიანული აღმსარებლობის ხალხებს, მათ შორის ქართველებს, მოუწოდა ჩაბმულიყნენ ოსმალების წინააღმდეგ ბრძოლაში. ამ ფაქტებისა და შეფასებების გადმოცემისას, ნათლად იკვეთება კირიონ საძაგლიშვილის თვალსაზრისი: რუსეთის პოლიტიკურ თვალსაწიერში საქართველოს მოხვედრა განაპირობა არა ამ პატარა ქრისტიანული ქვეყნის ისლამური გარემოცვისაგან დახსნის სურვილმა, არამედ იმპერიის საგარეო პოლიტიკურ სტრატეგიის და დაგეგმილ კურსში საქართველოსათვის განსაზღვრული მისიისა და როლის მინიჭებამ. მეცნიერი აქვე მიუთითებს საქართველოსათვის XVIII ს-ის II ნახევრის ანტიოსმალური ექსპედიციის დადებით შედეგებზეც. 1774 წლის ქუჩუქ-კაინარჯის ზავის თანახმად, ხარკისა და გადასახადებისაგან საქართველოს გათავისუფლებას, ოსმალეთისათვის ქართველი ტყვეებით ვაჭრობის აკრძალვას კირიონ საძაგლიშვილი ქართული-რუსული ურთიერთობების პირველ მნიშვნელოვან პოლიტიკურ წარმატებად თვლის [37, 19].

საისტორიო აზრი მუდამ დიდ ინტერესს იჩენდა 1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატის მიმართ. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია სხვადასხვა მოსაზრება ამ ხელშეკრულების ხასიათისა და იურიდიული ბუნების შესახებ. მკვლევართა ნაწილს (ს. ხელთუფლიშვილი, ნ. კორნუკოვი, ნ. ბოლდე, ვ. ვეშაპელი) იგი მიაჩნდა საქართველოში რუსეთის „პროტექტორატის“ დამყარებად. ზურაბ ავალიშვილი ხაზს უსვამდა „ტრაქტატის“ წინააღმდეგობრიობას და მას განიხილავდა, როგორც „პროტექტორატსაც და ვასალიტეტსაც“. სხვადასხვა ავტორები მას „პროტექტორატ-სიუზერენიტეტს“, აგრეთვე „პროტექტორატის ვასალიტეტის ფორმით“ უწოდებენ [15, 691-693]. ივანე ჯავახიშვილი ამ ხელშეკრულებას „მფარველობითი მოკავშირეობის“ ტრაქტატად მიიჩნევს [20, 31-32]. ამით ხაზს უსვამს ტრაქტატის ძალით ორი სახელმწიფოს უფლებრივი დამოკიდებულების თანასწორობას. დღევანდელი ისტორიოგრაფიაც ძირითადად ამ აზრს ემხრობა.

ეპისკოპოსი კირიონი გეორგიევსკის ტრაქტატს, საქართველოს მიერ რუსეთის „პროტექტორატის“ აღიარებად თვლის. მას აფასებს, როგორც საქართველოს მხრივ საგარეო უსაფრთხოების გარანტიების მოპოვების პოლიტიკურ აქტს. მეცნიერი ხაზს უსვამს,

ამ ხელშეკრულების ძალით, საქართველოში არსებული სამეფო დინასტიისა და საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის, აგრეთვე, საქართველოს საშინაო მართვა-გამგეობაში ჩაურევლობის უფლების შენარჩუნებას [37, 20]. კირიონ საძაგლიშვილი აღიარებს საქართველოსათვის გეორგიევსკის ხელშეკრულების უარყოფით შედეგებს, რასაც მოჰყვა ალა-მაჰმად ხანის დამსჯელი ლაშქრობა, რომელმაც საბოლოოდ დაამხო საქართველოს სასიცოცხლო ძალები [37, 20-21; 35, 9].

საქართველოს უმძიმესი საგარეო და საშინაო პოლიტიკური ვითარება, კირიონის აზრით, ლოგიკურად უზიძგებდა, ერეკლე II-ის გარდაცვალების შემდეგ, ქვეყნის მომავალ ხელისუფალს – გიორგი XII, რუსეთთან უფრო მჭიდრო ურთიერთმიმართების გზები მოეძია [37, 22]. 1901 წელს დაწერილ წერილში კირიონ საძაგლიშვილი რუსეთის მიერ საქართველოს შეერთებას, ალბათ „ცენზურის“ გამო, ნებაყოფლობით აქტს უწოდებს. ეპისკოპოსი კირიონი რუსეთ-საქართველოს შეერთებას „პოლიტიკურ-რელიგიურ აქტს“ უწოდებს, ამით ხაზს უსვამს იმ იდეოლოგიურ სარწმუნოებრივ საფუძველს, რაც ამ აქტში უდავოდ არსებობს. ამასთანავე აღსანიშნავია, რომ მკვლევრის პროტესტი თავსმოხვეული გაერთიანების გამო, მის სამეცნიერო შემოქმედებაში აშკარად იგრძნობა. იგი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ გიორგი XII-მ ხელი მოაწერა რუსეთთან საქართველოს შეერთების მანიფესტს (1800 წ. 22 დეკემბერი). შეერთების ხელშეკრულების პირობების დამტკიცება თავისი ხელმოწერით საქართველოს ხელისუფალმა, გარდაცვალების გამო, ვერ მოასწრო. ამგვარად, 1801 წლის 16 თებერვალს საქართველოს რუსეთთან გაერთიანება მხოლოდ მანიფესტის ძალით გამოცხადდა [37, 23]. ბუნებრივია, ორი სახელმწიფოს ურთიერთმიმართების ამ უმნიშვნელოვანესი აქტის განსახორციელებლად ეს დოკუმენტი არასაკმარისი იყო. ამ საკითხის წინ წამოწევი მღვდელმთავარს სურდა საზოგადოებისათვის ეჩვენებინა, რომ აღნიშნული პოლიტიკური აქტი საერთაშორისო ნორმებისა და საჭირო დიპლომატიური პროცედურების დარღვევით განხორციელდა. რუსული მხარე საქართველოს რუსეთთან „ნებაყოფლობითი შეერთების“ ამსახველ და დამადასტურებელ საერთაშორისო დიპლომატიის აღიარებული ნორმებით გაფორმებულ საჭირო იურიდიულ-პოლიტიკურ დოკუმენტს არ ფლობდა [37, 25].

ივანე ჯავახიშვილმა ერთ-ერთმა პირველმა უარყო საქართველო-რუსეთის შეერთების აქტის ნაბაყოფლობითობა და აღიარა მისი ანექსიური ხასიათი [20, 57-64]. დღევანდელი ქართული ისტორიოგრაფიაც ამ თვალსაზრისის აქტიური მხარდამჭერია [15, 802-824; 22, 8].

საქართველოს რუსეთთან შეერთების მნიშვნელობის ანალიზი მუდამ აქტუალური იყო ქართული საზოგადოების სხვადასხვა თაო-

ბებისათვის. მღვდელმთავარი გამოყოფს ამ მოვლენის შემდეგ პო-
ზიტიურ მხარეებს: საქართველოს მიეცა პოლიტიკური სიმშვიდის
პირობებში ცხოვრების შესაძლებლობა, რამაც განაპირობა წინ-
სვლა კულტურული პროგრესისაკენ [37, 26]. რუსული ძალის ჩარე-
ვით საქართველოს დაუბრუნდა ძირძველი მიწები, სამცხე-ჯავახე-
თი [5, ფურც. 3].

კირიონ საძაგლიშვილი რუსეთ-საქართველოს შეერთების
უარყოფით შედეგად მიიჩნევდა ქართული სახელმწიფოებრიობის
მოსპობას, ქართული ენის შევიწროებას, ერის სულიერ და ზნეობ-
რივ დაკნინებას და სხვა. ცარიზმის რეაქციის წინააღმდეგ ბრძოლა
ის ეროვნულ მოღვაწედ აქცია. კირიონ II-ის პოზიცია რუსული კო-
ლონიური ჩაგვრის წინააღმდეგ მუდამ მებრძოლი იყო და ემსახურე-
ბოდა ქართველი ხალხის შელახული უფლებების დაცვისა და აღ-
დგენის საქმეს.

კირიონ II-ის საისტორიო შეხედულებებში საინტერესოა რუ-
სეთ-საქართველოს კულტურულ-რელიგიური ურთიერთმიმართე-
ბის კონცეფცია, რომელიც გადმოცემულია მის ნაშრომში –
„Культурная роль Иверии в истории Руси“. მღვდელმთავრის
თვალსაზრისით, მდიდარი მართლმადიდებლური ტრადიციების მქო-
ნე საქართველოს ეკლესიას მნიშვნელოვანი კულტურული ზეგავ-
ლენა უნდა მოეხდინა ახლადგაქრისტიანებულ რუსეთზე: „ქართუ-
ლი ეკლესია ქრისტიანულ სამყაროში სარგებლობდა დამსახურებუ-
ლი ავტორიტეტით, ჯერ კიდევ მანამდე, სანამ სლავი ხალხი მოიქ-
ცოდა“ [32, 7]. მისი ავტორიტეტი განსაკუთრებით ამაღლდა VIII-IX
საუკუნეებში ბიზანტიაში გაჩაღებული ხატთმებრძოლეობის დროს,
ხოლო IX-XII ს-ები ქართული ეკლესიის ისტორიაში ითვლება ოქროს
ხანად. ამ ეკლესიის ძლიერებაზე კირიონ ეპისკოპოსის აზრით, მიუ-
თითებს VIII ს-ში საქართველოს ეკლესიის მიერ (მცხეთაში), გუთების
საეპისკოპოსო კათედრის ეპისკოპოსის, იოანეს კურთხევის და ხელ-
დასხმის ფაქტი, რაც „... საეკლესიო იურიდიულ ენაზე ნიშნავდა, რომ
გუთების ეპისკოპოსმა იოანემ თავისი თავი და ეპარქია ცნო მცხე-
თის კათალიკოსთან გარკვეულ დამოკიდებულებამ“ [32, 5].

საქართველოს რელიგიური და კულტურული გავლენა რუსეთ-
ზე მეცნიერის აზრით, ერთი მხრივ ვრცელდებოდა შავი ზღვისპირე-
თის მიწებიდან, მეორე მხრივ კი უცხოეთის ქართული სავანეებიდან.
განსაკუთრებით კი, ათონის ივერთა და პეტრიწონის მონასტრები-
დან [32, 8].

კირიონ II-ის შეხედულება XI ს-ში რუსულ კულტურაზე ათონის
ივერთა მონასტრის საგანმანათლებლო-რელიგიური გავლენის შე-
სახებზე, გააკრიტიკა და მცდარად მიიჩნია ისტორიკოსმა იასე ცინცა-
ძემ [25, 45-46]. ამ უკანასკნელის აზრის საპირისპიროდ უნდა ით-
ქვას, რომ XI-XII ს-ებში საქართველომ თითქმის მთლიანად აითვისა

ბერძნულ-ქრისტიანული სიბრძნე და კულტურული განვითარებით
ბიზანტიას ღირსეულად გაუსწორა თვალი. ამდენად, უცხოეთში,
წმინდა მიწებზე მდებარე ქართული სავანეების კულტურული გავ-
ლენები ახლადგაქრისტიანებულ ხალხებზე სრულიადაც არ იყო გა-
საკვირი.

საქართველოს კულტურულ გავლენას რუსულ სამთავროებზე
არ უარყოფს თანამედროვე საისტორიო აზრი. „საქართველოს ის-
ტორიის ნარკვევებში“ აღნიშნულია, რომ XI-XIII ს-ის „ქართული ხე-
ლოვნების კეთილი ზემოქმედება ვრცელდებოდა ძველ რუსეთის
სამთავროებზეც“ [13, 496]. იოანე გუთელის ივერთაში ეპისკოპოსად
ხელდასხმის ფაქტს და საქართველო-რუსეთს შორის კულტურულ-
რელიგიური ურთიერთობების წარმოებას შავი ზღვის სანაპიროს
გზით, არქეოლოგიური მონაცემებიც ადასტურებენ [23, 178-184].

გავრცელებულ თვალსაზრისს, XV საუკუნეში კონსტანტინო-
პოლის დაცემის შემდეგ ქრისტიანული აღმოსავლეთის რელიგიურ-
კულტურულ ცენტრად მოსკოვის აღიარებას, კირიონ საძაგლიშვი-
ლი რუსი ისტორიკოსების პატრიოტულ გაზვიადებად მიიჩნევს.
მღვდელმთავრის თვალსაზრისით, ბიზანტიის იმპერიის დაცემის
შემდეგ მართლმადიდებლობის დაცვის ფუნქცია რეალურად საქარ-
თველომ შეასრულა [32, 77]. მუსლიმანურ გარემოცვაში მარტოდ
დარჩენილმა სასიცოცხლო ენერჯია შეაღია ისლამურ სახელმწიფო-
ებთან ბრძოლას. აღმოსავლეთ ევროპისთვის საქართველომ ერ-
თგვარი ბუფერის როლი შეასრულა. კირიონის აზრით, რუსეთის
შემდგომი პოლიტიკური წარმატებები გარკვეულწილად განპირობა
ქრისტიანული აღმოსავლეთის, მათ შორის საქართველოს, პოლიტი-
კურმა უბედურებამ [32, 82].

საქართველო-რუსეთის კულტურული ურთიერთმიმართების
თვალსაზრისით ყურადღებას იპყრობს, კირიონ ეპისკოპოსის მიერ
სხვადასხვა პრობლემური საკითხის თავისებური გააზრება და დასა-
ბუთება, მაგ.: რუსული მატიანის „გარდასულ დღეთა ამბავის“ პირ-
ველწყაროდ „ქართლის ცხოვრების“ აღიარება, რუსული მონაზვნო-
ბის ფუძემდებლის წმ. ანტონ პეჩორელის ბერად კურთხევა ათონის
ივერთა მონასტერში, ქართული ანბანის გარკვეულწილადი გავლე-
ნის შესახებ რუსულ ანბანზე, ქართული სიმღერის პოლიფონიურო-
ბის გავლენა სლავური საეკლესიო სიმღერის სამხმოვანებაზე, ქარ-
თული ხატწერის გავლენა რუსულზე, აგრეთვე ქართული საკანონ-
მდებლო წყაროების ასახვა რუსულ კანონმდებლობაში, ქართული-
დან რუსულ ლექსიკონში შესული სიტყვები და სხვა. საქართველოში
რუსეთის კოლონიური რეჟიმის პირობებში ამ პრობლემების წინ წა-
მოწევა, ქართული კულტურის გავლენის ჩვენება რუსულ კულტუ-
რაზე, მღვდელმთავრის სამეცნიერო შეხედულებებისა და ძიებების
მეტად გაბედული სიტყვა იყო [32, 83-117]. თუმცა უნდა აღინიშნოს,

რომ კირიონ საძაგლიშვილის შეხედულებანი ზემოთ აღნიშნულ საკითხებზე მომავალში საგანგებო სამეცნიერო შეფასებასა თუ სათანადო კრიტიკას მოითხოვს.

ერთი რამ კი ცხადია, რომ ქართულ-რუსული კულტურული ურთიერთმიმართების კირიონისეული გააზრება წმინდა საისტორიო და სამეცნიერო მნიშვნელობის გარდა ემსახურება ქართული ეროვნული ცნობიერების, ღირსების, შელახული სიამაყის აღდგენის იდეას. პროფესორი რევაზ ბარამიძე კირიონ ეპისკოპოსის შემოქმედების ამ მხარეს ამგვარად აფასებს: „... დამარწმუნებლადაა გამოკვეთილი და არგუმენტირებული თემა, რომ მცირერიცხოვან ერს შეუძლია დიდი და არსებითი წვლილი შეიტანოს მრავალრიცხოვანი ერის კულტურაში, რომ ქართული კულტურა შთამბეჭდავად სცილდება ეროვნულ ზღურბლს და ანგარიშგასანავი წვლილი შეაქვს დიდი ერის კულტურულ ცხოვრებაში ... ეს მეცნიერულად და პოლიტიკურად შორსგამიზნული და მრავლისმეტყველი დებულებაა, რომელიც ერის თვითმყოფადი კულტურის აღიარების იდეას ამკვიდრებს“ [26, 12-13].

არ შეიძლება ყურადღების მიღმა დავტოვოთ კირიონ II-ის სამეცნიერო შემოქმედების ის ნაწილი, რომელიც რუსეთის ისტორიას შეეხება. რუსეთის ხელისუფლების მიერ საქართველოდან რუსეთში მისი მიზანმიმართულად გადაყვანის შემდეგ, მოღვაწეობის 15 წელი მღვდელმთავარმა პერიფერიულ ქალაქებსა თუ მონასტრებში დაჰყო, სადაც არ გააჩნდა სამეცნიერო კვლევა-ძიებისათვის შესაფერისი პირობები. მიუხედავად ამისა მას სამეცნიერო მოღვაწეობა არ შეუწყვეტია. რუსეთში მოღვაწეობისას შესრულებული კირიონის ნაშრომები სხვადასხვა საეპარქიო გამოცემებსა და გამომცემლობებშია გამოქვეყნებული [38; 39; 40; 41; 42; 43; 44; 45; 46; 47].

ამ სტატიებიდან და წიგნებიდან ჩანს, რომ რუსულ-ისტორიოგრაფიაში კირიონ ეპისკოპოსი სხვადასხვა თემატიკასა და პრობლემატიკას შეხება. მის აზრს პატივისცემით ეპყრობოდა არაერთი რუსი მეცნიერი და ისტორიკოსი. თუმცა ამ სფეროში მღვდელმთავრის კვლევა-ძიება თანმიმდევრულ ხასიათს არ ატარებდა. ამიტომ შეუძლებელია არ დაეთანხმო ისტორიკოსის ლეონ მელიქსეთ-ბეგის თვალსაზრისს, რომ ეპისკოპოსი კირიონ საძაგლიშვილი მართალია „არ იყო გამოჩენილი მუშაკი რუსულ ისტორიოგრაფიის ასპარეზზე... რაც კი მას დაუწერია რუსეთის და რუსების შესახებ, სულ ყველას შემთხვევითი ხასიათი აქვს. მაგრამ... რაც კი კირიონს გაუკეთებია ამ სფეროში... მაინც ღირსია მოხსენებისა, როგორც დამახასიათებელი მისი შრომისმოყვარეობისა და ნიჭის სიფართოვისა“ [8, 4].

კირიონ II-ს ნარსულის კვლევისათვის მნიშვნელოვან მასალად არქეოლოგიური ძეგლები ესახებოდა: „არქეოლოგია...საფუძვლი-

ნად საუბრობს.. ისტორიისათვის უცნობ ფაქტებზე. მას ისტორია გამოყავს სწორ და ფართო გზაზე“ [45, 21], „მინა ...საიმედო მცველია ძეგლებისა. მან უკვდავყო ოდესლაც სახელგანთქმული ხალხების სახელი და მოღვაწეობა“ [2, ფურც. 6].

დიდია კირიონ საძაგლიშვილის ღვაწლი არქეოლოგიური ძეგლების მოძიების საქმეში. თანამშრომლობდა რა „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ“ და „საისტორიო-საეთნოგრაფიო“ საზოგადოებებთან თბილისის საეკლესიო მუზეუმთან, მათ საცავებს სხვადასხვა ექსპონატი, არქეოლოგიური მასალა და შესანიშნავი ნუმიზმატიკური კოლექცია უსახსოვრა.

კირიონ საძაგლიშვილი, როგორც საეკლესიო ისტორიის სპეციალისტი, საგანგებოდ მიუთითებდა ეკლესიის ისტორიის კვლევის საქმეში საეკლესიო არქეოლოგიის მნიშვნელობაზე. მღვდელმთავარმა ერთ-ერთ ნაშრომში უმაღლესი სასულიერო ინსტანციების წინაშე წამოჭრა საკითხი, სასულიერო სასწავლებლების, სემინარიებისა და აკადემიების პროგრამაში საეკლესიო არქეოლოგიის კურსის შეტანის შესახებ: „ეკლესიის მომავალმა მოძღვარმა უნდა იცოდეს საეკლესიო არქიტექტურის, ხატუნის, ჩუქურთმის სული და ხასიათი. მან უნდა ისწავლოს ძველისა და ახლის, ღირებულის ნაკლებად-ღირებულისაგან განსხვავება...“ [45, 19]. თავად კირიონის მიერ, ერისკაცობასა თუ ბერობაში, აღწერილია მეტეხის, წრომის, ნიქოზის, ანანურის, ახტალის, ვალეს, შუამთის, სვეტიცხოვლის და სხვა ტაძრები, მათი სიძველეები და ღირსშესანიშნაობები.

არქეოლოგიური ძეგლის საინტერესო გამოკვლევად უნდა ჩაითვალოს კირიონ II-ის ნაშრომი „VI საუკუნის კათედრალური ქართული მონასტერი ტავრიდის ხერსონში“ [6, ფურც. 1-17; 7, 185-204]. ქ. ხერსონში 1897 წელს არქეოლოგიური გათხრების დროს გამოვლენილი მონასტერი, მაშინდელ მეცნიერთა დიდმა ნაწილმა ქართულ მონასტრად მიიჩნია და იგი VI ს-ით დაათარილა. ეპისკოპოსმა კირიონმა ხერსონში ყოფნის დროს ადგილზე შეისწავლა არქეოლოგიური მასალა, გაეცნო ხელმისაწვდომ წყაროებს და ლიტერატურას. მათზე დაყრდნობით გამოთქვა თვალსაზრისი ქართული ქრისტიანული თემისა და საკათედრო ტაძრის უტყუარი არსებობის შესახებ ტავრიდის ნახევარკუნძულზე. მიუთითა, ჯერ კიდევ, VI საუკუნეში ქართველ მართლმადიდებელთა სამისიონერო საქმის წარმატებაზე ამ რეგიონში და ქართულ-რუსული რელიგიურ-კულტურული ურთიერთობების ინტენსიურ წარმოებაზე შავი ზღვის სანაპიროს გზით. ნაშრომში გამოთქმულია ვარაუდი არაბთა მიერ განდევნილი, ხაზარეთს თავშეფარებული ნერსე ერისთავის ამ მონასტერში სტუმრობის შესახებ, ხერსონის ქართული საკათედრო ტაძრის საკურთხეველში აღმოჩენილი წმინდა ნაწილების იოანე ზედაზნელი-სადმი კუთვნილების შესახებ და სხვა. აღსანიშნავია, რომ მოგვიანე-

ბით ისტორიკოსი ვახტანგ გურგენიძე კირიონ საძაგლიშვილის ამ წერილში გამოთქმულ ძირითად თვალსაზრისს იზიარებს და დამატებითი არგუმენტებით განამტკიცებს მას [9, 178-184].

კირიონ II-ის საისტორიო შეხედულებებში განსაზღვრული ადგილი ეთმობა ეთნოგრაფიულ ძიებებსაც. ამ მხრივ აღსანიშნავია მისი წერილი ლაზების შესახებ, სადაც ავტორი ტრადიციების, ჩაცმის კულტურის და ფოლკლორის მოშველიებით ცდილობს მიუთითოს ლაზების ქართველური წარმომავლობის შესახებ [3, ფურც. 1-2].

„ჩვეულებრივ ერთ ანთროპოლოგიურ ელემენტებთან ერთად შეიცნობა, როგორც ადათების, ტრადიციების, რწმენის, ისტორიული სვე-ბედის, კანონმდებლობის, წეს-წყობილების, ჩვეულებების, ენის ... ერთობლიობა...“ [48, 48] – აღნიშნავს კირიონ საძაგლიშვილი. მისი აზრით, ეროვნული ტრადიციები ხშირად ერის ინდივიდუალურ განსაკუთრებულობებს განსაზღვრავს. ამიტომ მათი შეცვლის მიზნით ხელოვნური ჩარევით „ნადგურდება... ფიზიონომია ხალხისა, მისი ეთნიკური იერსახე“ [48, 48].

კირიონ II თვლის, რომ ზოგიერთი რელიგიურ-ხალხური ტრადიცია, რომელსაც წარმართულ გადმონაშთად მიიჩნევენ, ხშირად პირველყოფილი ქრისტიანობის საფუძვლებს შეიცავს, ამიტომ ამ ხალხის მიერ ქრისტიანული ყოფა-ცხოვრების ორგანულ ნაწილად აღიქმება. მეცნიერი, ამ მხრივ, გამოყოფს მთის ხალხის რელიგიურ-სარიტუალო ადათებსა და ტრადიციებს, მაგალითად: ხატში ლამის თევასა და ცხვრის მსხვერპლად შეწირვას, მთიულეთში ე.წ. დეკანოზობის ინსტიტუტს და სხვა. ეს ტრადიციები ეკლესიური თვალსაზრისით ფასდება, როგორც ქრისტიანობის პაგანიზაცია, არაცივილიზებული გადმონაშთი. სასულიერო ხელისუფლება, ამ ტრადიციათა აღკვეთის მცდელობით, ხშირად ადგილობრივ მოსახლეობას უპირისპირდება. კირიონ II მომხრეა იმისა, რომ რელიგიურ-ხალხურ ტრადიციებს ეკლესია ზომიერი კეთილგონიერებით მოეკიდოს: „მანამდე სანამ აღმოიფხვრება რომელიმე ადგილობრივი წეს-ჩვეულება, უნდა ვეცადოთ გავიგოთ მისი წარმოშობის მიზეზები და არსი... ანმყოფს გაგებისათვის აუცილებელია წარსულის შესწავლა, – ეს აქსიომაა. ამიტომ მოქმედებებში უნდა შემოვიტანოთ სულიერი საშუალებებით და არ მივმართოთ პოლიციურს. საერთოდ მკვეთრი გარდატეხა არსებული საზოგადოებრივ-საყოფაცხოვრებო წყობისა ძალიან სახიფათოა. მოსალოდნელი კარგი შედეგების ნაცვლად მან შეიძლება სრულიად სანინალმდეგო რამ მოგვცეს“ [48, 51].

კირიონ საძაგლიშვილის საისტორიო შეხედულებების გაცნობა ადასტურებს, რომ იგი თავისი დროის თვალსაჩინო ქართველი მეცნიერი და ისტორიკოსია. მთელი რიგი სამეცნიერო-საისტორიო პრობლემები ეპისკოპოს კირიონს თავისი ეპოქის მიღწევების დონეზე ესმოდა. საკმაოდ დიდი იყო კირიონ საძაგლიშვილის სამეცნიერო

ავტორიტეტი. ფართო იყო მისი სამეცნიერო კონტაქტები არა მხოლოდ რუსეთში, მის ფარგლებს გარეთაც. მასთან თანამშრომლობდნენ როგორც ქართველი და რუსი, ასევე ევროპელი [27, 126-139] ცნობილი მეცნიერები – ა. პალმიერი, გ. ბერმანი, ა. ჰარნაკი, ი. პალმოვი, ი. სოკოლოვი, ნ. გლუბოკოვსკი, ნ. ზაოზერსკი, ალ. ხახანაშვილი, ალ. ცაგარელი, მ. ჯანაშვილი, კ. კეკელიძე და ა.შ.

ამგვარად, კირიონ II-ის სამეცნიერო შემოქმედებაში აისახა საქართველოს ისტორიის სხვადასხვა პრობლემები: ქართველთა ნათესაობის ასპექტი ქალდეურ თუ ურურტულ სამყაროსთან; ქართული ანბანის არამეული სისტემა და მისი წინაქრისტიანული წარმომავლობა; დავით აღმაშენებლის დამსახურება ცენტრალიზებული სახელმწიფოს შექმნის, მართლმადიდებლობის განმტკიცების საქმეში; კავკასიელ ხალხებთან მიმართებაში მისივე პოლიტიკის განმთავისუფლებელი მისია, ტოლერანტული სარწმუნოებრივი პოლიტიკა და კულტურულ-საგანმანათლებლო მოღვაწეობა; თამარ მეფის წმინდანად აღიარების საისტორიო-ლიტერატურული ტრადიცია, მისი გელათის მონასტერში დაკრძალვის თვალსაზრისი და სხვა. კირიონ საძაგლიშვილმა თუმცა ვერ ახსნა ფოლკლორული საქართველოს პოლიტიკური დაშლის ისტორიული მიზეზები, მაგრამ მართებულად მიუთითა მის პოლიტიკურ შედეგებზე და ეს პროცესი რეგრესის წყაროდ, ისტორიული ცხოვრების დიდ უბედურებად წარმოადგინა; ქვეყნის წარმატებისა თუ წინსვლის უმნიშვნელოვანესი გარანტი მან საქართველოს ერთიანობაში დაინახა.

შეეხო რა საქართველო-რუსეთის კულტურულ ურთიერთობებს, მღვდელმთავარმა აღიარა საქართველოს მხრივ ახლად გაქრისტიანებულ რუსეთზე რელიგიური და კულტურული გავლენების არსებობა უცხოეთის ქართული საგანგებოსა და შავიზღვისპირეთის გზით. მისი საისტორიო კონცეფციით, ბიზანტიის იმპერიის დაცემის შემდეგ მართლმადიდებლობის დაცვის ფუნქცია XVI-XVII ს-მდე, რეალურად საქართველომ იტვირთა, რასაც კიდევ შეაღია თავისი სასიცოცხლო ენერჯია.

მეცნიერმა გეორგიევსკის ტრაქტატი საქართველოს მიერ რუსეთის „პროტექტორატის“ აღიარებად ჩათვალა, შეაფასა ის, როგორც საქართველოს მხრივ საგარეო უსაფრთხოების გარანტიების მოპოვების პოლიტიკური აქტი; ამასთან, მიუთითა საქართველოსათვის გეორგიევსკის ხელშეკრულების უარყოფით შედეგებზე, რასაც მოჰყვა ალა-მაჰმად ხანის გამანადგურებელი ლაშქრობა.

რუსეთის მიერ საქართველოს ინკორპორაცია, კირიონ საძაგლიშვილმა ცენზურის გამო, ვერ შეაფასა როგორც ანექსია; უწოდა

მას „პოლიტიკურ-რელიგიური აქტი“, ამით ხაზი გაუსვა იმ იდეოლოგიურ-სარწმუნოებრივ საფუძველს, რაც ამ აქტში უდავოდ არსებობს. ამასთან გამოყო ამ მოვლენის უარყოფითი შედეგები: ქართული სახელმწიფოებრიობის მოსპობა, ქართული ენის შევიწროება, ერის სულიერი და ზნეობრივი დაკნინება და სხვა; ხოლო პოზიტიურად ჩათვალა: რუსული ძალის ჩარევით საქართველოს ძირძველი მიწების, სამცხე-ჯავახეთის დაბრუნება, პოლიტიკური სიმშვიდის პირობებში ქვეყნის ცხოვრების შესაძლებლობა, რამაც გზა მისცა ერს კულტურული წინსვლისკენ.

რუსეთის ისტორიის კვლევის სფეროში კირონ საძაგლიშვილის მიერ განუვლი მუშაობა რუსული ისტორიოგრაფიის შუქზე ვერ შეფასდება, როგორც სისტემური მიდგომა გარკვეული პრობლემისადმი. თუმცა, მისი შეხედულებები და ნააზრევი რუსეთის ისტორიის ცალკეულ საკითხებზე საყურადღებოა, მისი ნიჭისა და შრომის გამოვლინებაა.

მისი ზოგიერთი დაკვირვება და საისტორიო თვალსაზრისი დღესაც გაამდიდრებს ქართულ ისტორიოგრაფიას. ფასდაუდებელია კირონ საძაგლიშვილის ღვაწლი ქართული კულტურის ისტორიაში, ხოლო მისი პიროვნული თვისებები სანიმუშოა და თამამად შეიძლება ითქვას, ქართული ხასიათისა და ეროვნული ცნობიერების იდეალური გამოხატულებაა.

დამონებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. ა. ბარამიძე, ნარკვევები XIX ს-ის ქართული ისტორიოგრაფიიდან, თბილისი, 1979.
2. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფ. 1458, საქ. 10 – ქალდეს გათხრების მნიშვნელობა ქართველთა საწყისი ისტორიისათვის (Значение раскопок в Халдее для начальной истории картов), უთარილო.
3. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფ. 1458, საქ. 23 – წერილი ლაზების ჩამომავლობის შესახებ, უთარილო.
4. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფ. 1458, საქ. 29 – ეპისკოპოსი კირონი, მიხეილ თამარაშვილის წიგნის „ისტორია კათოლიკობისა საქართველოში“, კრიტიკული შენიშვნები.
5. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფ. 1458, საქ. 9 – Нечто об Ахалцихском Пашальи, უთარილო.
6. საქართველოს ცენტრალური სახელმწიფო საისტორიო არქივი, ფ. 1458, საქ. 5 – ეპისკოპოსი კირონი (საძაგლიშვილი), VI

საუკუნის კათედრალური ქართული მონასტერი ტავრიდის ხერსონესში, 1911 წელი.

7. ეპისკოპოსი კირონი (საძაგლიშვილი), VI საუკუნის კათედრალური ქართული მონასტერი ტავრიდის ხერსონესში, (1911 წ.) (რუსულიდან თარგმანი ნ. ნათაძისა), საღვთისმეტყველო კრებული, 1981, 12.
8. ლ. მელიქსეთ-ბეგი, კირონი რუსული ისტორიოგრაფიის ასპარეზზე, გაზ. „საქართველო“, 1919, 29 თებათვე.
9. ვ. გურგენიძე, ხერსონესის ქართველთა მონასტერი, საღვთისმეტყველო კრებული, 1981, 12.
10. ლ. ჭილაშვილი, წინაქრისტიანული ხანის წარწერა ნეკრესიდან, The Kartvelologist, bulletin of Georgian studies, 2000, 7.
11. შ. ბადრიძე, ილია ჭავჭავაძე, როგორც ისტორიკოსი, თბილისი, 1987.
12. ე.კ., წმინდა დავით IV აღმაშენებელი, თბილისი, 1899.
13. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, თბილისი, 1979.
14. მ. ლორთქიფანიძე, თურქ-სელჩუკების განდევნა, საქართველოს სახელმწიფოს საზღვრების გაფართოება, საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, თბილისი, 1979.
15. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბილისი, 1973.
16. ალ. ხახანაშვილი, თამარის სახელის შესახებ, ივერია, 1895, 12 აპრილი.
17. გ. საძაგლოვ-ივერიელი, თამარ დიდი და მისი სახელწოდება, ივერია, 1895, 6 ივნისი.
18. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, ნ. II, თბილისი, 1965.
19. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული დამწერლობათამცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია, თბილისი, 1949.
20. ივ. ჯავახიშვილი, დამოკიდებულება რუსეთსა და საქართველოს შორის XVIII საუკუნეში, თბილისი, 1919.
21. გ. რცხილაძე, „სახელმწიფო რელიგია“ და მისი როლი საგარეო პოლიტიკის პრიორიტეტში (საკანდიდატო დისერტაცია), თბილისი, 1999.
22. ალ. ბენდიანიშვილი, ეროვნული საკითხი საქართველოში 1801-1917 წწ., თბილისი, 1980.
23. ვ. გურგენიძე, ხერსონის ქართველთა მონასტერი, საღვთისმეტყველო კრებული, 1981, 12.
24. სიტყვა თქმული კათოლიკოს-პატრიარქ კირონ II მიერ ქართული უნივერსიტეტის გახსნის დღეს, „ჯვარი ვაზისა“, 1988, №3.

25. ი. ცინცაძე, ძიებანი რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან (X-XVI სს.), თბილისი., 1956.
26. რ. ბარამიძე, კირიონ II და ქართული ჰუმანიტარული მეცნიერება, ჟურნალში: „რანი ვართ ქართველნი“, 1998, № 7-8.
27. ვ. კიკნაძე, კათალიკოს-პატრიარქ კირიონ II-ის ურთიერთობა დასავლეთ ევროპის საერო და საეკლესიო მოღვაწეებთან, საისტორიო შტუდიები, (ი. ჭავჭავაძის ენისა და კულტურის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის კათედრის შრომათა კრებულში), III, თბ., 2002.
28. ხ. ქოქრაშვილი, კირიონ II საისტორიო კვლევის მეთოდი, თბილისის ილია ჭავჭავაძის სახლობის ენისა და კულტურის სახელმწიფო უნივერსიტეტის, საქართველოს ისტორიის კათედრის შრომათა კრებულში: „საისტორიო შტუდიები“, 2001, II.
29. ხ. ქოქრაშვილი, კათალიკოს-პატრიარქი კირიონ II – საეკლესიო ისტორიის მკვლევარი, კრებულში: საქართველოს ახალი ისტორიის საკითხები, 2001, V.
30. ხ. ქოქრაშვილი, კათალიკოს-პატრიარქი კირიონ II, როგორც არქეოგრაფი და წყაროთმცოდნე, ფილიპე გოგიჩაიშვილის სახელობის იურიდიულ-ეკონომიკური ინსტიტუტის სამეცნიერო შრომები, 2008, I.
31. Е. К., Харистикарная система и ея влияние на церковно-поземельные отношения в древней Грузии, „Вес Кавказ“, 1903, №1, Социально-экономический отдел.
32. Е.К., Культурная роль Иверии в истории Руси, Тифлис, 1910.
33. Г. Хелидзе, О женском имени „Тамара“, „Духовный Вестник Грузинского Экзархата“, 1895, №3.
34. Епископ Кирион, Двенадцативековая религиозная борьба Грузии с исламом, Тифлис, 1899.
35. Г. Садзагелов-Ивериели, Последний эпизод из вековой борьбы Православной Грузии с мусульманами — шиитами, „Пастырь“, 1895, №23-24.
36. Г. Садзагелов-Ивериели, Последний эпизод из вековой борьбы Православной Грузии с мусульманами — шиитами, „Пастырь“, 1896, №1-2.
37. Е. К., Церковно-политическое сношение Грузии с единоверной Россией, „Духовный вестник Грузинского Экзархата“, 1901, прибавление к №17и 18.

38. Епископ Кирион, Замечательная корловацкая плащеница 1756 года, „Херсонския епархиальныя ведомости“, 1904, №10.
39. Епископ Кирион, Сборник церковных поучении на Украинском языке, „Херсонская епархиальныя ведомости“, 1904, №10.
40. Епископ Кирион, Страницы из истории Одесской духовной семинарии, Херсонския епархиальныя ведомости, 1905, №2.
41. Епископ Кирион, Материалы для истории армяно-григорианских церквей в России, „Закавказская речь“, 1914, №17.
42. Епископ Кирион, Колонизация армян в юго-западной России, Каменец-подольск, 1903.
43. Епископ Кирион, Свенский Колокол в плену Камалдулов, Ковно, 1908.
44. Епископ Кирион, Литературный первоисточник Киево-печерского патерика, Одесса, 190.
45. Епископ Кирион, Санаксарские Этюды, Витебск, 1916.
46. Епископ Кирион, Знаменитый историограф Р.Н. Карамзин, „Полоцкия епархиальныя ведомости“, 1917, №2.
47. Епископ Кирион, Первый русский ученный боец В. Ломоносов, Полоцкая епархиальныя ведомости, 1917, №26.
48. Е.К., Народные обычаи и их значение, „Вес Кавказ“, 1903, №1, ч. II.

Khatuna Kokrashvili

Doctor of History, Senior Researcher, Department of Modern and Contemporary History, Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology

**Problems of Georgian History in the Thoughts of
Catholicos-Patriarch Kirion II**

Summary

Catholicos-Patriarch Kirion II (Giorgi Sadzaglishvili (1855-1918)) appeared at the stage of his activity in the second half of XIX century, in the period of sharpening of the Czarism colonial regime in Georgia, and till the end of his life (1918) he played the greatest place in preservation of national originality and development of national culture and humanitarian sciences. Investigation of his extremely interesting heritage and its unbiased interpretation has great scientific value.

Problems of old and medieval history of Georgia were expressed in Kirion II's scientific activity: Georgians kindred aspects with Kaldea or Ururtu word; Aramaic system of the Georgian alphabet and its pre-Christian origination; David Agmashenebeli's merit in establishment of centralized State and strengthening of orthodoxy; Liberation mission of his politics in relation to the Caucasian peoples, condescending religious policy and cultural-educational activity; Historical-literary traditions of recognition of Queen Tamar holiness, his idea about burying in the Gelati monastery etc. Though Kirion Sadzaglishvili was not able to explain historical reasons of political dissolution of feudal Georgia, he indicated quite correctly to its political consequences and presented this process as source of regression, great misfortune of historical life.; he saw the most significant warranty of the country's success and progress in unity of Georgia.

Concerning the issues of Georgian-Russian cultural relations, the Patriarch recognized presence of religious-spiritual and cultural influence of Georgia on newly christened Russia. According to his historical concept, after fall of Byzantine Empire, actually it was Georgia who until XVI-XVII centuries took upon itself the function of protection of Orthodoxy, and really put its life energy to it.

In the sphere of study of Russia's history his efforts in the light of the Russian historiography cannot be valued as systemic approach to certain problems. Nevertheless, his views and ideas about certain issues of Russia's history deserve attention and indicate to revelation of his talent and diligence.

Some of his considerations and historical views would enrich the Georgian historiography even today. Kirion Sadzaglishvili's contribution in the history of Georgian culture is invaluable, and his personal qualities are exemplary and one can easily say that they are ideal expression of the Georgian character and national awareness.

ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილების მეცნიერ-თანამშრომელი

**ქართული ემიგრაციის
ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის
კვლევის პრობლემები**

რუსეთის ბოლშევიკური ჯარების მიერ საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის ოკუპაციის შემდეგ, საქართველოს დემოკრატიული სახელმწიფოს ლეგიტიმურმა მთავრობამ, პოლიტიკური პარტიების წარმომადგენლებმა, ბოლშევიკურ მსოფლმხედველობასთან შეურიგებელი ქართველების ნაწილმა ქვეყანა დატოვა და ემიგრაციაში წავიდა. „სუვერენობა ერისა, ბატონობა დემოკრატიისა“ [21,39] – იყო მიზანი, რისთვისაც იბრძოდნენ სახელმწიფოებრიობანართმეული, ცალკეულ პოლიტიკურ პარტიებად და ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ორგანიზაციებად გათიშულ-დაქსაქსული ქართველი ემიგრანტები. მათი მიზანი ღირსეული, პატივსაცემი და საერთო იყო, თუმცა პიროვნული და პარტიული დაპირისპირება უფრო მნიშვნელოვანი აღმოჩნდა. მომხდარ უბედურებაში (1921 წლის 25 თებერვალი) დამნაშავეს ძიებამ, ერთმანეთზე შეცდომების გადაბრალებამ ქართველი ემიგრანტები კიდევ უფრო დააშორა ერთმანეთს და დაუძინებელ პოლიტიკურ ოპონენტებად აქცია. მსოფლიოში მიმდინარე პროცესების ფონზე (I მსოფლიო ომის შემდეგ, II მსოფლიო ომის მიმდინარეობისას, ცივი ომის პერიოდში, როცა მსოფლიო დიდი სახელმწიფოების ინტერესთა კონფლიქტით იყო მოცული) მნიშვნელოვანი შედეგების მიღწევა ერთიანი ძალებითაც ძნელი იქნებოდა, გათიშულობისა და დაქსაქსულობის პირობებში კი ეს შესაძლებლობა უტოპიას ემსგავსებოდა.

ქართულ ისტორიოგრაფიაში გამოკვლეულია ემიგრაციაში მყოფი საქართველოს ეროვნული მთავრობისა თუ ლეგაციის, ასევე ცალკეული პოლიტიკური პარტიების თუ ჯგუფების განმათავისუფლებელი ბრძოლა, მაგრამ ერთიან კონტექსტში ქართული ემიგრაციის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ისტორია არ გააზრებულა. შესწავლას და ანალიზს მოითხოვს არა ერთი ფაქტი თუ საკითხი. არადა სადღეისოდ არსებობს არაერთი წყარო და საყურადღებო მასალა ამ პრობლემის საკვლევად. ჩვენი პუბლიკაციის მიზანი მკითხველთათვის ამ წყაროების წარმოჩენაა. საჭიროდ მი-

ვიჩნიეთ ვუჩვენოთ აგრეთვე ქართული ემიგრაციის ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის უკვე გამოკვლეული და, აგრეთვე ჯერ შეუსწავლელი ასპექტები.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის გასაბჭოების შემდეგ დაკარგული სუვერენიტეტის აღსადგენად დაწყებულ ბრძოლას წარმართვდნენ ემიგრაციაში მყოფი საქართველოს მთავრობა და საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის საელჩო, ნოე ჟორდანიას და აკაკი ჩხენკელის მეთაურობით, აგრეთვე ქართული პოლიტიკური პარტიები და სხვადასხვა დროს ევროპაში შექმნილი განმანათავისუფლებელი ორგანიზაციები. დღეისათვის საზღვარგარეთ მათი ბრძოლისა და მოღვაწეობის ისტორია მეტნაკლებადაა შესწავლილი, დაწერილია არა ერთი მონოგრაფია თუ სტატია, ხელმისაწვდომია მრავალი ემიგრანტული პერიოდული გამოცემები, თუმცა საკვლევი კვლავ ბევრია.

საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის დიპლომატიური ბრძოლა ქვეყნის სუვერენიტეტის აღდგენისათვის, მათი ოფიციალური დოკუმენტალური და უშუალო ურთიერთობები მსოფლიოს დიდ სახელმწიფოთა მთავრობებთან, მათ წარმომადგენლებთან და ერთა ლიგის ორგანიზაციასთან, ასევე საერთაშორისო მდგომარეობა, ევროპის სახელმწიფოთა საგარეო-პოლიტიკური ინტერესები, მათი დამოკიდებულება დევნილი მთავრობის წევრებთან და საქართველოს საკითხთან ქართულ ისტორიოგრაფიაში შესწავლილია. ამ საკითხების კვლევისადმი მიძღვნილია არა ერთი ნაშრომი. მათგან აღსანიშნავია გ. ცხოვრებაძის [37; 36; 35], ნ. კირთაძის [13; 14], ავ. მენთეშაშვილის [19], ი. ჩიქავას [33], ნ. ჯიქიას [42], ვ. ბენიძის [2] მონოგრაფიები და წიგნები. ემიგრაციაში საქართველოს მთავრობის საქმიანობის შესახებ საინტერესო ცნობებს შეიცავს, დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის ბრძოლაში ჩართული, ქართველი ემიგრანტების მიერ დაწერილი წიგნები, მათგან ერთ-ერთია კონსტანტინე გვარჯალაძის „საქართველოს მთავრობა ემიგრაციაში“ [6] და „ანგარიში საქართველოს დემოკრატიული მთავრობისადმი“ [5]. დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის პერსპექტივების განსასაზღვრად საყურადღებოა ქართველი ემიგრანტის ივანე ზურაბიშვილის ნაშრომი „საქართველოს საერთაშორისო მდგომარეობა“ [12]. მნიშვნელოვან ფაქტობრივ მასალას და დოკუმენტებს შეიცავს რემონ დიუგეს წიგნი „მოსკოვი და ნამებული საქართველო“ [10]. დიპლომატიურ ბრძოლასთან ერთად ემიგრანტულ მთავრობას მცდელობა ჰქონდა ძალისმიერი მეთოდით დაპირისპირებოდა საქართველოში გაბატონებულ ბოლშევიკურ ხელისუფლებას. ამ მხრივ აღსანიშნავია 1924 წლის აჯანყების დაგეგმვასა და განხორციელებასთან ეროვნული მთავრობის კავშირი. ამ საკითხის შესწავლის თვალსაზრისით, ჩვენს ხელთ არსებული გამოქვეყნებული მასალებიდან უნდა

გამოყვით გ. მაზნიაშვილისა [16] და ს. ზალდასტანიშვილის [11] მოგონებები და რ. გრძელიძის „1924 წლის სახალხო აჯანყება საქართველოში“ [8].

საქართველოს ეროვნულ მთავრობასთან ერთად დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის ბრძოლას ხელმძღვანელობდა დემოკრატიული რესპუბლიკის საელჩო, რომელმაც პარიზში აკრედიტაცია 1921 წლის 25 თებერვალს მიიღო, ანუ როცა ბოლშევიკები თბილისს იპყრობდნენ. ქართული ლეგაცია საფრანგეთის დიპლომატიური კორპუსის სრულუფლებიანი წევრი 1933 წლამდე, ლეგაციის გაუქმებამდე იყო. საელჩოს მუშაობას ელჩი აკაკი ჩხენკელი წარმართავდა, რომელიც ემიგრაციაში მყოფ მთავრობასთან შეთანხმებით მოქმედებდა. ქართული ლეგაციის ისტორიის შესწავლის მიზნით საყურადღებოა აკაკი ჩხენკელის მემუარი დიპლომატიური მუშაობის შესახებ [26] და საელჩოს თანამშრომლის სოსიპატრე ასათიანის მოგონება [1], ასევე 1921-1922 წლებში ჯერ სტამბოლსა და შემდეგ პარიზში გამომავალი პირველი ემიგრანტული გაზეთი „თავისუფალი საქართველო“. აქ დაბეჭდილია ვრცელი ინტერვიუ აკაკი ჩხენკელთან, სადაც ის აყალიბებს თავის შეხედულებებს თუ რამდენად შეესაბამებოდა საერთაშორისო მდგომარეობა და ინტერესები საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის მოთხოვნას. აქვეა დაბეჭდილი ელჩის არაერთი რეზოლუციის, მიმართვის და დეპეშის ტექსტი საერთაშორისო კონფერენციებისა და სახელმწიფოთა წარმომადგენლობებისადმი.

საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის ბრძოლაში საზღვარგარეთ წასვლისთანავე ჩაებნენ ქართული პოლიტიკური პარტიები. მათ ჩვეულებას არც უცხოეთში უღალატეს და ერთმანეთს დაუპირისპირდნენ. ურთიერთშეუთანხმებლობა იყო ერთი და იგივე პარტიის წევრებს შორისაც. ემიგრაციაში წასული ქართული პოლიტიკური პარტიების ისტორია სრულად არ არის შესწავლილი.

საქართველოს მთავრობის პარალელურად ბოლშევიკური ოკუპაციის წინააღმდეგ, საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის მოთხოვნით გამოდიოდა საქართველოს დამოუკიდებელი რესპუბლიკის მმართველი – სოციალ-დემოკრატიული პარტია. ემიგრაციაში მათი ბრძოლის ასპარეზი იყო სოციალისტური ინტერნაციონალი. უცხოელი სოციალისტების მხრიდან მათ აბსოლუტური მხარდაჭერა ჰქონდათ. თუმცა, სამუხაზროდ, სოციალისტური სოლიდარობა მხოლოდ მორალურად თუ გაამხნევედათ ქართველ სოციალ-დემოკრატებს, სხვა მხრივ მათ სიტყვიერ მხარდაჭერას და საპროტესტო რეზოლუციებს არანაირი ქმედითი, რეალური შედეგის მოტანა არ შეეძლო. ემიგრაციაში წასული ქართული სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ისტორიისა და ეროვნულ-განმანათავისუფლებელ მოძრაობაში მისი წევრების მონაწილეობის შესწავლა, ასევე სა-

ქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენის მეთოდების შესახებ მათი ნააზრებისა და შეხედულებების კვლევა შესაძლებელია ივ. ჯავახიშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ემიგრაციის მუზეუმში და გურამ შარაძის კერძო კოლექციაში დაცული, ევროპაში გამოშვებული ქართული სოციალისტური პრესის შესწავლის საფუძველზე. ესენია გაზეთი „თავისუფალი საქართველო“ (გამოცემოდა სტამბოლსა და პარიზში, 1921-1922 წლებში), ჟურნალი „ბრძოლა“ (პარიზი, 1925-1928 წწ.), ჟურნალი „ახალგაზრდა სოციალ-დემოკრატი“ (პარიზი, 1927-1931 წწ.), გაზეთი „ბრძოლის ხმა“ (პარიზი, 1929-1940 წწ.), სოციალ-დემოკრატიული პარტიის ირაკლი წერეთლის ოპოზიციური ფრთის ჟურნალი „სოციალისტური აზრი“ (პარიზი, 1934-1939 წწ.). პერიოდული გამოცემების გარდა დამოუკიდებლობის აღდგენის ბრძოლასთან დაკავშირებული მოსაზრებებისა და პარტიის შიგნით არსებული წინააღმდეგობების შესახებ საინტერესო მასალას გვანჯდის ნოე ჟორდანიას [21, 22], ირაკლი წერეთლის [40], კოტე რაზმაძის [23], ნოე რამიშვილის [24], გრიგოლ წერეთლის [39] და ი. სიხარულიძის [29] წიგნები.

სოციალ-დემოკრატიული პარტიის მსგავსად ემიგრაციაში არსებობა და მოღვაწეობა გააგრძელა საქართველოს ეროვნულ-დემოკრატიულმა პარტიამ. დაქსაქსულობის თვალსაზრისით ისინი ყველაზე შორს წავიდნენ. სპირიდონ კედიას ხელმძღვანელობით მოქმედ ერთიან ეროვნულ-დემოკრატიულ პარტიას ჯერ რეზო გაბაშვილის ფრთა გამოეყო, 1929 წელს ალექსანდრე ასათიანის და ცალკე გვაზავა-ზურაბიშვილის ჯგუფები, იმავე წელს პარტია შექმნეს ახალგაზრდა ეროვნულ-დემოკრატებმა. ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში ამ პარტიის როლისა და ადგილის კვლევა, პირველ რიგში, თავად ასე დანაწევრებული ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ცალკეული ჯგუფების ისტორიის შესწავლას საჭიროებს. ამ მხრივ ოთარ ჯანელიძის მონოგრაფია [41] მნიშვნელოვან ფაქტობრივ ცნობებს და მათ ანალიზს შეიცავს. პირველწყაროებიდან უნდა გამოიყოს სპირიდონ კედიას მეუღლის, სოფიო ჩიჯავაძე-კედიას, მოგონებათა წიგნი [33], გარდა ამისა, 1925 წელს, პარიზში გამოსული ამ პარტიის ჟურნალი „სამშობლო“, რეზო გაბაშვილის ჯგუფის გაზეთი „მამულიშვილი“ (გამოდიოდა პარიზში, 1926-1928 წწ.), ახალგაზრდა ეროვნულ-დემოკრატების პარიზის კომიტეტის ჟურნალი „ახალი ივერია“ (პარიზი, 1927-1929 წწ.), ზურაბიშვილი – გვაზავას ფრთის გაზეთი „საქართველო“ (პარიზი, 1928-1938 წწ.), ალექსანდრე ასათიანის ჟურნალი „სამშობლო“ (პარიზი, 1929-1938 წწ.), სპირიდონ კედიას ჯგუფის გაზეთი „საქართველოს გუშაგი“ (1932-1936 წწ.) (ჩამოთვლილი პერიოდიკა ინახება თსუ-ს ქართული ემიგრაციის მუზეუმსა და გ. შარაძის კერძო კოლექციაში). გურამ შარაძის მიერ წიგნად გამოცემული ეროვნულ-დემოკრატიის ალექ-

სანდრე ცომაიას „რჩეული თხზულებანი“ [34]. ზემოთჩამოთვლილ გამოცემებში ნათლად არის ჩამოყალიბებული, როგორ წარმოედგინა საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენა ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის თითოეულ ჯგუფს, ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის ცალკეულ ჯგუფებს შორის წინააღმდეგობების მიზეზი პიროვნულთან ერთად, სწორედ ამ ძირითად საკითხზე აზრთა სხვადასხვაობა იყო.

პოლიტიკური პარტიებიდან საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის ბრძოლაში ჩართული იყვნენ ქართველი სოციალ-ფედერალისტები. მისი წევრები 1926-1935 წწ. პარიზში გამოსცემდნენ ჟურნალს „სახალხო საქმე“ (ინახება თსუ-ს ქართული ემიგრაციის მუზეუმსა და გ. შარაძის კერძო კოლექციაში).

ემიგრაციაში მოღვაწე ქართული პოლიტიკური პარტიები, რომლებსაც ერთი საერთო მიზანი, საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენა ჰქონდათ, ზოგჯერ გაერთიანებასაც აღწევდნენ. ამის დასტურია 1926-1939 წწ. პარიზში გამოშვებული გაზეთი „დამოუკიდებელი საქართველო“ (ინახება თსუ-ს ქართული ემიგრაციის მუზეუმსა და გ. შარაძის კერძო კოლექციაში), რომელიც სოციალ-დემოკრატების, სოციალ-ფედერალისტების, სოციალ-რევოლუციონერების და ეროვნულ-დემოკრატების გაერთიანებული ფრონტის ორგანო იყო. ეს გაზეთი პოლიტიკურ პარტიათა გაერთიანების და მათი საქმიანობის შესწავლის მნიშვნელოვანი წყაროა.

ეროვნული მთავრობის, მისი საელჩოს და პოლიტიკური პარტიების გარდა ემიგრაციაში საქართველოს განთავისუფლებისათვის ბრძოლას სხვა გაერთიანებებიც აწარმოებდნენ. ქართველი ემიგრანტები, რომლებიც ემიჯნებოდნენ პოლიტიკურ პარტიებს ეძიებდნენ გზებს დაკარგული დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის. ამ მიზნით შეიქმნა არა ერთი ორგანიზაცია. მათ შორის ერთ-ერთი პირველი იყო ახალგაზრდა ემიგრანტთა პოლიტიკური მოძრაობა „თეთრი გიორგი“, რომელიც თავიდან „მომავლის“ სახელით დაფუძნდა. მისი წესდება მუსოლინის „10 მცნების“ საფუძველზე დაინერა. მოძრაობის იდეური მოქმედების ცენტრში იდგა – ერის არსებობა, როგორც მიზანი. „თეთრი გიორგის“ წევრები ემხრობოდნენ ინტეგრირებულ ნაციონალიზმს, „რაც ნიშნავდა ყოველთვის საზომად ერისა და მისი კეთილდღეობის პირველობის აღიარებას“ [17, 45]. ორგანიზაცია მთელ თავის იმედებს ახალგაზრდობაზე ამყარებდა, ყველა მათგანს მოუწოდებდა გაერთიანებულიყვნენ „თეთრი გიორგის“ ერთობასთან და ჩამოყალიბებინათ მეზრდოლი რაზმები [31, 7]. ამ მოძრაობის მოღვაწეობის შესწავლა შესაძლებელია შალვა ბერეჟიანის [3], ალექსანდრე მანველიშვილის [17] მოგონებებიდან, ასევე ამ ორგანიზაციის გაზეთების „თეთრი გიორგისა“ და „მომავლის“ დამუშავებით (ინახება თსუ-ს ქართული ემიგრაციის მუზეუმ-

სა და გ. შარადის კერძო კოლექციაში). „თეთრი გიორგის“ მოძრაობის შესახებ დაწერილია სტატიები (რ. დაუშვილის [9], ნ. საგინაშვილის [25], გ. შარადის მიერ [31]). თუმცა ამ ორგანიზაციის ისტორიის ზოგი საკითხი კვლავ გამოსაკვლევი, დასახუსტებელია ფაქტები.

„თეთრი გიორგის“ ორგანიზაცია, რომელიც გამოდდა პარტიული და პირადი დაპირისპირების გამო ძალთა ურთიერთდაპირისპირებას და დაქსაქსულობას თავადვე იქცა ინდივიდუალიზმის ხორცისშემსხმელად. 1937 წელს ორგანიზაციას გამოეყო ერთი ჯგუფი და „ქართველ ფაშისტთა დარაზმულობა“ დააარსა, მათი უზენაესი იდეალი საქართველოში ფაშისტური სამეფოს შექმნა იყო. ისინი გამოსცემდნენ ჟურნალს – „ქართლოსი“, რომელიც მკვლევართათვის ხელმისაწვდომია და დარაზმულობის საქმიანობასა და მიზნებთან დაკავშირებულ სტატიებს შეიცავს. ამ ორგანიზაციის დებულებები ჩამოყალიბებულია 1937 წელს პარიზში გამოცემულ წიგნში „საქართველოს ფაშისტური დარაზმულობა, დებულებანი მოღვაწეობისა და ბრძოლისათვის“ [28]. ცალკე მონოგრაფია ქართული მონარქო-ფაშისტური დარაზმულობის შესახებ არ დაწერილა, თუმცა მისი შესწავლა დაწყებულია ო. ნიკოლეიშვილისა [20] და რ. დაუშვილის [9] ნაშრომებში. „საქართველოს ფაშისტური დარაზმულობა“ 1939 წელს დაიშალა, ამის მიზეზი გახდა გერმანიასა და საბჭოთა კავშირს შორის ხელმოწერილი თავდაუსხმელობის პაქტი. ქართველმა „ფაშისტებმა“ გერმანიის დახმარებით საბჭოთა კავშირის წინააღმდეგ ბრძოლის იმედი დაკარგეს.

„თეთრი გიორგისა“ და „ქართული ფაშისტური დარაზმულობის“ წევრებმა ინდივიდუალურად მიიღეს მონაწილეობა II მსოფლიო ომში, ისინი ბრძოლაში გერმანიის მხარეს ჩაებნენ. ეს ფაქტიც გამოწვეული იყო საქართველოს განთავისუფლების სურვილით. პრინციპმა „ჩემი მტრის მტერი, ჩემი მეგობარია“ ბევრი ქართველი ემიგრანტი ამ ომში გერმანიის თანამებრძოლად ან უნებლიე მოკავშირედ აქცია, მიუხედავად იმისა, რომ ჰიტლერი უგულვებელყოფდა საქართველოს საკითხს და მხარს არ უჭერდა საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენას, რაც ცნობილი იყო გერმანიის მხარეს მებრძოლი ემიგრანტებისთვის. მეორე მსოფლიო ომში მონაწილე ემიგრანტებმა შექმნეს ქართული ლეგიონები, რომელშიც ევროპაში მყოფ ქართველებთან ერთად ტყვედ ჩავარდნილი საბჭოთა კავშირის მხარეს მებრძოლი მათი თანამემამულეებიც ერთიანდებოდნენ. ამით არაერთი ქართველი გადაურჩა ტყვეობის მძიმე პირობებს, ამ პერიოდს უკავშირდება ქართველი ემიგრანტების ახალი ტალღის გაჩენა ევროპაში და მათი ჩართვა საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში. II მსოფლიო ომში ემიგრანტების მონაწილეობას, ქართული ლეგიონების შექმნას, მათ მიზნებსა და

მოღვაწეობას ეხება გ. გაბლიანის [4], გ. წერეთლის [38], გ. მორალიშვილის, შ. მაღლაკელიძის [18] მოგონებები.

ომის დამთავრების შემდეგ, მიუხედავად იმისა, რომ უკვე არაერთი წლის უშედეგო მოღვაწეობისა და ბრძოლის მწარე გამოცდილება ჰქონდა ქართული ემიგრაციის ძველ და ახალ თაობას, საქართველოს განთავისუფლების იდეა კვლავ ცოცხალი და აქტუალური იყო. II მსოფლიო ომის დამთავრების შემდეგ მოკავშირეთა შორის წინააღმდეგობამ იჩინა თავი, მოხდა მსოფლიოს ძალთა ბიპოლარიზაცია, დაიწყო ცივი ომი. შექმნილი საერთაშორისო ვითარება ქართველმა ემიგრანტებმა საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის ხელსაყრელ პირობად მიიჩნიეს. ქართველი ემიგრანტების მიერ წარმოებული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა ახალ ფაზაში შევიდა. შეიქმნა ახალი ორგანიზაციები: ლეგან ზურაბიშვილის ხელმძღვანელობით დაარსდა ზეპარტიული ორგანო „თავისუფალ ქართველთა კავშირი“, „ქართული ეროვნული პოლიტიკური ცენტრი“ და „ქართული ეროვნული საბჭო“ [38, 114], ამ ორგანიზაციების დაარსების შესახებ ვიგებთ გ. წერეთლის წიგნიდან „ერთი ცხოვრება-ემიგრანტის თავგადასავალი 1917-1993 წწ.“ [38]. თუმცა მისი ინფორმაცია მწირია და ანალიზისა და დასკვნების გაკეთების საშუალებას არ იძლევა, ის კი ჩანს, რომ კვლავ საუბარია ემიგრაციის გაერთიანებაზე, რაც კვლავ მიუღწეველი რჩება. ასე, რომ ამ ორგანიზაციების ისტორიაც შესასწავლია.

ემიგრაციაში არსებული პოლიტიკური პარტიები და ორგანიზაციები, რომლებიც საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის იბრძოდნენ, განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისაგან ამ მიზნის მიღწევის მეთოდებითა და ტაქტიკით. მათ შორის, ჩვენი აზრით, ყველაზე პროგრესული იყო ის გზა, რომელიც მიუხედავად პარტიული თუ ორგანიზაციული კუთვნილებისა ემიგრაციის გაერთიანებას და საერთო ძალებით მიზნის მიღწევისათვის ბრძოლას გულისხმობდა და მეორე, რომელიც ბევრისთვის შეიძლება მიუღებელი იყოს, მაგრამ მას რეალურად უფრო მეტი შესაძლებლობა ჰქონდა ძლიერ და გავლენიან ძალად ქცეულიყო, ესაა კავკასიის ერთა გაერთიანებით ერთიანი კავკასიური სახელმწიფოს შექმნის იდეა, კავკასია ერთი ხელისუფლებით, საერთო თავდაცვითი ორგანიზაციით, საერთო საგარეო პოლიტიკით და ერთა კულტურული თავისებურებების შენარჩუნებით. კავკასიის ძალთა გაერთიანების იდეა ჯერ კიდევ ემიგრაციაში წასვლის პირველ წლებში გაჩნდა საქართველოს, აზერბაიჯანის, სომხეთის, ჩრდილო კავკასიის ემიგრანტული მთავრობის წევრებს შორის. მოგვიანებით ამ მიზნის გარშემო არა ერთი ემიგრანტი გაერთიანდა. ერთიანი კავკასიური სახელმწიფოს შექმნის ინიციატივით გამოდიოდნენ ის ჯგუფები, რომლებიც 1937-1938 წლებში პარიზში გამოსცემდნენ პერიოდულ გამოცემებს, კონ-

კრეტულად ყურნალებს „ადამიანოსანს“, „ეროვნულ გაერთიანებას“, „ივერიას“ და გაზეთ „მუზარადს“ (ინახება თსუ-ს ქართული ემიგრაციის მუზეუმსა და გ. შარაძის კერძო კოლექციაში). ემიგრაციაში კავკასიის ძალთა გაერთიანების იდეის საკითხიც გამოსაკვლევიან.

XX ს-ის 50-იან წლებში ქართველ ემიგრანტთა ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის ისტორიაში ახალი ტენდენცია შეინიშნება. ეს არის საბჭოთა კავშირში შემავალი ერების ემიგრაციის წევრთა გაერთიანებით საერთო „ფრონტის“ ჩამოყალიბება. ასეთი გაერთიანება დაარსდა და მას „პარიზის ბლოკი“ უწოდეს, მასში შედიოდნენ უკრაინელები, ბელორუსები, სომხები, აზერბაიჯანელები, ჩრდილო კავკასიელები და ქართველები. „პარიზის ბლოკმა“ შეიმუშავა მემორანდუმი და აქტიურ ქმედებებზე გადავიდა [7, 11]. ამ თემას ეხება, დამკომის ერთ-ერთი დაამაარსებელი, ვერსალის საზავო კონფერენციაზე საქართველოს დელეგაციის და დემოკრატიული რესპუბლიკის დამფუძნებელი კრების წევრი იოსებ გობეჩია თავის დოკუმენტურ წიგნში „პატარა ერების საერთაშორისო სოლიდარობა და ემიგრაციის მოვალეობანი“ [7], რომელიც 1953 წელს პარიზში გამოიცა. აქ ვხვდებით საინტერესო ფაქტს: 1951 წლის 26 ივნისს აშშ-ის ოფიციალური პირი – საგარეო საქმეთა მინისტრი აჩესონი სენატში სიტყვით გამოვიდა და „რუსეთის აგრესია“ გააკრიტიკა. მანვე 26 მაისს ქართველი ხალხისადმი კეთილგანწყობილი მიმართვა გააკეთა, რასაც რუსი ემიგრანტების გალიზიანება და ქართველი ემიგრანტების ოპტიმიზმი გამოუწვევია [7, 18]. საქართველოს საკითხს უკვე შესახებლმნიფოდ ქცეული აშშ-ის – ოფიციალური პირი ეხებოდა, თუნდაც არაოფიციალურ შეხვედრაზე, გასათვალისწინებელია ისიც, რომ საქართველოს დამოუკიდებლობის დაკარგვიდან გასულია უკვე 30 წელი. 1951 წელს ნიუ-იორკში დაარსდა „ქართველ-ამერიკელთა ლიგა“, რომლის მიზანი იყო საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენა. მათ უპირველეს ამოცანად დასახული ჰქონდათ „ამერიკაში საზოგადოებრივი აზრის მომზადება და კავშირის დამყარება ამერიკულ მთავრობასთან“. ქართველ ემიგრანტებს ზუსტათ ქჰონდათ გააზრებული იმდროინდელ საერთაშორისო პოლიტიკაში ამერიკის შეერთებული შტატების წამყვანი პოზიცია და გეზი აიღეს ამ სახელმწიფოსთან ურთიერთობების დამყარებისაკენ. დაინტერესება შეიმჩნევა ამერიკული მთავრობის მხრიდანაც. ამ პერიოდის ემიგრანტილ პრესაში ჩანს, რომ ევროპაში მოქმედი „ამერიკული კომიტეტი“ ცდილობს ანტიბოლშევიკური ფრონტის შექმნას საბჭოთა კავშირის ქვეყნების ემიგრანტთა გაერთიანების გზით.

ემიგრაციაში წარმოებული საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის შესწავლის თვალსაზრისით საყურადღებო საკითხია ქართველი ემიგრანტების რუს ემიგრანტებთან ურთი-

ერთობა. მათ შორის არსებობდა დიდი წინააღმდეგობები. ამ ფაქტს ქართულ ემიგრაციაში დაძაბულობა შეჰქონდა. ევროპაში მყოფი რუსი ემიგრანტები მეფის რუსეთის აღდგენისათვის იბრძოდნენ და არ სცნობდნენ საქართველოს დამოუკიდებლობას. სწორედ ამიტომ ეროვნულ-განმათავისუფლებელ ბრძოლაში ჩართული ქართული გაერთიანებები რუს ემიგრანტებთან კავშირის წინააღმდეგ გამოდიოდნენ, განსხვავებული პოზიცია ეკავათ ქართველ სოციალ-დემოკრატებს. საქართველოს უახლესი ისტორიის არქივის ლიტერატურის განყოფილებაში ინახება 1951 წლის 5 დეკემბერს პარიზში შექმნილი „თავისუფალ ქართველთა კავშირის“ ცნობის ფურცელი [27], სადაც გაკრიტიკებული არიან ქართველი სოციალ-დემოკრატები, რომლებმაც მონაწილეობა მიიღეს რუსი ემიგრანტების მიერ ორგანიზებულ ვისბადენის კონფერენციაში (მიმდინარეობდა 1951 წ. 3-7 ნოემბერს), სადაც პოლონეთისა და ბალტიისპირეთის ქვეყნების წარმომადგენლები არ მიუწვევიათ, რადგან რუსი ემიგრანტები მათ დამოუკიდებლობას აღიარებენ. ვისბადენის კონფერენციაში მონაწილე ქართველმა სოციალისტებმა ხელი მოაწერეს დებულებას, რომლის მიხედვითაც ქართველებს მომავალში მიეცემოდათ თვითგამორკვევის უფლება. „თავისუფალ ქართველთა კავშირი“ ამას მიიჩნევდა წარსულში (1917 წ.) დაბრუნებად, მათი თქმით „გამოდის, რომ საქართველო დღემდე თვითგამორკვეული არ არის“ [27, 6]. რუს და ქართველ ემიგრანტთა ურთიერთობებიც სამომავლო კვლევას საჭიროებს.

საქართველოს ეროვნულ-განმათავისუფლებელ მოძრაობაში ევროპელების მონაწილეობა ასევე შეუსწავლელი თემაა. ამ მხრივ პირველ რიგში გამოვყოფთ, 1923 წელს ჟენევაში დაარსებულ „საქართველოს დამხმარე საერთაშორისო კომიტეტს“, რომელიც ერთა ლიგაში ეროვნული მთავრობის დელეგატმა ხარიტონ შავიშვილმა და შვეიცარიული ყურნალის „journal de jeneve“-ს რედაქტორმა ჟან მარტენმა დაფუძნეს. მისი თავმჯდომარე იყო ჟან მარტენი, ვიცე პრეზიდენტები: ჟენევის უნივერსიტეტის პროფესორი, სახელმწიფო მოღვაწე – ალბერ მალში და ასევე ჟენევის უნივერსიტეტის პროფესორი – ედგარ მილო. ამ ორგანიზაციის მიზანი იყო ებრძოლათ საქართველოსთან დაკავშირებით მოსკოვის მიერ გავრცელებული სიცრუის წინააღმდეგ. კომიტეტი ევროპას აცნობდა საქართველოს კულტურას, ისტორიას, ცდილობდა დაეცვა საქართველოს საერთაშორისო უფლებები და მოეპოვებინა დამოუკიდებლობის საერთაშორისო აღიარება [30].

საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის ბრძოლაში ჩაბმული იყვნენ ცალკეული ქართველი ემიგრანტებიც, რომლებიც არ ერთიანდებოდნენ არც ერთ პარტიასა და ორგანიზაციაში. მათგან აღსანიშნავია დიდი ბრიტანეთის სამხედრო დაზვერვის პოლ-

კოვნიკი ქართველი ემიგრანტი მერაბ კვიციანი (ინგლისელები მას მერაბ კეით მიმართავდნენ). მეორე მსოფლიო ომის დროს, როცა გერმანელები კავკასიას უახლოვდებოდნენ, დიდი ბრიტანეთი დაინტერესდა ამ რეგიონის მოსახლეობით, კერძოდ, რას მოიმოქმედებდნენ ისინი იმ შემთხვევაში თუ გერმანია შეძლებდა კავკასიის დაპყრობას. ამის დასადგენად მათ შეადგინეს კითხვარები და ბრიტანეთის ჯარში მყოფ კავკასიური წარმოშობის სამხედროებს დაურიგეს. მათ შორის იყო მერაბ კვიციანიც, რომელსაც კითხვარის პასუხად საკმაოდ ვრცელი მემორანდუმი შეუდგენია, სადაც ის ხაზგასმით აღნიშნავდა, რომ ქართველები, სომხები და აზერბაიჯანელები იღვნიან სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის, ამიტომ ისინი ბრძოლებენ იმათთან ერთად, ვინც მხარს დაუჭერს ამ მიზნის მიღწევაში. კვიციანის ეს მემორანდუმი ცნობილი გახდა დიდი ბრიტანეთის პრემიერ-მინისტრ ჩერჩილისთვის, რომელმაც თეირანის კონფერენციაზე კვიციანისგან პირისპირ შეხვედრის დროს ეს ფაქტი გაიხსენა [15, 27]. საინტერესოა კვიციანის, როგორც ბრიტანეთის დაზვერვაში ნამსახურები, ბევრი საიდუმლოს მცოდნე პირის შეხედულებები ამიერკავკასიის სახელმწიფოთა დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის ბრძოლის პერსპექტივების შესახებ, რომელიც მან XX ს-ის 70-იანი წლების ბოლოს დაწერა. მისი თქმით საქართველოსათვის არც ერთი ქვეყანა არ გაირჯება, რადგან ეს მათ ინტერესებში არ შედის, დამოუკიდებლობის აღდგენის შესაძლებლობა აქვთ სომხებს, მათ მდიდარი დიასპორა ჰყავთ, რომელთაც შეუძლიათ კვალიფიცირებული ძლიერი ჯარის შექმნა, სომხებს აშშ-ში პოლიტიკური გავლენა აქვთ, ამ ქვეყნის რამდენიმე გუბერნატორი სომეხია. აზერბაიჯანელების ბრძოლაც საიმედოა, მათ დაეხმარება მუსლიმანური სამყარო. რაც შეეხება საქართველოს, მისი აზრით, ქართული ემიგრაცია, რომელიც მცირერიცხოვანია, ფინანსურადაც სუსტია და არანაირი პოლიტიკური გავლენა არ გააჩნია, ვერ შეძლებს საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის ეფექტურ ბრძოლას. კვიციანი არა მარტო აფასებს მდგომარეობას და აკეთებს დასკვნებს, არამედ მომავალზეც საუბრობს და ასკვნის, რომ დამოუკიდებლობის აღდგენის ორი გზა არსებობს: ერთი ეს არის საბჭოთა რეჟიმის ლიბერალიზაცია, რომელიც მოიცავს ერთა უფლებას გამოყოფის შესახებ, ხოლო მეორე – გაეროზე უფრო ქმედითი საერთაშორისო ორგანიზაციის შექმნა. მერაბ კვიციანის ლიკვიდაცია უცდია ლავრენტი ბერიას [15,], როგორც ჩანს მასში გარკვეულ საფრთხეს ხედავდა. ქართულ ისტორიოგრაფიაში ეს საკითხებიც შესასწავლია, ხელმისაწვდომი მასალები ძალზე მწირია, სამომავლოდ საჭიროებს ახალი დოკუმენტების მოძიებას.

ქართველი ემიგრანტების ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის უპერსპექტივობას საერთაშორისო მდგომარეობა განა-

პირობებდა. შეფასების სახით შეიძლება ისიც ითქვას, რომ მათ ვერ დასძლიეს ინდივიდუალიზმი, გათიშულობა, ურთიერთქიშპი, რაც ასე მცირერიცხოვან ემიგრანტებში წარმოუდგენელ მასშტაბებს აღწევდა. ამის შესახებ წერდნენ და მსჯელობდნენ თავადაც. პარტიებისა თუ ორგანიზაციების შეკრებებს ლაიტმოტივად გასდევდა ქართული ემიგრაციის გაერთიანების და ერთიანი ფრონტით ბრძოლის წარმოების საკითხი, მაგრამ ეს მიზანი ყოველთვის მიუღწეველი რჩებოდა, რასაც რამდენიმე მიზეზი განაპირობებდა. როგორც მასალების შესწავლისას ირკვევა ქართველი ემიგრანტების დაქსაქსვა ხელოვნურადაც ხდებოდა. საუბარია საბჭოთა კავშირის მთავრობის მიერ ევროპაში გაგზავნილი აგენტურის შესახებ, მათ ევალებოდათ ემიგრაციის დასუსტება, რასაც ისინი წარმატებით ახორციელებდნენ. საბჭოთა ხელისუფლების ბრძოლა ემიგრანტების წინააღმდეგ აგენტურული ქსელის გამოყენებით საკმაოდ საინტერესო, მაგრამ გამოუკვლეველი საკითხია.

ემიგრაციის ისტორიის, მისი ნებისმიერი თემის შესწავლა არასრულყოფილი და სუსტია საარქივო დოკუმენტების გამოყენების გარეშე, ამ მხრივ კი არსებობს გარკვეული დაბრკოლებები. ცნობილია ქართული ემიგრანტული არქივების სხვადასხვა დროს საქართველოში ჩამოტანის ისტორია, სახელმწიფო საისტორიო არქივში ინახება ქართული ემიგრაციის მასალები ჰარვარდის უნივერსიტეტში დაცული დოკუმენტების მიკროფირების სახით, ასევე ამავე უნივერსიტეტისა და ლევილის ორიგინალური დოკუმენტები, რომლებიც საკმაოდ მდიდარ და საინტერესო ფაქტობრივ ინფორმაციას შეიცავს. მათი შესწავლა ბევრ კითხვას გასცემდა პასუხს და საქართველოს უახლოეს ისტორიასაც სრულყოფილს გახდიდა, ისტორიოგრაფიაც ბევრს დაწერდა და აღწერდა, თუმცა, სამწუხაროდ, გარკვეული ტექნიკური, ობიექტური თუ სუბიექტური ფაქტორების გამო ემიგრაციის პერიოდის დოკუმენტები მკვლევარებისთვის ხელმისაწვდომი არ არის, რაც თავიდანვე ხარვეზიანს ხდის ნაშრომსა თუ სტატიას. ზემოთ შევხეთ არა ერთ საკითხს, რომელიც შეუსწავლელია, მაგრამ ამ თემების კვლევა საარქივო დოკუმენტებზე მუშაობის გარეშე რთული და თითქმის შეუძლებელია.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას: საბჭოთა კავშირის საზღვრებში მოქცეულ საქართველოს „რკინის ფარდის“ არსებობის პირობებში მსოფლიოს სხვა სახელმწიფოებთან ურთიერთობის საშუალება არ ეძლეოდა. ამ დანაკლისს ევროპასა და ამერიკაში ემიგრირებული ქართველები ავსებდნენ; საქართველოში წარმოებული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობა არსებული მძიმე რეჟიმის გამო ფრაგმენტული, სუსტი და პასიური იყო. განსხვავებით ქართველი ემიგრანტების მიერ დანყებული ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობისა, რომელიც ყოველთვის აქტიური და ცოც-

ხალია არა მარტო ქართველ ემიგრანტთა უფროს თაობაში, არამედ ახალგაზრდებშიც. ქართული ემიგრაცია სულდგმულობს და თაობებს ზრდის საქართველოს განთავისუფლების იდეით; საქართველოში საბჭოთა დიქტატურამ მოაზროვნე ინტელიგენციას ფრთები შეაკვეცა ან მოსპო, იკრძალებოდა თავისუფალი აზროვნება, ამ დანაკლისსაც ემიგრანტი ქართველები ავსებენ, საინტერესოა და ცალკე შევნიშვას საჭიროებს მათი ლიტერატურული და მეცნიერული ნაშრომები, მათ შორის ეროვნულ საკითხებზე ქართველი ემიგრანტების ნააზრევი.

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. ალ. ასათიანი, მცირე მოგონებანი, კავკასიონი, 1968, XIII.
2. ვ. ბენიძე, საქართველოს სოციალ-პოლიტიკური მდგომარეობა და სახელმწიფოებრიობისათვის ბრძოლა 1920-1925 წწ., თბ., 1999.
3. შ. ბერეჟიანი, თეთრი გიორგი II მსოფლიო ომში (მოგონება), ომეგა, 2000, №3.
4. გ. გაბლიანი, ჩემი მოგონებანი (II მსოფლიო ომი), თბ., 1998.
5. კ. გვარჯალაძე, ანგარიში საქართველოს დემოკრატიული მთავრობისადმი, სტამბოლი, 1923.
6. კ. გვარჯალაძე, საქართველოს მთავრობა ემიგრაციაში, პარიზი, 1938.
7. ი. გობეჩია, პატარა ერების საერთაშორისო მდგომარეობა და ემიგრაციის მოვალეობანი, პარიზი, 1953.
8. რ. გრძელიძე, 1924 წლის სახალხო აჯანყება საქართველოში, თბ., 1992.
9. რ. დაუშვილი, ქართული პოლიტიკური და საზოგადოებრივი ორგანიზაციები XX ს-ის 20-30-იან წლებში, ქართული დიპლომატია, XI, 2004.
10. დიუგე რემონ, მოსკოვი და წამებული საქართველო, თბ., 1994
11. ს. ზალდასტანიშვილი, საქართველოს 1924 წლის ამბოხება (მოგონებები), პარიზი-თბილისი, 1989.
12. ივ. ზურაბიშვილი, საქართველოს საერთაშორისო მდგომარეობა, პარიზი, 1936.
13. ნ. კირთაძე, ევროპა და დამოუკიდებელი საქართველო, თბ., 1997.
14. ნ. კირთაძე, საქართველოს დამოუკიდებლობისა და ეროვნული სახელმწიფოებრიობის აღდგენისათვის ბრძოლის ისტორია (XX ს. 20-იანი წლების პირველი ნახევარი), სადოქტორო დისერტაცია, თბ., 1998.

15. მ. კვიციანიშვილი, თეირანის კონფერენცია, ფიქრები საქართველოს მომავალზე, თბ., 1991.
16. გ. მაზნიაშვილი, მოგონებანი, თბ., 1927.
17. ალ. მანველიშვილი, წერილები და ნარკვევები, სან-ფრანცისკო, 1990.
18. შ. მალლაკელიძე, მოგონებები, წგნში: ქართველები გერმანული დროშის ქვეშ მეორე მსოფლიო ომში, მასალები გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა და შენიშვნები დაურთო ვიქტორ რცხილაძემ, თბ., 1994.
19. ა. მენთეშაშვილი, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის დიპლომატიური ღონისძიებანი ქვეყნის დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის, წგნ.: ქართული დიპლომატიის ისტორიის ნარკვევები, II, თბ., 1998.
20. ო. ნიკოლეიშვილი, საქართველოს ფაშისტური დარაზმულობა (1937-1939 წწ.), წგნში: მისივე ნარკვევები მსოფლიოს ქვეყნებთან საქართველოს ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 2005.
21. ნ. ჟორდანი, რჩეული ნაწერები, თბ., 1990.
22. ნ. ჟორდანი, ჩვენი ტაქტიკა, საქართველოს სოციალ-დემოკრატიული მუშათა პარტიის საზღვარგარეთულ ბიუროსი, პარიზი, 1926.
23. კ. რაზმაძე, ის რაც პარტიამ არ იცის, პარიზი, 1931.
24. ნ. რამიშვილი, დემოკრატიული სოციალიზმი, პარიზი, 1931.
25. ნ. საგინაშვილი, თეთრი გიორგი და ქართული ეროვნული მოძრაობა, წგნ.: მისივე, ძველი ქართული მწერლობის მკვლევარნი და „ვეფხისტყაოსნის“ საკითხები, თბ., 2003.
26. საქართველოს სრულუფლებიანი ელჩის მემუარი დიპლომატიური მუშაობის შესახებ 1921 და 1922 წლებში, წგნში: ნ. კირთაძე, საქართველოს დამოუკიდებლობა და ქართულ-ევროპული ურთიერთობანი, თბ., 1997.
27. საქართველოს უახლესი ისტორიის ცენტრალური სახელმწიფო არქივის ლიტერატურის განყოფილება, ფონდი 278, აღწ. 1, საქმე 127.
28. საქართველოს ფაშისტური დარაზმულობა, დებულებანი მოღვაწეობისა და ბრძოლისათვის, პარიზი, 1937.
29. ი. სიხარულიძე, ნოე რამიშვილი, თბ., 2006.
30. გ. შარაძე, ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის დასავლეთევროპული ცენტრი ჟენევაში და პოლიტიკური ბრძოლა საქართველოს დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის ევროპაში, თბ., 2006.
31. გ. შარაძე, უცხოეთს ცის ქვეშ, III, თბ., 1993.

32. ი. ჩიქავა, ემიგრაციაში მყოფი უორდანია-გეგეჭკორის მთავრობის ბრძოლა დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის, საქართველოს ურთიერთობა ევროპასა და ამერიკასთან, 1996, III.
33. ს. ჩიჯავაძე-კედია, ნასმენ-ნახული, თბ., 2001.
34. ალ. ცომაია, რჩეული თხზულებანი, თბ., 2000.
35. გ. ცხოვრებაძე, გენუის კონფერენცია და საქართველოს საკითხი, ქართული დიპლომატია, III, თბ., 1996.
36. გ. ცხოვრებაძე, საქართველოს დემოკრატიული რესპუბლიკის მთავრობის დიპლომატიური მუშაობის შესახებ 1921-1922 წწ., ქართული დიპლომატია, II, თბ., 1995.
37. გ. ცხოვრებაძე, ქართული პოლიტიკური ემიგრაცია და საქართველოს დამოუკიდებლობის საკითხი 1921-1925 წწ., თბ., 1996.
38. გ. წერეთელი, ერთი ცხოვრება – ემიგრანტის თავგადასავალი 1917-1993 წწ., თბ., 2004.
39. გრ. წერეთელი, ქართული ემიგრაცია და ადამიანები, პარიზი, 1971.
40. ი. წერეთელი, ჩვენი ტაქტიკის ძირითადი საკითხები, პარიზი, 1927.
41. ო. ჯანელიძე, სპირიდონ კედია – პოლიტიკური პორტრეტი, თბ., 2002.
42. ნ. ჯიქია, ემიგრაციაში მყოფი საქართველოს მთავრობის დიპლომატიური მოღვაწეობის ისტორიიდან, საქართველო-ევროპა-ამერიკა, 1992, №2.

Shorena Murusidze

*Scientist-researcher, Department of
Modern and Contemporary History, Ivane
Javakhishvili Institute of History and
Ethnology*

FROM THE HISTORY OF NATIONAL-LIBERATION MOVEMENT OF THE GEORGIAN EMIGRATION

Summary

After occupation of Georgia by Russia's Bolshevik army, the Georgian emigrants began their fighting abroad for restoration of lost sovereignty. This fighting was actively supported by the Georgian government in emigration and embassy of Democratic Republic of Georgia as well as the Georgian political parties (social-democrats, social-federalists, national-democrats, social-revolutionists) and other national and political organizations founded

in Europe in different periods. They all had general purpose of fighting though differing by methods and tactics of achievement of goals.

The Georgian emigrants were not able to overcome disunity what achieved such incredible scale with so small number of emigrants. Study of materials proved that their separation was carried out artificially. We mean secret agents sent by government of Soviet Union to Europe. They were commissioned with weakening of emigration and they succeeded in this.

The Soviet Georgia was disabled to communicate with other countries of the World, this shortage was filled by emigrant Georgians. National-liberation movement conducted in Georgia was rather weak and passive because of existing heavy regime and differed from liberation movement carried out by the Georgian emigrants which was always active. The Georgian emigration survived and has always been upbringing new generation with ideas of Georgia's liberation. The Soviet dictatorship made progressive intelligentsia fold their "wings", this shortage was enriched by the Georgian emigration as well. Their literary and scientific works are rather interesting and require separate study, also there are many articles on national questions and ideas of the Georgian emigration which should be studied.

ლელა მიქიაშვილი

ისტორიის დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის
ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის
ახალი და უახლესი ისტორიის განყოფილე-
ბის მთავარი მეცნიერ-თანამშრომელი

იოანე ქართველიშვილის "მემუარების"
მნიშვნელობა ქართულ ისტორიოგრაფიაში

იოანე ქართველიშვილის „მემუარები“ („ვითარებათა აღწერა“) ქართული საისტორიო მწერლობის ერთ-ერთი საყურადღებო ძეგლია. იგი XVIII-XIX საუკუნეების მიჯნაზე შექმნილი და სტრუქტურულად განეკუთვნება იმ ლიტერატურულ ჟანრს, რომელიც XVIII ს. მეორე ნახევარში დაამკვიდრა იესე ოსეს ძე ბარათაშვილიმა თავისი „ცხოვრება-ანდერძით“ [1]. ნიშანდობლივია, რომ ეს უკანასკნელი ქრონოლოგიურად 1768-1785 წლებს მოიცავს (1786 წ. იესე ბარათაშვილი ლეკებმა მოკლეს), იოანე ქართველიშვილის „მემუარებში“ კი სწორედ ამის მომდევნო ხანის ისტორიული ვითარებაა ასახული 1802 წლამდე – საქართველოში რუსეთის მმართველობის დამყარებამდე. აქედან გამომდინარე, ჟანრობრივი თავისებურების მიუხედავად, თხზულებაში საყურადღებო ცნობებია დაცული საქართველოს ისტორიის უაღრესად მნიშვნელოვანი პერიოდის შესახებ.

„მემუარების“ ტექსტი ოთხი ნაწილისაგან შედგება: 1) „მოსავონებელნი რიცხვნი“ ანუ – ღირსშესანიშნავი თარიღები, ქრონოლოგიურად 1772-დან 1812 წლამდე; 2) შემოსავლის ნუსხა, ანუ „სია შემოსავლისა“ – 1797-1804 წლები; 3) საკუთრივ „მემუარები“ – 1772-1802 წლები; 4) შესანდობელი, რომელიც მოგვიანებით მიუწერია იოანეს შვილს (სავარაუდოდ – გაბრიელს) და რომელიც დაუსრულებელია. ამრიგად, თხზულების ძირითად ნაწილთან შედარებით მის ე.წ. დანართებს უფრო ვრცელი ქრონოლოგიური ჩარჩოები გააჩნიათ (1804 და 1812 წლებამდე).

როგორც მოსალოდნელი იყო, ნაწარმოები თავადვე შეიცავს ბიოგრაფიულ ცნობებს ავტორის შესახებ: იოანე ოთარის ძე ქართველიშვილი (1772-1816 წწ.) ქართლის სოფელ ფხვენისში დაბადებულია. სოციალური მდგომარეობით მისი წინაპრები ბატონიშვილებთან ყმურ დამოკიდებულებაში მყოფი ღარიბი გლეხები იყვნენ: „ნიადაგ საკუთართა ყმობითა ყოფილიყვნენ წინაპარნი ჩვენნი საქარ-

თველოს უფლისწულთა ამათ ძლით მორჩილ ქმნილნი“ [2, 71]. იოანეს მამა ოთარი, ყმობიდან გათავისუფლებული, სოფ. გომიჯვარში ბინადრობდა, აქედან ძმასთან ერთად სამშვილდეს – აბდულა-ბეგთან გადასულა, ხოლო სამშვილდის აკლების შემდეგ შიდა ქართლში გადმოვიდა და სოფ. ფხვენისში დასახლდა [3, 200-202]. მდაბიური წარმომავლობის მიუხედავად, იოანე ქართველიშვილმა მოახერხა საფუძვლიანი განათლების მიღება და იმ ეპოქის ლიტერატურულ-საზოგადოებრივ ასპარეზზე საკუთარი თავის დამკვიდრება. როგორც თავად ავტორი გვამცნობს, საწყისი განათლება მიუღია ფხვენისში, შინდისში, ცხინვალში „და სხვაგანაც“. იოანეს მამა ადრე გარდაეცვალა და მის აღზრდა-განათლებაზე დედამ – თამარმა „მხნედ, მამაკაცებრ“ იზრუნა, რის შესახებაც ავტორი არაერთხელ აღნიშნავს თავის თხზულებაში. 12 წლის ასაკში იოანე დედას თბილისში ჩამოუყვანია და 1784-1787 წწ. იგი კალოუზნის ეკლესიაში განაგრძობდა სწავლას, ამის შემდეგ ერთი წელი საპატრიარქოს ეკლესიაში „სტიხარცმული იპოდიაკონის“ წოდებით მსახურობდა და პარალელურად განაგრძობდა საერო და სასულიერო ლიტერატურის შესწავლას. 1788-1794 წწ. ჯერ მთავარ დიაკვნად, შემდეგ კი – მღვდლად ხელდასმული იოანე მსახურებას ეწეოდა ჯერ თბილისის სიონის ტაძარში, შემდეგ კი – ქრისტეშობის ეკლესიაში. ამავე დროს, მას არ შეუწყვეტია ზრუნვა სამეცნიერო განათლების გაღრმავებაზეც: 1791-1792 წწ. მისივე თხოვნის საფუძველზე ანტონ კათალიკოსს იგი ჩაუბარებია არქიმანდრიტ ვარლამისათვის, რომელსაც ავტორი მოიხსენიებს, როგორც „კაცსა ფრიად მეცნიერსა“ და აღნიშნავს, რომ „მისგან ახსნით ვისწავლე წიგნი ესე: ღრამატიკა, რიტორიკა, კატილორია, ლოლიკა და მეტაფისიკა“ [2, 70]. ვარლამ ერისთავი (1762-1830 წწ.) ქსნის უკანასკნელი ერისთავის – დავითის ვაჟი იყო. საერო და სასულიერო მწერლობაში იგი პირადად ანტონ კათალიკოსის ზედამხედველობით გაიწაფა, გარდა ამისა, სრულყოფილად ფლობდა რუსულ ენასაც. მოგვიანებით იგი იყო ახტალის ეპისკოპოსი, ხოლო 1811-1817 წწ. საქართველოს ეგზარქოსი [4, 41-45]. 1794 წლიდან იოანე ქართველიშვილმა ფიზიკისა და ფილოსოფიის შესწავლა დაიწყო იმ დროისათვის ცნობილ სწავლულთან იოანე ოსეს ძე მიქაძესთან – იესე ბარათაშვილის ძმასთან, რომელიც მკვლევარ ა. იოსელიანის ცნობით, 1780-იანი წლებიდან ალა-მაჰმად-ხანის შემოსევამდე თბილისის სემინარიის რექტორი იყო [2, 9].

1794 წ. იოანე ქართველიშვილი, როგორც საუფლისწულო ყმა, იულონ ბატონიშვილმა მიიწვია თავის ოჯახში. ალა-მაჰმად-ხანის შემოსევასა იოანე თავისი ცოლ-შვილით სამეფო ოჯახთან ერთად თბილისიდან ჯერ ღუშეთს, შემდეგ კი მთიულეთს გაიხიზნა. იმავე წლის ოქტომბერში იულონი ოჯახით ქართლში (გორში) გადადის; ამ დღიდან მოყოლებული ვიდრე 1801 წლამდე იოანე თითქმის განუ-

ენის პედაგოგად დაინიშნა. აღსანიშნავია, რომ „მოსაგონებელნი რიცხვის“ ერთ-ერთი ჩანაწერის ცნობით, ამ სასწავლებელში წარმატებული პედაგოგიური საქმიანობისათვის 1806 წ. დეკემბერში იოანე ქართველიშვილი ოქროს ჯვრით დაუჯილდოებიათ [2, 96], რაც სხვა ოფიციალური დოკუმენტებითაც დასტურდება [6, 198].

პედაგოგიურ მოღვაწეობასთან ერთად იოანე ქართველიშვილი მღვდელმსახურებასაც განაგრძობდა: 1806 წ. მას კათალიკოსის მიერ ახალი საეკლესიო ხარისხი მიენიჭა – „პროტოპოპად კურთხეულ ვიქმენ მარტის 25-სა კათალიკოზის ანტონისაგან“ [2, 94].

1812 წ. უფროსი ვაჟის – შიოს გარდაცვალების შემდეგ იოანე ქართველიშვილმა „მოსაგონებელნი რიცხვის“-ს წერაც შეწყვიტა, თუმცა ამის შემდეგ კიდევ რამდენიმე წელს იცოცხლა: სავარაუდოდ, იგი 1816 წლის 9 თებერვალს გარდაიცვალა [2, 26].

სპეციფიური ხასიათის მიუხედავად, იოანე ქართველიშვილის თხზულებას მკაფიოდ გამოხატული ისტორიული მნიშვნელობა გააჩნია: მასში ავტორის პირადი ცხოვრება იმ ეპოქის საზოგადოებრივ-პოლიტიკურ ცხოვრებასთან შერწყმით არის აღწერილი, რაც გარკვეულ წარმოდგენას ქმნის საქართველოს ისტორიის ერთი მთლიანი მონაკვეთის შესახებ. თხზულებაში საყურადღებო ცნობებია დაცული ერეკლე II-ის გარდაცვალებისა და გიორგი XII-ს გამეფების შესახებ, ამ უკანასკნელის მეფობისას მომხდარი ზოგიერთი ისტორიული მოვლენის შესახებ; აღწერილია აგრეთვე გიორგი XII-ს გარდაცვალების შემდეგ უფლისწულთა შორის წარმოებული ბრძოლა ტახტისათვის; ასევე მნიშვნელოვანია ცნობები ალა-მაჰმად-ხანის შემოსევისა და მის მიერ თბილისის აოხრების შესახებ. ამრიგად, „მემუარებში“ ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმებისა და იქ რუსული მმართველობის დამყარების უაღრესად დაძაბული ისტორიული რეალობაა წარმოდგენილი. მიზეზი, რომელმაც ამ თხზულების შექმნა განაპირობა, ერთი შეხედვით ვინრო-ოჯახური ხასიათისაა: იოანე ქართველიშვილი მას შვილებისათვის სახსოვრად წერდა, შესაბამისად – მემუარებს ბოლომდე გასდევს თხრობის მამა-შვილური კილო, ავტორის მიზანია, შთამომავლობას გააცნოს წინაპართა ვინაობა, საკუთარი თავგადასავალი, ქონებრივ-საოჯახო ინტერესები. იმერეთში იძულებით გადახვეწილი იოანე იმასაც ითვალისწინებდა, რომ იმ დროისათვის ქვეყანაში არსებული რთული პოლიტიკური ვითარების გამო, შესაძლოა ვეღარც ღირსებოდა შვილებთან შეხვედრა, ამიტომ „მემუარებში“ მათ რამდენიმე მუხლისაგან შემდგარ რჩევა-დარიგებას უტოვებს ანდერძის სახით, იმის იმედით, რომ მისი დალუპვის შემთხვევაში ეს „დანერილი“ მაინც მიაღწევდა შვილებამდე და „სისრულეს მიეცემოდა“.

ქართულ მწერლობაში აღნიშნული ჟანრის (ანდერძ-თავგადასავლის) შესანიშნავი ნიმუშია XVIII ს. მოღვაწის იესე ოსეს ძე ბარა-

თაშვილის „ცხოვრება-ანდერძი“ [1]. სრულიად ბუნებრივია, რომ იოანე ქართველიშვილის „მემუარებში“ შესამჩნევია ამ თხზულების გავლენა: ორივე ავტორი დაახლოებით ერთ ეპოქაში ცხოვრობდა (იესე ბარათაშვილის გარდაცვალებისას იოანე 16 წლისა იქნებოდა), შესაბამისად, იესე ბარათაშვილის თხზულება მისთვის ცნობილი უნდა ყოფილიყო საგულისხმოა ისიც, რომ იოანე ქართველიშვილის მოძღვარი და მასწავლებელი იყო იოანე ოსეს ძე მიქაძე – იესე ბარათაშვილის ღვიძლი ძმა; იოანეს ასევე ახლო ურთიერთობა ჰქონდა იესე ბარათაშვილის ვაჟთან – დავითთან (მან დავითს მოანათვლინა 1798 წ. დაბადებული თავისი ასული სოფიო). ქრონოლოგიური თვალსაზრისით „მემუარები“ იესე ბარათაშვილის „ცხოვრება-ანდერძის“ გაგრძელებაა, აქედან გამომდინარე, ამ ორ თხზულებაში არსებითად საქართველოს ისტორიის ორი განსხვავებული ეპოქაა აღწერილი. შესაბამისად, განსხვავებულია ამ ორი ავტორის მსოფლმხედველობაც: თავისი სოციალური მდგომარეობით იესე ბარათაშვილი ერეკლე II-ის კარის მოხელე იყო და მისი მსჯელობაც ფეოდალურ-ბატონყმური ეპოქის შესაფერისია (მის მფლობელობაშია ორი სათავადო მამული მრავალრიცხოვანი ყმებით), ხოლო იოანე ქართველიშვილის მსოფლმხედველობა უფრო წვრილბურჟუაზიულ-მოქალაქური ხასიათისაა: საქართველოში რუსეთის მმართველობის დამკვიდრებამდე იგი „შუა აზნაურის“ წოდებაზე და ქონებრივ მდგომარეობაზე ოცნებობდა, რუსული მმართველობის პირობებში კი ახალი ვითარების ფონზე მისი საარსებო წყაროა პედაგოგიური მოღვაწეობა და საეკლესიო მსახურება [2, 49-50]. ბუნებრივია, ამან შესაბამისი ასახვა ჰპოვა ამ ორი ავტორის შემოქმედებაში – იესე ბარათაშვილის თხზულება ზოგჯერ გადატვირთულია წვრილმანი საოჯახო მნიშვნელობის მოვლენებით, თარიღებით, შემოსავლისა თუ ხარჯის აღმნიშვნელი ციფრებით; ამის გათვალისწინებით იოანე ქართველიშვილმა თავისი თხზულება სამ ნაწილად დაჰყო და საკუთრივ „მემუარების“ ტექსტი ამგვარი მომაბეზრებელი და უმნიშვნელო წვრილმანებისაგან გაათავისუფლა, მიუჩინა რა მათ ადგილი ცალკე დანართებში (შემოსავლის ნუსხა და ა.შ.). შედეგად, „მემუარები“ გაცილებით უფრო მსუბუქედ იკითხება, ამავე დროს, ამ გზით შენარჩუნებულია „შემოსავლის ნუსხა“, რომელიც მნიშვნელოვან მასალას იძლევა იმ პერიოდის საქართველოს ეკონომიკური ისტორიის შესასწავლად.

იოანე ქართველიშვილი თავადვე აღნიშნავს, თუ რა წყაროებს ეყრდნობოდა თხზულების წერისას: „რომელიცა არს მესხიერებასა შინა ჩემსა, ანუ ხილული ჩემგან და ანუ მოთხრობილი წინაპართა ჩემგან დღითგან შობისა ჩემისა ვიდრე აქამომდე“ [2, 65]. აღსანიშნავია, რომ თხზულებაში იგრძნობა, რომ ავტორს ხელი მიუწვდებოდა ნებისმიერი მოვლენის ამსახველ ინფორმაციაზე, რაც ადვილად აიხ-

სნება სამეფო ოჯახის წევრებთან მისი მჭიდრო ურთიერთობებით: როგორც ცნობილია, მას დიდად სწყალობდა დარეჯან დედოფალი, ალექსანდრე ბატონიშვილს მისი უფროსი ვაჟი შიო მოუნათლავს, იულონის ვაჟს – ლეონს კი მისი მეორე ვაჟი გაბრიელი, ამასთანავე, იოანე იყო ლეონის აღმზრდელი და მასწავლებელი [7, 134, 229].

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, საკუთარი ბიოგრაფიული ცნობების გარდა იოანე ქართველიშვილის თხზულებაში ასახულია იმ ეპოქის პოლიტიკური და სოციალური მოვლენებიც, როგორც არის 1785 წ. ომარ-ხანის მიერ ახტალისა და ვაჰანის დარბევა, 1786 წ. ერეკლეს ლაშქრობა განჯაზე, ომარ-ხანთან დაზავება, ალა-მაჰმად-ხანის მიერ თბილისის აღება, ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმება და მისი შემდგომი მოვლენები და ა.შ. „მემუარებში“ შემონახული ცნობების ნაწილი ავსებს დანარჩენი ქართული წყაროების მონაცემებს. ამ მხრივ თხზულებაში განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს მასალები ალა-მაჰმად-ხანის თავდასხმის შესახებ. თავიდანვე უნდა ითქვას, რომ 1795 წ. თავდასხმის დროს თბილისის მოსახლეობის ევაკუაციის დეტალები ასე დაწვრილებით არც ერთ სხვა წყაროში არ არის აღწერილი. იოანე ქართველიშვილი, როგორც სასულიერო პირი, უშუალოდ არ მონაწილეობდა კრწანისის ბრძოლაში, შესაბამისად, იგი არ აშუქებს ამ ბრძოლის ეპიზოდებს, სამაგიეროდ დაწვრილებით აღწერს ამ პრობლემებს, რომელთა წინაშეც აღმოჩნდა თბილისიდან გახიზნული მოსახლეობის ყველა ფენა, მათ შორის – ნარჩინებულთა ოჯახებიც. იოანე ქართველიშვილი მიუყვარძობდად გადმოგვცემს ქართველთა ლაშქრისა და სამეფო იასაულების მიერ ჩადენილი ძალადობისა და დაყარალების ფაქტებს; ასე მაგალითად, აღწერს რა მტრის მიერ მიყენებულ ზარალს („... შემოვიდა ალა-მაჰმად-ხან ტფილისსა შინა, ტყვე ჰყო მუნებურნი, აღილო ალაფი... ხაზინა სამეფო, ნივთნი ეკლესიისანი და სიმდიდრე სხვათა სახლთა და მოქალაქეთა აურაცხელი. მოწვა ცეცხლითა პალატნი და სახლნი სამეფონი და სრულიად ტფილისი ... ვაი, ვაი, ცოდვათა ჩვენთა სიმრავლესა! რაოდენნი ქალწულნი განიხრწნეს, რაოდენნი ტყვე იქმნეს...“ შემდეგ ჩამოთვლილია დანაკარგები – სინმინდები და საეკლესიო ძვირფასეულობა, სამეფო გვირგვინი, სკიპტრა და სხ.), იქვე დასძენს: „უკეთუ რაი გადარჩათ აუკლებელ და წაუღებელ ყიზილბაშთა და გამოეტანათ ვისმე რამე, იგიცა აიკლეს გამოქცეულთა იმერთა და სხვათა აგრეთვე მეკობრეთა ქართველთა და მთის კაცთა, რამეთუ ჟამსა მას, ვიდრემდი სცნობდნენ წარსვლასა ალა-მაჰმად-ხანისასა, ქართლსა და კახეთსა შინა თვით იკლებდნენ ურთიერთთა, ვინ ვისცა მოერიის, არარას სინიდისის მგრძობელნი“ [2, 73]. იმერელი მეგრძობლების მიერ ხიზანთა დაყარალების ფაქტები იმ პერიოდის სხვა ავტორთა თხზულებებშიც არის შემონახული. მაგალითად, თეიმურაზ ბატონიშვილი წერდა: „ხოლო ოდეს განვიდოდა

მეფე ტფილისით, განუტევა მეფე იმერეთისა სოლომონ ... სამეფოდ თვისად, რამეთუ ბრძვეს მხედრობათაცა მისთა მტერთა მიმართ სახელოვნად. არამედ ... ოდეს იგი მეფე სოლომონ წარემართა გზასა თვისსა, მაშინ უცნობელად მისსა განეყვნეს მას მხედრობისა მისისაგან კაცი რაოდენნიმე. ჰგონებდა მეფე წინარე წარსვლასა მათსა, გარნა დაადგრნენ იგინი ადგილსა დაფარულსა უკანით, რათა არა იხილნეს იგინი მეფემან მათმან და ოდეს განემორა მათ მეფე, იწყეს ავაზაკებრივ მოქმედება, რამეთუ სადაცა ჰპოვნეს გზათა ზედა სახლეულენი ტფილისელთა მცხოვრებთაგან აყრილნი და მლტოლვარენი, განძარცვად მათდა ხელყვეს და რომელნიმე მათგანნი განძარცვეს, ხოლო სხვანი ხიზანნი სიმხნითა თვისითა ჰფარვიდეს თავსა თვისსა“ [8, 38]. როგორც ვხედავთ, აქ საუბარია „რაოდენნიმე“ (სავარაუდოდ – რამდენიმე ათეულ) მეომარზე, რომელნიც მეფისაგან მალულად გამოეყვნენ ჯარს, თუმცა ამას ფართო ხასიათი არ ჰქონია. ნიშანდობლივია, რომ მსგავსი ფაქტები ნახსენები არ არის დავით და ბაგრატ ბატონიშვილების თხზულებებში, ხოლო რაც შეეხება უცხოელ ავტორთა ცნობებს, ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ბუტკოვისა და არტემ არარატელის ცნობები იმდენად ტენდენციურია, რომ მათ სინამდვილესთან საერთო არაფერი აქვთ; ამასთან დაკავშირებით ი. ცინცაძე, რომელიც თავის მონოგრაფიაში საგანგებოდ შეეხო მათ ნაშრომებს, წერდა: „ბუტკოვის მიერ აღწერილი კრწანისის ბრძოლის სურათი ყალბია და სინამდვილესთან ამ სურათს მხოლოდ ის აკავშირებს, რომ ქართლ-კახეთის მეფე ამ ბრძოლაში მართლაც დაამარცხა ალა-მაჰმად-ხანის მრავალრიცხოვანმა ლაშქარმა, დანარჩენი ყოველივე არარატელის მიერ გამოგონილი ამბების ისტორიულ ცნობებთან შერწყმა და სხვა არაფერი“.... „მომხდარა ის, რაც ჩვეულებრივ ხდება ჯარების მოძრაობის დროს... გარეწრებისა და ავაზაკების უმნიშვნელო პროცენტი უნებლიედ ყოველი ლაშქრობისათვის არის დამახასიათებელი და არც იმერეთის რაზმი შეადგენდა გამოხაკლის... თითო-ოროლა ავაზაკის მიერ ჩადენილი დანაშაული, როგორც ჩანს, შემდეგ გააზვიადეს და XIX ს. ქართულსა და რუსულ პრესაშიც საკამათო საკითხად გადააქციეს“ [9, 12; 208-210].

იოანე ქართველიშვილის, როგორც თვითმხილველის მიერ აღწერილი ამგვარი ფაქტები გაცილებით უფრო სანდოდ და სრულყოფილად უნდა მივიჩნიოთ. მისი გადმოცემით, თბილისელ ლტოლვილებს არც დუშეთის მხარეში დაჰკლებიათ დარბევა; იგი იულონის ოჯახთან ერთად გაიხიზნა და შემდეგნაირად აღწერს იმ გასაჭირს, რაც გზაში გადახდათ: „ანაწურიდან ვიდრე მუხრანის მინდვრამდე ვერსადა იხილავდი გზასა ცალიერსა, რომელსა ზედა არა ვიდოდნენ უმეტეს ქვეითნი, ქალნი მორთულნი და ცოლნი წარჩინებულთანი ... მიველ რა დუშეთს, ვერღარა რა ვიხილე ბარგთა ჩემთაგანი, რამეთუ

ზინა ფაღლინჯა ეწო კვანცისმოცემი უცნობისა მიმეუღვოს იოანისანი

აეკლოთ და ნაელოთ ყოველივე არა თუ მარტო ჩემი, მეფის ძის იულონისა, ყოველივე რაცა აქენდა, კათალიკოზისა ყოვლის შესამოსლით და სვეტიცხოვლის სამკაულით, – დუშეთს შინა ერთა – უმეტეს სომეხთა და სხვათა გარემოს მყოფთა მახლობელთა დაბათაგანთა“ [2, 74-75]. იქვე ვკითხულობთ, რომ ერეკლეს განკარგულებით რამდენიმე ავაზაკი შეიპყრეს და ნაძარცვი დააბრუნებინეს, უმეტესად ეს იყო სვეტიცხოვლის ძვირფასეულობა, თუმცა იქვე იოანე ქართველიშვილი აღნიშნავს: „უკეთუ მოჰქონდათ ქურდთა და ავაზაკთა რაიმე, თვინიერ ეკლესიისა ნივთისა, ან იკლებდნენ იასაუღონი, დაყენებულნი მეფისაგან და არა ანებებდნენ პატრონთა თვისთა, უკანონობის ძლით ქვეყანისა ჩვენისა“ [2, 76].

რაც შეეხება ერეკლე II-ის გარდაცვალების შემდგომ განვითარებულ მოვლენებს, როგორც მოსალოდნელი იყო, იოანე ქართველიშვილი იულონ ბატონიშვილის ინტერესებიდან გამომდინარე აღწერს ფაქტებს. იგი მოურიდებლად ადანაშაულებს გიორგი XII-ს, იქამდეც კი მიდის, რომ იმ პერიოდში ქართლში გავრცელებულ ჭირის ეპიდემიას უფრო ნაკლებ უბედურებად მიიჩნევს მეფის ქმედებებთან შედარებით: „მოეფინა სენი იგი მომსრველი ქართლსა შინა, მაგრა უმეტეს გამრავლდა და გარდაემატა სენსა მას შური მეფისა გიორგისა ძმათა თვისთა ზედა“ [2, 79]. ასეთივე პოზიციიდან აღწერს იგი გიორგი XII-სა და მის ძმებს შორის 1799-1800 წლებში არსებულ დაპირისპირებას, მეფის მიერ მცველად დაქირავებულ ლეკთა რაზმების თარეშს, მათი კუთვნილი ჯამაგირის გასასტუმრებლად მოსახლეობისაგან აკრეფილი გადასახადების სიმძიმეს (იგივე ფაქტის შესახებ განსხვავებული შეხედულება აქვს პლ. იოსელიანს, რომელიც ლეკების წაქეზებაში დარეჯან დედოფალს, იულონსა და ალექსანდრეს ადანაშაულებს [5, 198-199]).

იოანე ქართველიშვილი თვითმხილველი და თანამონაწილეა გიორგი XII-ს გარდაცვალების შემდეგ იულონ ბატონიშვილის მიერ ტახტისათვის წამოწყებული ბრძოლისა, კერძოდ, 1801 წ. იანვარში იგი თან ახლდა იულონს ქიზიყში, როცა ქიზიყელებმა ეს უკანასკნელი მეფედ გამოაცხადეს და ერთგულება შეჰფიცეს. დავით ბატონიშვილის მიერ იულონის წინააღმდეგ მიღებული ზომების შემდეგ კი იოანე ქართველიშვილი, როგორც უკვე ითქვა, თან გაჰყვა იმერეთში გადახვენილ იულონს. შესაბამისად, მემუარების ძირითადი ტექსტიც ქრონოლოგიურად 1802 წლისთვის წყდება. ერთი შეხედვით თითქოს გაუგებარია, თუკი იოანემ 1816 წლამდე იცოცხლა, რატომ აღარ გააგრძელა თხზულების წერა, მით უფრო, რომ ერთ-ერთი დანართი – „შემოსავლის ნუსხა“ მას 1812 წლამდე მოჰყავს? მკვლევართა ვარაუდით, ამის მიზეზი შესაძლოა ყოფილიყო ცარიზმის რეჟიმისათვის დამახასიათებელი ცენზურა. ამის არგუმენტად გამოდგება თუნდაც იოანე ქართველიშვილის შენიშვნა 1801 წ. აბ-

რილში იმერეთში დაბრუნების თაობაზე: „აპრილის 1 ავიღე ბილეთი იმერეთს წასასვლელად, მაგრა ვერღარაშევიძელი წასვლა მიზეზთა რომელთამე ძლით, ვინათგან მოვიდნენცა კნორინგი და კოვალენსკი აპრილის 9. წარკითხვა მანიფესტისა და დაფიცება თფილისის სავესებისა აღსრულდა აპრილის 12, ეკლესიასა შინა სიონისასა, წინას ჯვარსა ზედა, რომელთა თანა ვიყავი მეცა“ [2, 91]. ამრიგად, როგორც თვითმხილველი, იოანე ქართველიშვილი მოწმე იყო იმისა, რომ სიონის ტაძარში შეკრებილნი ალყაში მოაქცია რუსეთის ჯარმა და ეს ფიციც ძალის გამოყენებით იქნა მიღებული, მაგრამ სრულიად გასაგებ მიზეზთა გამო ჩვენი ავტორი ამის შესახებ ვერაფერს ამბობს. იგივე შეიძლება ითქვას რუსეთის წინააღმდეგ 1802 წლის აჯანყების თაობაზეც, რომელსაც იგი შეგნებულად გვერდს უვლის და წერს: „(1812 წ. აგვისტოს) შინა მოხდა სხვა და სხვა რიგად ალექსანდრე ბატონიშვილი დრონი კახეთსა და ქართლსა შინა, რომელსაცა ვინცა წაიკითხავ, მაშინდელ დროს მოგაგონებს“; ეს ფრაზა ხელნაწერში თვით ავტორის მიერ არის გადახაზული (თუმცა თავისუფლად იკითხება). აქედან მხოლოდ ერთი დასკვნის გამოტანა შეიძლება: რუსეთის მმართველობის დამკვიდრებით საქართველოში თითქოს დასრულდა დიდი ბრძოლებისა და ღირსშესანიშნავი ისტორიული მოვლენების ეპოქა. იოანე ქართველიშვილი და მის მსგავსად – სხვა ავტორებიც (მაგალითად, იგივე ბატონიშვილები) ამჯობინებენ ასეთ საკითხებზე მსჯელობისაგან თავი შეიკავონ [10]. ალბათ ამიტომაც, „მემუარების“ ტექსტი 1802 წლით სრულდება და მას საოჯახო წერილმანი ამბებით დატვირთული უწყინარი „შემოსავლის ნუსხა“ აკვირგვინებს დანართის სახით (1812 წლამდე).

იოანე ქართველიშვილის თხზულების ბოლო ფრაზა („გარნა შემდგომი უწყის მხოლოდ განგებამან საღმთომან“) სწორედ არსებული მდგომარეობის გამო ავტორის „დადუმების“ მიზეზზე და ბუნდოვანი და გაურკვეველი მომავლის მიმართ მის შემოფოთებულ განწყობაზე მიანიშნებს.

დამონმებული წყაროები და ლიტერატურა:

1. იესე ბარათაშვილის ცხოვრება-ანდერძი, ტექსტი გამოსცა ა. იოსელიანმა, მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 28, თბ., 1950.
2. იოანე ქართველიშვილის მემუარები, ტექსტი გამოსცა ა. იოსელიანმა, თბ., 1952.
3. მ. ბერძნიშვილი, მასალები XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის, თბ., 1980.

4. ე. ბუბულაშვილი, ეგზარქოსი ვარლამ ერისთავი და საქართველოს ეკლესიის რეორგანიზაციის ზოგიერთი საკითხი, კრებ. „ანალები“, 2002, 2.
5. პლ. იოსელიანი, ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა, ტექსტი გამოსცა ა. განერელიამ, თბ., 1936.
6. Акты Кавказской Археографической Комиссии, под редакцией А. Берже, т. II, Тифлис, 1868.
7. Утверждение русского владычества на Кавказе, т. II, Тифлис, 1902.
8. თეიმურაზ ბაგრატიონი, დავით ბაგრატიონის ისტორია, ტექსტი გამოსცა თ. ენუქიძემ, თბ., 1972.
9. ი. ცინცაძე, ალა-მაჰმად-ხანის თავდასხმა საქართველოზე, თბ., 1969.
10. ლ. მიქიაშვილი, XVIII ს. მეორე ნახევრისა და XIX ს. დასაწყისის ქართული ისტორიოგრაფია 1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატის შესახებ, აღმანახი „კლიო“, № 21, 2004.

Lela Mikiashvili

Doctor of history, chief scientific researcher, Department of Modern and Contemporary History, Ivane Javakhishvili Institute of History and Ethnology

“MEMOIRS” OF IOANE KARTVELISHVILI AS HISTORICAL SOURCES

Summary

Ioane Kartvelishvili's work was created at the points of XVIII-XIX centuries and belongs to the literary genre which was established by Iese Baratashvili in the Georgian historiography by his “Life-Testament”. The main text of “Memoirs” chronologically comprises period between 1772-1802, and its additions refer to 1804 and 1812. In parallel with the author's biography the story tells about significant social and political events of his contemporary epoch including death of Erekle II, raising of Giorgi XII to the throne and the fight between the princes in connection with this event for the throne, abolishment of Kartli-Kakheti Kingdom by Russia and establishment of Russian government there, etc. Part of information saved in “Memoirs” fill in information of other Georgian sources. Special interest should be paid to materials about invasion of Aga-Mahmad-Khan which describe in details events which developed during evacuation of Tbilisi population. Besides, additions to this story keep significant material of Georgia's economic history of the mentioned period.

*ისტორიის დოქტორი, ივანე ჯავახიშვილის
ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის
უფროსი მეცნიერ-თანამშრომელი*

ინგლისელი ჟურნალისტი ჰენრი ნეპინსონი საქართველოს შესახებ (1906)

შესავლის მაგიერ

ჯერ კიდევ 1902 წელს გურიაში გაფართოვდა აგრარულ-რევოლუციური მოძრაობა, რაც გამოწვეული იყო მცირემინიანობით, მაღალი გადასახადებით და მოხელეთა ძალადობით. 1903-04 წლებში გურია-სამეგრელოსა და სხვა რაიონებში ჩამოყალიბდა გლეხთა და სოფლის მუშათა კომიტეტები. სოციალ-დემოკრატების აგიტაციის შედეგად მოსახლეობის უმრავლესობა ფიქრობდა ცარიზმის დამხობაზე, ეროვნულ და სოციალურ თავისუფლებაზე დემოკრატიული მართვა-გამგეობის შემოღებაზე. განმათავისუფლებელ მოძრაობას ტონს გლეხობა აძლევდა. 1904 წელს მრავალი სოფლის გლეხობამ შექმნა თვითმმართველობის ორგანოები; სახალხო კრებებზე ირჩევენ სოფლის მეთაურებსა და მოსამართლეებს.

ჩამოყალიბდა რევოლუციური სიტუაცია, რითაც საქართველომ რუსეთსაც გაუსწრო. რუსეთში დაწყებულმა რევოლუციამ კი უფრო გაამძაფრა განაპირა მხარეთა ბრძოლა სოციალური და ეროვნული თავისუფლებისთვის. განსაკუთრებით გაძლიერდა გამოსვლები მეფის 17 ოქტომბრის მანიფესტის "გამოქვეყნების შემდეგ. 1905 წლის ოქტომბერ-ნოემბერში ბევრგან ხელისუფლებას რევოლუციური კომიტეტები დაეუფლნენ. ისინი ასრულებდნენ მართვა-გამგეობის ფუნქციას ოზურგეთის, სენაკის, ზუგდიდის, გორისა და სხვა მაზრებში. გლეხთა რევკომები აწარმოებდნენ მიწების გლეხებისთვის დარიგებას, ხელმძღვანელობდნენ გზების შეკეთებასა და გაყვანას; ასრულებდნენ სასამართლო ფუნქციებს – საჯაროდ ასამართლებდნენ ქურდებს, კაცის მკვლელებს, ჯაშუშებს. თითქმის სრულად აღიკვეთა სისხლის სამართლის დანაშაულებანი. გლეხები განაგებდნენ თავიანთი სოფლის სამეურნეო-ეკონომიკურსა და კულტურულ ცხოვრებას. 1905 წლის დეკემბერში გაფიცვა-აჯანყებებმა საყოველთაო ხასიათი მიიღო. კარგად იყო ორგანიზებული აჯანყებები დასავლეთ საქართველოში. ხალხმა თითქმის ყველა სამაზრო სამმართველო დაამხო. შეიარაღებული გლეხობა ერეკებოდა

ხელისუფლების წარმომადგენლებს. ძალა-უფლება ფაქტიურად ხალხის ხელში გადავიდა.

როგორც მეფის იმდროინდელი ერთ-ერთი მოხელე წერდა, „უცხოელები საგანგებოდ ჩამოდიან კავკასიაში, რათა ადგილზე გაცნონ რუსეთის სახელმწიფოებრიობის ახალ ფორმებსო“. ასე მაგალითად, 1905 წლის შემოდგომაზე ინგლისურმა გაზეთმა „ტაიმსმა“ საკუთარი კორესპონდენტი **ლუიჯი ვილარი** მოაგვლინა საქართველოში. ვილარმა ლონდონში ვარლამ ჩერქეზიშვილისგან წამოიღო სარეკომენდაციო წერილები ილია ჭავჭავაძესთან, გიორგი ზდანოვიჩთან [1] და მიხაკო წერეთელთან [2]. სამშობლოში დაბრუნებისას გამოსცა წიგნი „ცეცხლი და მახვილი კავკასიაში“ (Villari Luigi, Fire and Sword in the Caucasus, London, 1906. ამ წიგნს მივაკვლიეთ ქ. ოქსფორდის ბოდლეიანის ბიბლიოთეკაში უორდროპის კოლექციაში – 24429.34 შიფრით – გ.გ.). ეს წიგნი ეხებოდა 1905 წლის შემოდგომის პერიოდს. მთავარი რეპრესიები კი 1906 წლის გაზაფხულ-ზაფხულში განვითარდა.

რევოლუციასთან ბრძოლის გაძლიერების მიზნით მეფის ხელისუფლებამ აღადგინა მეფისნაცვლობა და გოლიცინის მაგიერ კავკასიაში გამოგზავნა გრაფი ვორონცოვ-დაშკოვი. ამან დაანება კავკასიის პოლიციის უფროსის თანამდებობა და მიანდო რევოლუციასთან ბრძოლა. დაიწყო დამსჯელი ექსპედიციების განუკითხავი თარეში.

1906 წლის 8 იანვარს დასავლეთ საქართველოში მოქმედი, ე.წ. „რიონის საექსპედიციო დამსჯელი რაზმის“ უფროსად დაინიშნა გენერალ-მაიორი ალიხანოვ-ავარსკი. იგი გუბერნიის დროებითი მმართველიც იყო; 10 მარტს შევიდა ოზურგეთში და დარჩა ივლისის ბოლომდე. განსაკუთრებით გამანადგურებელი იყო ამ რაზმების ველური მოქმედება გურიაში. მიუხედავად მედგარი წინააღმდეგობისა (ნასაკირალთან და სხვა), მათ გადაწვეს ქალაქები, სოფლები; ნაცარტუტად აქციეს მებრძოლ გლეხთა კარმიდამოები. ბევრი გლეხი დახოცეს, დააპატიმრეს; ნაწილმა ტყეებსა და მთებს შეაფარა თავი. გარდა ნგრევა-გადაწვისა, სალდათებმა ურმებით გაიტანეს ყველაფერი – ავეჯი, ჭურჭელი, იარაღი, პროდუქტი, საქონელი. [ხომ არ გვაგონებს მე-19 საუკუნესა და მე-20 საუკუნის დასაწყისში ჩადენილი ბარბაროსობა მე-20 საუკუნის ბოლოსა და 21-ე საუკუნის დასაწყისში რუსების მიერ საქართველოში განმეორებულ მაროდერობას? ეტყობა რუსის სურვილები და ბუნება არ იცვლება!]

სოციალისტ-ფედერალისტების ორგანომ „ცნობის ფურცელმა“ აღწერა ალიხანოვ-ავარსკის მიერ დატრიალებული საშინელებანი (სამსონ ფირცხალავა). ეს ცნობები ვარლამ ჩერქეზიშვილმა, რომელიც იმხანად საქართველოში იმყოფებოდა, რამდენიმე სტატიის

სახით გაგზავნა აშშ-სა და ინგლისში („ჩიკაგო დეილი ნიუსი“ და „დეილი ქრონიკლი“).

ეროვნულ-განმათავისუფლებელი მოძრაობის შემადგენელი ნაწილი გახდა ქართველი სამღვდელოების ბრძოლა ქართული მართლმადიდებელი ეკლესიის ავტოკეფალიის აღსადგენად. 1905 წლის თებერვალში იმერეთის ეპარქიის სამღვდელოების კრებამ „პეტიცია“ გაუგზავნა რუსეთის მინისტრთა კომიტეტს. იგივე გაიმეორეს აღმოსავლეთ საქართველოს ეპარქიებმაც. 1905 წლის 11 ოქტომბერს ქართველმა თავადაზნაურობამ, თბილისისა და ქუთაისის ქალაქისთავებმა, საეგზარქოსოს ოთხივე ეპისკოპოსმა ეგზარქოს ნიკოლოზს მიართვეს საერთო თხოვნა საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენის თაობაზე. მათ ჩამოაყალიბეს „ავტოკეფალისტთა საზოგადოება“, რომელმაც თავისი მოთხოვნები გააძლიერა რუსიფიკატორი ეგზარქოსის ნიკონის გამოგზავნის შემდეგ. რუსული ხელისუფლება დარწმუნდა, რომ ავტოკეფალისტთა მოქმედება იყო ეროვნულ-პოლიტიკური და არა მხოლოდ საეკლესიო მოძრაობა, რომლის ხელმძღვანელობასაც ასრულებდნენ ეპისკოპოსები ლეონიდე [3], კირიონი [4], პეტრე, დავითი. ცხადია, მათი მისამართით მთავრობამ რეპრესიებს მიმართა.

რაც შეეხება ქართული სახელმწიფოებრიობის აღდგენას, მონინავე ინტელიგენციაში აზრთა სხვადასხვაობა იყო. როგორც ცნობილია, სოციალისტ-ფედერალისტები და მისი ეროვნულ-დემოკრატიული ფრთა საქართველოს პოლიტიკური ავტონომიის მომხრე იყო; წინა პლანზე ეროვნულ საკითხს აყენებდნენ – ყველა ერს უნდა ჰქონდეს თავისი საკანონმდებლო პარლამენტი და ჰყავდეს ავტონომიური მთავრობა. ვარლამ ჩერქეზიშვილი რუსეთს ადანაშაულებდა 1783 წლის ტრაქტატის პირობათა ძალადობრივ დარღვევაში, რასაც ის ევროპულ კონფერენციებზე თუ პრესისა და მეგობარ-მომხრეთა საშუალებით აცნობებდა ევროპის ქვეყნების მთავრობებს. მისი ეს გაკლენა იგრძნობა ჩვენი მოგზაურის სტატიამაც.

ასეთი იყო ზოგადად ვითარება საქართველოში ჰენრი ვუდ ნევისონის პირველი მოგზაურობის დროს, რაც აისახა „ჰარპერის“ ყოველთვიურ ჟურნალში გამოქვეყნებულ მის სტატიებში – „კავკასიის ტვირთი“ („The Burden of the Caucasus“). 1908 წლის მაისში. ამავე პერიოდს მიუძღვნა მან სხვა სტატიებიც: „A valley of Caucasus“ (იანვ. 1908); „The fire of the Caucasus“ (მარტი. 1908); „Through the gate of the Caucasus“ (ყოველკვირეული, სექტ. 1907) და სხვ.

სანამ მოვიტანთ ტექსტის ქართულ თარგმანს, მოკლედ წარმოვაჩენთ თვით მოგზაურის ბიოგრაფიას და მის ურთიერთობას საქართველოსთან.

ჰენრი ვუდ ნევისონი დაიბადა ლესესტერში 1856 წელს. ის სწავლობდა შრიუსბერის სკოლასა და ოქსფორდის ქრისტეს ეკლე-

სიის (იესუს - გ.გ.) კოლეჯში, სადაც მოექცა ქრისტიან-სოციალისტების გავლენის ქვეშ. უნივერსიტეტის დამთავრების შემდეგ ნევისონი გადავიდა ლონდონში. აქ ის მსახურობდა ტოინბი ჰოლში და ბრედფორდის კოლეჯში კითხულობდა ლექციებს ისტორიაში.

1897 წელს ნევისონი „დეილი ქრონიკლის“ თანამშრომელია. თავისი რეპორტაჟებით ბურების ომის შესახებ ნევისონმა სახელი გაითქვა როგორც შესანიშნავმა ჟურნალისტმა. ამავე დროს ის იყო მებრძოლი ბუნების - ამხილებდა მონობას პორტუგალიის ანგოლაში და ნიგინც გამოაქვეყნა 1906 წელს - „თანამედროვე მონობა“ („A Modern Slavery“). ნევისონი 1905-06 წლებში მსახურობდა რუსეთში, 1907-08 წლებში ინდოეთში „მანჩესტერ გარდიანის“ კორესპონდენტად. ის ასევე გადმოსცემდა რეპორტაჟებს ბალკანეთის ომის შესახებ „დეილი ქრონიკლისთვის“.

ჰენრი და მისი მეუღლე მარგარეტ ნევისონი ორივენი თანამშრომლობდნენ „ქალთა სოციალურ და პოლიტიკურ კავშირთან“ (Women's Social and Political Union)... 1907 წელს მარგარეტი შეუერთდა „ქალთა თავისუფლების ლიგას“ (Women's Freedom League). მოგვიანებით იმავე წელს ჰენრი ნევისონმა და კიდევ 39-მა პიროვნებამ ჩამოაყალიბეს „მამაკაცთა ლიგა ქალთა საარჩევნო ხმის უფლებისთვის“ (Men's League for Women's Suffrage)....

მიუხედავად მთავრობის უარისა, რომ ის ყოფილიყო ომის ოფიციალურ ექვს კორესპონდენტთაგან ერთ-ერთი, ნევისონი მანინც წავიდა დასავლეთის ფრონტზე რეპორტაჟებისთვის. ის გაჰყვა ექსპედიციას დარდანელისკენ, სადაც დაიჭრა დესანტის გადმოსხმისას... ნევისონმა დაწერა 30-ზე მეტი ნიგნი, რომელთა შორისაა „ქალთა საარჩევნო ხმის უფლება და მამაკაცები“ (Women's Vote and Men, 1913), „ესეები თავისუფლებასა და აჯანყებებზე“ (Essays in Freedom and Rebellion, 1921), სამი ტომი ავტობიოგრაფიისა - „ცვლილებები და შესაძლებლობები“ (Changes and Chances, 1925-28).

1932 წელს ჰენრის გარდაეცვალა მეუღლე. შემდეგ წელს კი ცოლად შეირთო ეველინ შარპი, რომელიც წარმოადგენდა ოჯახის მეგობარს 1901 წლიდან. ჰენრი ნევისონი 1939 წელს გახდა „სამოქალაქო თავისუფლებების დაცვის საბჭოს“ (Council for the Defence of Civil Liberties) პრეზიდენტი. იგი გარდაიცვალა 1941 წელს.

ამ მოკლე ბიოგრაფიული ცნობების გარდა, ჩვენთვის საინტერესოა აგრეთვე მისი ურთიერთდამოკიდებულება ქართველებთან და საქართველოსთან.

1906 წელს ცნობილი ინგლისელი ჟურნალისტი ჰენრი ნევისონი, რომელიც ინგლისსა და შეერთებულ შტატებში მიღებული იყო კარგ მწერლად და რადიკალურ ჟურნალისტად, პეტერბურგიდან დარიალის გზით ჩამოვიდა თბილისში. იგი ლონდონშივე მეგობრობ-

და ვარლამ და ფრედა ჩერქეზიშვილების ოჯახთან. მისი ჩამოსვლის დროისათვის ჩერქეზიშვილები იმყოფებოდნენ საქართველოში. მათ ნევისონი წარუდგინეს ილია ჭავჭავაძეს.

ვარლამ ჩერქეზიშვილის რჩევით მოწინავე ქართველმა საზოგადო მოღვაწე ქალებმა გაუგზავნეს „საპროტესტო მიმართვა“ ცნობილ ინგლისელ ქალებს იმ საშინელი რეპრესიების გამო, რაც ხდებოდა საქართველოს სხვა და სხვა მხარეებში და სთხოვეს თანადგომა და დახმარება. ლონდონში შეიქმნა საქართველოს მხარდამჭერი კომიტეტი, რომლის მოქმედების შედეგიც გამოიხატა ათასობით ინგლისელი ქალის ხელმოწერით, რამაც დიდი ზეგავლენა მოახდინა ინგლისის მთავრობაზე. ზემოაღნიშნულ კომიტეტს ფულადი შეწირულობებიც შემოუვიდა. შემოწირული თანხის („პირველი ათასი მანეთის“) ჩამოსატანად საქართველოში გამოემგზავრა ვარლამ ჩერქეზიშვილის მეგობარი ქალი - ნენი დრაიჰორსტი. ეს თანხა გურიი-იმერეთისთვის იყო განკუთვნილი. ამ ქალბატონს 1906 წლის ნოემბერში თბილისში შეხვდნენ ჩერქეზიშვილები. ამავე დროს საქართველოშია ჩვენი სტატიის ავტორიც. ცოლ-ქმარმა ჩერქეზიშვილებმა ინგლისელებს შეძლებისდაგვარად გააცნეს საქართველო; მათ უწყობდნენ შეხვედრებსა და კრებებს.

ვარლამ ჩერქეზიშვილმა პირველად ჯერ მხოლოდ ქ-ნი დრაიჰორსტი ამგზავრა ქუთაისში, სადაც შეხვედრა იქაურ ინტელიგენციას, რომელთა შორის იყვნენ გიორგი ზდანოვიჩი, ეპისკოპოსი ლეონიდე, დეკანოზი დავით ღამბაშიძე. აქედან ქ-ნი დრაიჰორსტი გურიის გავლით ჩავიდა ბათუმში, ხოლო იქიდან ინგლისს გაბრუნდა. ნანახისა და განცდილის შემდეგ შთაბეჭდილებებით სავსე იგი საქართველოს მეგობრად იქცა.

ვარლამ ჩერქეზიშვილი ქ-ნი დრაიჰორსტს ქუთაისში დაემშვიდობა, დაბრუნდა თბილისში და ჰ.ნევისონთან ერთად გაემგზავრა კახეთსა და გურიაში სათანადო მასალის შესაგროვებლად და დამსჯელი ექსპედიციებისაგან გაჩანაგებული სოფლებისა და ქალაქების გადასაღებად და ჩასახატად.

კახეთში ნევისონი გაოცებული იყო იქაური ინტელიგენციის განსწავლულობით, ნაკითხობით, დემოკრატიზმით, სოციალური საკითხებით გატაცებით, გლეხობის სტუმართმოყვარეობით (შეესწრო ქორწინოს, იყო სტუმრად ოჯახებში). ნევისონი აღფრთოვანებული დარჩა ალაზნის ველის სილამაზით. ნევისონმა ჩაიხატა ცხენოსანი დრაგუნის სალდათი, გადაუღო სურათი მასპინძლის დედას შვილიშვილებით. ეს და სხვა ფოტო-ჩანახატები მან შემდგომ დაურთო თავის სტატიებს, რომლებიც გამოაქვეყნა „ჰარპერის ჟურნალებში“.

სამაგიეროდ, გაოგნებული დარჩა გურიაში ნანახ-გაგონილით. განსაკუთრებით დაამახსოვრდა გადამწვარ სოფელ ნაგომარში გლეხებთან გატარებული ღამე. გლეხებმა დაწვრილებით დაუხატეს

გურიის ამბები ბოლო ორი წლის მანძილზე – გამოვლენების დაწყება, თვითმმართველობა, კრებები, სამართალწარმოება და ბოლოს სამინელი რეპრესიები. ნევისონი ვაოცებულია გურული გლეხების მტკიცე ხასიათით. გურიის მონახულების შემდეგ ღრმა შთაბეჭდილებებით დატვირთული ნევისონი დაბრუნდა ინგლისში. მას მერე იგი ნამდვილად გახდა საქართველოსა და ქართველობის მეგობარი.

ნევისონმა პირუთვნელად აღწერა რუსული ხელისუფლების მიერ ჩადენილი დანაშაულებანი საქართველოში და არა ერთი წერილი გამოაქვეყნა ინგლისურ და ამერიკულ პრესაში; ამის ნათელი ნიმუშია ჩვენ მიერ თარგმნილი მისი სტატია „კავკასიის ტვირთი“.

როდესაც ნევისონი მსჯელობს რუსეთ-საქართველოს ხელშეკრულებაზე, საქართველოს სამომავლო მდგომარეობაზე, რა თქმა უნდა, იგრძნობა ვარლამ ჩერქეზიშვილისეული შეხედულებების გავლენა. ამ უკანასკნელს ჯერ კიდევ 1906 წლის ნოემბერში ქ-ნ დრაიპორსტისა და ჰენრი ნევისონის საქართველოში ყოფნის დროსვე ჰქონდა გადანყვებილი ქართველთა საპროტესტო წერილის (პეტიციის) გაგზავნა ჰააგის მომავალი სამშვიდობო კონფერენციისთვის. ამ წერილში იქნებოდა წარმოჩენილი რუსეთის მიერ 1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატის პირობების დარღვევა და დასმული იქნებოდა სახელმწიფოებრიობის აღდგენის უფლების საკითხი საერთაშორისო სამართლის გათვალისწინებით. ეს იდეა მან ქ-ნ დრაიპორსტს ქუთაისში გააცნო, შემდეგ კი ნევისონს. ორივემ მხარდაჭერა აღუთქვა, რაც შეასრულეს კიდევ.

როგორც სტატიიდანაც ჩანს, ნევისონი კარგად გაეცნო საქართველოს ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენის პროგრამას უშუალოდ ზოგიერთი მოთავესაგან. მართალია, ნევისონი კონსპირაციის მიზნით არ გვანვდის მათ სახელებს, მაგრამ ესენი არიან **ეპისკოპოსი ლეონიდე და არქიმანდრიტ-ყოფილი ნიკოლოზ ნამორაძე**. ნევისონი უთანაგრძნობს მათ მოთხოვნებს რუსული დესპოტიზმის წინააღმდეგ. ამის დამადასტურებელია თუნდაც მისი შემდგომი საქმიანობა: 1908 წელს, როცა ხელისუფლებამ და სინოდმა **ეპისკოპოსი კირიონი** გაასახლა შორეულ გუბერნიაში, ვარლამ ჩერქეზიშვილმა დავით ლამბაშიძეს ინგლისურად ათარგმნინა ქართული გაზეთების მასალები, რაც კირიონისა და ლეონიდეს მიმართ რეპრესიებს შეეხებოდა და გადასცა ნევისონს. ამან თავის მხრივ სთხოვა გიბრალტარის ანგლიკანური ეკლესიის ეპისკოპოსს, რომ ყოველივე ეცნობებინა და მხარდაჭერა მოეპოვებინა ანგლიკანური ეკლესიის მეთაურისა და მაღალი წრეებისა.

1910 წლის ივნისში ლონდონში ჩატარდა „დაჩაგრულ ერთა და ხალხთა დამცველი კონფერენცია“, რომელსაც ესწრებოდნენ ვარლამ ჩერქეზიშვილი და **მიხაკო წერეთელი** (როგორც „სახალხო გაზეთის“ საკუთარი კორესპონდენტი). ამ კონფერენციას უძღვებოდა

და, როგორც მწერეთელი ამბობს, მისი „სული და გული“ იყო ქართველთა გულითადი მეგობარი ჰენრი ნევისონი.

ასეთია ზოგადად ჰენრი ვუდ ნევისონის ბიოგრაფიული მონაცემები. უელსის უნივერსიტეტის ისტორიის პროფესორმა **ანჯელა ვ. ჯონმა** 2006 წელს გამოსცა წიგნი: „ომი, ჟურნალისტიკა და ვითარება მეოცე საუკუნეში: ჰენრი ვ. ნევისონის ცხოვრება და დროება“ (Angela V. John, “War, Journalism and the Shaping of the Twentieth Century: the Life and Times of Henry W. Nevins”). ამ წიგნიდან ჩვენთვის საინტერესოა მეოთხე თავი: „ბრძოლა თავისუფლებისთვის: რუსეთი, რევოლუცია და იმპერია“; რუკა – „ნევისონი კავკასიაში“ და დამატებები, სადაც ჩამოთვლილია ნევისონის წიგნები და პამფლეტები.

მკითხველი შეამჩნევდა, რომ ხშირადაა ნახსენები ვარლამ ჩერქეზიშვილი (1846-1925), ცნობილი ქართველი მამულიშვილი, დიდად განათლებული პიროვნება, საქართველოს დიდი მოამაგე, რომელმაც თავისი ცხოვრების უდიდესი ნაწილი ემიგრაციაში (ძირითადად ინგლისში) გაატარა. ფაქტია, რომ არ დარჩენილა საქართველოში მიმდინარე პოლიტიკური პროცესი, რომელსაც იგი არ გამოხმაურებოდა. იგი ყველანაირად ცდილობდა დახმარებოდა საქართველოს ევროპის მთავრობების საშუალებით, რისთვისაც არ იშურებდა ძალ-ღონეს და სადაც არ უნდა ყოფილიყო (ემიგრაციაში თუ სამშობლოში), მზად იყო საქართველოსა და მისი ხალხის უფლებების დასაცავად. ამდენად არაა გასაკვირი მისი ასეთი ხშირი და საქმიანი ურთიერთობა ჰენრი ნევისონთან.

ნევისონის ნანახისა და განცდილის შედეგია ქვემოთ წარმოდგენილი მისი სტატია „კავკასიის ტვირთი“, გამოქვეყნებული 1908 წელს ზემოაღნიშნულ „ჰარპერის“ ყოველთვიურ ჟურნალში, რომლის თარგმანს ვთავაზობთ საზოგადოებას, რათა სათანადო სპეციალისტებმა და მკითხველმა თავად განსაჯონ მასში გადმოცემული ამბების ავ-კარგიანობა.

ჰენრი ვ. ნევისონი კავკასიის ტვირთი

ქარხანაში სხვა მუშების გვერდით იჯდა ფერმკრთალი, შავ-წვეროსანი მამაკაცი, რომელიც დღიურ გარჯაში ხედავდა მოსვენებას. ლურჯი პერანგი და ხავერდის შარვალი არ განასხვავებდა მას სხვებისგან; არც მისი ნათელი სახის ნაკვთები და ცოცხალი, გამსჭვალავი, გულისხმიერი თვალები. ქართველთა უმეტესობას აქვს არწივისებური მზერა. იგი ვასკრილი იყო ქარხნის ზეთით და ჭვარტლით. მე, ისევე როგორც ალბათ ქარხანაში ყველამ, ვიცოდი, რომ ის არ იყო მუშა. მაგრამ არავინ არც კითხულობდა ამას და არც ლა-

პარაკობდა ამის შესახებ, რადგან პატრიოტები არ საუბრობენ და არასოდეს გამოხატავენ გაკვირვებას.

ის გახლდათ ქართული ეკლესიის მაღალი მოხელე, ქართული აზრის მოთავეთაგანი. რუსულ მთავრობას სურდა მისი გადასახლება, სადაც იგი ან სამუდამოდ დაიკარგებოდა შორეულ მონასტერში, ანდა გზაში გაიგუდებოდა. სტ-პეტერბურგის წმინდა სინოდმა მსჯავრი დასდო მას საკუთარი ეკლესიის უფლებების დაცვისა და პოპულარული რეფორმის გატარების სურვილის გამო. რწმენით ორთოდოქსულ ქართულ ეკლესიას მართავს სინოდი, რომელიც თითქოს უდავოდ უჭერდა მხარს მის ორთოდოქსულობას, მაგრამ გაძარცვა მისი სიმდიდრე, გაუყიდა მიწები და აავსო მისი სამსახურები უგუნური რუსი მღვდლებით. რადგან არ ჰქონდა გაგუდვის ან ცოცხლად დამარხვის სურვილი, არქიმანდრიტი, აბატი, ეპისკოპოსი თუ არქიეპისკოპოსი (მე ვიცი მისი ნამდვილი თანამდებობა, მაგრამ ვერ გაგიმხელთ) ფარულად გაქრა საკუთარ ხალხში და საქართველოს სამ დიდ ქალაქთაგან ერთერთში გახდა ფაბრიკის მუშა [1]. თუკი ინგლისელ არქიდიაკონს, წინამძღვარს, ეპისკოპოსს ან არქიეპისკოპოსს აიძულებდნენ ცხოვრებაში ერთხელ მაინც ჩაედინათ იგივე, ვინ იცის, რა მომავალ სულიერ წყალობას, მმართველობის რა საგანგებო ძალას არ მოიპოვებენ?

როცა მე შემდეგში ფარულად შევხვდი მღვდელმსახურს, ჯერ კიდევ თავის მუშის სამოსში, მან ამიხსნა ქართული ეკლესიის ვითარება და რეფორმის მიზნები – ეკლესიის გამოყოფა სახელმწიფოსგან, სამღვდლოთა არჩევა მრევლის მიერ, სასულიეროთა შენახვა ნებაყოფლობითი შემოწირულობით გადასახადების ნაცვლად, ქართველი ხალხისთვის საეკლესიო მიწების დაბრუნება, რაც ამჟამად სინოდს უკავია. ყოველივესთან ერთად ნება მიეცეს ქართველ სამღვდლოებს ასწავლოს, ილოცოს და მოისმინოს აღსარება ქართულ ენაზე. იგივე პუნქტებს კატეგორიულად მოითხოვს მშვენიერი ქართული ქალაქის ქუთაისის ეპისკოპოსი [2]. მე ვესტუმრე მას სადა „სასახლეში“, რომელიც მდებარეობს აღმოსავლეთში ძალზე ცნობილი კათედრალის შემორჩენილი ნანგრევების გვერდით. ეს კათედრალი რუსებმა ერთი საუკუნის წინ ქვემეხებით დაანგრიეს, რადგან მათ მეთაურს ეგონა, რომ თურქები იყვნენ იქ თავშეფარებული.

ძველი ქართული მონასტრის გელათის ხილვამ, რომელიც კავკასიონის მთისწინეთზეა აღმართული, მე უფრო მეტი მითხრა საქართველოსა და მის ეკლესიაზე, ვიდრე შესაძლო განსჯა-კამათმა. ის ქუთაისს ზემოდან გადმოჰყურებს და კარგად ჩანს ზემოთაღნიშნული დანგრეული კათედრალიდან. ის ყველაზე ძველია ამჟამად იქ შემორჩენილი სხვა შენობებიდან. თუმცა ქუთაისის ისტორია ჩადის გრძელ მდებარე, რომელმაც კოლხური ფაზისის ნაპირებთან თავის საყვარელს ოქროს სანმისი მოაგებინა, ხოლო თავისთვის ქალუ-

რი ტანჯვის მუდმივობა ირგუნა. გელათის ეკლესია ააგო ქართველმა მეფემ დავითმა, აღმაშენებლად წოდებულმა, რომელმაც თავისი ქვეყანა გაანთავისუფლა თურქებისა და სპარსელებისაგან. ეს იმ დროს, როცა ვილჰელმ (ვილიამ) დამპყრობელი [3] სწავლობდა ინგლისურ მანერებს. დავითის საფლავი ახლაც ჩანს ცალკე მდგომ ეგვიპტერში, მონასტრის ვალავანს შიგნით. მაგრამ მან ალბათ უფრო ადრინდელი შენობა იპოვა ფერდზე – ნაშთი წმ. ნინოს დღეებისა (რომლის წმინდა ძვლები ჩვენ ვნახეთ სილნალში); ეს იყო ადრეული ქართული თუ იბერიული ეკლესია, რომელიც იმპერატორმა იუსტინიანემ [4] ცნო – ეკლესია, რომელმაც მხარი დაუჭირა ქრისტიანობის ნათელს ამ მთებში. ეს იყო ოთხი საუკუნით ადრე, ვიდრე რუსეთი გაიგებდა, რომ ქრისტი იშვა ან გარდაიცვალა. იგივე ეკლესიამ ახლო აღმოსავლეთს მისცა იბერიის ღვთისმშობლის ხატი, რომელსაც ამჟამად თავყვანს სცემენ ათონის მთის ბერძენი ბერები. ის ისეთი წმინდაა, რომ მის ერთადერთ ასლს რუსი ხალხი, მდიდარი თუ ღარიბი, აწყდება, რათა მოსკოვის კრემლის იბერიის კარის სალოცავს გროში შესწირონ. ქუთაისის ეპისკოპოსმა მითხრა, რომ თვით შეამონმა წმ. ორიგინალი და მასზე ქართული წარწერა ნახა, რომელიც ამცნობდა, რომ ის დახატული იყო მერვე საუკუნეში; ეს ის დროა, როცა ჩვენი მერსიელი ოფა [5] აგებდა თხრილებს უელსის საწინააღმდეგოდ.

გელათის ეკლესიის თალსა და კედლებზე ჯერაც ანტიკური მოზაიკა და ნახატებია, რომელთაგან ბევრი ჩამოცვივდა ან აღადგინეს. საგანძურში საკურთხევის უკან საოცარი ნივთებია კარადებში შენახული – გვირგვინი, სახარების მეთე საუკუნის მშვენივრად ილუსტრირებული ხელნაწერი, ქოშები და სახელოები, რომლებიც დიდმა ქართველმა დედოფალმა თამარმა მარგალიტებით უხვად გაანყო და მოქარგა თავისი ქალური საქმიანობის დროს მღვდელმთავრის საჩუქრად. ამ დროს ჩვენი რიჩარდ ლომგული [6] იბრძოდა ღვთის საფლავის გასანთავისუფლებლად. ეს ის დედოფალი თამარია, რომელიც რჩება ქართველ გმირად, ქვეყნის მითების სულისჩამდგმელად – ორმაგი პიროვნება: ძლიერი და საშიში ძუ ვეფხვივით; მეორეს მხრივ ბრძენი და გმირი მმართველი, ბერძენებისა და თურქების დამმარცხებელი, მქარგველი აბატის ქოშების, მუზა ყველა ლექსის, მიზეზი საოცარი პოემის, რომელიც მთლიანად მის საქებარ ეპითეტებს შეიცავს. აი, მისი დასაწყისი:

„თამარი ნაზი, სიამოვნების მომგვრელი,
ტკბილმოუბარი, კეთილად მოღიმარი,
მხესავით მანათობელი, დიდებული,
მშვიდად მავალი, სავსე მდინარის მსგავსად“ (თარგმანი ოლივერ უორდროპის [7] „საქართველოს სამეფოდან“, გვ. 145).

მაგრამ ჩემთვის ყველა ამ საგანძურზე უფრო მნიშვნელოვანი იყო რუსი ოფიცრისა და სალდათების რაზმის ყოფნა, რომელიც მოვიდა, რათა მონასტერში „დაენიშნა“ ახალი აბატი. მე მჯერა, რომ „დანიშვნა“ არის ნამდვილი ეკლესიური სიტყვა, მაგრამ ინგლისში სამხედრო რაზმს არ ავალებენ ამის ჩადენას. ამ ცოტა ხნის წინ გადააყენეს გელათის მღვდელმთავარი [8] ქართული უფლებების დაცვის გამო; და, როგორც ვამბობდი, იმალებოდა როგორც ნამდვილი მუშა. ასე რომ გადანყვიტეს მის მონაცვლეს საეკლესიო თანამდებობის დასაკავებლად დახმარებოდნენ თოფებითა და ხიშტებით. ოფიცრმა ეჭვით შემომხედა...იგი ერთხელ გაათავისუფლეს სამსახურიდან ენით უთქმელი ბოროტმოქმედების გამო, მაგრამ აპატიეს და, როცა ალიხანოვი [9] დანიშნეს სამხედრო მეთაურად ქუთაისში, დაანინაურეს როგორც რუსული საქმისთვის სასარგებლო აგენტი. ალიხანოვს უნდა დაესაჯა შავი ზღვისკენ მდებარე დასავლეთის ქართული პროვინციები.

გელათში გატარებულმა დღემ საქართველოს მთელი ისტორია ზოგადად გადამიშალა. მონასტრის გალავნიდან დავინახე მდინარე, რომელზეც იაზონმა შემოაცურა თავისი არგო. ასევე დავინახე მსუბუქი ბურუსი, რომელიც შავ ზღვას დაჰფენოდა; ამ ზღვით მოვიდა ის საბერძნეთიდან. აქ აღექსანდრე მაკედონელმა სცადა მართვა და აჯანყებულმა ფარნავაზმა დააარსა პირველი ქართული დინასტია. აქ წმინდა ნინომ შემოიტანა ქრისტიანობის პირველი ცნობები. აქ იოანე ნათლისმცემელია დასაფლავებული და იმპერატორმა დედოფალმა, რომელიც მბრძანებლობდა ზღვიდან ზღვამდე, დატოვა თავისი ნაქარგი. მონღოლებმა, სპარსელებმა და თურქებმა რამდენჯერმე გადაუქროლეს ამ ქვეყანას. მე შემეძლო გავყოლოდი თხრობას, რომლის მიხედვითაც დასავლეთი საქართველო დაიყო სამეგრელოს, იმერეთისა და გურიის სამეფო-სამთავროებად. ახლა კი ჩემს ირგვლივ იდგნენ რუსი სალდათები, საბუთი საბედისწერო ხელშეკრულებისა [10], რომლის მიხედვითაც საქართველოს კავკასია შევიდა რუსეთის ხელმწიფის მფარველობაში. იმ ხელშეკრულებით ქართველებს მეფე უნდა ჰყოლოდათ, მაგრამ მას შემდეგ იგი აღარასოდეს უნახავთ. მათ მხოლოდ ეროვნულ მილიციაში უნდა ემსახურათ; ახლა კი ეროვნული ჯარიც არ ჰყავთ. სამაგიეროდ ინვევენ სამხედრო სამსახურში, რათა დახოცილიყვნენ არქტიკულ პროვინციებში. მათ არ უნდა დაეშვათ რუსების 6000-იან ჯარზე მეტის ყოფნა თავის ქვეყანაში, თუმცა ამჟამად იქ სულ ცოტა 18000-ია განლაგებული. ქართული ეკლესია უნდა ყოფილიყო დამოუკიდებელი, მაგრამ ახლა დამონებული ჰყავს რუსულ სინოდს. მათი ენა უნდა დარჩენილიყო სკოლებში და ოფიციალურ ცხოვრებაში, მაგრამ ამჟამად ორივეგან აკრძალულია. ასეთია ისტორია ამ საოცარი და მომხიბლავი ხალხისა, რომელიც დიდი ხანია ევროპის ყურადღებას

იქცევს როგორც საუკეთესო ნიმუში კაცობრიობისა და ასეთად რჩება ახლაც.

ტანადი და საოცრად ლამაზი ხალხია, ძლიერი ხასიათით და დიდებული თავის დაჭერით – როგორც ვთქვი, არწივისებურად. სალი გონებით და ცოდნისადმი სწრაფვით, ვფიქრობ, ისინი შეუდარებელი არიან. თითქმის ყველა ევროპულ ქვეყანაში, როგორც ინგლისში, ისე რუსეთში, ფართო უფსკრულია განათლებულ და გაუნათლებელ ფენებს შორის. ეს სამარცხვინოა მთელი ჩვენი ცივილიზაციისთვის. საქართველოში კი არ არსებობს ასეთი უფსკრული. რა თქმა უნდა, იქ არის უცოდინარობა. თვით ინგლისში ზოგი განათლებული ფენა არ წარმოადგენს განსწავლულობის საოცრებას და ჩვენ არ უნდა ველოდოთ უფრო მაღალ დონეს კავკასიაში. რაც შეეხება ქართველ გლეხებს, ყვებიან ასეთ ამბავს ახალგაზრდა ენთუზიასტის შესახებ, რომელიც პირველად დაესწრო კარლ მარქსის მიმდევრის მიერ წაკითხულ სოციალ-დემოკრატიული ხასიათის ლექციას. ამის შემდეგ იგი ნახეს, რომ წმინდა ხატს ევედრებოდა: „ო, წმინდა ღვთისმშობელო, მაქციე მე პროლეტარად! მალე მაქციე პროლეტარად!“

გლეხებსა და წარჩინებულებს შორის შევამჩნიე ერთნაირი გონების საზრიანობა, ასევე აზრის თავისუფლება და ცოდნის წყურვილი. პოეტები საერთო ჰყავთ; ჯერაც არიან ორი-სამი სახელგანთქმული, მაგალითად ისეთი, როგორიცაა ილია ჭავჭავაძე, მოხუცი კაცი, რომელიც ქართველმა თავად-აზნაურობამ აირჩია სტ.-პეტერბურგში იმპერიის საბჭოს დეპუტატად. ქართველი ჟურნალისტები, რომლებიც ყოველდღიურად აღწერენ მათ ცხოვრებას და თავისუფლებას, არიან გულადები აზრითაც და ქმედებითაც. რუსული რაზმების ახალ შემოსევამდე ყოველ სოფელს ჰქონდა თავისი საჯარო ბიბლიოთეკა, რაც ითვლებოდა ადგილის გულად. ახლაც კი, როცა შიმშილი და ნგრევა დასადგურებული პროვინციებში, წიგნები ფარულად გადადის გლეხების ხელიდან ხელში ეფექტური სისტემით, როგორიც არის მიუდიხ-ში [11].

გონების ამ სიფხიზლეს ბუნებრივად თან სდევს თანასწორობის წყურვილი და თავისებური მზადყოფნა, მოცილონ მოსაბეზრებელი სოციალური და პოლიტიკური ტრადიციები, რაც ასე დიდი ხანია დასადგურებული. „შენი გვარი ამტკიცებს თქვენ წარჩინებულობას“, უთხრა ჩემმა თანამგზავრმა განუწულ ბიჭს, რომელმაც რამდენიმე მილი იარა ძლიერ ქარიშხალში, რათა გადაეცა ნათხოვარი წიგნი; ახლა კი თავის ბამბის ტანსაცმელს აშრობდა ჩვენ ცეცხლზე. „მე უნდა გამოვიცვალო ის“, უპასუხა ბიჭმა, „არ მინდა ვიყო წარჩინებული“. მან უარი თქვა ღვინოზეც, რადგან მასზე განერილია გადასახადი რუსული მთავრობის სასარგებლოდ. ბევრმა სოფელმა იგივე მიზეზით უარი თქვა ყურძნის სპირტის დამზადებაზე. ჩემს იქ

ყოფნისას კაზაკები ცდილობდნენ აეძულებინათ ისინი არა მარტო დაემზადებინათ ის, არამედ შეესვათ ხიშტის წვერით – უხერხული საშუალება მოლხენის.

ეს მოხდა გურიამი და ხდება იგივე პროვინციაში, სუფსის ნაპირებზე, ბათუმისა და შავი ზღვის მახლობლად, სადაც საუკეთესო ქართული ღირსებები უმაღლეს დონეზეა ასული. ეს არის მთიანი მხარე იმ ქედებს შორის, რომლებიც აღმართულია ანტი-კავკასიისა და თურქეთის საზღვრებისკენ. ვაზი იქ არ არის მიჩვეული სარს, როგორც ეს დანარჩენ ქვეყანაშია, იზრდება ხეთა რიგებზე, როგორც ჩრდილო იტალიაში თელას საყრდენზე. სიმინდი, რაც ძირითადი მარცვლეულია, ასევე ზვინადაა ხის ტოტებს შორის სანამ დაიმარცვლება და შეინახება ხის პატარა ქოხებში, ან ბელელში /ზანალია, გ.გ./, რომელიც ხის მაღალ საყრდენზეა შედგმული ვირთხებისა და ნესტისგან დასაცავად. გლეხის სახლები გაფანტულად დგანან დამუშავებულ მიწაზე დაბლობში, ან მთის ფერდზე; მხოლოდ ე.წ. ქალაქებში გვხვდება დუქნები ერთმანეთის გვერდით, როგორც „ბაზარში“. მიწას ძირითადად ფლობს მცირე თავად-აზნაურობა, რომელთა მამულები საშუალოდ არ აღემატება 30 აკრს, ხოლო გადასახადს უხდიდნენ მოსავლის დიდი რაოდენობით. გლეხის ნაკვეთი, როგორც წესი, მერყეობს ორიდან ხუთ აკრამდე; 1901 და 1902 წლებში მოსავალი ჩავარდა. ახალგაზრდა კაცები, რომლებიც ნავიდნენ ბათუმში სამუშაოდ, უკან გამოაბრუნა მთავრობამ, მაგრამ ისინი ჩამოვიდნენ გაფიცებისა და სოციალისტური თეორიების ცოდნით. გლეხთა დეკუტაცია, რომელმაც უჩივლა რუსულ ხელისუფლებას, მასიურად გაასახლეს ციმბირში, გადასახადები ძალით აკრიფეს. 1903 წელს კაზაკები დაუბრუნდნენ ქვეყანას. გურულებმა მათ ძალა დაუპირისპირეს; ხალხმა კრება მოიწვია და საკუთარი ნაციონალური ძალები შექმნეს. იაპონიასთან ომის დროს რუსეთი ძალზე დაკავებული იყო, რომ მათთვის ყურადღება მიექცია. 1905 წლის დასაწყისში გაუბედავი ოპერაცია მოიგერიეს და თითქმის ორი წელი (1906 წლის თებერვლამდე) საქართველო ხარობდა დამოუკიდებლობით და ბედნიერებით. ასეთი სიხარული სხვა ხალხს იმპერიაში არ განუცდია მას შემდეგ, რაც რუსული მთავრობის წყევლა დაიწყო.

მართლაც აღსანიშნავი დრო იყო – ეპოქა ისტორიაში, რომელიც მთავრობისა და ეკონომიკის ყველა შემსწავლელმა უნდა გამოიკვლიოს. რუსულ ხელისუფლებას, წარმოდგენილს გუბერნატორით, პოლიციით, მაგისტრატით, ჯარისკაცებით, არ შეუტიეს; ისინი მხოლოდ არად ჩაადგეს. მათ აგენტებს ნებას აძლევდნენ თავი გამოეკვებათ; სხვა მხრივ კი რუსების ყოფნა არაფრით შეინიშნებოდა. არავითარი განცხადება არ შესულა სასამართლოში, არცერთი საქმე არ გატანილა განსასჯელად, არცერთი გადასახადი არ გადახდილა.

ყველა საჯარო სამუშაო პროვინციაში – გზის შეკეთება, დრენაჟი, ხიდების აგება – წყდებოდა სოფლებების შეკრებებზე და სრულდებოდა ყოველ სოფელში არჩეული ჯგუფების მიერ; მდიდარიც და ღარიბიც თანაბრად მონაწილეობდა ამ შრომაში. დამნაშავეებს ასამართლებდა მთელი სასოფლო თემი, რომელიც იკრიბებოდა სოფლის მოედანზე კვირა დღეს. დანაშაულიცა და განაჩენიც წყდებოდა ხმის უმრავლესობით. სასჯელს ყოველთვის ეძლეოდა ბოიკოტის ფორმა გარკვეული დღეებით, კვირაობით ან თვეობით. უფრო არარეალური სასჯელი ხანდახან იყო ბეგარა, განსაკუთრებით დაუდევრობისა და ძლიერი ამორალურობისას; მაგრამ ეს საბაბი იშვიათი იყო. ყოველგვარი შეურაცხყოფის რაოდენობის შემცირება იყო საბუთი, თუ როგორ საუცხოოდ მოქმედებდა ყველასთვის ხელმისაწვდომი სისტემა.

ამ თვეების განმავლობაში გურულები სოციალური ბედნიერების იმ დონეზე რჩებოდნენ, რომელზეც ფილოსოფოსები ადრე თუ ოცნებოდნენ. მაშინ როცა მეფის ბრძანებით მხარე აოხრდა და სოფლები გადაიწვა, პირადად მე არ ვყოფილვარ მათ მთის სახლებში. მაგრამ ჩემი მეგობარი ლუიჯი ვილარაი [12] იქ იყო, როცა კომუნალური სისტემა ჯერ კიდევ არსებობდა. თავის წიგნში „ცეცხლი და მახვილი კავკასიაში“ ის აგვიწერს სოფლის სასამართლო გარჩევას და სხვა კამათს, რომელსაც ესწრებოდა. მას აგრეთვე მოჰყავს ამონარიდი უდიდესი ცოცხალი ფილოსოფოსის, მოხუცი ტოლსტოის [13] წერილიდან, რომელიც წერდა მეგობარს: „რაც გურიამი ხდება, ეს ამბავი ძალზე მნიშვნელოვანია. თუმცა მე ვთვლი, რომ გურულებს არც გაუგიათ ჩემი არსებობის შესახებ, მიუხედავად ამისა, მაქვს დიდი სურვილი, გამოვხატო აზრი და გრძნობები, რაც მათ გააღვიძეს ჩემში მათი აღმაფრთოვანებული მოძრაობით. გადაეცი მათ, რომ არსებობს მოხუცი კაცი, რომელიც ოცი წელია გამუდმებით იმეორებს, რომ კაცობრიობის ყველა ბოროტება განპირობებულია ფაქტით, რომ ადამიანები ყოველთვის ელოდებიან რაიმე გარეგან დახმარებას, რათა მოიწყონ თავისი ცხოვრება; და როცა დაინახვენ, რომ ხელისუფლება არ შევლის მათ და არ ამყარებს წესრიგს, ისინი იწყებენ ბრალდებების წამოყენებას, მათ დაგმობას, მათ წინააღმდეგ აჯანყებას. უნდა გაკეთდეს ის, რასაც ზუსტად გურულები სწაიდიან – მოაწყონ ცხოვრება იმნაირად, რომ საჭირო არ გახდეს არავითარი ხელისუფლება“.

გამოსვლები დაიწყო გადასახადებზე უარის თქმით, მაგრამ მალე ეს გახდა მეორეხარისხოვანი. ერთი თუ ორი არაპოპულარული მემამულის სახლი გაანადგურეს (მე პირადად ვნახე), მაგრამ ქართველი თავად-აზნაურობის მეტი წილი ისეთივე კარგი პატრიოტია, როგორც ხალხი. თითქმის ყველა შემთხვევაში გადასახადი შეთანხმებით შეამცირეს; თუ წინათ ის იყო 24 – ან 32- აკრზე, მემამულე-

ბი ახლა იღებდნენ 8 ან 12-ს. მე შევხვდი ბევრ თავად-აზნაურს, რომლებმაც პირადი თანხმობით მთლიანად გადასცეს მიწები გლეხებს და ახლა სხვებივით თავს ირჩენენ ქალაქში ან სოფლად. ინგლისში ასეთი რამ ჩაითვლებოდა დაუჯერებლად ან სიგიჟედ; საქართველოში კი ამას დიდ ყურადღებას არ უთმობენ. მოსახლეობის ყველა ფენა ჩვენზე წინაა სოციალური იდეების პრაქტიკული თვალსაზრისით. მე შევიტყვე მხოლოდ ერთი თუ ორი ცალკეული შემთხვევა, როცა შეშინებულმა მემამულემ ითხოვა რუსეთის დახმარება. მთელ საქართველოში გავიგე მხოლოდ ორი შემთხვევა ეროვნული მოტივით ლაღატის შესახებ – ერთია პოლკოვნიკი ჩიქოვანი, რომელიც მეთაურობდა ალიხანოვის ავანგარდს, როცა რუსული რაზმები 1906 წლის თებერვალში შემოვიდნენ პროვინციათა ასაოხრებლად. მეორე – მემამულე, გვარად მხვიძე, რომელიც ცხოვრობს სენაკის სადგურის გადაღმა და ახლდა ალიხანოვის როგორც მეგზური. იგი ადანაშაულებდა გლეხებს, რომლებიც არ ესალმებოდნენ მტარვალ რუსებს და აროზგინებდა კაზაკთა ტყვიის მათრახებით, სანამ თვით ალიხანოვი არ მოსთხოვდა პატიებას. რა სახის ცხოვრებას უნდა ელოდე მსგავსი ადამიანებისგან? სამომავლოდ უნდა დავეთანხმოთ ჯოჯოხეთის დანტესეულ [14] ხედვას, სადაც ყინულით შებოჭილი ლუციფერი მუდმივად ცოხნის იუდას სულს.

ალიხანოვის შემოსვლა არ იყო გამონეეული გადასახადის შეგროვებით, ან ქართველ მემამულეთა უსამართლობით. ის მოვიდა, რათა დაესაჯა პატარა პროვინცია, რომელმაც, რუსეთის იმპერიის ხელში მყოფმა გაბედა კეთილად ემართა თავისი თავი და ეხარა ადამიანური ბედნიერებით საკუთარი გზით. სანამ ალიხანოვი შემოვიდოდა, კაზაკთა მცირე რაზმები იმყოფებოდნენ ქვეყანაში, მაგრამ უკუაგდეს 8 თუ 10 კაცის დანაკარგით. რევოლუციის ცდამ რუსეთში, რომელიც იაპონიის ომს მოჰყვა, სტ.-პეტერბურგის მთავრობა აიძულა ოკუპაცია მეტი ხნით გაეგრძელებინა. მეფის 1905 წლის 30 ოქტომბრის მანიფესტმა [15] ქართველებს თავისუფლების იმედი ჩაუსახა. რამდენიმე კვირის შემდეგ მომხდარმა მოსკოვის აჯანყებამ დაანახა მათ, რომ მარტონი არ იყვნენ. მაგრამ სარგებლობა არაფერს მოჰყოლია. იმედი მალე მოკვდა; რევოლუციური მოძრაობა კვლავ სისხლში ჩაახშეს. 1906 წლის იანვარში მეფემ საკმაოდ მოძლავრებულად იგრძნო თავი, რომ უღებთა გაეგრძელებინა თავის ქვეშევრდომებში და გაენადგურებინა მათი პროვინციები.

ალიხანოვი – მაჰმადიანი ლეკი, ჩაუყენეს მეთაურად ორ სამხედრო კორპუსს. ოთხი დღეშივე ტფილისიდან გადავიდა კასპიისა და შავი ზღვების წყალგამყოფზე; შტაბი ქუთაისში დაიდო და ქვეყანა თავიდან ბოლომდე ააღდა. ისმოდა მომაკვდავი კაცების, გაუპატიურებული ქალების, შიმშილით მომაკვდავ ბავშვთა ყვირილის ხმა,

მაგრამ არავინ იყო გამგონი. შესრულდა მეფის სურვილი ჩვეულებრივი იმპერიული მანერით.

მრავალი მხარე იტანჯებოდა. წყალგამყოფის დასავლეთით სოფლების უმეტესობა და რკინიგზის გასწვრივ მდებარე პატარა ქალაქები ან მთლიანად ან ნაწილობრივ დაინგრა. ძველი ქართული ქალაქის ქუთაისის ერთი ნაწილიც გადაინვა. მოშორებით ქვემოთ, სამეგრელოს პროვინციაში, რიონის ჩრდილოეთ ნაპირზე განადგურდა ხუთი ქალაქი და მრავალი სოფელი. მაგრამ მთავარი რისხვა გურიას დაატყდა, რადგან გურულებმა გაბედეს ეძებათ საკუთარი ბედნიერება მეფისადმი დაუმორჩილებლობაში და იპოვეს ის.

პროვინციის განადგურება დაევალა პოლკოვნიკ კრილოვს ხერსონესის (33 დ) პოლკიდან. მეფის სახელით გაიცა სასწრაფო ბრძანება არავითარი პატიების შესახებ. ბრძანებები წამოვიდა მეფის გენერალ-გუბერნატორის ვორონცოვ-დაშკოვისგან [16] ტფილისში და არავითარ პატიებაზე არ იყო ნათქვამი. კაზაკთა და რუსთა რაზმების უძლევი რაოდენობა შემოედინა მხარეში. ისინი დაქროდნენ სოფლიდან სოფელში, წვავენ ხის სახლებს და ბელლებს (= ნალიებს, გ.გ.), სადაც სიმინდს ინახავდნენ. გლეხების სახლების გაფანტულობა აიოლებდა მათ განადგურებას, ხოლო წინააღმდეგობის განევას შეუძლებელს ხდიდა. კოტეჯები, რომლებსაც კაცები და ქალები ასე სათუთად აგებდნენ თავისი ოჯახების თავშესაფარად, ერთი მეორის მიყოლებით რამდენიმე წუთში იქცეოდა რუხ ნაცრად, რომელიც მობნეული იყო მაგარ, სწორ მიწაზე შუა საკვამური მილის ირგვლივ; ეს მილი ჯერაც იდგა, რადგან ქვითა და აგურით იყო ნაგები.

უმეტეს შემთხვევაში სახლები იდგა ქვის საყრდენებზე, როგორც ნალიები. ამდენად ეს ქვის მოკლე სვეტები დარჩენილიყვნენ მთავარ ნანგრევთა შორის. სხვა ყველაფერი ცეცხლმა მოსპო – სათავსები გოგოებისა და ბავშვების ტანსაცმლით, ქვეშაგები, უბრალო ავეჯი, ქვაბები, საზამთროდ საკვების მცირე მარაგი. ყოველივე ეს ან ცეცხლმა შთანთქა, ან გაიტაცეს როგორც ალაფი. სოფელ ნაგომარიდან, სადაც მე შემდგომში გავჩერდი, 31 ურმით გაიტანეს სალდათებმა ნაძარცვი. იგივე მოხდა ყველგან.

ერთი მცირე ინციდენტი გვიჩვენებს განსხვავებას ქართველ ხალხსა და ველურებს შორის, რომლებიც იმედოვნებდნენ მათ ამონყვეტას. უმონყალო თავდასხმის წინ ერთი ახალგაზრდა ქართველი, რომელიც რუსულ ჯარში იყო განწეული, დაბრუნდა თავის მშობლიურ სოფელში და დაინყო ტრაბახი იმ ალაფის შესახებ, რაც მან შეაგროვა მოსკოვის რევოლუციის დროს. ის მაშინვე გამოიძახეს სოფლის ტრიბუნალზე და მიუსაჯეს სამთვიანი ბოიკოტი. ამავე დროს სოფელმა თავისი ხარჯებით მოსკოვის გაზეთებში გამოაქვეყნეს

მონოდება, რომ თუ ვინმე განაცხადებდა პრეტენზიას ნაძარცვზე, ამას ის უკან მიიღებდა უფასო გადაზიდვით.

მომდევნო დეკემბერში მე თვით გავიარე გაჩანაგებულ ქვეყანაში. იდგა საშინლად გაუსაძლისი ზამთარი. ყოველდღე ბობოქრობდა ქარიშხალი; არ ჩანდნენ მთები, რომლის ძირებიც ღრმად იყო თოვლში ჩაფლული. ნიაღვარს წაელეკა გზები და წაელე ხიდები. მე-ბორნემ (მეგზურმა) ძლივს გაბედა ჩემი გადაყვანა მორევთან მდინარეებზე. ძლიერ ქარს ჭყაპის და წვიმის სვეტები გადაჰქონდა ტყის თავზე. ნაპირიდან ათ მილზე ისმოდა ზღვის ღრიალი, თითქოს ანგრევდა კოლხეთის სახურავს; ქარიშხლის ღმუილს თან ახლდა ჭექა-ქუხილი და ელვა.

მე ვნახე სოფლები საცოდავად შეყუჟულები თავიანთი სახლების შავ და სველ ნანგრევებში. რამდენიმე თვე თავდასხმის შემდეგ ისინი ცხოვრობდნენ მთიანი ტყეების კლდეებსა და გამოქვაბულებში; ისინი ემალებოდნენ სალდათებს და ღამით მოიპარებოდნენ ქვევით, რომ წაელოთ მარცვლეული და სხვა საკვები, რაც შესაძლოა ცეცხლს გადარჩენოდა. ჯარების პირველი მოახლოებისას მათ იქ გადამალეს თავისი გოგონები და ქალები, რადგან კაზაკებმა და სალდათებმა მიიღეს ბრძანება (დაკვეთა) პოლკოვნიკ კრილოვისგან, დაეკმაყოფილებინათ სურვილები ქალებთან. „მოგვიყვანეთ თქვენი ქალები. ჩვენ გვინდა ქალები და გოგონები“, დაუყვირეს ოფიცრებმა დატყვევებულებს, „მეფე მოითხოვს ერთგული ქვეშევრდომების შექმნას“. ზოგიერთი ქალი მოძებნეს. ერთი ბიჭი ჩამოახრჩეს სალდათის მოკვლისთვის, რომელიც აუპატიურებდა დედამისს. მრავალი ქალი და ბავშვი დაიღუპა ტყეებში სიცივისა და შიმშილისგან. ბევრი დედა გაგიჟდა. მე ვნახე უბედურებისგან ჯერაც გამოშტერებული და უგონო. ზოგი გაგიჟებული დაეხეტებოდა შორს მალა მთებში და იღუპებოდა ნამქერში ან უფსკრულში. იმ კაცებისა და ქალების ბედი, რომლებმაც მამაცურად სცადეს დარჩენილიყვნენ თავიანთ სახლებში, არანაკლებ სავალალო გამოდგა. დიდი სოფლის ნანგრევებში, სუფსას ნაპირებზე, ისინი გამოცოცდნენ საძალღე სამალავიდან, რომელიც გაეკეთებინათ ტოტებითა და თივით და მიამბეს, რაც გადახდათ. დილით ადრე შემოვიდა რუსული ბატალიონი და მეთაურმა ოფიცერმა მოუწოდა მთელ სოფელს ეკლესიისაკენ. იმ დღოს, როცა ხალხი ეკლესიაში იყო, გაისმა საყვირის ხმა და სალდათებმა, რომლებიც ყველა სახლთან იდგნენ, ცეცხლი წაუკიდეს ხის შენობებს, თუმცა ჯერ გაძარცვეს და გაიტანეს ყველაფერი, რისი წაღებაც შეძლეს. როცა ხალხი გამოუშვეს ეკლესიიდან, მათ დაინახეს კვამლსა და ცეცხლში გახვეული თავიანთი სახლები, რასაც ახლა ვერაფერი ჩააქრობდა. ეკლესიის კართან სალდათებმა მათ წართვეს ქურთუკები და ფეხსაცმელები და ასე გარეკეს ცივსა და თოვლიან გარემოში, სადაც მათ ყველაფერი დაკარგეს, თვით ბოლო

საკვებიც კი. იმ სოფელში 70 სახლი გადაწვეს; მეორეში, მდინარის გადაღმა – 87. ასე გადადიოდა ნგრევა ერთი ადგილიდან მეორეზე.

ადრე ზაფხულში, როცა შემოსევის პირველმა შიშმა გაიარა, ხალხმა დაიწყო დაბრუნება ტყეებიდან და შეუდგა მომქანცავ საქმიანობას – საცხოვრებლების აღდგენას. მაგრამ ყველაფერი დანგრეული ან გაძარცვული იყო – ხელსაწყოები, იარაღი, ავეჯი, რქოსანი საქონელი, ცხენები. ეს იყო ხანგრძლივი სამუშაო. დეკემბერში, როგორც ვთქვი, მე ვნახე მათი უმრავლესობა გრიგალისგან დასაცავად რომ შეყუჟულიყო ქოხმახებსა და საფარებში, რაც სასწრაფოდ აეგოთ ნანგრევების იმ მასალისგან, რომელიც ცეცხლს გადაურჩა. ისინი კვამლისგან ხველით იხრჩობოდნენ და ბრმავედებოდნენ; წვიმა და ქარი ეცემოდა იატაკზე, რომელსაც წარმოადგენდა ნაცრისა და ტალახის ნარევი. ტანსაცმელი და ქვეშაგები არასდროს შრებოდა; ბავშვები დაუბანელი იყვნენ. საკვებს შეადგენდა მხოლოდ სიმინდი – გადარჩენილი ძველ საცავში, ან ფარულად გამოგზავნილი პატრიოტი სოფლებიდან, რომლებიც გადაურჩნენ შურისძიებას. იქ სადაც გადარჩა ნაღია ან საქონლის ფარდული, ბევრი ოჯახი იყო შეჯგუფული. ზოგიერთ ასეთ ფარდულში მე ვნახე 20 ან 30 ადამიანი გაცილებით უარეს პირობებში, ვიდრე რომელიმე გარეული ნადირი, რადგან ავადმყოფობა, სიკვდილი და მშობიარობა მიმდინარეობდა მინის იატაკზე როგორც ჩვეულებრივი მოვლენა.

ხალხი ცდილობდა აღდგენას. რამდენიმე ახალი სახლი უკვე გადახურული იყო. უფრო დიდ სოფლებში გაიხსნა ახალი დუქნები (პატრიოტული სესხით, ან სხვა კუთხის ქართველების მიერ ავანსად გაცემული საქონლით). მე ბევრგან მითხრეს, რომ ძალზე გამხნევდნენ ინგლისიდან ჩამოსული ერთი ქალბატონის [17] სტუმრობის მერე. მან გაიარა ცენტრალური გზა ჩემ ჩამოსვლამდე ორი-სამი თვით ადრე. მან ჩამოიტანა მცირე თანხა ინგლისელი ხალხისგან როგორც შემონირობა დახმარების ფონდიდან, რასაც მისი ხალხი შეუერთდა ტფილისში. ეს იყო მისი გულითადი საჩუქარი და ფიქრი გარედან ადამიანური სიმპათიის, რაც გაამხნევებდა ხალხს. „ის მოვიდა როგორც ჩვენი სულების მალამო“, მეუბნებოდა ყველა. ეს იყო ნათელი მაგალითი, თუ რა შედეგი მოაქვს ერთეულთა სიმამაცეს და აღშფოთებას.

თუმცა ხალხი აღადგენდა დანგრეულს, გაჩანაგების ბოლო ჯერ კიდევ არ დამდგარიყო. რუსული რაზმები ჯერ კიდევ იდგნენ უმრავლეს სოფლებსა და ქალაქებში და ყოველ დღე იგზავნებოდნენ, რათა შეეწერათ იძულებითი გადასახადები. გლეხები ამ პროცესს ეძახდნენ „ეკზეუციას“. აი მისი მეთოდი: კაზაკთა ბატალიონი, ან რუსების მწკრივი გადიოდა სოფელში. სოფელთა წინამძღოლი ან ყველა მცხოვრები იკრიბებოდა სოფლის მწვანეზე, გარშემორტყმული სალდათებით, რომელთაც ჰქონდათ მრგვალი ვაზნები

და ხიშტები. შემდეგ ოფიცერი ევაჭრებოდა თანხის ოდენობაზე, რაც სოფელს უნდა გადაეხადა იმ პრივილეგიისთვის, რომ იყო რუსეთის იმპერიის კუთვნილება. მე ჩემი თვალთ ვიხილე პროცესი და ვიცი, რომ ხალხი ხშირად სანამებლად რამდენიმე დღე და ღამე ერთად დგას საჭმელისა და თავშესაფრის გარეშე, სანამ ისინი შეთანხმდებიან ვადაზე, ან დათმობენ მათი ლიდერები. ამასობაში სოფელს უნდა გადაეხადა დღეში 8 ფუნტი ოფიცრებისა და მდევნელების გამოსაკვებად. ბოლო თანხა იმ ცოდვისთვის, რომ იყავი ქართველი, ძირითადად იყო 200 ფუნტი. რადგან, რა თქმა უნდა, სოფლებს არ გააჩნდათ საკმარისი თანხა, სამხედროებს მიჰყავდათ საქონელი, მიჰქონდათ ხელსაწყოები ან სხვა მარაგი, რაც დარჩენილიყო წინა ძარცვიდან, ან აღებული ჰქონდათ ვალად გაჩანაგების დროიდან. პატარა ქალაქმა ოზურგეთმა, რომელიც ითვლება გურიის დედაქალაქად, ყოველი „ეკზეკუციის“ დროს უნდა იხადოს შენერილი 300 ფუნტი; მან ისე ხშირად იხადა, რომ არაფერი დარჩა გასაცემი თუ საძარცვი. ხალხი შიმშილობდა; ვაჭრობა და მინათმოქმედება შეწყდა; განადგურება სრული იყო. „ჩვენ აქ თქვენს მთლიანად გასანადგურებლად ვიმყოფებით“, თქვა მეთაურთაგანმა ოფიცერმა.

გავიხსენოთ, რომ მთელი ამ გაჩანაგების, ძარცვის და ხოცვა-ჟლეტისას სიტყვა არ თქმულა იმპერიის დაცვის შესახებ; არცერთი გამართლება სტრატეგიის, ისეთი, როგორსაც მუდამ აქვს ადგილი, ან ენიჭება მნიშვნელობა ჩვეულებრივი ომისას. მთელი არსი იყო უმწეო და პატარა დაუცველ პროვინციაზე შურისძიება, რადგან მან გაბედა უარყო რუსული კანონმდებლობისა და ადმინისტრირების უნიათო და დესპოტური სისტემა. მან შემოიღო გონიერი რეფორმები საკუთარ საზღვრებში და შეუდგა საკუთარ საქმეებს თავისებური სამართლით და წარმატებებით. სანამ ის თავისთვის იყო, მსოფლიოში არცერთი ქვეყანა არ იყო მასზე ბედნიერი. მაგრამ თავის ხალხთან, ანუ დამორჩილებულ ხალხთან ერთად ბედნიერება არასდროს ჯდება სტ.-პეტერბურგის ცენტრალური მთავრობის გეგმების ფარგლებში. მთავრობის არად ჩაგდების გამო როგორც შურისძიების აქტი, გურულებს მიესაჯათ ტანჯვა ცხოვრებაში, ღირსებასა და ყოველივეში, რაც კი გააჩნდათ.

მარტო გურულები არ იტანჯებოდნენ. ორი მილიონი დანარჩენი ქართველი კასპიისა და შავ ზღვებს შორის იტანჯებოდა მათთან ერთად და იტანჯება ახლაც, როგორც მე ვწერ. სამწუხაროა დაემშვიდობო ასეთ მშვენიერ ქვეყანას და ასეთ კეთილშობილ ხალხს

გულისწყრომისა და შიშის აღნიშვნით. მათი ქვეყანა მდებარეობს მსოფლიოს ყველაზე ბარაქიან და მიმზიდველ მხარეში. მაგრამ, ძველად თურქეთისა და სპარსეთის უღლის და ბოლო საუკუნეში რუსეთის უღიმღამო ვახილისუფლების დროს, ხალხმა, ასეთმა გონიერმა და ყოჩაღმა, დაიკავა წამყვანი ადგილი არა მარტო ახლო აღ-

მოსავლეთში, არამედ ევროპაში. მათი თანამედროვე ბედი არის მაგალითი უბედურების, რაც თან სდევს უზარმაზარ იმპერიებს, როცა ისინი ცდილობენ გათელონ სხვა ეროვნებები მომაბეზრებულ მოდელში, რომელსაც ქმნის დამპყრობელი ან უფრო მრავალრიცხოვანი მოდელი. ამ ვითარებაში სირცხვილი უფრო დიდია, რადგან მცირე და დამორჩილებული ხალხი ყოველმხრივ მაღლა დგას მმართველებზე, რომელმაც გამოგზავნა რუსული ჯარები მათ გასანადგურებლად. იმედის მხოლოდ ერთი გზა ჩანს ახლო მომავალში. შეუძლებელია დაიჯერო, რომ სტ.-პეტერბურგის მმართველმა წრემ გააგრძელოს დევნა-შევიწროება, ძარცვა და წამება, გადასახლება და ხოცვა უზარმაზარი რაოდენობის – 130.000.000 სულის, რომელსაც მართებს ნომინალური მორჩილება. რუსული რევოლუციის განვითარებასთან ერთად, რომანოვების დინასტიის გაქრობასთან ერთად, ცენტრალიზებული ბიუროკრატის დაშლით, საიდუმლო პოლიციის ამოძირკვით, ბიუჯეტისა და ჯარის დაქვემდებარებით საზოგადოებრივი კონტროლისადმი, ცვლილებები მოხდება არა მარტო რუსეთში, არამედ მთელ ევროპაში; ისეთი, როგორც არ მომხდარა ნაპოლეონთან ომის მერე. რუსეთმა უნდა დაიცადოს 10 ან 50 წელი, მაგრამ იმ ცვლილებათა სიღრმეში საქართველოს ექნება თავისი წილი და მთელი რუსეთის დიდკონფედერაციაში ის იქნება თვალში საცემი, როგორც დიდებული ეროვნება საკუთარი ინტერესით და მისთვის დამახასიათებელი ბრწყინვალეობით. [18].

კომენტარები 1. შესავლის მაგიერ

1. ზდანოვიჩი (მაიაშვილი) გიორგი ფელიქსის ძე – 1855-1917. სოციალისტ-ფედერალისტი, ამ პარტიის ერთ-ერთი ლიდერი. თანამშრომლობდა „ივერიაში“. იყო თავდადებული მამულიშვილი, ქველმოქმედი, გაჭირვებულთა სულიერი მეგობარი. მას დიდი გავლენა ჰქონდა საზოგადოებაზე, განსაკუთრებით ახალგაზრდა ინტელიგენციაზე. იყო საქართველოს ავტონომიისთვის მებრძოლი.

2. წერეთელი მიხეილ (მიხაკო) გიორგის ძე – 1878-1965. იყო ცნობილი მეცნიერი (ფილოლოგი, ისტორიკოსი, ასიროლოგი), პუბლიცისტი. ჯერ კიდევ ცარიზმის დტოს, როგორც პოლიტიკურად არასაიმედო, იმყოფებოდა ემიგრაციაში. შემდეგ კი ბოლშევიკების დროს. ის იყო საქართველოს თავისუფლებისთვის მებრძოლი პატრიოტი ქართველოლოგი.

3. ლეონიდე – ერისკაცობაში ლონგინოზ ოქროპირიძე – 1860-1921. იყო გორის, იმერეთის, გურია-სამეგრელოს ეპისკოპოსი. შემდეგ თბილელი მიტროპოლიტი. იყო ავტოკეფალიური მოძრაობის ერთ-ერთი მებრძოლი წინამძღოლი კირონთან ერთად. 1906 წელს

სინოდის საგანგებო სხდომაზე პეტერბურგში დიმიტრი აბაშიძეს უთქვამს: „დაიჭირეთ ეპისკოპოსები კირიონი და ლეონიდე და საქართველოში ავტოკეფალია აღარავის გაახსენდებაო“. იყო სრულიად საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქი კირიონის შემდეგ 1918-1921 წლებში.

4. კირიონი —ერისკაცობაში გიორგი იერონიმეს ძე საძაგლიშვილი —1855-1918. მეცნიერი, უდიდესი მამულიშვილი. ავტოკეფალიური მოძრაობის ხელმძღვანელი. რეპრესირებული იყო ცარისტული ხელისუფლების მიერ. ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენის შემდეგ იყო საქართველოს მართლმადიდებელი სამოციქულო ეკლესიის პირველი კათოლიკოს-პატრიარქი 1917-1918 წლებში. ვერაგულად მოკლეს მარტყოფის მონასტრის საპატრიარქოს რეზიდენციაში.

2. კავკასიის ტვირთი (ტექსტი)

1. ფაბრიკის ხსენებული მუშა, რომელიც ემალებოდა ხელისუფლებას, ხოლო შემდეგ მოხსენებულია გელათის მონასტრის წინამძღვრად, უნდა იყოს ნიკოლოზ ნამორაძე (1872-1923). დუშეთის მაზრის აზნაურის შვილი სწავლობდა ჯერ თელავის სასულიერო სასწავლებელში, შემდეგ თბილისის სასულიერო სემინარიაში. უმაღლესი განათლება მიიღო პეტერბურგის სასულიერო აკადემიაში. 1902 წელს აღიკვეცა ბერად, 1904 წელს დაინიშნა გელათის მონასტრის წინამძღვრად და არქიმანდრიტად. 1905 წელს მონაწილეობა მიიღო რევოლუციაში, რის გამო გადააყენეს, აუკვეთეს მღვდელმსახურება და ხარკოვის ეპარქიის ერთ-ერთ მონასტერში გადასახლება მიუსაჯეს. ანაფორა კი გაიხადა, მაგრამ 1908 წლამდე არაღელურად ცხოვრობდა თბილისში და თავს ლიტერატურული შრომით ირჩენდა. ამას გარდა ის ფარულად ფაბრიკაშიც მუშაობდა. სწორედ მას შეხვდა ნევენსონი საქართველოში ყოფნისას და მიიღო ვრცელი ინფორმაცია ავტოკეფალისტების პროგრამის შესახებ, ასევე დასავლეთ საქართველოში მთავრობის მიერ ჩატარებულ „ეკზეკუციებზე“ 1905 წელს.

1908 წელს წავიდა ემიგრაციაში სტამბოლში. 1917 წელს დაბრუნდა საქართველოში გელათის, შემდეგ კი მონამეთას მონასტრის არქიმანდრიტად. გარდაიცვალა 1923 წელს. [შდრ. მაქსიმე ბერძნიშვილი, მასალები XIX საუკუნის I ნახევრის ქართული საზოგადოებრიობის ისტორიისათვის, II, თბ. 1983].

2. ქუთაისის ეპისკოპოსი იყო ლეონიდე (ოქროპირიძე). იხ. (შესავლის მაგიერ), კომენტარი 3.

3. ვილჰელმ I დამპყრობელი (1027-87) ნორმანდიის ჰერცოგი 1035 წლიდან. ინგლისის მეფე 1066-87 წლებში. 1066 წელს დაიპყრო ინგლისი ნორმანდიელი და ფრანგი რაინდების ჯარებით.

4. იუსტინიანე I დიდი (482-565) . ბიზანტიის იმპერატორი 527-65 წლებში. ხმელთაშუა ზღვის აუზი მთლიანად ბიზანტიას დაუქვემდებარა. ებრძოდა ირანს ძირითადად ამიერკავკასიაში — ეგრისში გუბაზ მეფის დროს. მის დროს აიგო წმ სოფიოს ტაძარი კონსტანტინოპოლში.

5. მერსიელი ოფა ერთერთი ანგლო-საქსონური სამეფოს — მერსიის მეფე 757-796 წლებში. მის დროს მერსიე გაფართოვდა ანგლო-საქსების სხვა სამეფოთა ხარჯზე. დაამყარა კავშირი კარლოს დიდთან და რომის პაპთან.

6. რიჩარდ ლომგული (1157-1199) 1189 წლიდან ინგლისის მეფე. მონაწილეობდა III ჯვაროსნულ ლაშქრობაში 1189-92 წლებში.

7. უორდროპი ჯონ ოლივერ (1864-1948). ინგლისელი დიპლომატი, ქართული კულტურის დიდი მოამაგე. ქართული ისტორიისა და ლიტერატურის პოპულარიზატორი. ბევრი იმოგზაურა საქართველოში. მას ეკუთვნის ნარკვევი „საქართველოს სამეფო: ქალების, ღვინის და სიმღერის ქვეყანა“ (1888). ოლივერის უზარმაზარი კოლექცია დაცულია ოქსფორდში ბოდლეიანის ბიბლიოთეკაში. უორდროპს ხელთ ჰქონია ჩახრუხადის „თამარიანი“. მის კოლექციაში დაცულია პლატონ იოსელიანის მიერ 1838 და ზაქარია ჭიჭინაძის მიერ 1882 წელს გამოცემული „თამარ მეფისა და მეუღლისა მისისა დავით მეფისა შესხმა“, თქმული ლექსად ჩახრუხას-ძისგან. ეს ციტატიც თარგმანია „თამარიანიდან“ შემდეგი სტროფის: „თამარ წყნარი, შესაწყნარი, ხმა ნარნარი, პირმცინარი, მზე მცინარი, საჩინარი, წყალი მქნარი, მომდინარი...“

8. აქ იგულისხმება ნიკოლოზ ნამორაძის გადაყენება. იხ. კომენტარი 1.

9. მაქსუდ ალიხანოვ-ავარსკი (ზოგ დოკუმენტში ალექსანდრე მიხეილის ძე) 1846-1907 დაიბადა დაღესტნის სოფ. ხუნძახში ავარიული ოფიცრის ოჯახში. ბავშვობაში მძევლად ჰყავდა შამილს. გამოსყიდვის შემდეგ გაამწესეს ტფილისის მეორე სათავადაზნაურო გიმნაზიაში. 1862 წელს შევიდა სამხედრო სასწავლებელში. 1871 წლიდან როტმისტრის ჩინით მსახურობდა დაღესტნის ოლქის სამხედრო მეთაურის ლ. ი. მელიქოვის ადიუტანტად. 1875 წელს ოფიცერთან ნაჩხუბების გამო ჩამოაქვეითეს რიგითამდე და ჩამოართვეს ყველა ორდენი. 1877 წელს მონაწილეობდა რუსეთ-თურქეთის კავკასიის ფრონტზე. 1883 წელს კავკასიის მეფისნაცვლის დავალებით შეხვდა სპარსეთის შაჰს და მოეთათბირა სასაზღვრო საკითხებზე. შემდეგ წელს უკვე მოხდა მერვის ოაზისის შემოერთება რუსეთს.

თის იმპერიასთან, ხოლო ალიხანოვ-ავარსკი მერვის პირველ გუბერნატორად დაინიშნა. მას აღუდგინეს მაიორის ჩინი და დაუბრუნეს ორდენები. 1885 წელს ებრძვის ავღანელებს, 1900 წელს კი მონაწილეობს ჩინეთის სამხედრო ექსპედიციაში, რომლის დასრულების შემდეგ მიენიჭა გენერალ-მაიორობა. 1905 წლის დეკემბერში დაინიშნა ტფილისის დროებით გუბერნატორად, 1906 წლის იანვრიდან კი – ქუთაისის გუბერნიის გენერალ-გუბერნატორად. რაც მან დასავლეთ საქართველოში ამ პერიოდში ჩაიდინა, ნევისონის სტატიის მთავარი თემაცაა. ალიხანოვ-ავარსკი მოკლეს დაშნაკებმა 1907 წელს 3 ივლისს ალექსანდროპოლში.

იგი არის ბევრი სტატიის, რეპორტაჟის და ილუსტრაციის ავტორი პერიოდიკაში. მაგ., მას ეკუთვნის: „მერვის ოაზისი და მისკენ მიმავალი გზა“, სპბ. 1893; „სტუმრად შაჰთან. ნარკვევი სპარსეთზე“, ტფილისი, 1898 და ა.შ. მის შესახებ არსებობს მონოგრაფია – რ. ნ. ივანოვი, „გენერალი მაქსუდ ალიხანოვი: ტრიუმფი და ტრაგედია“, მაჰაჩყალა, 2003.)

10. ხელშეკრულებაში იგულისხმება 1783 წლის გეორგიევსკის ტრაქტატი.

11. მიუდიზი, ესაა ლონდონის ბიბლიოთეკა, რომელიც წიგნებს სახლში ატანს მკითხველს.

12. ლუიჯი ვილლარი, ვ. ნევისონის მეგობარი; ავტორი წიგნისა „ცეცხლი და მახვილი კავკასიაში. იხ. შესავალი გვ. 422 და თარგმანი გვ. 433.

13. ტოლსტოი ლევ ნიკოლოზის ძე (1828-1910), დიდი რუსი მწერალი. 1851-54 წლებში იმყოფებოდა კავკასიაში, 1951-52 წწ იყო თბილისში. 1900-იანი წლების რევოლუციის გავლენით რეაქციის წლებში გაილაშქრა სისხლიანი ტერორის წინააღმდეგ. წერილში ილია ნაკაშიძისადმი ის ეხება 1905 წლის რევოლუციურ მოძრაობას გურიაში (ისევე, როგორც წერილში ლუიჯი ვილლარისადმი). [ილია პეტრეს ძე ნაკაშიძე (1866-1923) იყო მწერალი, პუბლიცისტი, კრიტიკოსი. 1897 წლიდან ჰქონდა მიწერ-მონწერა ლ. ტოლსტოისთან].

14. დანტე ალიგიერი (1265-1321) იტალიელი პოეტი; ავტორი „ღვთაებრივი კომედიის“, რომლის ერთი ნაწილი – „ჯოჯოხეთი“ თარგმნეს ვ. გამსახურდიაშვილმა და ვ. ჭიჭინაძემ. ჯოჯოხეთში დანტე ხედავს ბოროტების ყოველგვარ გამოვლინებას და სასჯელს მათ გამო. ლუციფერი იგივე სატანაა.

15. მანიფესტი გამოიცა 1905 წლის 17 ოქტომბერს.

16. ვორონცოვ-დაშკოვი ილარიონ ივანეს ძე (1837-1915), გრაფი, გენერალ-ლეიტენანტი; კავკასიის მეფისნაცვალი 1905-15 წლებში.

17. ეს ქალბატონია ნენი დრაიპორსტი. იხ. შესავალი, გვ. 425.

18. სტატიას ახლავს რამოდენიმე ფოტო: 1. გელათის სამონასტრო კომპლექსი, 2. ქართველი დიდებული, 3. ქართველი ეპისკოპოსი (გაბრიელი – გ.გ.), 4. განადგურებული სახლი 5. ორი ცხენოსანი პატრული გზაზე.

Gia Gelashvili

Doctor of History, head scientist researcher of modern and contemporary history department of the Ivane Javakhishvili institute of History and Ethnology.

ENGLISH JOURNALIST HENRY W. NEVINSON ABOUT GEORGIA (1906)

Summary

In the following article there is given the Georgian translation and comments to the H.W.Nevinson's reporting 'The Burden of the Caucasus' from Harper's monthly Magazine.

Nevinson was in Georgia in 1906. He traveled in Kakheti and Guria. He tells about revolutionary movement in Guria in 1905-06; describes the state of this province before and after the recent devastation by Russian troops.

Nevinson tells about position of the Georgian Church and the objects of its party of reform.

Nevinson characterized the Georgian people, speaks well of them.